ANALELE
ACADEMIEI ROMANE

SERIA II. — TOMUL XXIV.

1901 — 1902.

MEMORIILE SECȚIUNIĬ ISTORICE.

BUCURESCI
INSTIT. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL“ S-sor ION ST. RASIDESCU
16, STRADA DÓMNEI, 16
1902.

ANALELE

ACADEMIEI ROMANE

SERIA II. — TOMUL XXIV.

1901 — 1902.

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE.

BUCURESCI

INSTIT. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL" S-sor ION ST. RASIDESCU

16, STRADA DÓMNEI, 16

1902.

CUPRINSUL

DOUĚ ACTE OFICIALE NECUNOSCUTE

DE PE TIMPUL

ÎMPĚRATULUĬ BIZANTIN ISAAC II ANGEL

PRIVITÓRE LA

ROMÂNIĬ DIN PENINSULA BALCANICĂ SPRE FINELE SECOLULUĬ XII.

DE

C. ERBICEANU,
Membru al Academieĭ Române.

Ședințele de la 25 Maiŭ și 1 Iunie 1901.

Domnilor și stimațĭ Colegĭ,

Cetind opera învĕțatuluĭ bizantinist Constantin N. Satha «Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη — Biblioteca Medievală», am găsit în ea douĕ acte oficiale privitóre la Româniĭ din Peninsula Balcanică, de pe timpul Impĕratuluĭ Isaac II Angel, care a condus statul Bizantin între aniĭ 1185—1195. Aceste acte tratéză despre luptele neîncetate ce a avut acest Impĕrat cu Vlachiĭ, în tot decursul acestuĭ deceniŭ. El a avut pururea răsbóie continue, când cu Turciĭ, carĭ îșĭ întindeaŭ cucoririle lor mereŭ din Asia spre Constantinopole, ajungênd a-șĭ pune capitala lor în Nicea, când cu Vlachiĭ și Bulgariĭ, carĭ și aceștia îșĭ stabiliră imperiul lor în munțiĭ Emuluĭ, întindêndu-șĭ stăpânirea lor atât în Tracia, cât și în Dacia Aureliană, până în Dunăre. Pe lângă aceste răsbóie, în tot-deauna dăunătóre Imperiuluĭ, a maĭ avut și lupte interne, provocate de concurențiĭ la tron, precum cu Manuel Isaciŭ, nepotul sĕŭ, care cuprinsese Ciprul încă de sub Andronic, și cu alțĭ mulțĭ șefĭ de armate, ce doriaŭ a se ridicà cu puterea armelor, pe tronul Imperial al Constantinopoluluĭ, după cum ne spune Niceta Choniat. Luptele de la tron nu încetaŭ nicĭ odată, iar ceĭ ce nu reușiaŭ în întreprinderile lor de învingĕtorĭ eraŭ evnuhisițĭ, omorîțĭ, închișĭ în carcere saŭ orbițĭ. Dacă maĭ adăogim că și Cruciațiĭ, carĭ în loc să mérgă direct în Asia pe marea Adriatică, spre a eliberà locurile sfinte din mânile Musulmanilor, preferaŭ a trece prin Tracia, a staționà în jurul Constantinopoluluĭ, a face cucerirĭ în Peninsula Balcanică, și apoĭ atrașĭ de frumusețea posițiuniĭ Bosforuluĭ, de plăcerile

deliciόse ale Orientuluĭ, ba maĭ îndemnaţĭ şi de Papĭ spre a sfărîmà şi nimicì pe Greciĭ ḑişĭ schismaticĭ, carĭ posedaŭ de drept Constantinopolul, şi cu scop de a-ĭ supune pe aceştĭ Grecĭ autorităţiĭ primaţiale papale, atuncĭ avem expusă completă în faţa nόstră situaţiunea deplorabilă, tristă şi plină de nenorocirĭ a Imperiuluĭ Bizantin din aceste timpurĭ. Impĕraţiĭ Romeĭ de mult perduseră forţa de vitejie din sângele lor, cugetările marĭ de cucerirĭ şi de predominărĭ peste popόre dispăruseră din gândul lor, din causa slăbiciunilor lor; din contră plăcerile petrecerilor din lăuntrul Constantinopoluluĭ, teatrele, alergările la circurĭ, vînaturile, distracţiunile de tot felul, luxul nesăbuit, rivalităţile de la tron şi câte altele de felul acestora, le consumaŭ viéţa.

Chiar acest Isaac Angel erà om viţios, sensual şi nu căutà decât a-şĭ satisface pornirile luĭ, ne maĭ ocupându-se cu seriositate de mănţinerea întegrităţiĭ Imperiuluĭ. De aceea la 1204, în a patra Cruciată, Constantinopolul este cucerit de Cruciaţĭ, carĭ aŭ devenit şi stăpâniĭ luĭ după Alexie V. (Στοιχειώδης ἱστορία Ρωμαϊκὴ καὶ Βυζαντινὴ, ἐν Ἀθήναις, 1886.)

Reputatul istoric grec C. Paparigopol, fost profesor la Universitatea din Atena, în opera sa: «Istoria Universală», din 1852, iată în ce colorĭ ni-l representă pe Isaac II Angel: «Erà un om nebărbătos, slab şi corupt. Din întîmplare, începutul împĕrăţieĭ luĭ a fost strălucit, pentru că o furtună înfricoşată pe mare a sfărîmat flota siciliană şi a fost robită de Bizantinĭ. Dar Isaac voind a rĕpune pe cel de un nume cu sine, care erà stăpân peste Cipru, n'a reuşit. Apoĭ n'a reuşit nicĭ cu Bela III, ca să-ĭ cedeze părţile din imperiul sĕŭ, cuprinse de acela, decât pe banĭ; iar pentru ca să adune aceştĭ banĭ, a recurs la mijlocul de a impune dărĭ extraordinare pe lângă altele şi la popόrele Vlache şi Bulgare din muntele Emuluĭ, care până acum plătiaŭ numaĭ o dare anuală şi daŭ şi soldaţĭ pentru armată. Acestea aŭ provocat o revoltă înfricoşată, din causa căreia a resultat în 1186 un noŭ stat Români-Bulgar.

‹Ceĭ întâĭ Egemonĭ (Domnitorĭ) aŭ fost Petru şi Asan, conducĕtoriĭ revoluţiuniĭ, Vlachĭ curagioşĭ, carĭ nu numaĭ că şĭ-aŭ format un Stat cu o administraţiune interiόră contra Bizantinilor, dar încă şĭ-aŭ recrutat şi o armată regulată....» (Opera citată, Μέση ἱστορία, pag. 183 şi 184.)

Ast-fel cum vedem, Imperiul Bizantin mergeà fatalminte spre decădere, maĭ ales din pricina nemernicieĭ şi moleşieĭ conducĕtorilor luĭ. Din causa slăbiciuniĭ imperiuluĭ şi maĭ cu sémă a abusurilor Bizantinilor, ce trăiaŭ în lux şi desfătărĭ de tot felul, mândri şi îngâmfaţĭ pentru vitejia lor de altă dată, despreţuiaŭ pe cele-lalte popόre din

imperiŭ, le opresaŭ şi jigniaŭ în demnitatea lor, le împilaŭ cu dărĭ şi le restrîngeaŭ libertatea; acéstă stare de lucrurĭ, ne maĭ putênd fi suferită, a avut de efect revolta în massă a poporuluĭ Vlach din munţiĭ Emuluĭ. Bulgariĭ nu maĭ eraŭ în stare a luà iniţiativa, pentru că fusese striviţĭ şi nimiciţĭ politicesce prin Impĕratul Vasilie Bulgaroctonul la 1018.

Incercând eĭ şi o a doua revoltă, sub Impĕratul Michail IV, a fost şi acésta curînd stinsă în anul 1041.

Acum venià rîndul, în mod natural, Vlachilor, carĭ trebuiaŭ să ridice stégul independenţeĭ acestor douĕ popóre, ce trăiaŭ de secolĭ în vecinătate cu Bulgariĭ.

După ce am descris în resumat starea imperiuluĭ Bizantin între aniĭ 1050—1204, acum să mi se permită a schiţà şi cuprinsul expuneriĭ presente, privitóre la Vlachiĭ transdanubienĭ, care face obiectul comunicăriĭ mele.

Maĭ întâiŭ voiŭ arătà pe unde eraŭ respândiţĭ Vlachiĭ în Peninsula Balcanică pe aceste timpurĭ şi cât eraŭ de numeroşĭ, după cele spuse de istoriciĭ Bizantinĭ, apoĭ voiŭ dovedì, tot după scriitoriĭ Bizantinĭ, că existaŭ în acelaşĭ timp Românĭ şi încă mulţĭ şi în Dacia Traiană, în ţéra nóstră de astădĭ, precum şi în Transilvania şi în Nordul Moldoveĭ. Voiŭ expune causele reale ale revolteĭ Românilor din Munţiĭ Emuluĭ sub Asanescĭ. Voiŭ povestì unele din victoriile lor asupra Bizantinilor şi Italilor orĭ Latinilor, cum şi formarea imperiuluĭ Româno-Bulgar.

In fine voiŭ cetì cele douĕ acte oficiale, necunoscute până acum, a căror timp şi cuprins se va lămurì pe deplin din cele ce vor precede. Tot ce voiŭ expune va fi basat pe ideĭ orĭ texte extrase din scriitoriĭ contemporanĭ Bizantinĭ şi din istoricĭ recunoscuţĭ.

Intru acum în cestiune:

Cel care a dat la lumină diferite rĕmăşiţe din lucrările scriitorilor Bizantinĭ nepublicate până acum, este, cum am dis, eruditul bizantinist Constantin N. Satha.

Intre alte publicaţiunĭ de valóre, în opera sa intitulată: Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἢ συλλογὴ ἀνεκδότων μνημείων τῆς Ελληνικῆς Ιστορίας (Biblioteca medievală saŭ adunare de monumente needitate asupra Istorieĭ Grecilor), în Volumul IV, publică şi o cronică istorică a luĭ Michail Pselos. (Michail Pselos, Un secol din Istoria Bizantină. — Μιχαὴλ Ψελλοῦ Εκατονταετηρὶς Βυζαντινῆς ἱστορίας, 976—1077.) In acéstă operă, Michail Pselos ne-a lăsat descris chipul traiuluĭ şi al răsbóielor popórelor barbare din Dacia-Traiană şi póte şi cea Aureliană. Pentru a se puté maĭ bine

pricepe cuprinsul celor două acte, carĭ fac obiectul studiuluĭ meŭ, am credut că este bine a da în traducere română din acéstă lucrare a sa partea câtă se raportă la aceste popóre, ce aŭ vieţuit odinióră pe teritoriul Român. Pselos nu amintesce nicăerĭ în istoria sa despre Vlachĭ; şi dar am puté dice că acéstă descriere nu privesce pe Românĭ orĭ Vlachĭ, ci numaĭ pe Bulgarĭ, Geţĭ şi Cumanĭ, carĭ adesea invadaŭ şi jefuiaŭ poporaţiunile de peste Dunăre, de sub stăpânirea imperiuluĭ Bizantin, şi din carĭ unele în urmă s'aŭ strămutat cu totul peste Dunăre, maĭ ales în Dacia Aureliană orĭ Mysiĭ. Din causa acestor barbarĭ şi vechiĭ locuitorĭ aĭ ambelor Daciĭ Aureliane, inferióră şi superióră orĭ Mysiĭ, aŭ fost nevoiţĭ Vlachiĭ noştri a trece din Dacia Aureliană în Tracia şi a se stabilì maĭ ales în munţiĭ Emuluĭ, ca într'o cetate întărită.

Tot Pselos maĭ amintesce că Mysiĭ şi Tribaliĭ apusenĭ, pe la 1052, s'aŭ unit şi aŭ năvălit asupra Romeilor, cărora le-aŭ căşunat mult rĕŭ, pentru care pricină Impĕratul Constantin Duca s'a ridicat asupra lor şi cât pe acì eraŭ să-l prindă. Apoĭ înarmându-se maĭ bine, când aŭ vĕdut barbariĭ atâta armată, s'aŭ retras. (C. N. Satha, op. cit., Vol. IV, pag. 268.)

Iată acéstă descriere, nepublicată până acum:

Din Michail Pselos—sub Imperatul Isaciŭ Comnen, 1057—1059. (Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, Vol. IV, pagina 246 249.)

«..... Deci Impĕratul cinstind pe Patriarchul ce murise cu un ast-fel de bărbat, după ce a oprit pe barbariĭ de la Rĕsărit din întreprinderile lor şi acéstă parte ĭ-a fost în adevĕr cea maĭ lesnicióså, cu tótă puterea sa armată plécă la ceĭ despre Apus, *pe carĭ ceĭ vechĭ ĭĭ numiaŭ Mysĭ* (Μυσοὺς), *iar acum se numesc cu orĭ-ce nume schimbat. Locuesc însă părţile cu câte se mărginesce Dunărea cu stăpânirea Romeilor*, aceia în massă s'aŭ sculat şi s'aŭ strămutat în pămîntul nostru.

Causa acesteĭ strămutărĭ a fost poporul Geţilor, care se mărginià cu aceia, jefuindu-ĭ pe aceştia, predându-ĭ şi nevoindu-ĭ a se strămutà. Decĭ când a îngheţat Dunărea, tot poporul, întrebuinţând-o ca uscat, s'aŭ strămutat de acolo, aŭ împovorat însă hotarele nóstre, neavênd nicĭ unde să se aciueze şi nicĭ voiaŭ să supere pe aceĭ de carĭ se apropiaŭ. Sunt maĭ mult decât alte popóre anevoie acestea de răsboit şi greŭ de învins, nefiind voinicĭ cu trupurile şi nicĭ curagioşĭ cu sufletul. Apoĭ nicĭ se îmbracă cu zeà (θώρακες) nicĭ cu ciorapĭ (κνημίδες) nu se încalţă şi la uniĭ nicĭ cu perì capetele nu le sunt acoperite, în mânile lor n'aŭ de loc scut, nicĭ lungăreţe, cum dic, sunt cele Argolidice, şi nicĭ rotunde, şi nicĭ cu săbiĭ nu se încing, ci numaı lăncı pórtă în braţe şi acésta-ĭ singura armă cu care atacă. Nu se împart pe companiĭ şi nicĭ îĭ conduce cine-và după o tactică militară,

nicĭ sciŭ aşezarea în faţă la luptă, nicĭ ce-ĭ aripa stângă saŭ drépta; dar nicĭ nu-şı fac întăriturĭ şi nicĭ cunosc fortificarea cu şanţurĭ în lagăr. Ci amestecându-se între eĭ la un loc, şi împuternicindu-se, în desperarea vieţiı, fac sgomot mare şi aşà se aruncă asupra vrăjmaşilor, şi dacă pun pe fuga pe vrăjmaşĭ, îĭ măcelăresc urmărindu-ı, precum turnurile căḑênd strivesc pe ceĭ de sub ele; iar dacă falanga vrăjmaşă li se opune la atac, şi nu se rup şirurile prin năvălirea barbarilor, eĭ atuncĭ întorcêndu-se îşĭ caută mântuirea prin fugă. Nu se retrag în regulă, ci împrăştiindu-se unul de altul în altă parte, unul asvârlindu-se în rîŭ, saŭ scapă înotând, saŭ se afundă, cuprins de vulvórea apeĭ; iar altul prin pădurĭ adâncĭ intrând fuge de la ochiĭ celor ce-l urmăresc, şi altul în alt chip. Imprăştiindu-se cu toţiı de odată, apoĭ curînd se întrunesc iarăşĭ la un loc, unul dintr'un munte, altul dintr'o prăpastie, altul din rîurĭ şi altul din altă parte neobservat. Trebuinţa lor de sete, dacă găsesc ape or fântânĭ saŭ rîurĭ, căḑênd asupra lor o sorb cu repejune; iar de nu, fie-care descălecând de pe cal îl sângeréză, deschiḑêndu-ĭ vinele cu fierul şi îşĭ potolesc ast-fel setea, întrebuinţând sângele ca apă. Apoĭ iarăşĭ pe cel maĭ gras dintre caĭ tăindu-l şi făcênd foc cu lemnele ce le găsesc, încălḑind puţin părţile micĭ tăiate din cal, le îndópă pline cu sînge şi aşà împuternicindu-se se duc iarăşı în colibele lor. Se adapostesc ca şerpiı prin crăpăturĭ adâncĭ, prin surpăturĭ orĭ ziduri.

‹ Acest ném este fórte de temut şi cu socotinţĭ vrăjmăşescĭ, şi nicĭ tratatele de pace (convenţiunile) nu-ĭ fac prietenı şi nicĭ jurând pe zeĭ păzesc jurămintele, pentru că nu respectéză ce-và Dumneḑeesc, ca să nu ḑic Dumneḑeu, ci li se par lor că tóte de la sine-s isvodite, iar mórtea o socotesc sfîrşitul a tótă existenţa. De aceea şi maĭ cu uşurătate fac pace şi când trebue să se lupte, îndata strică pacea şi preferă răsboiul. Uniĭ cer iarăşĭ din noŭ împrietenirea (pacea); iar dacă prind pe ceĭ ce se luptă, pe uniĭ îĭ ucid, iar pe alţiĭ îĭ expun într'o piaţă frumósă, şi-ĭ preţuesc scump pe ceı maĭ însemnaţĭ, şi dacă nu li se dă preţul îĭ omóră.

Intreprinḑênd o expediţiune Impĕratul Isaciŭ, ca să mântue coloniile Romeilor de acest ném, merge asupra lor cu o falangă puternică. Nu prea credeà în împrăştierea lor şi nu se încredeà în fapte nesigure, ci duce armata sa în partea lor cea maĭ tare, grea de bătut şi maĭ grea de cuprins şi apropiindu-se de eĭ s'a spăimîntat şi el şi lagărul. Cacĭ neîndrăsnind a se împotrivì la un ast-fel de detunător şi vĕḑênd eĭ adunarea cea numerósa a lagăruluĭ s'aŭ împrăştiat. De aceea atacându-ĭ în grupurĭ, ĭ-a întîmpinat urlând cu glasurile lor neîntrerupte. Fiind-că nu puteà nicĭ pândindu-ĭ să-ı prindă, şi nicĭ se presentaŭ în ordine de bătae, vestindu-le răsboiŭ după treĭ ḑile, ci în aceeaşĭ ḑi eĭ părăsindu-şĭ corturile, pe ceĭ ce n'aŭ avut timp dintre cĭ să fugă, pe bătrânĭ şi pe copiiĭ lor ĭ-aŭ împrăştiat în locurile cele maı grele de pătruns. Ast-fel, după cum a convenit Impĕratul, avênd regulata armata, a pornit asupra lor; iar dintre barbarĭ nu s'a zărit nimenı. Sa-ı urmărésca pe aceia n'a încuviinţat, avênd témă de curse neveḑute, căcĭ

înainte de treĭ ḑile aŭ luat-o la fugă. Deci sfărîmându-le corturile şi luându-li-se, prada ce a aflat-o, s'a întors învingĕtor. Şi neîntorcêndu-se pe calea dréptă, isbucnind o érnă înfricoşată în lagăr, pe mulţĭ ĭ-a perdut. Se întórce apoĭ în Constantinopole şi se încununéză pe cap cu laurĭ de victoriĭ...» (De aici nu maĭ este însemnată pentru noĭ acéstă descriere).

Acestea despre firea barbarilor, carĭ nu trebuesc confundaţĭ cu Româniĭ şi nicĭ cu Vlachiĭ din Peninsula Balcanică.

Pentru ca să ne putem maĭ bine da sémă de situaţiunea Românilor şi puterea lor, precum şi de îmmulţirea lor în Peninsula Balcanică, sub nume de Vlachĭ, spre sfîrşitul secoluluĭ XI şi în durata celuĭ al XII-lea, vĕ cer indulgenţa D-vóstre de a mĕ urmărì cu interes în expunerea ce voiŭ face-o, descriindu-vĕ după autoriĭ Bizantinĭ, maĭ ales după Anna Comnena, Niceta Choniat şi Gheorghe Acropolitul (istoricĭ contimporanĭ evenimentelor) localităţile pe unde-ĭ întâlnim amintiţĭ pe Vlachĭ în luptele lor, cum şi faptele săvîrşite de eĭ.

Revoluţiunea orĭ răsvrătirea Vlachilor asupra Impĕraţilor Bizantinĭ îşĭ aveà causa sa justificată. Decĭ pentru a se opune cu putere şi speranţă de reuşită contra statuluĭ organisat Bizantin, Vlachiĭ se unesc cu Bulgariĭ şi forméză imperiul Româno-Bulgar sub Asanescĭ. Apoĭ se aliéză şi cu Cumaniĭ orĭ Sciţiĭ, după cum îĭ numesc alţĭ scriitorĭ, şi pe carĭ îĭ descrie Michail Pselos, în pericopa ce am cetit-o. Cumaniĭ trăiaŭ peste Dunăre pe atuncĭ, adecă în Dacia Traiană. Numaĭ când năvălesc asupra lor Tătariĭ, Cumaniĭ sunt nevoiţĭ a se strămutà peste Dunăre în Dacia Aureliană.

Eŭ am multe cuvinte, basate pe autoritatea scriitorilor Bizantinĭ, de a admite, că pe când locuiaŭ Dacia Traiană Cumaniĭ, existaŭ acolo fórte mulţĭ locuitorĭ şi dintre vechiĭ coloniştĭ aĭ luĭ Traian printre eĭ. Cu chipul acesta se explică firesce şi alianţa statornică între Cumanĭ şi Româno-Bulgarĭ.

Să trecem acum la Româniĭ orĭ Vlachiĭ din munţiĭ Emuluĭ, după ce am vĕḑut caracterul şi modul de răsboiŭ al barbarilor.

Iată cum se exprimă Niceta Choniat despre influenţa morală ce aŭ exercitat-o Vlachiĭ asupra Cumanilor din Dacia Traiană:

«Sciţiĭ adecă Cumaniĭ aŭ învĕţat de la Vlachĭ o vrăjmăşie neperitóre (asupra Romeilor) şi a fost trădată acésta din copiĭ în copiĭ şi pururea amintită».

... ἀθάνατον τήν πρὸς ἡμᾶς ἔχθραν ὑπὸ Βλάχων ἔχειν διδαγμένοι (Σκῦθαι) καὶ πρὸς παῖδας ἀπὸ παίδων παραπέμπειν ἀείμνηστον.»

Veḑĭ Nicetae Choniatae Annales. Balduinus Flander, pag. 332.

Din causa asupririlor neîntrerupte, a contribuţiunilor nesfîrşite, angăriilor de tot felul şi în fine desconsiderării Românilor din Peninsula Balcanică de către Romeĭ, cu timpul s'a ivit şi crescut o ură neîmpăcată între aceste două némurĭ. Romeiĭ se considerau ca nisce pretorienĭ, iar Româniĭ se priviaŭ de eĭ ca plebe. Cu ocasiunea împilărilor de nesuferit şi a dărilor în natură, provocate şi de cheltuelile căsătorieĭ luĭ Isaciŭ Anghel cu o fiică a luĭ Bela, Regele Ungurilor, a isbucnit revolta Românilor din Balcanĭ, carĭ aŭ rĕspândit ura asupra Romeilor în tóte poporaţiunile barbare, din Mysiĭ şi din Dacia Traiană. Despre mulţimea Vlachilor în Tracia, Tesalia şi Epir, iată ce găsim tot în Choniat:

«Pe lângă acestea şi un alt óre-care posedà graniţile Tesalieĭ, care acum se numesce Valachia Mare.»

«Ἐπὶ δὲ τούτοις καὶ ἄλλος τις τὰ Θετταλίας κατέχων μεθέωρα, ἃ νῦν μεγάλη Βλαχία κεκλήσκεται...»

Idem, pag. 336.

Să nu ne mire de loc faptul că Tesalia s'a numit de către Grecĭ chiar Μεγάλη Βλαχία, pentru că un Pitac (Πιττάκιον) dat de un Patriarch, al căruĭ nume nu ni s'a conservat, pe timpul Impĕratuluĭ Alexie Comnen, spre finele secoluluĭ XI, ne spune, că Vlachiĭ se înmulţise ca albinele în stupĭ în tótă Tracia şi aŭ ocupat şi Tesalia. Iată o parte din acest Pitac:

...«Dar respectiv de rĕutăţile Vlachilor şi de faptele lor necinstite, am luat óre-care sciinţă, pentru că lucrul erà înfricoşat şi pângăritor. După cum dar Madiamiţiĭ prefăceaŭ şi înfrumuseţaŭ femeile lor şi le aduceaŭ înaintea poporuluĭ Iudeilor ca să păcătuéscă poporul şi să se întórcă Dumnedeŭ de la eĭ, asemenea şi dracul a intrat in inimile Vlachilor şi şĭ-aŭ îmbrăcat femeile şi fetele lor în vestminte de bărbaţĭ, pentru ca să corupă pe aceĭ ce voiaŭ să trăiéscă pios şi le aveaŭ pe acestea cu eĭ, ca păstorĭ. (Οὕτω καὶ ὁ διάβολος εἰσῆλθε είς τάς καρδίας τῶν Βλάχων και ἐστόλιζον τὰς γυναίκας αὐτῶν καί τὰς θυγαθέρας σχῆμα ἀνδρῶν ἵνα καταστρέψωσὶ δι' αὐτῶν τοὺς εὐσεβῶς ζῆν ἐθέλοντας καὶ εἶχον αὐτὰς μεθ' ἑαυτῶν ὥσπερ βοσκούς.)

De a se istorisì cele ce se întîmplă între eĭ este lucru ruşinos, ceĭ ce aŭ păţit, urînd păcatul, înşişĭ mĭ-aŭ dat mie în scris acestea, aducênd martor pe Dumnedeŭ, pentru aceea m'am grăbit la constatarea adevĕruluĭ.

Iar acestea respectiv de rĕutatea nepioşilor Vlachĭ, pentru că s'aŭ arătat viclenĭ şi înşelătorĭ şi din acéstă causă s'a pervertit modul vieţiĭ celor maĭ bunĭ dintre părinţĭ. Iar Dumnedeŭ şi pe eĭ şi pe noĭ să ne miluéscă.

Fiĭ sănătos în Domnul şi degetul luĭ Dumneḑeŭ să vĕ scrie numele întru împĕrăţia Cerurilor.» (Revista Teologică, an. IV, p. 128.)

Acest fapt se petrece aprópe de Tesalonic, în localitatea despre peninsula Sf. Munte al Atonuluĭ Cusandria. Se îmmulţise poporaţiunea Română aşà de tare spre finele secoluluĭ XI, în cât n'o maĭ puteà încăpó Tracia şi a cuprins şi Tesalia şi alte părţĭ de sigur, cum Epirul, etc. Observăm că dacă avem μεγάλη Βλαχία, atuncĭ în oposiţiune trebue să căutăm şi ο μικρὰ Βλαχία, care de bună sémă nu erà aiurea decât în munţiĭ Emuluĭ.

Româniĭ îşĭ aveaŭ conservat şi graiul lor în tot-deauna în Peninsula Balcanică. Acésta, pe lângă alte doveḑĭ cunoscute, maĭ se constată încă şi prin pasagiul următor. Niceta într'un text se exprimă aşà:

«Atuncĭ şi un óre-care dintre preoţiĭ robiţĭ, aducêndu-se sclav în muntele Emuluĭ, se rógă luĭ Asan să fie eliberat, în aceeaşĭ limbă, ca desăvîrşit cunoscĕtor graiuluĭ Vlachilor, cerêndu-ĭ mila sa; dar el ridicându-şĭ capul a rĕspuns: Nicĭ odată nu voiŭ adăogì a eliberà pe Romeĭ, ci a-ĭ perde. Căcĭ acésta o vrea şi Dumneḑeŭ.»

Τότε δὲ καὶ τῶν δορυαλώτων τις ἱερέων ἐις τὸν Αἷμον αἰχμάλοτος ἀπαγόμενος, δεῖται τοῦ 'Ασὰν ἀφεθῆναι, δι' ὁμοφωνίας, ὡς ἴδρις τῆς τῶν Βλάχων φωνῆς ἐς ἔλεον αυτὸν ἐκκαλούμενος. Ὁ δὲ ἀνανέυσας, ἔφατο, μηδέποτε προσθέσθαι Ρωμαίους ἀπολύειν, ἀλλ'ἀπολύειν. Τοῦτο γὰρ καὶ θέον βούλεσθαι...»

(Nicetae Choniatae Annales-Alexius Comnenus, liber I, pag. 247.)

Aicea maĭ constatăm încă şi ura neîmpăcată dintre Românĭ şi Romeĭ.

Din acéstă pericopă se probéză faptul că Româniĭ din Peninsula Balcanică nu şĭ-aŭ perdut graiul în decursul vécurilor, ci din contră între eĭ şi în familiile lor române vorbiaŭ în limba lor,—acésta însémnă frasa grécă: ὡς ἴδρις τῆς τῶν Βλάχων φωνῆς. Dacă după creştinarea Bulgarilor, serviciul bisericesc se săvîrşià şi la Româniĭ din Peninsula Balcanică tot în limba slavă, cu tóte acestea poporul Român de acolo şĭ-a păstrat limba sa în casă şi familie. Monumentele limbistice conservate ne probéză pe deplin acest adevĕr. Acest fapt se petrece spre finele secoluluĭ XII, în ajunul formăriĭ Statelor române din stânga Dunăriĭ.

Maĭ observăm că cuvîntul ἴδρις însémnă sciutor desăvîrşit, literat, cum ḑicem noĭ astăḑĭ, şi care preot erà probabil grec şi trăià între poporaţiunĭ românescĭ, unde se ocupase cu studiul limbiĭ Românilor. Alt-fel nu se înţelege pentru ce a întrebuinţat scriitorul acest cuvînt special de ἴδρις şi nu un altul comun vorbiriĭ grecescĭ.

Să continuăm cu doveḑĭ din Bizantinĭ, probând existenţa Românilor în diferite localităţĭ din Tracia.

Pe lângă revoluţiunea Asanescilor, se maĭ ridică şi un Hrysos, tot

Român, apărându-şĭ independenţa sa aparte de Asanescĭ orĭ Statul lor. Şi ridicându-se de acolo, Impĕratul se aruncă asupra luĭ Hrysos, căcĭ acesta posedând Strumniţa, fiind de ném Vlach, şi stăpânind un fort (întăritură) numit Prosacu, şĭ-a pregătit lui-şĭ stăpânire.

«Κἀκεῖθεν ἀναστὰς κατὰ τοῦ Χρύσου ὁρμᾷ. οὗτος γὰρ τὴν Σρούμνητζαν ἰδιωσάμενος, Βλάχος ὢν τὸ γενός καὶ φρούριον τι ἀπολαβών λεγόμενον Πρόσακον ἐς τυραννεῖον εάυτῳ κατασκέυασε.

(Idem, liber III, pag. 267.)

Acest Hrysos erà în neînţelegere cu Asanescii şi dar îşĭ aveà armata luĭ aparte, compusă din Românĭ şi Romeĭ, precum şi teritoriul sĕŭ independent. A plătit scump însă neunirea luĭ cu Asanescii, căcĭ a fost ucis de Romeĭ la urma urmeĭ.

Niceta Choniat ne spune şi chipul cum a fost luată cu vicleşug capitala luĭ Hrysos Prosacu, după care în urmă a fost şi el omorît.

Iată şi chipul cum a fost cucerită capitala luĭ Hrysos:

Şi a cucerit oraşul, când a intrat un Vlach, ce se numià Ezyismen, care păzià Prosacul şi câte eraŭ supuse luĭ Ioan acolo.»

Τὴν τε πόλιν εἰσίοντα κατέχειν Βλάχον τινα, Ἐζύισμενον τὴν κλῆσιν, φρουροῦντα τόν Πρόσακον καὶ ὅσα τῶν ἐκεῖθε τῷ Ἰωάννῃ κατήκοα.»

(Nicetae Choniatae, Balduinus Flander, pag. 387.)

Acésta însémnă că Româniĭ, carĭ eraŭ şefiĭ armatelor în tot timpul revoluţiuniĭ în Peninsula Balcanică, aveaŭ cunoscinţe strategice şi nu eraŭ nisce simple adunăturĭ de tâlharĭ, numaĭ pentru a jefuì. Aicia vedem că un Vlach erà de gardă la Prosacu.

Dar care este causa morţiĭ luĭ Hrysos? Iat-o, după Niceta Choniat:

«Iar împĕratul după aceea, îngrijindu-se de situaţiune, plécă la Chipsella, căutând vre-o mântuire oraşelor Tracice, pe carĭ Vlachiĭ şi Sciţiĭ le devastaŭ rĕŭ. Apoĭ propunêndu-şĭ să surprindă pe Hrysos, adecă sĭ-l întretaie de la năvălirile, pe carĭ le făceà pe ascuns, jăfuind localităţile din jurul Serreĭ. Acest Hrysos erà Vlach de ném, avênd o statură mică, nefiind de acord cu Petru şi Asan, carĭ se revoltară contra Romeilor, pentru că el nu a ridicat armele asupra lor, cu carĭ s'a făcut aliat, avênd cincĭ sute (ostaşĭ) de acelaşĭ ném şi Romeĭ.»

Καὶ ὁ Βασιλεὺς μετα τοῦτο τῆς προκειμένης ἐχόμενος, ἅς οἱ Βλάχοι καὶ Σκῦθαι κακῶς ἐτίθεσαν. Ἔπειτα δὲ συλλαβεῖν τόν Χρύσον προθέμενος, ἤγουν ἀνακόψαι τῶν ἐκδρομῶν, ἅς ἐπόιει λαθραίως, τὰ περὶ τὰς Σέρρας κείρων χωρία. Ἦν δὲ ὁ Χρύσος ὅυτος Βλάχος τὸ γένος, τὴν ἡλικίαν συνεσταλμένος, μὴ συμφωνήσας μέν ἀφισταμένοις Ρωμαίων Πέτρῳ καὶ τῷ Ἀσὰν, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον κατ'αὐτῶν ἀράμενος ὅπλα, μεθ'ὤν εἶχε πεντακοσίων καὶ Ρωμαίων γεγονὸς ἔνσποντος.»

(Nicetae Choniatae Annales, liber II, pag. 258. Venetiis 1729.)

Acest pasagiŭ ne arată mulţimea numerică a Vlachilor în Tracia, Tesalia şi Epir; pentru că atât Bizantinii îşĭ formaŭ falange de armate dintre Românii existenţĭ în Balcanĭ şi până în Marea Adriatică, precum şi Asanescii, în a cărora armată trebuià să fie, dacă nu în totalitate Românĭ, cel puţin ómeniĭ conducĕtorĭ aĭ răsboiuluĭ (statul major), cu necesitate trebue să admitem că eraŭ numaĭ Românĭ, ca maĭ credincioşĭ şi de acelaşĭ sânge ca Asanescii. Apoĭ pe lângă aceste State, ce trăiaŭ vecĭnic în răsboiŭ perpetuŭ şi cari-şĭ recrutaŭ toţĭ soldaţĭ şi dintre Românĭ, maĭ erà pe atuncĭ şi acest Hryos, care şi el înrolà în armata sa tot Românĭ, pentru că el singur erà Român.

Iată acum ce ne spune şi Ana Comnena despre existenţa Vlachilor în Tracia şi tot în diferite localităţĭ.

Apoĭ cu tărie înarmând (Impĕratul) pe toţĭ, eşì din Constantinopole şi apropiindu-se de părţile Lariseĭ şi trecênd prin muntele Cellielor şi lăsând la o parte în drépta drumul public şi muntele Crisovul, care aşà se numesce în localitate, a ajuns la Exevan (acest sat este Valahic, situat fórte aprópe de Andronia), iar de acolo cuprinḑênd iarăşĭ alt orăşel Slaviţa, ce de obiceiŭ se numesce Anhupi şi situat la rîul ce curge, şĭ-a aşezat acolo lagărul sĕŭ, săpând un şanţ în de ajuns.»

("Αννης τῆς Κομνηνῆς Πορφηρογεννήτου Καισαρίσσης 'Αλεξιάς. Venetiis 1729, pag. 110.)

Aicĭ ni se raportéză că eraŭ localităţĭ şi sate întregĭ ocupate numaĭ de Românĭ peste Balcanĭ, în Tracia.

Vlachiĭ pe lângă că eraŭ conducĕtoriĭ revoluţiuniĭ ca generalĭ orĭ strategĭ, tot eĭ eraŭ şi conducĕtoriĭ de drum aĭ Cumanilor de peste Dunăre, când îĭ chemaŭ în ajutor, orĭ la prăḑĭ şi jafurĭ asupra Romeilor, pentru că numaĭ eĭ cunosceaŭ bine trecĕtorile înguste ale Emuluĭ, fiind-că trăiaŭ în aceştĭ munţĭ. Acésta ne-o spune şi Ana Comnena:

«Şi când a auḑit că Cumaniĭ aŭ trecut Clisurile, a încercat să se ieà pe urma lor şi să-ĭ atace pe neaşteptate. Căcĭ Cumaniĭ de la Vlachĭ s'aŭ fost învĕţat să trécă locurile nestrăbătute ale Clisurilor şi ast-fel şĭ-aŭ strecurat cu uşurătate armata şi s'aŭ apropiat de îndată de Goloia şi curînd locuitoriĭ eĭ despresurând castrul, încredinţat lor pentru pază, l-aŭ predat Cumanilor.»

("Αννης τῆς Κομνηνῆς Πορφηρογεννήτου 'Αλεξιάς. Venetiis 1729, pag. 216.)

Tot Ana Comnena ne arată şi chipul recrutăriĭ armateĭ Bizantine şi dintre Românĭ, cu tóte că trebuiaŭ să lupte în contra fraţilor lor. Şi acest loc ne probéză iarăşĭ mulţimea Vlachilor în Tracia.

Decĭ îndată trimiţênd pe Cesarul Nicifor Melision, l-a făcut atent ca maĭ iute decât vorba să cuprindă Emul. Căcĭ de curînd îĭ a-

rătase prin scrisorĭ ca să adune pe câţĭ va puté (ostaşĭ), nu dintre ceĭ ce sunt în activitate (că pe aceia îĭ împărţise la oraşele de pretutindinea ale occidentuluĭ, pentru a le păzì pe cele maĭ însemnate dintre oraşe), ci să adune recruţĭ aparte, câţĭ şi dintre Bulgarĭ şi dintre ceĭ ce şĭ-aŭ ales véţa păstoréscă (Vlachĭ îĭ numesce pe aceştia limba de obşte), şi pe alţiĭ din alte părţĭ, veniţĭ din tóte localităţile şi călărĭ şi pedeştri.»

(Ἄννης τῆς Κομνηνῆς Πορφηρογεννήτου Ἀλεξιάς. Venetiis 1729, pag. 179.)

Acestea despre Vlachiĭ din drépta Dunăriĭ, adecă din Dacia Aureliană orĭ Mysiĭ, Tracia, Tesalia şi Epir, etc. Până astăḑĭ chiar în aceste localităţĭ se păstreză un numĕr mare de Românĭ, cu obiceiurile şi cu limba lor, aparte de Romeĭ, Grecĭ şi Bulgarĭ.

Să vedem acum unde găsim pe Românĭ în stânga Dunăreĭ, saŭ Dacia Traiană, spre finele secoluluĭ XII.

Ana Comnena ḑice:

«Un Leon óre-care, Vătasi numit, strîngênd armată din diferite locurĭ şi de aiurea din belşug, dar şi dintre *Vlachĭ mulţime multă, cariĭ se ḑic că sunt dintre vechiĭ colonişti din Italia,* din spre localităţile Pontuluĭ numit Euxin, aŭ pornit să năvăléscă în ţéra Hunică (Ungurésca), de unde nimenĭ nicĭ odată, din tótă vechimea, n'a năvălit asupra lor. Decĭ Alexie şi cea-laltă parte de Romeĭ, ajungênd la Dunăre, aŭ băgat frică Hunilor, că adecă va trece curînd de acolo Vatasi; după cum s'a spus, năvălind a tăiat fără cruţare tot, şi a distrus tot ce-ĭ eşià înainte şi dar mult omor a săvîrşit între ómenĭ şi robire n'a fost maĭ puţină. Pe lângă acestea şi turme de animale şi de caĭ şi de altele de tot felul adunând de acolo a venit la Impĕratul; iar el voind să le impue asupră-le rănire şi de a doua óră apoĭ a trimis din noŭ armata asupra lor, expeduind-o din partea de sus, de undevà, ca să năvălésca asupra Hunilor, ce locuiaŭ lângă Taurosciţia. Acéstă armată o conduceà Andronic Lambardas şi Nicifor Petraliful şi alţĭ îndeajunşĭ. Asupra tuturor erà Ioan Duca, despre care s'a amintit.

«Aceştia percurgênd óre-carĭ locurĭ nu depărtate, carĭ eraŭ întinse, dificile şi lipsite cu totul de ómenĭ, trecênd acest pămînt, năvălesc asupra Hunilor (Ungurilor), *întâmpinând şi sate fórte populate de ómenĭ* şi aŭ câştigat şi o mare mulţime de jafurĭ; s'aŭ ucis şi mulţĭ din ómenĭ, iar pe ceĭ maĭ mulţĭ ĭ-aŭ robit. Când a fost să se ridice de acolo, aŭ înălţat în acel loc o cruce făcută din aramă şi aŭ scris acestea: Aicia când-và pe némurile gróznice, originare ale Panonieĭ, Marte cel puternic şi mâna Ausonilor le-a ucis, când erà Impĕrat al Romeĭ divinul Ma-

nuel dintre stăpânitoriĭ Comnenĭ, gloria legiuitorilor celor maĭ bunĭ.»
("Αννης τῆς Κομνηνῆς Πορφηρογεννήτου 'Αλεξιάς. Venetiis 1729.)

Aicia sub Hunĭ trebue să înţelegem pe Ungurĭ, iar locurĭ întinse şi dificile, lipsite cu totul de ómenĭ, probabil Basarabia de jos şi şesurile de la gurile Dunăreĭ, prin urmare locurĭ din Dacia Traiană orĭ România de astăḑĭ. Este semnificativă expresiunea: *întâmpinând şi sate fórte populate de ómenĭ.* Acestea însă spre munţiĭ Carpaţĭ, şi carĭ de sigur eraŭ românescĭ.

Acestea le spune Ana Comnena în opera citată.

Să trecem acum la alt scriitor Bizantin:

Niceta Choniat, istoricul Bizantin, care a scris şi acele douĕ acte oficiale privitóre la românĭ, şi pe carĭ am onórea a vi le comunicà astăḑĭ în traducere română, amintesce şi el de expediţiunea Impĕratuluĭ Ioan Comnen în Dacia. După ce pe la 1121 repurtă o completă victorie asupra poporaţiuniĭ de aicia, care neliniştià prin dese năvălirĭ şi jafurĭ poporaţiunile din drépta Dunăreĭ, maĭ ales pe acele dintre Dunăre şi până în munţiĭ Emuluĭ orĭ Balcanĭ, carĭ se numiaŭ şi Mysiĭ, a dispus să se celebreze sĕrbătoresce în Constantinopole amintirea învingeriĭ Pacinaţilor (τήν τῶν Πατζινάκων λεγομένην ἐς ἡμᾶς τελετὴν ἐις ἀειμνηστήρια, προστάξας τῶν πεπραγμένων καὶ χαριστήρια). După aceea trece asupra Tribalilor, carĭ şi eĭ eraŭ dintre năvălitorĭ, şi-ĭ învinge pe la 1122 şi face pace cu eĭ. (Veḑĭ Nicetae Choniatae Annales — Ioannes Comnenus, pag. 9. Venetiis 1729.)

Acéstă expediţiune s'a făcut spre Severin.

Impĕratul Manuel Comnen întreprinde şi el o expediţiune în contra Ungurilor şi Sîrbilor şi-ĭ învinge. Apoĭ lasă ca guvernator al acelor localităţĭ pe Comnen Andronic. Dar fiind-că Andronic urmărià scopurĭ rĕsturnătóre contra Impĕratuluĭ Manuel, περὶ τοῦ παραλυθῆναι μέντον Μανουὴλ τῆς ἀρχῆς, acesta-l suspendă ca suspect din administraţiunea ducatuluĭ Braniţov şi Belgrad, τῆς Δουκικῆς ἀρχῆς Βρανιτζόβης καὶ Βελεγράδων, iar el fuge la Polonĭ orĭ la Galiţienĭ. Galiţia erà una dintre toparchiile de la Ruşĭ, ἔστι δὲ ἡ Γάλιτζα μία τῶν παρὰ τοῖς Ρὼς τοπαρχιῶν, οὓς καὶ Σκύθας Ὑπερβορέους φασὶν. Manuel Comnen îl urmăresce şi acolo, când este prins de Vlachĭ şi dat pe mâna Impĕratuluĭ. Iată cum ne istorisesce Niceta acéstă întâmplare:

«Ἀλλ'ὅτε τοῦ δειμάνειν ἀπεῖχε 'Ανδρόνικος, ὡς ἤδη τὰς χεῖρας τῶν διωκόντων λαθὼν καὶ τὸν τῆς Γαλίτζης ὁρίων λαβόμενος, πρὸς ἣν ὡς εἰς σῶζον χρυσφύγετον ὥρμητο, τότε θηρευτῶν ἐμπίπτει ταῖς ἄκρυσι, συλληφθεὶς γὰρ παρὰ τῶν Βλάχων, οἷς ἡ φήμη τὴν αὐτοῦ φθάσασα φυγὴν ὑφηγήσατο, ἐς τ'ουπίσω πρὸς βασιλέα παλιν ἀπήγετο.»

(Nicetae Choniatae Annales, liber IV, pag. 68, 69. Venetiis 1729.)

«Dar când Andronie s'a îndepărtat de frică, scăpând acum din mânile celor ce-l urmăriaŭ şi atingênd marginile Galiţieĭ, s'a dus la ea ca la un refugiŭ mântuitor, atuncĭ cade în mrejele vînătórelor, căcĭ prins de Vlachĭ, la carĭ ajunsese acum vestea despre fuga luĭ, eĭ l-aŭ dus înapoĭ iarăşĭ la Impĕratul.»

Acest pasagiŭ este fórte important pentru noĭ Românii. Lucrurile se petrec pe la 1165, şi în text este vorba de Vlachiĭ carĭ aŭ prins pe concurentul la împĕrăţie Andronic în Galiţia, şi în care text se spune precis că în acea localitate eraŭ pusderie de Românĭ, τότε θηρευτῶν ἐμπίπτει ταῖς ἄκρυσι. Nu se póte admite nicĭ cum, că aceştĭ Românĭ ar fi fost de peste Dunăre, angajaţĭ de acolo ca militarĭ şi carĭ apoĭ ar fi venit în expediţiune cu Impĕratul. Frasa următóre: «căcĭ prins de Vlachĭ, cărora li s'a explicat vestea sosiriĭ luĭ fuga — συλληφθεὶς γὰρ παρὰ τῶν Βλάχων, οἷς ἡ φήμη τὴν αὐτοῦ φθάσασα φηγὴν ὑφηγήσατο , nu póte nicĭ odată însemnà că eraŭ din armata împĕrătéscă. Apoĭ iarăşĭ Impĕratul nu puteà să vină de peste Dunăre cu o aşà mare mulţime de Românĭ. Constatăm dar că spre confiniile Galiţieĭ eraŭ fórte mulţĭ Românĭ pe aceste timpurĭ.

Dacă dar în Peninsula Balcanică, în special în Tracia, Tesalia— μεγάλη Βλαχία — şi în Epir eraŭ fórte mulţĭ Românĭ încă de pe la finele secoluluĭ XI; dacă considerăm că în expediţiunile luĭ Ioan Comnen, una începênd de la gurile Dunăreĭ în sus şi alta din partea de sus numită Taurosciţia, s'aŭ robit şi jefuit poporaţiunile din aceste teritoriĭ până în Carpaţĭ, apoĭ că în adoua expediţiune s'a dat peste sate marĭ şi peste locuitorĭ stabiliţĭ în drumul lor spre Ungaria, ceea-ce nu puteaŭ să fie numaĭ Cumanĭ orĭ Sciţĭ, cum îĭ numesc uniĭ istoricĭ Bizantinĭ, ci şi o poporaţiune băştinaşă şi pe carĭ î-aŭ găsit spre Carpaţĭ; cu cuvînt tare susţinem dar, că aceştia eraŭ Românĭ şi numaĭ Românĭ. Numaĭ aceştia puteaŭ să aibă sate bine populate şi stabile, iar nu barbariĭ. Frasa grécă din text: κώμαις τε ἀνθρωποτάταις ἄγαν ἐντευχηκότες πολλαῖς însémnă că erà un popor stabilit de mult, avêndu-şĭ aşezarea sa trainică, ceea-ce barbariĭ se scie că nu o aveaŭ, ca uniĭ ce eraŭ trecĕtorĭ numaĭ şi trăiaŭ maĭ mult din răpirĭ şi jafurĭ, iar nu din munca mânilor lor, ocupându-se cu agricultura şi crescerea vitelor numaĭ băştinaşiĭ.

Iată şi o altă probă:

«Împĕratul.... ese şi plécă la Chipsella, gătind câte eraŭ de trebuinţă pentru răsboiŭ. Pe când el erà în convalescenţă, atuncĭ *Sciţiĭ cu o parte dintre Vlachĭ*, trecênd Dunărea asupra oraşelor Tracice, câte eraŭ în jurul Mesineĭ şi al Ţuruluĭ şi încă şi al celor-lalte, prin năvălire

le-aŭ jăfuit, pe timpul serbăriĭ anuale a amintiriĭ martiruluĭ luĭ Christos Gheorghie.»

῾Ο Αὐτοκράτωρ... ἔξεισι καὶ ἄπεισι πρὸς τα Κύψελλα ἐξαρτύσας ὅσα πρὸς πόλεμον ἄραρεν. Αὐτοῦ δέ ὄντος ἐν καχεξίᾳ Σκῦθαι μετὰ μοίρας Βλάχων τόν Ἴστρον διαβάντες τοῖς θρακικοῖς πολίσμασι, ὁπόσα περὶ Μεσὴνην καὶ Τζουρουλὸν καὶ τὰ ἔτι τουτων ἐχόμενα, εξ ἐφόδου ἔκειρον, κατ᾿αὐτὴν τὴν ἐτήσιον μνήμην Γεωργίου τοῦ Χριστομάρτυρος.›

(Nicetae Choniatae Annales, liber II, pag 265. Venetiis.)

Aicia constatăm iarăşĭ că în Dacia Traiană eraŭ mulţĭ Românĭ, carĭ trăiaŭ printre Cumanĭ, fie retraşĭ în munţĭ, fie póte şi chiar printre localităţile locuite de Cumanĭ. Alt-fel nu putem înţelege de unde să se pótă adunà o armată năvălitóre Scită şi Valachă din Dacia Traiană. Apoĭ nicĭ textul nu ne permite a înţelege alt-fel, căcĭ frasa: Σκῦθαι μετὰ μοίρας Βλάχων τὸν Ἴστρον διαβάντες, însémnă precis că din Dacia s'a format armata năvălitóre. Nu erà dar, cum le-ar plăcé unora să crédă, că Dacia Traiană erà lipsită de Românĭ sub invasiunea barbarilor şi în special a Cumanilor. Maĭ scim că mulţĭ dintre Cumanĭ şi Uţĭ aŭ fost în urmă asimilaţĭ orĭ absorbiţĭ în poporul Român, chiar şi după consolidarea Statelor nóstre—Valachia şi Moldova. Acésta însémnă că se suferiaŭ între ele diferitele poporaţiunĭ.

După ce am constatat că şi în Dacia Traiană eraŭ prea destuĭ Românĭ, orĭ colonişti de aĭ luĭ Traian şi alţĭ băştinaşĭ Dacĭ, pe lângă barbariĭ trecĕtorĭ, acum putem să trecem spre a cercetà şi causele revolteĭ Asanescilor, carĭ aŭ luptat atât de hotărît şi brav pentru a-şĭ apĕrà neatârnarea lor, numaĭ spre a puté în urmă trăì ca popor liber. Sórtea însă a vrut ca închegarea Statuluĭ Român să se facă nu în Tracia şi Dacia Aureliană, ci pe vatra străbună, în Dacia Traiană.

Iată acum ce ne spun în cestiunea revolteĭ istoriografiĭ Bizantinĭ. Niceta Choniat, între alţiĭ, ne istorisesce despre causele revolteĭ următórele:

După ce s'aŭ liniştit popórele de la rĕsărit şi cu alte darurĭ temporale, iar maĭ ales cu plată de imposite anuale (căcĭ aşà obicĭnuesc să se scape (uşureze) Romeiĭ ceĭ ce ne guvernéză de ceĭ de alt ném, urmărind liniştea, tocmaĭ ca şi tinerile nuntaşe, carĭ se îngrijesc numaĭ de camera nupţială), a voit să-şĭ logodéscă soţie de alt ném (căcĭ pe ceea ce o logodise maĭ înainte a perdut-o prin mórte), şi decĭ negociind prin representanţĭ cu Regele Ungarieĭ Bela, iea de femee pe fiica aceluia, care nu atinsese încă vîrsta de ḑece anĭ, gândindu-se ca cheltuelile nunţeĭ să se facă prin banĭ publicĭ, ĭ-a adunat pe aceştia curînd de la ţĕrile sale. Şi a greşit din causa sgârceniei, păscuind (punênd la contribuţiunĭ) şi alte oraşe, carĭ eraŭ aşezate pe la Anhial—

barbariĭ din muntele Emuluĭ,—carĭ se răsboiaŭ asupra Romeilor şi maĭ ales asupra sa, *ceĭ ce se numiaŭ maĭ înainte Myssi, iar acum se chémă Vlachì.* Aceştia încredĕndu-se în satele lor greŭ de luat şi încurajându-se prin citadele (întăriturĭ) şi carĭ sunt cea maĭ mare parte înalte, situate pe stâncĭ abrupte şi carĭ s'aŭ fălit şi altă dată asupra Romeilor, iar atuncĭ aflând pretext (ceea-ce se numesce strămoşesc) luarea turmelor şi vexarea lor, s'aŭ rĕsculat la revoluţiune cu strălucire. *Eraŭ întâiĭ făptuitorĭ aĭ rĕuluĭ şi carĭ aŭ ridicat tot poporul, órecarĭ Petru şi Asan de acelaşĭ ném şi de aceeaşĭ sĕmînţă, carĭ neînclinând la novisme fără cuvînt, vin la Impĕratul, ce erà atuncì în lagărul de la Chipselle,* cerĕnd ca să facă expediţiune (alianţă) cu Romeiĭ şi prin decret împĕrătesc să li se deà ca rĕsplată o localitate puţin productivă, situată în muntele Em. Dar n'aŭ reuşit în cerere (căcĭ aveaŭ în privirea [ţinuta] lor o mişcare impunĕtóre); decĭ s'aŭ turburat ca nebăgaţĭ în sémă şi în zadar aŭ înaintat şi cererea, şi aŭ exprimat şi un cuvînt maĭ cu căldură, ce arătà răsvrătirea şi câte aŭ să săvîrşéscă apoĭ, când se vor întórce acasă. Iar dintre eĭ maĭ ales Asan, care erà şi maĭ îndrăsneţ şi maĭ sălbatec, acesta a şi fost pălmuit peste obraz din porunca Sevastocratoruluĭ Ioan, admonestat pentru neruşinare. Iar eĭ s'aŭ dus ast-fel fără resultat şi insultaţĭ; dar câte aceştĭ sceleraţĭ şi spurcaţĭ aŭ săvîrşit contra Romeilor, ce cuvînt ar fi de ajuns a le spune?»

(Nicetae Choniatae Annales. Venetiis 1729, pag. 193.)

Nu cred că maĭ este trebuinţă de alte comentariĭ, pentru că în acéstă pericopă se spune destul de clar causa revolteĭ Vlachilor din munţiĭ Emuluĭ. Fraţiĭ Petru şi Asan aŭ voit maĭ întâiŭ cu binele a se alià cu Romeiĭ contra barbarilor ce-ĭ atacaŭ, şi aŭ cerut în schimbul serviciilor lor o compensaţiune, ca conaţionaliĭ lor să aibă localitatea lor proprie şi să fie consideraţĭ ca sub autoritatea Impĕraţilor Bizantinĭ. Cererea lor fiind făcută cu demnitate şi ameninţătóre, dacă nu li se admite condiţiunea pusă, Impĕratul în loc să-ĭ liniştéscă, acceptându-le cererea ĭ-a insultat, ba chiar Asan, care erà maĭ hotărît în purtarea luĭ, a fost pălmuit. Atuncĭ eĭ, întorcĕndu-se acasă, aŭ ridicat tot poporul la revoltă, l-aŭ înarmat şi aŭ hotărît să se lupte cu voinicie contra Bizantinilor, carĭ ĭ-aŭ ofensat şi dispreţuit.

Frasa grécă: «οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο νυνὶ δὲ Βλάχοι κεκλήκονται,» «ceĭ ce maĭ înainte se numiaŭ Mysĭ, acum se chémă Vlachĭ» însémnă că aceştĭ Vlachĭ maĭ înainte locuise în Mysia, Dacia Aureliană, şi numaĭ din causa năvăliriĭ Goţilor şi apoĭ şi a Bulgarilor, cum scim, aŭ fost nevoiţĭ a trece peste munţiĭ Balcanĭ şi a-şĭ stabilì în eĭ, ca într'o ce-

tate întărită, petrecerea şi viéţa lor, ocupându-se în special cu păstoria, fiind-că numaĭ pentru acest fel de ocupaţiune sunt propriĭ munţiĭ Emuluĭ.

Prin urmare, dările extraordinare de grele, pe lângă cele existente, jefuirea turmelor lor de tot felul, apoĭ insultele suferite de la Impĕratul, dacă maĭ adăogăm că Bulgariĭ, carĭ maĭ înainte fusese independenţĭ, acum eraŭ supuşĭ şi strivițĭ de Romeĭ şi rĕŭ trataţĭ, prevĕḑênd Petru şi Asan, că şi Vlachilor compatrioţilor lor nu le surîde un viitor maĭ bun; tóte aceste cause ĭ-aŭ hotărît a se luptà cu tótă puterea lor spre a-şĭ apĕrà neatârnarea lor.

Tot Niceta Choniat spune în altă parte:

«Iar Mysiĭ cugetând la revoltă pe faţă şi *devenind conducĕtoriĭ acestuĭ rĕŭ*, de care am vorbit, pornesce Impĕratul asupra lor. Se cuvine ca şi acelea să nu le trec cu vederea neistorisite. *Vlachiĭ se sfiaŭ la început şi se abţineaŭ de la revoltă, prevĕḑênd importanţa faptuluĭ la care-ĭ duceaŭ Petru şi Asan*»... (Acéstă temere a încetat după ce capiĭ aŭ găsit mijlocul de a-ĭ aprinde pe Vlachĭ la lupta pentru independenţă. Acesta a fost zidirea în munţiĭ Emuluĭ a uneĭ bisericĭ cu patronul Sf. Dimitrie şi în care persóne instruite de maĭ înainte, prefăcêndu-se în profeţĭ, excitaŭ poporul la arme.)

«*Căcĭ tótă gintea atrasă de profeţiile acelora, a apucat armele, şi fiind-că prosperà revolta lor, încă maĭ puternic îşĭ apĕraŭ libertatea lor cu nădejdea în Dumneḑeŭ. Şi socotiaŭ că este mică pentru cĭ numaĭ libertatea şi starea lor de sine şi s'aŭ întins şi asupra localităţilor celor maĭ departe de muntele Emuluĭ.* Cel-alt frate Petru se încoronéză pe cap cu corónă de aur (στεφανίσκῳ χρυσέῳ) şi la picióre se încalţă şi-şĭ pune papucĭ văpsiţĭ roşĭ. Apoĭ atacând Peristhlava (acest oraş Ogygia este tot din piétră cioplită şi are spaţiul cel maĭ mare din muntele Emuluĭ), dar vĕḑênd înconjurarea luĭ nu fără pericol, lăsându-l se pogóră din muntele Emuluĭ şi pe neaşteptate năvălind asupra celor-lalte oraşe Romeice, răpesce multe trupurĭ libere de ale Romeilor, mulţĭ boĭ şi de jug şi de altele nu maĭ puţin, dintre păscĕtóre. Se ridică atuncĭ Isaciŭ asupra lor; iar eĭ, ajutorându-se iarăşĭ din locurĭ înguste şi grele de străbătut, aŭ resistat maĭ mult timp. Dar venind de la Dumneḑeŭ o céţă curiósă, care puneà în întuneric ascunderea lor, şi acoperindu-se munţiĭ, pe carĭ îĭ stăpâniaŭ barbariĭ, pândind strîmtorile de eşire, pe neaşteptate Romeiĭ aŭ năvălit pe ascuns asupra lor şi îĭ împrăştie ast-fel, punêndu-ĭ în terórе. Iar *conducĕtoriĭ rĕutăţiĭ şi aĭ armateĭ*, adecă Petru şi Asan şi câtă asociaţiune revoluţionară erà în jurul lor, aŭ pornit spre Dunăre, ca

spre o mare, ca şi turma porcilor din Evangelie şi trecênd-o s'aŭ amestecat cu Sciţiĭ veciniĭ. Apoĭ Impĕratul a cutreerat tótă Mysia, pustie de cel ce-l împedică mult, ca să pună strajă oraşelor de acolo, carĭ eraŭ multe în muntele Emuluĭ. Cele maĭ multe, adecă maĭ tóte, sunt clădite pe stâncĭ abrupte şi pe piscurĭ de negurĭ şi nimic de felul acesta nu s'a făcut. Dând foculuĭ clăile de nutrimînt şi înşelat prin vicleniile Vlachilor ce s'aŭ arătat iarăşĭ, s'aŭ întors îndată înapoĭ, lăsând lucrurile de acolo în stare rea. *De aceea şĭ-aŭ ridicat nasul maĭ sus barbariĭ asupra Romeilor şi s'aŭ îmbărbătat şi maĭ mult.*»

(Nicetae Choniatae Annales. Venetiis 1729, pag. 195—196.)

In acest pasagiŭ întâlnim în original expresiunea: «τῆς δὲ δειλίας ταύτης τοὺς ὁμογενεῖς 'απάγοντες οἱ αὐτόαιμοι,» «că ceĭ de un sânge i-aŭ abătut pe ceĭ de un ném de la acéstă frică», însémnă că Petru şi Asan, carĭ eraŭ Vlachĭ, aŭ întrunit al început numaĭ pe ceĭ de un ném cu eĭ (adecă pe Vlachĭ) şi le-aŭ ridicat din mintea lor temerea despre Romeĭ, îndemnându-ĭ să ieà armele spre a se apĕrà.

Asemenea tot numaĭ despre Vlachĭ vorbesce şi frasa: «... Ὑπὸ θεοπρόπων οὖν τοιούτων ὅλον τὸ γένος ἐξομιληθέντες, τῶν ὅπλων γίνοντο». «Decĭ îndemnaţĭ de ast-fel de profeţĭ, tot némul a apucat armele.» Şi de acì maĭ resultă ca la începutul revolteĭ numaĭ némul Vlachilor singur s'a rĕsculat la luptă, iar nu împreună cu Bulgariĭ, pe carĭ de sigur maĭ în urmă Asanesciĭ ĭ-aŭ luat ca ajutor. Acesta însémnă riguros în text ὅλον τό γένος (τῶν Βλαχον).

Asemenea expresiunile: «Şi socotind că este mică neatârnarea şi libertatea lor, s'aŭ întins şi asupra celor de peste Em,» «καί μικρόν ἡγησάμανοι τό καθ 'έαυτούς ἄνετον καὶ ἀπόλυτον, καὶ κατὰ τῶν ἄποθεν τοῦ Αἵμου ἐμπλατύναντο.» Şi acéstă frasă se rapórtă tot numaĭ la Vlachĭ, fără participarea Bulgarilor. Alt-fel n'are nicĭ un sens: τὸ καθ'ξατοὺς ἄνετον και ἀπόλυτον, precum nicí cuvintele: καὶ κατὰ των ἄποθον τοῦ Αἵμου εμπλατὺναντο, pentru că Bulgariĭ nu eraŭ înlăuntrul Emuluĭ, ci pe şesurile Dunăreĭ până în Balcanĭ orĭ ale Tracieĭ, câţĭ trecuseră Balcaniĭ. Munţiĭ Emuluĭ eraŭ locuiţĭ de păstorĭ Vlachĭ, acesta-ĭ fapt positiv, pentru că Ana Comnena ḑice lămurit: «şi câţĭ şi-aŭ ales viéţa păstoréscă, pe aceştia, limba comună îĭ numesce Vlachĭ», «καὶ ὁπόσους τόν νομάδα δίον εἵλοντο Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος.» (Opera citată, pag. 179.)

Apoĭ cuvintele: «Iar conducĕtoriĭ rĕuluĭ şi aĭ armateĭ eraŭ Petru şi Asan», «Οἱ μεν ἀρχηγοὶ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς στρατιᾶς ὁ Πέτρος δηλαδὴ καὶ 'Ασὰν,» însémnă că conducĕtoriĭ revolteĭ, ómeniĭ cu prevederĭ politice, eraŭ Româniĭ Petru şi Asan. Tot eĭ eraŭ şi strategiĭ orĭ generaliĭ armateĭ. Acésta

se confirmă şi maĭ mult prin faptul că în tot timpul revolteĭ, conducĕtoriĭ eĭ eraŭ succesoriĭ Asanescilor, prin urmare Românĭ.

Prinḑênd acum la inimă, Româniĭ şĭ-aŭ întins stăpânirea lor şi spre şesurile Tesalieĭ — spre câmpiĭ:

«*Iar Vlachiĭ mândrindu-se pentru că pururea învingeaŭ pe Romeĭ şi se îmbogăţiaŭ cu averĭ marĭ şi armament de tot felul din jafurile Romeilor, aŭ devenit de aicia înainte neînvinşĭ prin atacurĭ, şi nu jefuiaŭ maĭ mult năvălind numaĭ satele şi agrele, ci se înarmaŭ şi asupra oraşelor bine întărite.*» (1) Decĭ aŭ devastat nu numaĭ Anhialul, dar aŭ supus şi Varna şi ajungênd până la Triadiţa, care este din vechime numită Sardica, aŭ afanisit cea maĭ mare parte a eĭ şi chiar Stupiul l-aŭ evacuat de locuitorĭ; ci ajungênd şi la Niş aŭ răpit pradă şi de acolo nu puţină şi de ómenĭ şi de animale. Nedomerindu-se Impĕratul, *fiind încunjurat de eĭ ca un fagur de albinĭ*, cuĭ să deà ajutor maĭ întâiŭ din ceĭ ce suferiaŭ, saŭ în sfîrşit pe cine să însărcineze cu apĕrarea, împarte armata la şefĭ. Negreşit a reedificat Varna şi a întărit şi Anhialul şi le-a aşezat şi garde şi s'a părut că acestea nu sunt îndeajunse prevederĭ împĕrătescĭ, căcĭ eraŭ şi aşà iarăşĭ maĭ puternice cele ale protivnicilor.

«Plecând şi însuşĭ după echinopţiul de tómnă spre provincia Filipopoleĭ şi aducênd cu el şi gineconitul, cât erà cu putinţă, a oprit năvălirile Vlachilor şi Sciţilor şi a plecat încă şi asupra aceluĭ jupan al Sîrbilor, care făceà rĕŭ şi a sfărîmat şi Scopiile; şi când s'aŭ ciocnit trupele, la rîul numit Morava, barbariĭ aŭ luat fuga şi făcêndu-se urmărire, nu puţinĭ dintre eĭ aŭ fost predaţĭ afanisiriĭ, înecându-se în apă şi străpungêndu-se cu suliţele. Trecênd şi ajungênd pe lângă rîul Sauvon (Sava), s'a unit cu ruda sa proprie, cu Regele Bela al Ungarieĭ şi petrecênd ącolo câte-và ḑile se reîntórce iarăşĭ la Filipopole şi de acolo intră în marea Cetate, *evitând calea cea strîmtă a Emuluĭ.* Avênd în vedere să pună o altă administraţiune localităţilor despre Filipopole, pentru că ceĭ de acolo maĭ ales pururea suferiaŭ rĕŭ, trimite pe însuşĭ vĕrul sĕŭ Constantin, pe care l-a înaintat şi Duce al marineĭ, punêndu-l ca general (στρατηγὸς). Iar acesta, deşĭ nu trecuse încă vîrsta de copil, şĭ-a arătat de îndată însă natura sa îndrăsnéţă, ca ţinciĭ de leĭ îndată din nascere mândria în desimea pĕruluĭ de pe grumaz şi în ascuţişuriie unghiilor; aşà şi el şĭ-a regulat armata la supunere şi frică, cum îĭ conveniă luĭ, ca numaĭ prin semn să i se supună şi prin înţelegere şi să mérgă cu uşurătate la cele ordonate. Decĭ a făcut ex-

(1) Se luptaŭ tocmaĭ ca şi Boeriĭ de astăḑĭ, înarmându-se cu arme de la protivnic.

pedițiune cu agerime naturală, şi dacă tinerețea luï nerăbdătóre ar fi cădut de la datorie, experiența sub-conducĕtorilor asociațī luī l-ar fi oprit, atrăgêndu-ī atențiunea ca să nu trécă marginile stabilite.

«*L-aŭ îngrozit pe el Vlachiï apostațī*, aşà în cât şi pe însuşī Impĕratul l-aŭ vĕdut înspăimîntat, căcī adesea Petru şi Asan propunêndu-şī să pérdă cele din jurul Filipopoluluī şi Veroeī şi plecând nu scăpaŭ de vederea luï Constantin; el erà pe urmele lor, înspăimântând falangele lor, în cât nu maï făceaŭ ca maï nainte dese atacurī; ci erà de trebuință ca Constantin; să prefere cele ce eraŭ de folos patrieï şi cetăților de acolo, dar el a apucat o cale contrarie.... (voind acest tînĕr să se facă Impĕrat, a fost trădat de armata sa şi apoï a fost orbit de Impĕratul, pentru care lucru mult s'aŭ veselit şefiï Vlachĭ, aşà că eï iarăşī aŭ căpĕtat o preponderanță în tótă Tracia, superióră Romeilor).» Apoï tot acest autor adaogă: „Καὶ ἔτι τὰ τῶν Βλάχων προσεπιδώσουσι δέ καὶ μεγενθυνθὴσεται καὶ ἐξ αὐτῶν καὶ ἡγούμενοι ἐκ τῶν μηρῶν αὐτῶν ἐξελεύσονται, ὀυκ οἶδ'ὅθεν καὶ ὅπως τὰ ἐσπουδασμένα ταῦτα διεξιόντες. Ἔνθεν τοι καὶ οἱ μέν ὡς ἐπὶ τι ἐκπορθήσονται φρούριον ἤ κώμας ἀναρπάστους θησόμενοι, ἤ πόλεις ἀναστάτους δέιζοντες μετὰ φαλάγγος ἐπῆεσαν Σκυθικῆς, καὶ τὸ πρόστυχον ἅπαν ἐσίνοντο, ποτὲ μέν τῆ Φιλλίπου ἐπιόντες, ποτὲ δὲ τῇ Σαρδικῇ ἐφεδρένοντες, ἐνίοτε δὲ κατὰ τὴν Ἀδριανούπολιν ἐπερχόμενοι. Οἱ δε Ρωμαῖοι νωθέστερον ἐπεξῇεσαν, εἰ δὲ ποτε ἀντετάχθησαν ἤ συνεπλάκησαν, κατὰμετριτοὺς ἐκάκουν τοὺς ἀντιπάλους.» «*Şi încă cele ale Vlachilor vor cresce şi se vor mărì şi vor câştigà țĕrī şi oraşe şi vor eşì conducĕtorī din sînul lor;* de aceea nu sciŭ şi în ce chip să istorisesc aceste lucrurī seriόse. De acolea pe de o parte acì hotărîndu-se asupra unuï fort saŭ sate nejefuite ca să le sdrobéscă orī sfărîme, saŭ oraşe nerevoltate aflând, mergeaŭ cu falangă scitică şi înrolaŭ pe orī-cine găsiaŭ; altă dată năvălind asupra Filipopoleï, câte o dată pândind Sardica, altă dată pornindu-se asupra Adrianopoluluï. Iar pe de altă parte, Romeiï devenise maï trindavĭ, şi dacă câte o dată se înşiraŭ la luptă orī se ciocniaŭ, vătămaŭ pe protivnicī neînsemnat...»

(Nicetae Choniatae Annales, liber III, pag. 228 şi 299. Venetiis 1729.)

In acéstă bucată de text întâlnim expresiunea grécă: «καὶ οὐκέτι κώμας καὶ ἀγροὺς ἐληΐζοντο ἐπιόντες, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν εὐπύργων ἐφω πλίζοντο πόλεων,» «că pornind nu prădaŭ maï mult numaï satele şi câmpiile, ci se oştiaŭ orī înarmaŭ şi asupra oraşelor bine întărite». De aicia resultă, că aserțiunea celor rĕŭ voitorī, ce nu vĕd în revolta Vlachilor din Balcanī decât bande de tâlharī şi hoțī, este absolut falsă şi fără nicī o basă, alt-fel n'aŭ nicī un înțeles cuvintele acestea din textul grec. Iar frasa: «ώς οἷα ὑπὸ μελισσῶν κηρίον κυκλούμενος,» «încunjurat după cum fagurul de albine», acésta denotă marea mulțime numerică a Vla-

chilor. Ne maĭ putênd scriitorul caracterisà mulţimea lor, o compară cu fagurul din stup înconjurat, aşà că nu se maĭ vede de loc de mulţimea albinelor. De asemenea cuvintele din text: ‹ἐκκλίνον τὴν ἐις τὸν Αἷμον πάροδον», «evitând calea cea strîmtă a Emuluĭ», însémnă, vrênd nevrênd, că a făcut-o acésta Impĕratul, pentru că-ĭ erà témă de Vlachĭ.

Acësta se maĭ întăresce şi prin cuvintele: Ἔπτηξαν οὖν ἀυτὸν οἱ ἀποστάται Βλάχοι, ὅσον οὐδ'αὐτόν τὸν βασιλέα ἐποπτανόμενον κατεπλάγησαν,» «decĭ l-aŭ îngrozit pe el Vlachiĭ apostaţĭ (revoltaţĭ), aşà în cât şi de Impĕrat, când s'a arătat, nu s'aŭ înspăimîntat.»

Lucru cert, le băgase frica în óse Romeilor Vlachiĭ, după proverb.

Să ascultăm acum şi pe George Acropolitul cum istorisesce revoluţiunea Românilor din Balcanĭ. Să notăm că acest scriitor numesce pe Românĭ Bulgarĭ, adecă confundă aceste două naţiunĭ.

George Acropolitul, pag. 8, Venetiis 1720:

«Pe când stăpânià Impĕratul Isaciŭ Constantinopolul şi-ĭ murise soţia, a luat de femee, pe ceea ce am spus maĭ înainte, de origine din Ungaria, fiică fiind a stăpânitoruluĭ Ungurilor. Fiind-că erà să se facă nuntă, şi acésta erà împĕrătéscă, trebuià ca şi cheltuelile să se facă însemnate. De aceea din tótă întinderea împĕrăţieĭ Romeilor s'aŭ adunat oĭ, porcĭ şi vite. Pentru că maĭ mult decât alţiĭ, ţéra Bulgarilor (Vlachilor) hrănesce de acestea, s'a cerut de la ea şi maĭ multe de acestea. Némul Bulgarilor erà vrăjmaş la început Romeilor şi le-a fost lor acéstă pricină de multe răsbóie, de robirĭ şi de luărĭ de cetăţĭ şi de alte nenumĕrate rele şi acésta în mulţĭ anĭ; în urmă se subjugă de Impĕratul Vasilie, pe care după aceea faima l-a numit Bulgaroctonul. *Din un ast-fel de motiv s'aŭ cugetat la răsvrătire şi se ridică un óre-care Asan cu numele şi stăpânesce tótă ţéra din lăuntrul Emuluĭ, supunênd-o sub el şi până la Dunăre.* Din acéstă causă nu puţine greutăţĭ s'aŭ întîmplat Romeilor. Căcĭ avênd Bulgariĭ (Vlachiĭ) aliaţĭ pe Sciţĭ, multe rele aŭ căşunat Romeilor. Din pricina acésta şi Impĕratul Isaciŭ supĕrându-se, adunând la un loc tótă armata Romeilor, a plecat asupra lor.

«Lăsând litoralul şi făcêndu-şĭ drum prin oraşul Mesimvria, ajunge în lăuntrul Emuluĭ. Iar Asan cu armata luĭ fiind în lăuntrul cetăţiĭ, al căreĭ nume erà Strinava, acela intră (în munţĭ) unde-şĭ aşeză şi lagărul şi asediéză pe Bulgarĭ (Vlachĭ) şi se amăgesce de către eĭ. Unul dintre eĭ, prefăcêndu-şĭ persóna în fugar, sosesce la Impĕratul şi-ĭ vestesce o năvălire a Sciţilor. Iar Impĕratul spăimîntat de veste, şi acésta când erà ca a doua ḑi să deà asalt cetăţiĭ, se strămută din loc. Dar n'a eşit (din munţĭ) pe calea ce a venit, ci amăgit de Bulgarĭ

(Vlachĭ) a voit să ésă prin (calea) cea maĭ grabnică. Decĭ se aruncă asupra luĭ Bulgariĭ (Vlachiĭ) pe când treceà, fiind în o strîmtóre îĭ sdrobesce tótă armata de sub el, şi-ĭ jefuesce tótă povara armateĭ, ba încà şi pe a Impĕratuluĭ. Mulţĭ din Romeĭ cad, iar ceĭ scăpaţĭ cu Impĕratul eraŭ goliţĭ şi fórte puţinĭ. De aicia s'a îngâmfat *nému̱l Bulgarilor* (Vlachilor), câştigând jaf mult de la Romeĭ, răpind încă şi din semnele împĕrătescĭ cele maĭ de preţ. Căcĭ a luat vasele de masă şi alte obiecte preţióse şi banĭ mulţĭ, ba şi crucea împĕrătéscă, pe care a aruncat-o unul din preoţĭ şi pe care aŭ găsit-o într'un rîŭ; erà făurită în aur, avênd la mijloc o parte din sfîntul lemn, pe care s'a răstignit Christos, încrustat în formă de cruce şi care erà pusă în fórte multe cutiĭ micĭ. In acestea eraŭ relicviĭ ale martirilor celor maĭ însemnaţĭ... *Iar Impĕratul Isaciŭ a plecat ca fugar în Constantinopole.* De aicia nu puţine necazurĭ li s'aŭ întâmplat Romeilor de la Bulgarĭ (Vlachĭ). Dar şi după ce Isaciŭ Impĕratul a fost orbit de către fratele sĕŭ Alexandru şi acesta a luat sceptrul Romeilor, răsbóie prea multe s'aŭ făcut Romeilor de către Bulgarĭ (Vlachĭ) prin părţile Filipopoleĭ şi ale Veroeĭ, unde şi Protospătarul Camiţă luptându-se a fost robit de Bulgarĭ (Vlachĭ), pe când conduceà ţéra Ioan, fratele luĭ Asan. *Căcĭ amintitul Asan a avut doĭ fraţĭ, dintre carĭ unul s'a numit Petru, iar cel-lalt Ioan; şi pe Ioan îl aveà cu sine, iar Petru, despărţind din stăpânirea luĭ Ioan o parte, a hotărît ca acesta să o guverneze pe aceea, cum şi marea Peristhlavă şi Provatele şi cele din jurul lor, acestea s'aŭ dat luĭ Petru de către fratele sĕŭ, ca parte a luĭ, de aceea şi până acum se numesc asemenea localităţĭ — ale luĭ Petru.* Decĭ nouĕ anĭ conducênd şi guvernând Asan némul Bulgarilor (Vlachilor), a fost ucis de către vĕrul sĕŭ Ivancu, care îndată a fugit. Impĕrăţesce apoĭ peste popor fratele sĕŭ Ioan, pentru că n'aŭ voit Bulgariĭ (Vlachiĭ) să ridice la împĕrăţie pe Petru; iar fiul luĭ Asan Ioan, erà încă nevrîstnic. Acest Ioan, numit Impĕrat al Bulgarilor (Vlachilor), a fost pricină de multe rĕutăţĭ Romeilor, fiind cu noroc şi asupra Italilor. Acesta erà Impĕrat Bulgarilor (Vlachilor), când s'a cuprins Constantinopolul. Decĭ pentru că Italiĭ tótă ţéra Macedonieĭ şĭ-o supusese, fiind guvernator împĕrătesc Balduin cel întâiŭ în Constantinopole, administrând cele ale lor, a însciinţat oraşul Adrianopoluluĭ ca să i se supună. Impĕratul Bulgarilor (Vlachilor) Ioan l-a luat înainte, ca să-şĭ supună luĭ Filipopolul şi să facă acolo sclavire mare Romeilor. Nevrênd însă Adrianopolitaniĭ să fie supuşĭ Italilor, Italiĭ pornesc cu expediţiune asupra lor, fiind împreună cu eĭ şi Impĕratul Balduin şi care ţineà şi locul duceluĭ Veneţieĭ în Constantinopole. Locuitoriĭ Adriapolitanĭ, venind

într'o strîmtóre nu mică, trimit la Impĕratul Bulgarilor (Vlachilor) Ioan ca să-ĭ ajute şi să-ĭ scape de primejdia ce-ĭ amenință. El primesce cu dragoste acésta şi luând Sciţĭ cu el, fiind-că nu puteà să se lupte la loc deschis ca Latinii, se gândesce să-ĭ învingă cu vicleşug. El s'a aşezat într'un loc departe de Adrianopole şi trimite asupra Latinilor pe Sciţĭ ca se întrebuinţeze armata Scită contra lor. Italiĭ aŭ obiceiŭ să umble pe caĭ mândri şi să fie încărcaţĭ peste tot trupul cu arme, de aceea năvălesc cu greutate asupra vrăjmaşilor. Sciţiĭ înarmaţĭ maĭ uşor, maĭ liber se aruncă asupra protivnicilor. Neînţelegênd de loc Italiĭ cum să se lupte cu Sciţiĭ, în cât şi însuşĭ Impĕratul Balduin a fost robit atuncĭ şi legat a fost dus la Ioan Impĕratul Bulgarilor (Vlachilor). Tidva capuluĭ, craniul aceluia, după ce l-aŭ mutilat, cum spun, a întrebuinţat-o ca cupă orĭ pahar, curăţind'o bine de cele din lăuntru şi ferecând-o cu ornamentare împrejur. Dar Adrianopoliţiĭ n'aŭ sciut de îndată faptul, căcĭ de ar fi sciut, ar fi eşit din oraş şi ar fi jefuit pentru eĭ corturile Italilor. Decĭ Italiĭ scăpaţĭ, aprinḑênd focurĭ marĭ în corturile lor şi dând a înţelege cetăţenilor că eĭ sunt acolo, o plécă în mijlocul nopţiĭ spre Constantinopole ca fugarĭ. Cunoscênd acésta locuitoriĭ Adrianopolitanĭ diminéţa, aŭ jefuit numaĭ cele rĕmase în corturĭ. Decĭ Impĕratul Bulgarilor (Vlachilor), după cele făgăduite de Adrianopolitanĭ, a alergat să se facă stăpân oraşuluĭ lor, eĭ însă s'aŭ împotrivit la acésta. Supĕrându-se Impĕratul Bulgarilor (Vlachilor) de înşelăciune, a voit să-ĭ asedieze, dar Bulgariĭ (Vlachiĭ) sunt cu totul neapţĭ pentru împresurare, că nu sciŭ să aşeze maşinĭ pentru sfărîmarea cetăţilor şi nicĭ pricep să le cuceréscă. Pornind decĭ de acolo Impĕratul Bulgarilor (Vlachilor), neavênd nicĭ o împedicare, pentru că sdrobise fórte tare pe Italĭ, şi altul ne maĭ fiind ca să i se opună, cutreeră tótă Macedonia. A făcut fórte mult jaf, robind oraşele de bărbaţĭ, şi sfărămîndu-le desăvîrşit. El aveà în mintea luĭ acésta: ca nu cum-và Romeiĭ căpĕtând reînprospĕtare să se arunce apoĭ asupra oraşelor lor. *A sfărîmat din temelie Filipopolul ce erà fórte minunat, care-ĭ situat lângă Evru-Mariţa. Apoĭ şi tóte cele-lalte oraşe: Iraclia, Paniul, Redestul, Hariopolul, Traianopolul, Macra, Claudiopolul, Mosinopolul, Peritheorion şi altele multe ce nu-ĭ de trebuinţă a le enumĕrà.*

«*Iar pe popor l-a ridicat de acolo şi-l aşéză pe marginile Dunăreĭ, impunênd locuitorilor numirile orăşelelor celor robite.* Acésta, cum ḑiceà, a fost rĕsplată de relele ce a săvîrşit asupra Bulgarilor Impĕratul Vasilie şi ḑic că acela s'a numit Bulgarocton, iar el s'a numit pe sine Romeocton. Căcĭ a ajuns şi până la Tesalonic şi a murit acolo

cuprins de bóla pleurită (νόσῳ πλευρίτιδι). După cum spun uniĭ, i s'a întâmplat mórtea aceluia din urgia luĭ Dumneḑeŭ. I-a părut că i s'a arătat în somn un bărbat înarmat năvălind asupra sa şi cu suliţa l-a străpuns în cóstă. Căcĭ făcuse în adevĕr, precum nicĭ odată nu s'a întâmplat, atâtea rele Romeilor, în cât să-ĭ pună şi nume (poreclă), avênd denumirea din câne. S'a numit Schiloioan (Ioan cânosul), căcĭ însuşindu-şĭ némul Sciţilor şi avênd relaţiunĭ de înrudire cu eĭ, a împrumutat natural de la eí şi un mod maĭ sălbatic, înveselindu-se cu uciderile Romeilor. Când a murit acesta, fiul suroriĭ sale, Fratilă cu numele, a luat de soţie pe bunica sa Scyta şi s'a făcut stăpân al Bulgarieĭ. Iar fiul luĭ Asan, Ioan, nevrîstnic încă fiind, luându-l cine-và pe ascuns, cum am spus, l-a dus la Sciţĭ.»

Acestea respectiv de Bulgarĭ.

In acéstă pericopă trebue înlocuit numele de Bulgarĭ prin Vlacho-Bulgarĭ.

Vĕḑênd Impĕraţiĭ Bizantinĭ că nu pot rĕpune pe Vlachĭ, că şĭ-aŭ făcut Impĕrăţia lor neatârnată împreună cu Bulgariĭ, pentru a fi în linişte şi siguranţă poporaţiunile din Imperiul Bizantin, caută să facă pace cu Româniĭ. Deşĭ pretenţiunile Vlachilor de o cam dată eraŭ prea marĭ, totuşĭ la urmă s'a reuşit a se pacificà temporal prin înrudirĭ cu familia Impĕrătéscă. Până când a trăit familia Asanescilor, fala Românilor erà mare în tot Orientul, ba şi în Occident.

In acéstă pericopă cetim frasa: «καὶ ἀνίσταταί τις 'Ασὰν τοὔνομα καὶ βασιλέυει τῆς χώρας ἅπαντα τὰ ἐντὸς τοῦ Αἵμου, μέχρι καὶ τοῦ Ἴστρου ὑφ 'ἑαυτὸν ποιησάμενος.» «Şi se ridică un óre-care Asan cu numele şi stăpânesce tótă ţéra din lăuntrul Emuluĭ, supunênd-o sub el şi până la Dunăre» Aicia se arată împĕrăţia Asanescilor, care cuprindeà la început munţiĭ Emuluĭ şi Dacia Aureliană până în Dunăre. Maĭ în urmă însă sub Ioan Asan, confiniile Imperiuluĭ lor s'aŭ extins şi spre şesurile Tracieĭ, cum am vĕḑut De asemenea cuvintele: «ἐνδέυθεν ἐφυσιώθη τὸ τῶν Βουλγάρων γένος.» «De aicia s'a îngâmfat némul Bulgarilor , trebue cetit némul Vlachilor. Pentru că nicăirĭ nu se spune că Bulgariĭ conduceaŭ lupta pentru independenţă în Balcanĭ, ci numaĭ şi numaĭ de Vlachĭ se vorbesce. Ast-fel în tótă Istoria luĭ George Acropolitul trebue înlocuit numele de Bulgarĭ prin Vlachĭ—Bulgarĭ, pe carĭ scriitorul îĭ confundă cu Bulgariĭ, cu intenţiune saŭ nu, nu mĕ pot pronunţà. Locul cel maĭ important, şi pe care nimenĭ nu l-a semnalat în particular până acum, este următorul: «.. Εἶτα τὰς ἄλλας πάσας πόλεις, τὴν 'Ηράκλειαν, τὸ Πάνιον, τὴν 'Ραιδεστὸν, Χαριούπολιν, Τραϊανούπολιν, Μάκρην, Κλαυδιούπολιν, Μοσυνούπολιν, Περιθεώριον, καὶ ἄλλας πολλὰς, ἃς ἀριθμεῖν οὐ χρεὼν. Τόν δὲ λαόν ἀπάρας ἐκεῖθεν, περὶ τὰς παραρ-

ροίας καθίζει του Ἴστρου ἐκ τῶν ἰδίων τῶν ἠνδραποδισμένων κωμῶν καὶ πόλεων τὰς κλήσεις ἐπιθεὶς τοῖς οἰκήσεσι.» «Apoĭ (a distrus) şi pe tóte cele-lalte oraşe, Iraclia, Paniul, Redestul, Hariopolul, Traianopolul, Macra, Claudiopolul, Mosinopolul, Peritheorion şi alte multe, pe carĭ nu este de trebuinţă a le enumĕrà. Iar pe popor ridicându-l de acolo îl aşéză pe malurile Dunăreĭ, punênd localităţilor numirĭ după înseşĭ satele şi oraşele robite.» Prin urmare Ioan Asan a strămutat o mare poporaţiune din Tesalia şi a aşezat-o pe malurile Istruluĭ orĭ Dunăreĭ. Cuvîntul περὶ τὰς παραρροίας este plural, de unde urméză logic că le-a aşezat aceste poporaţiunĭ pe ambele malurĭ ale Dunăreĭ, adecă şi pe acel din Dacia Aureliană şi pe acel din Dacia Traiană. Alt-fel n'are sens acest plural în text. Urméză dar că pe la începutul chiar al secoluluĭ XIII, maĭ precis pe la 1205 saŭ 1206, malurile Dunăreĭ aŭ fost poporate de către Ioan Asan cu popor din munţiĭ Emuluĭ şi şesurilor Tracieĭ. Acésta resultă din text.

Iată şi o încercare de pacificare, despre care se vorbesce în text:

«Pe lângă altele ce s'aŭ încercat, Alexie împĕrăţind a trimis şi representanţĭ către Petru şi Asan, dacă s'ar puté să facă pace cu Vlachiĭ. Dar n'aŭ săvîrşit de loc pacea şi alianţa, pentru că aceştĭ ómenĭ aŭ făcut propunerĭ prea grele, şi pe acelea le propuneaŭ în favórea păciĭ, pe carĭ Romeilor le erà cu totul cu neputinţă a le admite ca desonorătóre. Când Impĕratul petreceà spre Orient, se năpustesc (Vlachiĭ) asupra ţinuturilor bulgărescĭ spre Serras şi, învingênd armata Romeică ce staţionà acolo, aŭ făcut fórte multe rele acelora, ba încă l-aŭ prins sclav şi pe Alexie Aspiete, care se promovase şeful Romeilor, apoĭ cuprind şi multe din întăriturile de acolo şi le-aŭ asigurat pe acestea pentru a le stăpânì, iar eĭ s'aŭ dus acasă, după ce aŭ luat pradă nu neînsemnată. Iar Impĕratul ambiţionând ca să nu se maĭ săvîrşéscă ce-và de felul acesta şi după acésta, cu o armată suficientă, a trimis pe ginerele sĕŭ Sevastocratorul Isaac. Atuncĭ dar şi Asan cu mândrie a pronunţat o îndemnare către Vlachiĭ sĕĭ comandanţĭ: *să nu calculeze de loc năvălirile asupra Romeilor cu repejune, ci să-şĭ amintéscă şi de metódele strategice* (căcĭ după cum se spune, pe Romeĭ îĭ conduce un bărbat răsboinic şi mult superior frateluĭ sĕŭ), dar nu trebue în tot-deauna să înclinĭ urechea la auḑurĭ, nicĭ pentru că pe acesta îl trîmbiţă de bărbat voinic, ca de acum adecă să ne temem şi de acesta....»

(Nicetae Choniatae Annales, pag. 245. Venetiis 1729.)

In acest loc se spune în terminĭ precişĭ: «μηκέτι τὰς κατὰ Ῥωμαίων ἐπελεύσεις μετὰ θερμότητος τίθεσθαι, μεμνῆσθαι δὲ καὶ μεθόδων στρατηγικῶν», «ca să nu

se arunce (armata luĭ Asan) maĭ mult la năvălirile asupra Romeilor cu înferbîntare, ci să-şĭ amintéscă şi de metódele strategice». Acésta însémnă clar, că armatele luĭ Asan aveaŭ o tactică cunoscută militară şi nu se luptaŭ la întîmplare, fără nicĭ un plan.

Iar cuvintele: «πρὸς τόυς εἰσάγοντας παραίνεσεν Βλάχους» însémnă că Asan a pronunţat discursul sěŭ de încurajare «către Vlachiĭ ce-ĭ băgà în luptă îndemnându-ĭ». Prin urmare îşĭ aveaŭ planul lor de luptă maĭ dinainte hotărît.

Dacă mănţinem în memorie acum cele expuse, că spre Galiţia, la Nordul Moldoveĭ, eraŭ stolurĭ de Românĭ, după D. I. Onciul, aceştĭ Românĭ se numiaŭ pe atuncĭ Brodnicĭ, după cronicariĭ ruşĭ.

In fine dacă admitem ca probat ceea-ce ni s'a argumentat cu suficienţă prin documente de d-l Petriceicu-Hasdeŭ, învěţatul şi mult stimatul nostru coleg, în opera sa Negru-Vodă, că Transilvania înainte de descălicare gemeà de mulţimea locuitorilor Românĭ şi că, din acéstă causă şi din altele religióse, eĭ aŭ trebuit să se reîntórcă la vetrele lor străbune pe încetul, când popórele barbare aŭ început a se rărì de pe o parte a teritoruluĭ Dacieĭ Traiane, atuncĭ ne putem face o idee clară, precisă şi positivă în acelaşĭ timp, că Româniĭ la finele seculuĭ XII eraŭ rĕspândiţĭ, orĭ maĭ propriŭ ḑicênd, umpleaŭ numeric Peninsula Balcanică, Tesalia şi Epirul, Dacia Traiană spre şesurile întinse ale Carpaţilor despre Marea Négră, pólele munţilor, precum şi Nordul Moldoveĭ spre Galiţia şi o mare parte din Transilvania, maĭ ales partea muntósă.

Acest fapt, existenţa în masse marĭ a némuluĭ Românesc se probéză pe deplin şi prin Niceta Choniatul şi Gheorghe Acropolitul, cum am dovedit, scriitorĭ contemporanĭ evenimentelor petrecute la acest popor spre finele seculuĭ XI şi maĭ ales în decursul celuĭ al XII-lea.

Acest fapt ne maĭ duce la conclusiunea naturală, că nu maĭ puteà un popor atât de numeros, deşì împrăştiat, să suporte mereŭ jugul sclavieĭ Romeice, de aicia revolta Asaneştilor pentru independenţă. Apoĭ nicĭ Româniĭ din Transilvania nu puteaŭ iarăşĭ maĭ mult îndurà împilările de tot felul, dările şi persecuţiunile religióse ale Ungurilor, de aicia descălecatul lor în Valachia şi Moldova. Româniĭ aveaŭ consciinţă luminată despre origina şi puterea lor. Prin urmare îndată ce împrejurările ĭ-aŭ favorisat, retrăgêndu-se hordele barbare, ce eraŭ în masse marĭ pe teritoriul Dacieĭ, eĭ şĭ-aŭ reocupat vechile lor vetre, *Dacia Traiană*, asimilându-şĭ cu timpul resturile dintre barbarĭ ce maĭ rěmăsese.

Se înţelege de la sine că descălecatul al doilea, cum îl numesc croni-

carii, s'a realisat nu de odată și nicĭ prin năvălirĭ în masse marĭ ale Românilor în Dacia Traiană, cum făceaŭ barbariĭ, ci pe încetul, cât le învoiaŭ împrejurările și în anĭ îndelungațĭ, adunându-se pe pămîntul lor strămoșesc din diferite localitățĭ, de pe unde vremile vitrege îĭ rĕspândise fără voia lor. Așà se explică și incertitudinile de datele și persónele, când și carĭ aŭ oblăduit la început aceste țĕrĭ.

Erà dar o necesitate firéscă formarea Principatelor Valachieĭ și Moldoveĭ și trebuià să se săvîrșéscă, pentru că le trebuià Românilor o țéră a lor, unde în libertate să trăéscă și să se desvolte ca popor a parte.

După ce am vĕḑut situațiunea Românilor din drépta și stânga Dunăreĭ, după ce am constatat că némul Românesc erà pe atuncĭ și mult și viguros, deșì împrăștiat, după ce s'a dovedit că spre începutul seculuĭ XII malurile Dunăreĭ eraŭ poporate de Românĭ, acum putem trece spre a vedé și cuprinsul acelor douĕ documente oficiale, necunoscute nouĕ până acum și în carĭ se vorbesce despre Românĭ și luptele lor cu Romeiĭ. Actele acestea, fiind oficiale, sunt pline de laude deșérte la adresa Impĕratuluĭ Isaac II Angel. Cu tóte acestea se străvede din ele slăbiciunea și moleșia Impĕraților Bizantinĭ. Iată cuprinsul celuĭ dintâiŭ:

1 *Alocuțiune de respectatul logofĕt al secretelor și al judecăților, și care a fost și Efor, Nichita Choniat, către Impĕratul Isaac Angel. S'a scris pe când erà judecător Viluluĭ.*

Plecĭ de la noĭ în expedițiune asupra barbarilor, Impĕrate cel asemenea cu Dumneḑeŭ, iar noĭ suferind ne mângâem prin dorul stăpâniriĭ tale. Căcĭ pururea în mișcare fiind, precum acest luminos sóre al ḑileĭ, percurgênd puțin zona nóstră, trecĭ din acesta către un oraș nordic, ca să împrăștiĭ céta barbară de acolo și să deviĭ ca un fulger asupra capuluĭ vrășmașuluĭ. Pentru că ceea-ce este sórele în ḑi luminată, tot aceeașĭ eștĭ tu pentru noĭ, dătător de viéță și lumina viețiĭ. Căcĭ neștergêndu-țĭ încă pe deplin sudorile fețeĭ tale ceĭ asemenea luĭ Dumneḑeŭ și nedepunênd armatura luĭ Marte și neînfrumusețând trépta palatuluĭ în luxosul tron împĕrătesc, și nicĭ odihnindu-te de grijile pe carĭ le-aĭ îndurat, respingênd vicleniile alemanice (germane), acum iarășĭ veghezĭ nopțile în loc deschis și te răsboiescĭ tótă ḑiua. Și erĭ și alaltă-erĭ socotind că este o afacere de înțelepciune împĕrătéscă ca să preîntâmpinĭ prin Dunăre năvălirile Sciților de asupra nóstră, aĭ realisat cugetarea în faptă. Iar trecĕtórea Propontideĭ puțin de n'aĭ prefăcut-o în teritoriŭ cu luntrele, acoperindu-se cu ele dosul (vederea) măriĭ. Și are de acestea și Dunărea cea adâncă abătute de valurĭ în

jurul micilor sale insule. Iar rîul vuesce psalmic până târḑiŭ şi de mulţĭ anĭ lovit de vîslele romeice. In curînd Dunărea, purtând strigătele şi ţipetele barbarilor, se va vĕrsà sângerândă în Pontul Euxin, vestind acurat marele tale acţiunĭ popórelor prin carĭ trece cu curgerea, întrebuinţând culórea curgĕtóre ca un suspin din sângiurile barbarilor finicĭ şi desăvîrşiţĭ bărbaţĭ aĭ sângiurilor, ca să ridice orĭ suspende năvălirea lor cea omorîtóre de asupra nóstră şi sfaturile cele viclene de asupra Romeilor şi să se înţelégă cu tine, Impĕrate cel cu figura divină, despre cele pentru pace şi să se reîntórcă spre curăţenia acesteia, ca să nu-ĭ mănânce pre eĭ sabia. Decĭ şi maĭ înainte, şi nu de mult înainte, te-aĭ consacrat unor alt-fel de afacerĭ.

«Pe de o parte ţi s'a părut să facĭ armistiţiŭ, iar pe de alta îngrijindu-te cu mintea, în adevĕr, Dumneḑeesce, purtând grija de noĭ. Acum însă şi expediţiune facĭ asupra vrăjmaşilor, luând cu tine maşinele aruncătóre de pietre, fabricându-le maĭ pre sus decât acel Archimede, şi săpătorĭ de berbecĭ şi orĭ-ce alt (instrument) ce este ca să se arunce în cetate întărită. Decĭ bune sunt câte ţi s'aŭ reuşit maĭ înainte şi pe mare şi pe uscat, iar maĭ bun este, voiŭ ḑice cu Dumneḑeŭ, ceea-ce se spune şi care spre buna norocire a Romeilor se va săvîrşì în curînd. Căcĭ cu apa veĭ împărtăşì isprăvile şi prin foc şi prin apă. Vorbesc de răsboiul arḑĕtor şi de curgerea rîuluĭ, prin care strîmtorindu-se barbariĭ, şi în sfîrşit desnădăjduiţĭ, vor venì sub jugul stăpâniriĭ tale, ca spre odihnire. Acestea închipuindu-mi-le, îmĭ daŭ nu fără cuvînt dorirea şi speranţa nevĕḑută şi nesfîrşită, şi de îngrijirea luĭ Dumneḑeŭ pentru noĭ şi de vitejia ta în lupte de-apururea reuşită. Fiindcă şi cele ce de maĭ înainte s'aŭ făgăduit luĭ David şi ţie de la Dumneḑeŭ, şi acum chiar s'aŭ săvîrşit şi nicĭ vrăjmaşul se folosesce de tine şi nicĭ fiul fără-de-legiĭ adauge a-ţĭ face rĕŭ. Decĭ şi de veselia de care se bucuraŭ autocratoriĭ de maĭ înainte după victoriĭ strălucite şi noĭ ne folosim de ea şi maĭ înainte de a te aruncà asupra barbarilor ca să te lupţĭ, nu maĭ puţin şi de înapoierea ta de acolo ne vom bucurà de plăcerea eĭ. Căcĭ scim, scim că odată cu obicĭnuirea trofeelor şi cu neschimbarea victorieĭ tale, precum şi prin lovirea proiectată asupra protivnicilor, care va avé de bună sémă un sfîrşit favorabil, noĭ vom avé o îndoită bucurie la fie-care din săvîrşitele tale, la început vom cântà învingerile, iar la sfîrşit ne vom veselì aplaudând; în cât dacă nu ne-ar atinge întru cât-và pe noĭ drept în inimă îndepărtarea ta, tot timpul expediţiuniĭ tale contra barbarilor l-am petrece sĕrbătoresce. Căcĭ ce va face biciuitul sclav al adevĕratuluĭ stăpân, când tu veĭ pornì asupra luĭ, prea victoriosule Impĕrate? Saŭ

ce va face óla de lut faţă de cea de fer? Cu dreptul se va ḑice, că munţiĭ vor cădé asupra luĭ şi délurile îl vor acoperì—pentru carĭ aŭ preḑis profeţiile,—se vor cercetà şi se vor prinde de armatele tale, de către buniĭ tĕĭ vînătorĭ, câte din fiérele sĕlbatice sunt ascunse în tufişurĭ. *Incă puţin şi se va căutà locul şi nu se va aflà, deşì s'a încumetat, ca şi diavolul căḑut, să-şĭ aşeze tronul sĕŭ cel cuprins de diavolul spre munţiĭ ceĭ înalţì despre Nord; iar pentru tine va fi Satan—rege apus şi cu tron protivnic.* Ci iubitorule de Christos Impĕrate, tu cel maĭ iubitor de primejdiĭ şi tot odată cel maĭ mult încercat dintre toţĭ împĕraţiĭ vécurilor, fiind-că pornescĭ asupra barbarilor cu tótă iuţéla, veĭ rĕsplătì lor rĕsplată cu prisosinţă şi nu-ţĭ vor maĭ aduce ţie acéstă părtinire pentru noĭ, şi nicì osteneli şi lupte nesigure, nicĭ revĕrsatul planeteĭ Cânelui, nicĭ strălucirea Siriuluĭ, nicĭ înălţimile munţilor abrupţĭ şi greĭ de străbătut, nicĭ călĕtorie în strîmtóre şi anevoiósă şi nicĭ alt-ce-và din tóte acestea. Decĭ noĭ supuşiĭ aceste strigăte de laude îţĭ cântăm: Trimită-ţĭ ţie Domnul ajutor, aplanând munţiĭ, dispunênd a fi cele grele de percurs uşóre, sfărîmând porţile de aramă şi sdrobind încuetorile cele de fer. Sórele ḑileĭ să nu te maĭ ardă, nicĭ luna nopţiĭ, să se afle mâna ta preste toţĭ vrăjmaşiĭ tĕĭ, drépta ta să găséscă pe toţĭ ceĭ ce te urĕsc, facă-se ca şi pulberea de vînt în faţa ta, şi tu, îngerul Domnuluĭ, urmărindu-ĭ şi sdrobindu-ĭ pre eĭ. Cadă asupra lor frică şi cutremur, căcĭ este popor ce şĭ-a perdut sfatul, devenind desfrânaţĭ întru întreprinderile lor şi care s'a depărtat şi de Dumneḑeŭ Mântuitorul prin călcarea jurămintelor şi care în tot-deauna a minţit Impĕratuluĭ celuĭ asemenea cu Dumneḑeŭ, vase de urgie blestemate spre perdere. Şi terminând cele asupra rĕsvrătiţilor şi asupra Sciţilor celor, aşezaţĭ la portul opus lor, după dorinţa inimiĭ tale ceĭ prea împĕrătescĭ, cu ajutorul luĭ Dumneḑeŭ, să te întorcĭ iarăşĭ, conducĕtorule de popóre al nostru, după cum din vechime Moisi, cu totul în chip de Dumneḑeŭ, din munţiĭ Emuluĭ, ca din alt Sinaĭ, supunênd sufletele barbarilor la ascultare desăvîrşită, câte le aĭ înferat iarăşĭ cu ferul cel înfricoşat al arculuĭ tĕŭ, şi să-ĭ aşezĭ după legea cea maĭ dinainte a sclavieĭ, ca în alte plăcĭ de pietre.

«Şi să-ţĭ fie ţie din a dréptă victorie mare şi strălucită, ca uneĭ alte Impĕrătese fericite, ca şi noĭ ceĭ de sub mâna ta . . . . să te cântăm nu numaĭ ceĭ bogaţĭ aĭ poporuluĭ, dar încă şi glótele adunate şi mulţimea de obşte săvîrşindu-ţĭ triumful. Pe lângă acestea fie tronul tĕŭ în vecĭ şi ḑilele tale ca ḑilele ceruluĭ şi stăpânirea ta anĭ îndelungaţĭ.»

(Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Vol. I, pag. 73—75. Satha.)

Când a pronunţat Niceta Choniat acéstă laudă? probabil în 1187.

Isaciŭ Angel împĕrăţind între aniĭ 1184—1195, în tot restimpul acesta a avut lupte crâncene cu Vlachiĭ.

Din câte expediţiunĭ a avut contra Vlachilor, numaĭ în cea dintâĭ a repurtat un succes real Impĕratul Romeilor Isaciŭ Angel, pe când în tóte cele-lalte a fost orĭ bătut, orĭ dejucat de către Vlachĭ, ascundêndu-se în munţĭ. El însă pentru tóte aceste expediţiunĭ a fost sĕrbătorit în Constantinopole. Alocuţiunea orĭ ecfonema acésta i s'a pronunţat de către Niceta Choniatul în Constantinopole, ca un fel de urare despre biruinţele ce aveà de repurtat Impĕratul, când se preparà să plece asupra Vlachilor în munţiĭ Emuluĭ, unde-şĭ aveaŭ acum stabilit tronul lor Asanesciĭ. Este dar felicitat anterior de către Choniat spre a se întórce învingător cât maĭ curînd.

Dar lucrul se brodesce alt-fel.

Să ne amintim pericopa citată din George Acropolitul, în care ni se istorisesce ruşinea ce a suferit-o Isaac Angel când a asediat pe Asan în capitala sa în munţiĭ Emuluĭ şi unde şĭ-a perdut armata, averile sale din expediţiune, ba şi coiful sĕŭ, scăpând cu capul gol.

Dacă maĭ eraŭ în linişte câte odată Romeiĭ din partea Asanescilor, apoĭ acésta se datoresce altor împrejurărĭ, ca următórea:

«In anul următor, Vlachiĭ iar aŭ năvălit cu Cumaniĭ şi aŭ devastat părţile cele maĭ frumóse ale ţĕriĭ (Tracieĭ) şi s'aŭ reîntors neatacaţĭ. S'ar fi atacat şi porţile cele de pe uscat ale Constantinopoluluĭ ducêndu-se spre el, dacă némul cel cu numele de Christos al Ruşilor şi ceĭ ce-l conduc pe acesta din vechime, pe de o parte mişcaţĭ de o pornire arbitrară, pe de alta cedând rugăciunilor Archipăstoruluĭ lor, n'ar fi arătat o disposiţiune cât maĭ vrednică de iubire pentru afacerile Romeilor şi pentru poporul luĭ Christos, ce suferià rĕŭ din partea barbarilor, prin dese năvălirĭ anuale, şi supĕrându-se cu întroducerĭ de obiceiurĭ, existente la aceia, nedemne de numele luĭ Christos. De aceea pregătindu-se în grabă Roman Domnul Galiţieĭ (Καλίτζης), adunând armată multă şi bună, a plecat asupra Cumanilor şi, străbătênd pămîntul lor cu multă uşurătate, l-a nimicit şi sfărîmat. Şi cu plăcere făcênd-o acésta spre lauda şi mărirea credinţeĭ ceĭ nentinate a creştinilor....»

(Nicetae Choniatae Annales. Venetiis 1729, pag. 277.)

Acesta-ĭ întâiul act oficial, plin de oratorie vană, de laude linguşitóre, dar în care se amintesce despre constituirea Impĕrăţieĭ Vlacho-Bulgarilor în munţiĭ Emuluĭ, ca o oposiţiune celeĭ Bizantine. Frasele următóre din alocuţiune, ca «*să preîntîmpinĭ prin Dunăre năvălirile Sciţilor de asupra nóstră*», fac alusiune la întâia expediţiune

a Impěratuluĭ, când Petru Asan a fost nevoit să se retragă peste Dunăre, la Cumanĭ şi cu carĭ în urmă aliat a năvălit asupra Romeilor. Iar «*luând cu tine maşinele aruncătóre de pietre, . . . şi săpătorĭ şi berbecĭ şi orĭ-ce alt (instrument) ce este ca să se arunce în cetate întărită*» ne arată că acéstă expediţiune a fost tocmaĭ aceea, în care Impěratul a fost surprins în munţĭ şi învins desăvîrşit, după cum ne istorisesce George Acropolitul. Apoĭ expresiunea plină de indignare: «*Deşi s'a încumetat, ca şi diavolul căḑut, să-şĭ aşeze tronul sěŭ, cel cuprins de diavolul, spre munţiĭ ceĭ înalţĭ despre Nord; iar pentru tine va fi (considerat) ca Satan—rege apus şi cu tron protivnic*», se rapórtă la împěrăţia Vlacho-Bulgară, care erà de mult stabilită în munţiĭ Emuluĭ. Se înţelege de la sine că ómeniĭ politicĭ din Bizanţ, prevedeaŭ căderea Constantinopoluluĭ apropiată, prin instituirea alteia în cuprinsul imperiuluĭ lor. De asemenea cuvintele: «*prin călcarea jurămintelor şi care totdeauna a minţit Impěratuluĭ*» se rapórtă iarăşĭ la Asanescĭ, carĭ îşĭ căutaŭ interesul lor şi nu se încredeaŭ în cuvintele diplomaţilor Constantinopolitĭ, căcĭ sciaŭ cât preţuesc făgăduinţele lor: graeca fides, nulla fides. Aşà se explică şi blestemele de tot felul pronunţate la adresa Asanescilor din acéstă alocuţiune. Ast-fel acum pricepem pe deplin acest act oficial, în urma textelor ce am adus, în cât nu maĭ rěmâne absolut nicĭ o îndoiélă despre timpul şi cuprinsul acestuĭ act.

Să trecem acum şi la al doilea act oficial.

2. *A aceluiaşĭ Niceta Choniat, cetită Patriarchuluĭ şi Sinoduluĭ. S'a scris pe când erà Secretar Impěratuluĭ şi în expediţiune împreună cu Impěratul.*

«Şi iarăşĭ mulţămită luĭ Dumneḑeŭ, celuĭ ce a revěrsat biruinţă Impěrăţieĭ mele asupra protivnicilor şi fiilor streinĭ aĭ Sciţilor. Fie binecuvîntat încă numele luĭ, care a făcut să deà dos vrăjmaşiĭ meĭ şi mĭ-a umilit pe tot răsboitorul. Căcĭ cel ce a îngrădit Impěrăţia mea cu drépta cea a tot puternică în răsboiŭ, în luptă şi în pace, în relele cele din lăuntru şi din afară, întru atâta s'a preamărit, ca să facă milă cu ea (împěrăţia), în cât de la timpul celor de maĭ nainte laude aduse luĭ Dumneḑeŭ din buze, ca şi cum, nemulţumindu-ĭ pe deplin prin ele, o înalţă îndată la altele maĭ nouě şi o ridică óre-cum gradat la cele maĭ marĭ (biruinţe), în cât nu este (timp), când să nu fie. Căcĭ de curînd, precum aţĭ auḑit, pe când se deschideaŭ scrisorile acelea pline de bucurie şi veştĭ bune ale împěrăţieĭ mele, atuncĭ când împěrătésa (cetate) a cânturilor erà plină şi prin uliţile înguste şi pe stradele largĭ şi aduceà luĭ Dumneḑeŭ cântărĭ de mulţămită pentru

biruinţă, că a pus piciórele mele pe loc înalt şi a supus tot muntele împĕrăţieï mele, prefăcênd în căï drepte cele încurcate şi făcênd uşóre de umblat căile cele grele, şi s'a revĕrsat ca un întuneric adânc asupra apostaţilor de către «cel ce face, după profet, zorile şi pâcla şi umblă pe înălţimile pămîntuluï.» Şi pe uniï dintre protivnicï trecêndu-ï sub cuţit, zăceaŭ pe pămînt junghiaţï ca dobitócele, iar alţiï aŭ suferit legăturï până la gât şi eraŭ bătuţi asemenea sclavilor fugarï. Apoï alţiï prin fugă şi-aŭ rĕscumpĕrat mântuirea, în sfîrşit prin milă scăpaţï din împĕrăţia mea; cea-ce nu nădăjduiaŭ să capete după dorinţă, acestea le-aŭ obţinut neaşteptat peste dorinţă. Şi erï şi alaltă-erï, de felul acestora a făcut minunate cele ale nóstre Domnul. Iar acum tóte, dacă nu maï nouĕ, potrivite însă cu cele de maï înainte, şi carï arată îngrijirea luï Dumneḑeŭ spre noï.

«Cu cât şi mulţimea barbarilor îşï aveà privirea iarăşï la fapte maï nouĕ, aŭ căḑut în aceleaşï dificultăţï ca şi maï înainte, şi ceï veniţï într'ajutorul lor din afară s'aŭ perdut rĕŭ cu totul. *Căcì Petru cel într'adevĕr îndrăcit care, spre nenorocirea barbarilor ce locuesc în muntele Emuluì, s'a şi născut şi crescut, dedându-se la răsvrătire, ceea-ce nu se cuvenià, şi fugind de judecată a doua ḑi a scăpat fără cuvînt, acela imitéză pe diavolul asociatul sĕŭ. Nu stă de obiceiŭ loculuï ca şi acela, depărtându-se de trupul omenesc. Deci trecênd peste Dunăre marea, ce dulce între rîurï se asociéză cu Sciţiï, ómenï porcoşï, spunêndu-le câte-ï plăceà.* Cele spuse eraŭ acestea: Că împĕrăţia mea a ajuns iarăşï de călcat şi că armata romeică se reîntórce acasă, că s'a lăsat numaï o strajă în jurul întăriturilor din muntele Emus, care singură către protivnic singur e neatacabilă; iar dacă s'ar luptà şi aceştia (Sciţiï, adecă Cumaniï, asupra străjilor), nu ar fi de ajuns. Şi le promite şi recompense.

«Apoï el ca fórte convenind cu părerea barbarilor şi vesel de a percurge fără greutate văile Emuluï şi să sbóre şi peste porţile de fer, să trécă fără împedicare aicia şi zidul cel mare, şi din acéstă îngustă şi grea de trecut cale să ajungă la larg şi să năvăléscă în ţĕrile Impĕrăţieï mele şi de aicia să jăfuéscă productele Romeilor prin săbiï, să răpéscă avuturile lor, nedând merinde conducĕtorilor drumuluï şi nicï plătindu-le léfă. *El ca un domn rĕsbunător caută să rĕspândéscă asupra creştinilor sânguirï şi jale şi pentru acésta să-şï veseléscă mulţumirea sufletuluï sĕŭ.* Acestea le-aŭ vestit şi vorbit Petru Sciţilor; iar eï admiţênd explicările răsvrătitoruluï ca un câştig, în masse, ca şi albinele de primăvară, s'aŭ pornit. Aceştia sunt un popor impios, tot de odată şi prea pios, proclamă de Ḑeŭ pe acel ce-l vĕd maï întâiŭ. Sunt

sărăcăcioşĭ şi îmbrăcaţĭ în cojóce, fórte răsboinicĭ însă şi-şĭ fac viéţa în tălhărie şi sunt despreţuitorĭ de orĭ-ce fel de mórte. Armatura lor în răsboiŭ este o tolbă pusă piezişă la mijloc şi un arc încovăiat.

Când sosesce timpul să se lupte, încalecă iute, răcnesc şi aruncă săgeţĭ; când fac năvală, se tupilesc şi ajung aruncând din săgeţĭ, apoĭ întorcêndu-se în acéstă fugă de retragere aruncă în urmă din săgeţĭ, şi cu acelaşĭ cal se şi nutresc şi umblă. Decĭ în numĕr de miĭ trecênd Balcaniĭ, atacă oraşele nóstre de pe vîrfurile munteluĭ. *Conducĕtoriĭ lor de drum şi conajutătoriĭ la luptă sunt ceĭ dintre Vlachĭ, carĭ se întorc la vĕrsătura lor de maĭ înainte, ceĭ ce se schimbă ca un arc încovoiat, asupra cărora ca asupra unuĭ pămînt (neproductiv) pietros şi uscat, împărăţia mea semĕnând mila, în zadar le-am făcut lor aşezare; acest nêm necredincios şi preacurvar (incestuos), care este ca o junică ce strechie şi boncăluesce, pentru care şi Dumneḑeŭ, Domnul cel rĕsplătitor, nu va întârḑià să fie de faţă, ca să nu sufere maĭ mult faptele necuvinciόse ale sale. Căcĭ jăfuesc cele ce le es înainte şi aduc (pricinuesc) tot felul de rĕutăţĭ, tăind, ucigênd şi punênd pradă foculuĭ. Apoĭ ca să ocupe la cea maĭ mică veste satele nóstre, negăsind pe nimenĭ maĭ de aprópe împotrivitor brav, se întind şi asupra proprietăţilor din câmpiĭ şi devin şi uniĭ dintr'aceştia răsvrătiţĭ prin eĭ.* Auḑind decĭ acestea Impĕrăţia mea, că adecă nu se prevede nicĭ un bine în viitor şi pentru ca să le feréscă de ultima primejdie de cele ce li se întîmplă de către aceste popóre, la auḑul celor displăcute, am întocmit acéstă expediţiune, şi nicĭ avurăm timp să ne luăm rĕmas bun, saŭ să dăm mâna la aceĭ ce trebuià să facă acésta Impĕrăţia mea, saŭ să se dorésca de către voĭ, ca să mĕ reîntorc cu o victorie maĭ mare; ci cele privitóre la plecare, după cum şi voĭ cunósceţĭ cum aŭ fost, curînd . plănuindu-le, n'am aşteptat nicĭ pe ceĭ pentru pregătirea eĭ. Căcĭ grija de a intrà popóre nelegiuite în clironomia luĭ Dumneḑeŭ, şi prin acésta în Impĕrăţia mea, mĭ-aprindeà ca un pojar împĕrăţia. Mĕ neliniştearn cu ceĭ ce suferă, şi în expediţiune împreună suferiam cu ceĭ ce păţiaŭ rĕŭ de la barbarĭ.

«Apoĭ Impĕrăţia mea a voit să grăbéscă plecarea şi s'a silit, dacă erà posibil, să surprindă pe barbarĭ în patru ḑile şi dorià a năvălì asupra lor, cu ajutorul luĭ Dumneḑeŭ. Iar ceĭ ce mĕ urmaŭ, rudeniĭ puţine la numĕr, apoĭ şi funcţionariĭ, se abţineaŭ de la o năvălire repede, ḑicênd că nu le este lor cu putinţă să mérgă odată cu Impĕrăţia mea, pentru că catâriĭ ceĭ ce aduceaŭ greutăţile (muniţiunile) şi caiĭ cu carĭ aŭ umblat sunt prea obosiţĭ şi eĭ înşişĭ sunt osteniţĭ de atâtea parasange de drum. Aşà dar maĭ zăbavnică decât dorinţa-mĭ, dar

maï iute la obicïnuitele staţiunï ḑilnice, a ajuns (Impĕrăţia mea) la acéstă Allage (Ἀλλαγοὶ). Acésta este o mică proprietate situată în Tracia şi curge pe lângă ea rîul ce se chiamă Taurocan (Ταυρόκανος). Găsesce un mesager, care nu vorbià multe şi nicï nu se încurcà în cuvinte, ci scurt vorbind a spus că staţionéză falange de Cumanï la Basternï. Şi Impĕrăţia mea dând semn din trompetă, ca să nu plece maï înainte cortul meŭ, ci să întrebuinţeze restul ḑileï aceleia pentru pregătirea puţinilor soldaţï ce se aflaŭ, dând caï iuţï de fugă celor ce nu aveaŭ. Iar a doua ḑi, erà atuncï în 8 ale luneï presente Octomvrie, şi nicï s'a amânat cât de puţin, luând de diminéţă drumul ce duceà asupra vrăjmaşilor, ducênd cu sine numaï cele pentru călărie. Nicï cort împĕrătesc, nicï pat bătut în aur, nicï scaun regal şi nicï învelitorí lucrate în aur nu s'aŭ luat, ci maï uşor armat cum erà înaintà, voind să ajungă prin repejune fuga vrăjmaşilor. Erà, cum se pare, barbarul şi iute la atac, dar la fugă şi maï iute şi numaï la auḑ muriaŭ de frică, cum s'a dovedit. Căcï auḑind eï un sgomot uşurel, că-ï aprópe de dînşiï şi că curînd sosesce Impĕrăţia mea, cu mare grabă şi în desordine, ca de o aruncătură de săgétă saŭ o suflare, fugiaŭ scăpându-şï viéţa şi gândind că le este priincios, dacă nebântuiţï de rele vor scăpà din mânile nóstre. Decï Impĕrăţia mea însciinţându-se de la iscódele trimise, că ast-fel sunt cele privitóre la eï, îşï aveà privirea maï cu sémă la adunarea de armate.

De aceea o parte din armată s'a împărţit şi predat prea nobiluluï ginere al Impĕrăţieï mele, Domnuluï Andronie Cantacuzin şi s'a trimis acésta spre paza localităţilor din spre Anhial ale Impĕrăţieï mele, s'a apucat drumul spre Veroia, ca să pună la cale şi cele de acolo. Dar nu făcuse nicï patru parasange şi vine la Impĕrăţia mea alt vestitor, galben de frică, rechemându-şï adese respiraţiunea şi pe faţă purtând veste rea, spusa şi acesta simplu şi precis: Că s'a făcut năvală de către Sciţï, cam de o mie la Lardea, nesciind ce spune. Căcï aceştia eraŭ peste şése miï, după cum în urmă s'a dovedit. Curînd dar întorcêndu-mĕ de la drumul ce luasem, am apucat spre vrăjmaşï, neaşteptând ca să aud lămurit de la vestitorï, însemnându-mĕ cu semnul crucií şi ordonând celor presenţï să mĕ urmeze. Căcï s'a socotit ca câştig îndrăznéla barbarilor şi avênd încredere în Dumneḑeŭ, că la întâia năvală biruindu-ï îï voiŭ sfărîma. Curînd dar împărţind în cete armatele ce eraŭ de faţă, o parte poruncind să urmeze pe iubitul meŭ vĕr, Protostatorul (Προτοστάτορι) Chir Manuil Camiţi, iar altora ordonând să fie gata şi mergênd peste cincï ḑecï de stadiï, surprinde pe barbar, avênd tabĕra în jurul unuï sat şi jaful aşezat împrejur. Erà

mulţimea ómenilor robiţĭ, aduşĭ cu eĭ, peste 12 miĭ, iar a animalelor maĭ mult decât mulţimea stelelor, în cât până la şése stadiĭ se întindeà şirul adus al acestora; atuncĭ s'aŭ mişcat barbariĭ apucând fuga. Când dar ne-am uitat şi am vĕḑut că Sciţiĭ aŭ perdut prada ce o mânaŭ prin silă înaintea lor, restul a început să se lupte cu aĭ noştri şi furişându-se din luptă atacând tot de odată, după cum le este chipul lor de a se luptà; dar nimic nu folosiaŭ. Căcĭ aĭ noştri cu tot felul de armatură năvălind asupra lor îĭ ucideaŭ şi din arcurĭ şi-ĭ străpungeaŭ cu lănciile şi cu săbiile góle îĭ aruncaŭ la pămînt ca pe snopĭ. In sfîrşit desperaţĭ de mântuirea lor aŭ fugit în desordine, ne maĭ punênd nicĭ o atenţiune la ducerea cu eĭ a prăḑilor, ba încă le aruncaŭ şi pe ale lor propriĭ. Erà de privit icĭ un cal scit slobod, colo o şeà aruncată, dincolo o scară de şeà, alăturea nisce nădragĭ; constrînşĭ eraŭ de frică ca să facă acestea. Şi s'a întins urmărirea şi uciderea lor maĭ mult de şése-ḑecĭ de stadiĭ. Şi ar fi câştigat Impĕrăţia mea o victorie fără vĕrsare de sânge, neperḑênd pe nimenĭ din aĭ sĕĭ, şi nicĭ piroforul (cel ce pórtă lucrurile) n'ar fi scăpat dintre vrăjmaşĭ, dacă armata nóstră, recăştigând curaj, n'ar fi alergat câte doĭ treĭ şi maĭ puţinĭ în urma Sciţilor, urmărind rezleţită pe barbarĭ. Deşì Impĕrăţia mea a rechemat-o adesea, îndemnând-o ca să se facă atacul în grupă şi mulţime. Iar pe Sciţiĭ bătuţĭ ĭ-a ajutat o altă grupă de acelaşĭ ném din întîmplare, compusă din o mie şi maĭ mulţĭ încă, şi care a năvălit fără veste asupra celor aĭ noştri, care-ĭ urmăriaŭ în desordine. Căcĭ din causa vuetuluĭ şi a năvăliriĭ acestora neaşteptată, armata Impĕrăţieĭ mele turburată s'a cuprins de spaimă şi a dat dosul. Iar aceia aŭ năvălit asupra lor, alergând cu iuţélă şi golindu-şĭ săbiile şi îndemnând cu caiĭ, aruncaŭ la pămînt pe ceĭ ce s'ar fi apropiat. Şi s'ar fi schimbat în ce-và fórte rĕŭ cele de atuncĭ şi am fi suferit rĕsplata cuvenită de cele ce am făcut, dacă Impĕrăţieĭ mele nu ĭ-ar fi venit în minte ce-và bun şi de odată, de a strigà celor puţinĭ ce-ĭ urmaŭ şi prin atacul asupra lor şi prin sunetul săgeţilor a detunat pe barbarĭ şi a luat sfîrşit bun şi acésta. Căcĭ din stindardele împĕrătescĭ, carĭ representă privirea dracondică recunoscênd pe Impĕrăţia mea şi nesuferind năvala asupra lor, întorcêndu-se în desordine aŭ fugit, împrăştiindu-se unul de altul în altă parte, şi expuşĭ vînat prea îndemânatec bunilor noştri călăreţĭ. Atuncĭ decĭ şi unul vătĕmà pe mulţĭ şi doĭ se aruncaŭ la un numĕr de peste ḑece, şi dacă nóptea nu sosià ca să scape pe uniĭ, nicĭ cel ce să aducă vestea cea rea n'ar fi rĕmas. După acestea apoĭ rugăciunile ca la un Dumneḑeŭ către Impĕrăţia mea de la poporaţiunile nóstre, ale celor ce se duceaŭ în robie, recâştigându-şĭ iarăşĭ viéţa liberă, cum le-ar puté cine-và

istorisì în scurt? Vedeà cine-và atuncĭ cum prin rîs îşĭ ascundeaŭ plânsul, şi rîsurile producênd lacrimĭ şi un simţemînt schimbat prin altul. Căcĭ am vĕḑut nu numaĭ că întristarea produce lacrimĭ, ci şi bucuria curiósă duce la vĕrsare de lacrimĭ. A binecuvîntat pe Dumneḑeŭ şi fecióra, care a scăpat de Scitul desfrânat şi femeia neîntinându-şĭ patul şi tot bătrânul şi tînĕrul scăpând de sclavia barbaruluĭ. Iar dacă la David şì animalele sunt împreună luate spre a da mulţumire luĭ Dumneḑeŭ, nicĭ acestea, ar ḑice cine-và, să nu se înlăture de la imnologia obştéscă, scăpând de măcelăria barbară şi de cuţitul carnivor nesângerat. Acestea Domnul minunilor, care a întors robia poporuluĭ sĕŭ, nu prin rescumpĕrare, nicĭ prin darurĭ, ci prin braţ înalt.

Drépta luì Dumneḑeŭ şi acum a făcut minune, care dă mărire numeluĭ sĕŭ şi toiagul păcătoşilor asupra celor dreptĭ nu-l lasă până în sfîrşit spre pedepsire. Decĭ de aceste bucuriĭ Impĕrăţia mea făcêndu-vĕ părtaş pe voĭ, prin presenta scrisóre vĕ arăt acum cele întîmplate, ca să aveţĭ cunoscinţă de cele ce s'aŭ săvîrşit, spre a vĕ rugà maĭ cu stăruinţă către Dumneḑeŭ şi pentru reuşite maĭ marĭ. Căcĭ pot rugăciunile drepţilor şi ridicarea spre cer a mânilor sfinţilor să înfrîngă miĭ, ca să nu înceteze sfărîmând seminţa necredincioşilor şi să tràiéscă viéţă nesdruncinată ceĭ ce se apropie cu credinţă de Dumneḑeŭ. Pentru că şi ceea-ce s'a săvîrşit acum, voĭ cu Dumneḑeŭ aţĭ biruit şi mânile Impĕrăţieĭ mele aŭ lucrat.

(Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Vol. I. Veneţia 1872, pag. 77—84.)

Acéstă relaţiune trimisă de Impĕrat de pe câmpul de luptă este din al 7-lea an al Impĕrăţieĭ luĭ Isaac, orĭ 1191.

Iată însă cum ne istorisesce tot Niceta Choniat despre acéstă cântată victorie a Romeilor asupra Vlachilor, în cronicul sĕŭ, el care a scris şi acest act ca secretar împĕrătesc. Nu Impĕratul Isaac Angel a învins, ci Vlachiĭ l-aŭ învins în realitate.

Pentru a ne convinge pe deplin, pun faţă în faţă pe Niceta Choniat, ca secretar al Împĕratuluĭ şi care ĭ-a ţesut atâtea laude în acéstă relaţiune oficială, cu Niceta Choniat, istoricul Bizantin. Din acéstă comparaţiune a textelor se va face deplină lumină, a cuĭ a fost victoria şi de astă dată.

Atât ḑic numaĭ, că acest act oficial este un model de oratorie şi de expresiunĭ alese la adresa Impĕratuluĭ. Cu tóte acestea se strĕvede printre rîndurĭ, că fórte mult se îngrijiaŭ Romeiĭ de puterea cea tare şi hotărîtă la lupta de exterminare din partea Vlachilor. La început acest act ne face istoricul răsbóielor luĭ Isaac Angel cu Asanesciĭ şi

numaĭ spre sfîrşit ne istorisesce lupta ce a avut loc atuncĭ şi pentru care învită pe poporul din Constantinopole a săvîrşì laude de mulţumirĭ către Dumneḑeŭ pentru victoriile câştigate.

Pentru a nu păré dar părtinitor Vlachilor şi asupritor Romeilor, vĕ cetesc şi pericopa respectivă tot din Niceta Choniat, privitóre la acest răsboiŭ, şi conclusiunea o las pe séma cetitorilor.

Iată ca istoric ce ne spune Choniat:

Impĕratul supĕrat asupra faptuluĭ îndeplinit, se purtà necuviincios către Vlachĭ, pentru că nu dispusese bine în expediţiunea sa anterióră cele privitóre la pămîntul vrăjmaş, ci ridicându-se s'a dus de acolo, pe când răsboitoriĭ ar puté năvălì şi ĭ-ar năpustì, şi nelăsând nicĭ străjĭ Romeilor în cetăţĭ şi nicĭ luând obsiḑĭ pe ceĭ maĭ iubiţĭ aĭ barbarilor; de aceea el cu ceĭ puţinĭ din jurul sĕŭ a eşit din oraş. Căcĭ a auḑit că Mysiĭ umblă maĭ mult prin munţĭ şi délurĭ şi adunând luptătorĭ Sciţĭ aŭ pornit spre părţile Agathopoleĭ şi le jăfuesc pe acestea cu totul, săvîrşind rele în cele treĭ părţĭ. In urmă din ordin se adună armată. Către atacul neaşteptat şi iute al barbarilor a meşteşugit şi el ce-và de felul acesta, cugetând ca să sufere şi vrăjmaşiĭ prin acela umilire (sfiélă) şi să nu maĭ ostenéscă pe aĭ sĕĭ cu năvălirĭ grabnice şi de a doua óră asupra Vlachilor, dacă asupra lor ar ridicà cel întâiŭ armele. Apoĭ îşĭ încălică calul răsboitor. Şi ajungênd la Tavrocom (acésta este o mică proprietate, locuită de cătune şi nu prea departe situată de Adrianopole), aştéptă să-ĭ vie armatele...

Iar Impĕratul deosebind cam douĕ miĭ (soldaţĭ) aleşĭ şi dându-li-se lor arme şi caĭ iuţĭ de picior, a plecat din Tavrocom spre vrăjmaşĭ şi a dispus să se aşeze tótă povara şi mulţimea de serviciŭ la Adrianopole; iar eĭ aŭ fost însciinţaţĭ de veghetorĭ, că satele din jurul Lardeĭ se jăfuesc şi că ceĭ maĭ mulţĭ aŭ fost ucişĭ şi numaĭ puţinĭ aŭ fost robiţĭ şi că sunt hotărîţĭ să pornéscă umpluţĭ de multe prăḑĭ. Decĭ vestind din trîmbiţă de cu nópte şi încălecând calul a plecat şi, ajungênd la locul numit Basterna, şĭ-a odihnit acolo armatele, nearătându-se vrăjmaşiĭ. După treĭ ḑile ridicându-se de acolo, plecând de-adreptul ca să soséscă la Veróia, dar nu făcuse încă patru parasange şi a sosit un barbar bine înarmat, avênd pe faţă veste rea şi spuneà, rechemându-şĭ adesea respirarea, că vrăjmaşul cu prăḑile se întórce şi este în apropiere, făcênd mersul fórte încet pentru douĕ motive şi pentru că n'a fost vĕḑut nicĭ un vrăjmaş şi pentru că este (armata) plină de jafurĭ. Curînd armata câtă erà sub şefĭ, desfăşurându-se în formă de luptă, a plecat pe calea pe care se ḑiceà că a pornit vrăjmaşul, După ce ĭ-am vĕḑut şi am fost vĕḑuţĭ (căcĭ şi eŭ urmam pe Impĕratul, fiind ca

secretar). Sciţiĭ şi Vlachiĭ, predându-şĭ prădile unor grupe de ale lor, aŭ poruncit să alégă drumurile cele maĭ scurte şi să grăbéscă mersul până vor atinge pe cele din munte; iar alţiĭ întorcêndu-se aŭ primit cu lesnire pe Romeĭ asupra lor şi luptându-se după modul lor strămoşesc şi după obiceiŭ, atacând aruncaŭ săgeţĭ şi cu suliţele intraŭ în luptă, şi după puţin schimbându-şĭ năvala în fugă, aprindênd pe vrăjmaşĭ, ca să-ĭ urmăréscă din urmă, apoĭ îndată ca nisce pasĕrĭ ce străbat aerul, întorcêndu-se vin în faţă şi făţiş se luptă asupra năvălitorilor şi cu cea maĭ mare bărbăţie se încleştéză, şi după ce aŭ repetat acésta de maĭ multe orĭ, fiind maĭ puternicĭ de càt Romeiĭ, nu-şĭ maĭ amintiaŭ de vălmăşag, ci scoţêndu-şĭ săbiile şi făcênd un strigăt înfricoşat, într'o clipă aŭ năvălit asupra Romeilor şi-ĭ seceraŭ, prindênd şi pe cel ce se luptà şi pe cel ce sperià, şi atuncĭ s'ar fi mândrit Sciţiĭ, căştigându-şĭ un nume mare asupra nóstră, şi noĭ am fi fost predaţĭ ruşineĭ unuĭ popor nebunatic, dacă Impĕratul însuşĭ nu ar fi ajutat, avênd în jurul sĕŭ o falangă neamestecată în luptă, apoĭ trompetele ce făceaŭ un sgomot străbătĕtor, sunetele clopotelor de aramă şi figurile draconice vĕdute ale stégurilor, carĭ aŭ fost înălţate pe lăncĭ, învîrtindu-se de vînturĭ, aŭ speriat pe protivnicĭ, facêndu-ĭ a-şĭ închipuì o armată maĭ numerósă. Decĭ atuncĭ Impĕratul a scăpat abià de robire ca din gura fiérelor şi s'a dus la Adrianopole.

(Nicetae Choniatae Annales. Venetiis 1729, pag. 207 ct.)

Acum pronunţaţi-vĕ Domniile Vóstre cine a învins.

Ieronim Wolf, în prefaţa ediţiuniĭ luĭ Niceta Choniat din 1729, se exprimă fórte scurt, dar prea sarcastic, asupra acesteĭ expediţiunĭ: «Bellum Vlachicum, Isaacio infaustum, qui tamen falsam jactat victoriam et inanes magnarum rerum imaginationes.»

Niceta Choniat (Niceta Acominatus Choniates-Νικήτας Ἀκωμινάτος Χωνιάτης) erà originar din Colosee în Frigia, a fost educat în Constantinopole şi a ocupat diferite funcţiunĭ în imperiul Bizantin, maĭ ales sub Isac II Angel. El ca secretar şi funcţionar al Statuluĭ nu putea dar fi independent, de aceea, când scrie aceste acte erà nevoit să laude pe Impĕrat, alt-fel nicĭ maĭ puteà sta ca funcţionar înalt. După ce cade Impĕratul Isaac II Angel, el se retrage din afacerile Statuluĭ, iar după luarea Constantinopoluluĭ de către Cruciaţĭ se duce în Asia şi la Nicea scrie cronicul sĕŭ de la 1118—1206. Ast-fel se explică cum în aceste acte a fost nevoit a menagià pe Impĕrat, lăudându-l ca biruitor, pe când în cronicul sĕŭ, în urmă, el spune lucrurile aşà cum s'aŭ petrecut, fără nicĭ un înconjur, spre a rĕmâné posterităţiĭ adevĕrul adevĕrat.

Din cele expuse urméză ca conclusiune firéscă:

1). Că spre finele secoluluĭ XI şi în curgerea celuĭ al XII-lea Vlachiĭ, eraŭ rĕspândiţĭ atât în Dacia Aureliană—Mysiĭ, în munţiĭ Emuluĭ, în Tracia, Tesalia, Semendria şi Epir; cât şi în Dacia Traiană, pe la pólele munţilor Carpaţĭ, în Nordul Moldoveĭ spre Galiţia şi maĭ ales în Transilvania.

2). Că sub Ioan Asan aŭ fost poporate ambele malurĭ ale Dunăreĭ pe la 1205 şi 1206 cu locuitorĭ din Tracia, din un mare numĕr de oraşe sfărîmate de Vlachĭ.

3). Că revolta Vlachilor pentru independenţă în Peninsula Balcanică sub Asanescĭ a fost condusă la început numaĭ de şefĭ Vlachĭ şi cu carĭ s'aŭ unit în urmă şi Bulgariĭ, formând Imperiul Vlacho-Bulgar.

4). Că Vlachiĭ aŭ avut pururea de aliaţĭ aĭ lor pe Cumanĭ, pe carĭ uniĭ scriitorĭ îĭ numesc Sciţĭ şi carĭ trăiaŭ pe atuncĭ în Dacia Traiană.

5). Că Asanesciĭ aveaŭ relaţiunĭ dese şi strînse cu Româniĭ din Dacia Traiană, fapt care explică şi alianţa lor cu Cumaniĭ.

6). Că cele douĕ acte oficiale ne istorisesc lupte dintre Vlachĭ şi Romeĭ, prin urmare confirmă cele spuse de istoriciĭ Bizantinĭ.

7). In fine, ca fórte probabil, că numele de Vlachia ne vine la noĭ de peste Dunăre, de pe la Vlachiĭ din munţiĭ Emuluĭ, carĭ eraŭ vechiĭ coloniştĭ aĭ Dacieĭ Traiane, împinşĭ într'acolo de Goţĭ şi de Bulgarĭ.

Acestea, Domnilor şi stimaţĭ Colegĭ, privitóre la înţelegerea şi precisarea faptelor şi datelor celor douĕ acte oficiale. Dacă póte am abusat de răbdarea d-vóstre, am făcut o numaĭ în scopul de a dovedì cât adevĕr se cuprinde în acele acte. Cu tóte acestea ele aŭ o fórte mare valóre istorică pentru noĭ Româniĭ, pentru că sunt unice ca acte oficiale şi carĭ consună cu istoriciĭ Bizantinĭ de pe atuncĭ în privirea faptelor şi a toponimieĭ.

TEORIA PROBEĬ

(ÎN SCIINŢA MODERNĂ)

DE

PETRE POPESCU,
Profesor.

Şedinţa de la 19 Octomvrie 1901

În progresul continuŭ al activităţiĭ intelectuale omenescĭ, cestiunile şi problemele de Logică sunt lăsate fórte mult în umbra nepĕsăriĭ; căcĭ abià dacă vre-un întemeietor de vre-un *noŭ sistem filosofic* le pune iar în discuţiune, pe când marea mulţime a celor ce *discută* maĭ mult saŭ maĭ puţin inteligent probleme filosofice se ocupă maĭ mult cu probleme morale şi maĭ ales cu probleme sociale. Problemele sociale aŭ absorbit importanţa tuturor celor-lalte. Probabil, aşà numitul Socialism sciinţific să fi fost în mare parte causa acestuĭ exclusivism în gândirea actuală. Şi de sigur afirmarea nóstră n'ar păré paradoxală, dacă ne gândim, că teoreticianiĭ socialiştĭ *aŭ căutat* şi *caută* încă a transformà teoriile lor într'un *întreg* şi *complet* sistem filosofic. Amintesc pentru o maĭ mare limpeḑime faptul, că acéstă teorie îşĭ are ramificaţiunĭ în tot domeniul intelectual: aşà există o Metafisică şi o Religiune socialistă, o Estetică şi o Politică socialistă. În orĭ-ce cas, orĭ-care ar fi motivul acestuĭ exclusivism, nu e maĭ puţin adevĕrat, că el *există.*

Prin lucrarea de faţă ne propunem, pe de o parte de a eşì din acest exclusivism dăunător progresuluĭ intelectual; iar pe de alta, de a examinà maĭ de aprópe însuşĭ *fundamentul* sciinţeĭ, care a absorbit aprópe întréga activitate speculativă modernă, întrebându-ne asupra *metodeĭ* ce nu numaĭ Sociologia — acéstă sciinţă nouă — întrebuinţéză în găsirea şi stabilirea *adevĕrurilor* eĭ; dar, în genere, tótă sciinţa referitóre la studiul *Universuluĭ organic.*

Acest capitol, deşì formézá în mare parte obiectul chiar al lucrăriĭ nóstre, va fi precedat, după cum se obicĭnuesce chiar în cestiunĭ me-

todologice, de un alt capitol, în care se va discutà maĭ mult Metodologia sciinţelor Universuluĭ anorganic prin critica Logiceĭ celuĭ maĭ mare logician modern — adecă a luĭ John Stuart Mill, — al căruĭ sistem de Logică rĕsare în totalitate din Metodologia acestor sciinţe.

Cu alte cuvinte, studiul nostru îmbrăţişéză întrégă problema silogismuluĭ — una dintre cele maĭ însemnate şi dificile probleme ale Filosofieĭ. Civilisaţiunea modernă moştenise la începutul eĭ tótă sciinţa grecoromană. Problemele de Logică ocupaseră mult, alăturea cu problemele generale ale Filosofieĭ, pe învĕţaţiĭ şi filosofiĭ greciĭ. Aristot sintetiséză tóte aceste sforţărĭ şi, în tratatele sale de Logică, expune pe larg resultatul, la care se ajunsese în acéstă discuţiune. E sciut, că Evul-mediŭ nu cunósce alt maestru al gândiriĭ decât pe Aristot. El e tótă sciinţa, şi în el se găsesce tótă înţelepciunea. Tot ce erà spus de Aristot erà sfînt, tot ce nu e scris în operele luĭ e fără valóre. E sciut de asemenea, că acest Ev-mediŭ, aşà de puţin cunoscut, nu numaĭ de savanţiĭ şi criticiĭ seculuĭ luĭ Ludovic XIV, dar chiar şi de către ceĭ din secolul nostru, avusese direcţiunea sa filosofică, în parte bine concretisată, şi că în acest timp de «barbarie», cum Europa «fin de siècle» îl denumesce, aŭ existat şcóle filosofice carĭ, deşì nu se disting prin «importante cercetărĭ experimentale», aŭ cel puţin valórea de a fi rĕmas în parte fidele feluluĭ antic de a filosofà.

Ne aducem aminte de asemenea de marea discuţiune urmată cu atâta vehemenţă în curs de maĭ multe secole între aşà numiţiĭ «Realiştĭ» şi «Nominaliştĭ.» În acéstă controversă intră direct—şi acésta e de la sine evident—în afară de problema metafisică, problema de Logică, ce ne interesézá. Resultatul lupteĭ dintre aceste două teoriĭ, rĕmas nedefinit în tot cursul Evuluĭ-mediŭ, se clarifică pe deplin în timpurile moderne prin teoriile a doĭ marĭ gânditorĭ, Baco şi Mill. Teoria nominalistă, graţie maĭ ales teoriilor acestor gânditorĭ, e admisă peste tot, susţinută şi refăcută pe basele Psichologieĭ moderne. Dintre lucrările, carĭ sintetiséză maĭ bine curentul nominalist, sunt fără îndoiélă cele două volume de Logică ale luĭ Mill. Acì se găsesc argumentele cele maĭ puternice în contra curentuluĭ realist care, în cursul timpurilor prin desele înfrângerĭ suferite, luase denumirea de «Conceptualism». Victoriile, câştigate rînd pe rînd de sciinţa modernă în mijlocul fenomenelor Universuluĭ anorganic, eraŭ tot atâtea spărturĭ formate în corpul doctrineĭ realiste, care în fine sub forma doctrineĭ conceptualiste luă o nouă prefacere, care puteà fi maĭ uşor documentată şi care puteà primì în ajutor cuceririle saŭ maĭ bine ḑis o parte din cuceririle sciinţeĭ celeĭ nouĕ. În loc dar de a se susţiné — după cum făcuseră vechiĭ Realiştĭ,—că «conceptele» saŭ

«generalitățile», fie în sens de concept saŭ de judecată, sunt «realități» saŭ «substanțe,» afirmare, ce de alt-fel nu se puteà documentà, și odată ce nu se puteà verificà pe calea *intuițieĭ*, nu aveà valóre de adevĕr, conform normelor sciințeĭ celeĭ nouĕ, doctoriĭ medievalĭ, continuatoriĭ tradițiuniĭ Aristoteliene, care tradițiune se légă, după părerea nóstră, cu o întrégă sciință și Filosofie, carĭ aŭ dat civilisațiunea asiatică și pe cea greco-romană, se vĕdură nevoițĭ a admite că «generalitățile» saŭ maĭ bine dis «substanțele secunde» nu aŭ *realitate* în afară de cugetare, saŭ în termenĭ maĭ filosoficĭ ele nu sunt date positive ale consciințeĭ, ci sunt produse exclusiv psichice. Așà realitatea lor nefiind în afară de consciință, ci chiar în domeniul consciințeĭ, ele nu există înainte de experiența psichologică, ci după ea. Nominaliștiĭ timpurilor moderne fură însă nemulțumițĭ și de acéstă nouă formă a doctrineĭ realiste. Se susțineà contra acestuĭ neo-realism, că «conceptul,» «generalitatea» nu există ca *individualitățĭ* psichologice, cum reieșià din noua formă a Realismuluĭ; ci, din contră, ele sunt *înglobate* în substratul *representărilor*. Ceea ce se numià «concept» se numì de către Mill «connotație», adecă totalitatea notelor referitóre la o stare de consciință și ceea ce se numià sferă se numì de către Mill «denotație«, adecă suma representărilor, la carĭ se referă connotația. Conceptul dar nu există ca stare psichologică a parte și distinctă de representărĭ, ci din contră el este înamalgamat în substratul representărilor cu alte note. Dacă psichologia geneseĭ conceptuluĭ e ast-fel, e evident în acest cas, că tótă valabilitatea afirmăriĭ saŭ negăriĭ uneĭ judecățĭ trebue să vie din acest substrat real de representărĭ, iar câtușĭ de puțin din concept. În asemenea cas nicĭ nu maĭ puteà fi vorba de vre-o discuțiune asupra raportuluĭ între *Abstract* și *Concret;* de óre ce Abstractul erà gonit formal, deșì póte prea ușuratic, din domeniul consciințeĭ. Logica dar ce trebuià să se formeze și care sistem de Logică, noua Logică, trebuià să fie conformă cu noua Sciință a timpurilor moderne, urmà neapĕrat să încépă prin negarea adevĕrurilor din Logica Aristoteliană și trebuià să se întemeieze exclusiv pe substratul real al representărilor și pe legile psichice, în basa cărora aceste representărĭ se atrag și se resping.

Citez spre învederarea acestora următórele din Mill, «Logica», vol. I, pag. 127, § 4: «Une proposition essentielle est donc une proposition purement verbale, laquelle affirme seulement d'une chose sous un nom particulier ce qui en est affirmé par cette dénomination même, et en conséquence n'apprend rien du tout ou n'apprend quelque chose que relativement au nom et non à l'objet. Au contraire, les propositions

*

non essentielles, accidentelles, peuvent être appelées réelles par opposition aux verbales. Elles affirment d'une chose quelque fait non impliqué dans la signification du nom employé pour la désigner, quelque attribut non connoté par ce nom. Telles sont les propositions concernant des choses individuellement désignées, et toutes celles générales et particulières, dans lesquelles le prédicat connote quelque attribut non connoté par le sujet. Toutes ces propositions ajoutent, si elles sont vraies, à notre connaissance; elles apprennent quelque chose qui n'était pas déjà contenu dans les noms employés.»

Am citat aceste rîndurĭ din cel maĭ autorisat representant al noueĭ direcţiunĭ, în care pasagiŭ vedem cum se încércă a se distruge fundamentul Logiceĭ vechĭ, adecă teoria metafisică a *substanţelor secunde* saŭ a *esenţelor*, luat ca punct de plecare în găsirea şi stabilirea orĭcăruĭ adevĕr. Citez spre a face maĭ învederată observaţiunea nóstră următórele liniĭ din acelaşĭ volum, pag. 193, pasagiŭ referitor la teoria silogismuluĭ: «En examinant donc ces deux formules générales, nous trouvons que dans toutes deux une des prémisses, la majeure, est une proposition universelle, et que suivant qu'elle est affirmative ou négative la conclusion l'est aussi. Tout raisonnement, par conséquent, part d'une proposition, d'une supposition générale, d'une proposition dans laquelle un prédicat est affirmé ou nié d'une classe entière, c'est-à-dire dans laquelle un attribut est accordé ou refusé à un nombre indéfini d'objets, ayant des caractères communs et, en conséquence, désignés par un nom commun. L'autre prémisse est toujours affirmative et énonce que quelque chose (qui peut être un individu, une classe ou partie de classe) appartient à la classe, dont quelque chose a été affirmé ou nié dans la prémisse majeure. Il s'ensuit que l'attribut affirmé ou nié de la classe entière peut (si cette affirmation ou négation est vraie) être affirmé ou nié de l'objet ou des objets déclarés appartenir à la classe; et c'est là précisément l'assertion énoncée dans la conclusion. Si ce qui précède est une exposition adéquate des parties constitutives du syllogisme, c'est ce que nous allons examiner; mais elle est vraie dans ce qu'elle établit jusqu'ici. On a donc généralisé ces formules et on en a fait un principe logique sur lequel tout raisonnement est fondé, de sorte que raisonner et appliquer le principe sont supposés être une seule et même chose. Ce principe est celui-ci: Tout ce qui peut être affirmé (ou nié) d'une classe, peut être affirmé (ou nié) de tout ce qui est renfermé dans la classe. Cet axiome, fondement supposé de la théorie syllogistique, les logiciens l'appellent le *dictum de omni et nullo*. Cet axiome, cependant, considéré comme principe du raison-

nement est évidemment approprié à un système de Métaphysique, généralement adopté sans doute à une époque, mais qui, depuis deux siècles, a paru définitivement abandonné, quoiqu'on ait tenté plus d'une fois de nos jours de le faire revivre. Lorsque les Universaux, comme on les appelait, étaient considérés comme des substances d'une nature particulière, ayant une existence objective distincte des objets individuels classés sous leur nom, le dictum de omni et nullo avait une signification importante; car il exprimait la communauté de nature qui, dans cette théorie, doit être supposée exister entre ces substances générales et les substances particulières qui leur sont subordonnées. Que toute chose attribuable à l'Universel était attribuable aux divers individus y contenus, n'était pas alors une proposition identique, mais l'énoncé de ce qui était conçu comme une loi fondamentale de l'Univers. L'assertion, que la nature et les propriétés de la *substantia secunda* faisaient partie de la nature et des propriétés de chacune des substances individuelles, appelées du même nom, que les propriétés de l'homme, par exemple, étant des propriétés de tous les hommes, était une proposition de valeur réelle, lorsque l'homme ne signifiat pas tous les hommes, mais quelque chose d'inhérent aux hommes et très supérieur en dignité à tous les individus humains. Mais maintenant, qu'on sait qu'une classe, un universel, un genre, une espèce, n'est pas une entité per se, mais rien autre, ni plus ni moins, que les substances individuelles mêmes, renfermées dans la classe, et qu'il n'y a rien là de réel que ces objets et que le nom commun donné à tous et les attributs communs désignés par ce nom, je voudrais bien savoir ce qu'on nous apprendrait en nous disant que tout ce qui peut être affirmé d'une classe peut être affirmé de chaque objet contenu dans cette classe. La classe (l'espèce) n'est autre chose que les objets qu'elle contient, et le dictum de omni se réduit à cette proposition identique: que ce qui est vrai de certains objets est vrai de chacun de ces objets. Si le raisonnement n'était rien de plus que l'application de cette maxime aux cas particuliers, le syllogisme serait certainement, ainsi qu'on l'a dit souvent, une solennelle futilité. Le dictum de omni va de pair avec cette autre vérité qui, en son temps, a eu aussi une grande importance: Tout ce qui est, est. Pour donner un sens réel au dictum de omni, il faut le considérer, non comme un axiome, mais comme une définition, comme l'explication, par une circonlocution et une paraphrase, de la signification du mot classe.

Il suffit souvent qu'une erreur, qui semblait à jamais réfutée et délogée de la pensée, soit incorporée dans une nouvelle phraséologie

pour être la bien venue dans ces anciens domaines, et y rester en paix pendant un autre cycle de générations. Les philosophes modernes n'ont pas épargné leur mépris au dogme scolastique, que les genres et les espèces sont des sortes de substances particulières, lesquelles substances étant les seules choses permanentes, tandisque les substances individuelles comprises sous elles sont dans un flux perpétuel, la connaissance, qui nécessairement implique la stabilité, ne peut se rapporter qu'à ces substances générales ou Universelles, et non aux faits et objets particuliers qu'elles renferment. Cependant bien que rejetée nominalement, cette même doctrine, déguisée soit sous les Idées Abstraites de Locke, soit sous l'ultranominalisme de Hobbes et de Condillac, ou sous l'ontologie des Kantistes, n'a jamais cessé d'emprisonner la Philosophie. Une fois accoutumés à faire consister essentiellement la recherche scientifique dans l'étude des Universaux, les philosophes ne se défirent pas de cette habitude d'esprit, quand ils cessèrent d'attribuer aux Universaux une existence indépendante; et même ceux qui allèrent jusqu'à les considérer comme des simples noms, ne purent pas se débarrasser de l'idée que l'investigation de la vérité consistait entièrement ou en partie en une sorte d'opération magique ou d'escamotage exécuté avec ces noms.»

Să reţinem din acéstă lungă citaţiune:

1. Că «Species» n'are o existenţă obiectivă;

2. Că «les Universaux» nu provin ca *date positive* de la aceste «Species».

3. Că aceste «Universaux» sunt numaĭ nisce «noms» şi nimic alt ce-và «ni de plus ni de moins»;

4. Că Filosofia şi Sciinţa aŭ ca obiect nu «les Universaux», ci «les faits et les objets particuliers», şi că totalitatea acestor obiecte particulare formézǎ cea ce se numià de scolasticĭ «Species» şi «Universaux»;

5. Că, prin urmare, valabilitatea afirmăriĭ orĭ negăriĭ din conclusiune emană şi se basézǎ nu pe *Premisa majoră* (Universaux), ci pe faptele particulare, ce o susţin; ceea ce Mill demonstră într'o bună parte din întreg volumul I. Dacă e aşà, atuncĭ urmézǎ de la sine, că Filosofia şi Sciinţa aŭ a se ocupà nu cu substanţele secunde, cu «Species» carĭ, fiind representate în silogism prin premisa majoră, daŭ în conclusiune o judecată tautologică; ci de *accidens*, de casurile particulare, de fapte. În felul acesta Mill distruge întrégă Logica luĭ Aristot, care-şĭ aveà ca fundament tocmaĭ faptul, că valabilitatea afirmăriĭ orĭ negăriĭ din conclusiune *isvorĕsce* din premisa majoră iar nu din accidens, din fapte. După Mill dar adevĕrul şi progresul în adevĕr nu póte să

vie din generalitate; ci el plécă *exclusiv* din accidens, din concret; căcĭ chiar dacă ar isvorî din *generalitate*, acésta n'ar fi un *real progres în gândire,* de vreme ce el e cuprins în premisa majoră. Se scie că acest argument contra valoriĭ silogismuluĭ este cunoscut în logică sub denumirea de «petitio principii». În felul acesta Mill caută a distruge teoria luĭ Aristot prin două direcţiunĭ diferite: aşà pe de o parte ne arată, că progresul real al cugetăriĭ în cucerirea adevĕruluĭ se face exclusiv prin examinarea faptelor particulare; iar pe de alta caută a reduce la absurd teoria Aristoteliană prin faptul că, chiar dacă adevĕrul conclusiuniĭ ĭ-ar eşì din premisa majoră, nu ar fi acésta un progres în gândire; de óre-ce acest adevĕr erà dejà cuprins în afirmarea generală. Conclusiunea la care ajunge Mill e, că orĭ-ce adevĕr isvorĕsce din studiul faptelor particulare. În felul acesta, după ce a redus la absurd Logica luĭ Aristot, Mill caută a ne da canónele *noueĭ metode*, prin care se descopere adevĕrul. E sciut, că dintre aceste canóne cel maĭ însemnat e canonul *Diferenţeĭ*. Până la finele primuluĭ volum Mill susţine cu tărie acéstă teorie şi nu face nicĭ o concesiune teoriilor vecheĭ Logicĭ. Vine însă o vreme şi maĭ ales cu începutul volumuluĭ al II-lea, când e nevoit să se ocupe de fundamentul adevĕruluĭ în domeniul Sciinţelor Universuluĭ organic, când exclusivismul sĕŭ e maĭ temperat.

Aşà pe când cele patru canóne ale Inducţiuniĭ — singurele principiĭ carĭ, aplicate în studiul natureĭ, pot să facă a se efectuà un real progres în gândire, nu se pot aplicà decât în studiul fenomenelor simple—Mill se vede nevoit a recurge la o metodă nouă pentru studiul fenomenelor complexe, între carĭ se numĕră în prima linie fenomenele biosociale. Pe acéstă nouă metodă o numesce Mill metodă deductivă după terminologia Aristoteliană, însă luată de el în alt sens. Cu întroducerea aceste metode Mill face o mare greşélă, căcĭ prin ea se face posibilă intrarea criticeĭ în corpul sistemuluĭ sĕŭ de Logică; ea e calul troian, din care şi prin care inimicul are să dărîme ceea ce Mill a clădit pe o aparenţă de o aşà mare trăinicie. Formula logică a luĭ Mill se póte presentà ast-fel: *noul adevĕr îşĭ ieà certitudinea nu din general, ci din fapt; că chiar atuncĭ, când el e dedus (adecă în fenomenele complexe) trebue verificat, spre a căpĕtà certitudinea sciinţifică, prin controlul canónelor Inducţiuniĭ, şi în special prin canonul diferenţeĭ directe saŭ indirecte.* Asupra aceste formule se póte face observaţia că ea nu cuprinde sub sine tótă fenomenologia universuluĭ sciinţific constatabil, că ea nu e în alte cuvinte o formulă generală a operaţiunilor logice în cucerirea adevĕruluĭ. În adevĕr, fenomenele *sociale*, fiind fórte complexe, după cum susţine şi Mil în

vol. II al Logiceĭ sale, ele nu se pot studià nicĭ prin metoda experimentală (cele 4 canóne ale Inducţiuniĭ) nicĭ prin cea geometrică, ci *exclusiv* prin cea *deductivă*. Însă adevĕrul *ast-fel* găsit trebue, conform formuleĭ deducţiuniĭ luĭ Mill, să se *verifice*, spre a puté câştigà certitudinea sciinţifică, prin controlul faptelor. Cum în domeniul Universuluĭ anorganic *verificarea* se face prin controlul canónelor Inducţiuniĭ, şi de óre-ce aceste canóne nu daŭ nicĭ un folos în studiul fenomenelor sociale, după propria afirmare a luĭ Mill, urméză, că *noul adevĕr* din sciinţele sociale îşĭ fundéză valabilitatea afirmăriĭ orĭ negăriĭ *exclusiv* din general, din premisa majoră, ceea ce e în plină contradicţiune cu formula dată de Mill deducţiuniĭ, apropiindu-se în acelaşĭ timp de basa teorieĭ luĭ Aristot.

Dar de óre-ce în cestiunĭ de critică fiind maĭ bine a cità înseşĭ scrisele autoruluĭ, să citâm:

Pag. 210, vol. I: «Nons eulement nous pouvons conclure du particulier au particulier sans passer par le général, mais nous ne faisons presque jamais autrement.»

Pag. 217, idem: «Toute inférence est du particulier au particulier. Les propositions générales sont de simples régistres des inférences déjà effectuées et de courtes formules pour en faire d'autres. La prémisse majeure d'un syllogisme est une formule de ce genre, et la conclusion est une inférence, non point tirée de la formule, mais faite conformément à la formule, l'antécédent logique réel, la prémisse réelle étant constituée par les faits particuliers desquels la proposition générale a été formée par induction.»

Să reţinem dar, că «l'antécédent logique réel, la prémisse réelle étant constituée par les faits particuliers desquels la proposition générale a été formée par induction.»

Premisa majoră dar îşĭ trage valabilitatea afirmăriĭ orĭ negăriĭ eĭ din fapte particulare prin inducţiune, acésta e clar exprimat şi înţeles. La pag. 449, vol. I. cetesc: «Ces Méthodes (cele 4 metode ale Inducţiuniĭ) donc, avec l'aide que peut fournir la Déduction, composent la somme des ressources de l'Esprit humain pour déterminer les lois de la succession des phénomènes.»

Dar metoda deductivă, cum o înţelege Mill, nu e cea susţinută de Aristot; căcĭ la pag. 543, vol. I, cetesc: «Il se fait en ce moment, progressivement et paisiblement, en philosophie une révolution inverse de celle à laquelle Bacon a attaché son nom. Ce grand homme remplaça la Méthode Déductive par la Méthode Expérimentale. Maintenant la Méthode Expérimentale retourne rapidement à la Méthode de Dé-

duction. Mais les déductions qu'abolissait Bacon étaient tirées de prémisses hativement ramassées ou arbitrairement admises. Les principes n'étaient ni établis d'après les règles légitimes de la recherche expérimentale, ni leurs résultats certifiés par l'indispensable élément d'une Méthode Déductive rationnelle, la Vérification par l'expérience spécifique. Entre la Méthode de déduction ancienne et celle, que j'ai cherché à caracteriser, il y a toute la différence qui existe entre la Physique Aristotélique et la théorie Newtonienne du Ciel.»

Să reținem dar, că «les principes (de l'ancienne Philosophie) n'étaient ni établis d'après les règles légitimes de la recherche expérimentale, ni leurs résultats certifiés par l'indispensable élément d'une Méthode Déductive rationnelle, la vérification par l'expérience spécifique.

La 509, idem, cetesc: «Le mode d'investigation qui, par suite de l'inapplicabilité constatée des Méthodes directes d'Observations et d'Expérimentation, reste comme principal instrument de la connaissance acquise ou à acquérir relativement aux conditions et aux lois de réapparition des phénomènes les plus complexes, s'appelle, au sens le plus général, la Méthode Déductive, et consiste en trois opérations: 1) une Induction directe, 2) un Raisonnement, 3) une Vérification.

Deducțiunea dar, care după Mill se aplică în studiul fenomenelor complexe, când adecă ne întrebăm: 1) (p. 517, v. I) «une certaine combinaison de causes étant donnée, quel sera l'effet produit; 2) Quelle combinaison de causes, si elle existait, produirait tel effet donné?» trebue să plece de la un fundament inductiv, cum ḑice la pag. 511: «Les lois des différentes causes doivent être d'abord déterminées pour pouvoir en déduire les conditions de l'effet. Le mode de détermination de ces lois n'est et ne peut être que la quadruple méthode de la recherche expérimentale déjà exposée.» Şi din aceste patru metode experimentale ne aducem aminte, că cea maĭ importantă în studiul fenomenelor simple (adecă o causă cu un efect saŭ o combinare simplă de cause), *singura*, care dă întréga certitudine e Metoda de Diferență directă saŭ indirectă, după cum cetim la pag. 433, vol. I: «Ainsi est il évident, que c'est par la Méthode de Différence *seule* qu'on peut, par la voie de l'expérience directe, arriver avec certitude aux causes.»

Din aceste pasage fórte instructive de alt-fel, se vede clar ceea ce susțineam maĭ sus, că în cel de al doilea volum, Mill e maĭ *concesionist* față cu teoria luĭ Aristot, şi al doilea, că metoda deducțiuniĭ, dată de el, va face criticuluĭ acelaşĭ serviciŭ, ce a făcut calul Troieĭ Grecilor. În adevĕr dejà am arătat, că adevĕrul dedus, conform teorieĭ luĭ Mill, are nevoie, spre a-şĭ căpĕtà tótă certitudinea, de a fi *verificat* prin canónele meto-

deĭ experimentale, carĭ, tot după spusa luĭ, nu se pot aplicà în studiul fenomenelor complexe, bună-óră în studiul fenomenelor sociale. Şi dacă verificarea nu se póte face prin *regulele* inducţiuniĭ, cum pretinde Mill, urméză atuncĭ inevitabil ca ea să se facă *numaĭ* prin formula generală, din care a fost dedusă, găsindu-ne ast-fel în plină logică Aristoteliană.

Fenomenele relative la formarea caracteruluĭ, fenomene complexe după Mill, forméză obiectul uneĭ sciinţe pe care Mill o numesce *Etologie*.

Acéstă sciinţă e pe de întregul *deductivă*, după cum cetesc la pag. 456, vol. II: Bref, les lois de la formation du Caractère sont des lois dérivées résultant des lois générales de l'Esprit, et on ne peut les obtenir qu'en les *déduisant* de ces lois générales». Etologia dar, sciinţa, care are a se ocupà cu formarea caracteruluĭ, nu individual, căcĭ acesta fiind prea variabil nu póte fi studiat, ci caracteruluĭ *masselor*, e o sciinţă deductivă. Fundamentul eĭ, stockul eĭ intuitiv, din care se *deduc* verităţile etologice, e *Psichologia*, după cum cetesc la pag. 453, vol. II: «Nous ne pouvons faire des observations qu'en gros et en masse sans prétendre déterminer, dans un cas donné, quel genre de caractère s'est trouvé formé, et bien moins par quelles causes il l'a été, et nous contentant d'observer dans quelles circonstances certaines qualités ou certains défauts prononcés existent le plus souvent.» La pag. 461, idem: «En d'autres termes, l'Ethologie, qui est la science déductive, est un système de corollaires de la Psychologie, qui est la science expérimentale.»

E inutil, cred, de a maĭ observà, că în asemenea condiţunĭ, verificarea adevĕruluĭ *dedus* ar fi imposibil de făcut prin metodele inductive, şi în special prin cea maĭ importantă, adecă metoda diferenţeĭ; de óre-ce Etologia e peste tot *deductivă*, este, cum ḑice Mill, «un système de corollaires de la Psychologie, qui est la science expérimentale.» Neputêndu-se dar face verificaţiunea în chiar domeniul faptelor etologice, nu rĕmâne altă scăpare decât ca acéstă verificare să se facă tot în *domeniul faptelor psihice* — lucru de alt-fel imposibil, — după însăşĭ părerea luĭ Mill, după cum se va arăta maĭ jos.

Sociologia, «la science de l'homme en société, la science des actions des masses collectives du genre humain, et des divers phénomènes qui constituent la vie sociale» (pag. 461, vol. I), are ca fundament direct Etologia şi decĭ, ca fundament indirect, adevĕratul fundament *intuitiv*, Psichologia, după cum se susţine în tóte paginele, ce cuprind discuţiunile referitóre la acéstă sciinţă socială. Aşà, spre învederare, la pag. 504: «Nons avons vu que dans les sciences les plus déductives et dans

l'Ethologie elle-même, qui est le fondement immédiat de la science sociale....»

În resumat dar fundamentul real, intuitiv, din care-şĭ scot veritățile ambele aceste sciințe, adecă Etologia, sciința caracteruluĭ şi sociologia, sciința acțiunilor masselor sociale, e *Psichologia.* Să reținem dar acésta.

În vol. I. pag. 509, cetesc: «En conséquence, deux des trois méthodes possibles dans l'étude des phénomènes résultant de la combinaison de plusieurs causes, étant par la nature même du cas *inefficaces et illusoires* (adecă metoda de observațiune şi metoda de experimentațiune), il ne reste plus que la troisième, celle qui considère les causes séparément et infère l'effet d'après la balance des différentes tendances qui le produisent, bref la méthode de déduction, ou a priori.» Ceea ce însémnă decĭ, că în studiul fenomenelor complexe, acelor fenomene carĭ resultă din combinațiunea maĭ multor cause nu se póte aplicà decât metoda deductivă.

În volumul II, pag. 431, cetesc: «Mais les impressions et les actions des êtres humains ne sont pas le résultat des circonstances actuelles seulement; elles sont le résultat combiné de ces circonstances et du caractère des individus. Or les influences qui déterminent le caractère humain sont si nombreuses et si variées (car tout ce qui arrive à une personne pendant le cours de sa vie exerce sur elle quelque influence), *qu'elles ne se présentent pas deux fois réunies et combinées de la même manière.* D'après cela lors même que notre science de la Nature humaine serait théoriquement parfaite, c'est-à-dire que nous pouvions calculer un caractère comme nous pouvons calculer l'orbite d'une planète d'après des data, cependant comme *on n'a jamais tous les data, ni jamais des data exactement semblables dans des différents cas, nous ne pourrions ni faire sûrement des prédictions, ni établir des propositions universelles.*»

Să reținem dar, că în sciința naturiĭ omenescĭ, adecă şi în Psichologie, care studiéză o parte din acéstă natură, nu *avem nicĭ odată tóte datele, nicĭ date exact asemĕnătóre în diferite casurĭ.* Aducêndu-ne acum aminte de caracterul găsit de el fenomenelor complexe, ne întrebăm, dacă Psichologia, fundamentul intuitiv al Etologieĭ şi Sociologieĭ, nu e ea însăşĭ o sciință *deductivă,* saŭ în orĭ-ce cas o sciință, căreia ĭ-ar convenì fórte bine metoda deductivă, dacă ar avé şi ea un alt fundament *intuitiv,* din care să-şĭ deducă adevĕrurile? De alt-fel până acum, după cum recunósce şi Mill, metoda experimentală n'a dat resultate uimitóre în Psichologie, cum cetim la pag. 440, vol. II:

«Pour découvrir l'origine des sentiments moraux, du sentiment du blâme, par exemple, le premier pas à faire serait de composer entre elles toutes les variétés d'actions ou d'états mentals qui sont moralement réprouvés et de voir si dans tous ces cas, il existe dans l'ésprit animé du sentiment de réprobation une association entre l'action ou l'état moral, objets du blâme, et quelque classe particulière d'idées propres à inspirer l'aversion, ou le dégoût, et jusque là la méthode employée est celle de concordance. Mais cela ne suffit pas. En supposant ce premier point prouvé, nous devons poursuivre et rechercher par la méthode de différence, si cette espèce particulière d'idées odieuses ou répugnantes, quand elle vient à être associée à une action précédemment indifférente, rendra cette action paisible d'une désapprobation morale. Si cette question est résolue affirmativement, il restera acquis, comme loi de l'esprit humain, qu'une association de cette nature est la cause générative de la réprobation morale. *Mais ces expériences n'ont jamais été faites, du moins avec le degré de précision indispensable pour les rendre concluantes; et elles ne le seront probablement de longtemps, vu les difficultés d'une expérimentation exacte sur l'esprit humain.*»

Lăsând la o parte utopia școleĭ englese de a explică *tóte problemele filosofieĭ* numaĭ prin jocul exclusiv al asocieriĭ stărilor de consciință, relevăm din acest paragraf ideia, că sciința sufletuluĭ omenesc nu e încă o sciință exactă, căcĭ «des expériences n'ont jamais été faites, du moins avec le degré de précision indispensable pour les rendre concluantes; et elles ne le seront probablement de longtemps, *vu les difficultés d'une expérimentation exacte* sur l'esprit humain.»

Din tóte aceste resultă dar, că fenomenele psichice, chiar după propria părere a luĭ Mill, sunt fenomene fórte *variabile* și complexe; căcĭ în studiul lor nu avem nicĭ odată *tóte datele, nicĭ date exact asemenĕtóre în diferite casurĭ*. În sensul teoriilor luĭ Mill dar psichologia nu póte fi decât sciința deductivă, căcĭ, după cum spune singur, vol. II, pag. 431: «Les impressions et les actions des êtres humains ne sont pas le résultat des circonstances actuelles seulement; elles sont le résultat *combiné* de ces circonstances et du caractère des individus. Or *les influences* qui déterminent le caractère humain sont si *nombreuses et si variées* ...».

Însă ea nu póte să-șĭ întemeieze și să-șĭ deducă, după părerea luĭ Mill, judecățile eĭ din sciința fenomenelor fisiologice concomitente, căcĭ, după cum ḑice la pag. 436, vol. II: «*Les successions des phénomènes mentals ne peuvent donc être déduites des lois physiologiques*

de notre organisation nerveuse ; et nous devons continuer à chercher longtemps encore, sinon toujours, toute la connaissance réelle que nous pouvons en acquérir dans l'étude des successions mentales même. Puis, donc, que l'ordre des phénomènes mentals doit être étudié dans ces phénomènes, et non être inféré des lois de phénomènes plus généraux, il *existe une science de l'esprit distincte et séparée.*»

E inutil, cred, a maĭ stăruì asupra faptuluĭ, că avem în acéstă parte a teorieĭ luĭ Mill o gravă contradicţiune, de óre-ce, conform celor stabilite de el asupra sciinţelor deductive, trebuià ca psichologia să fie clasată exclusiv în rangul acestor, sciinţe, dar, avênd nevoie de un substrat intuitiv, din care să se deducă adevĕrurile etologieĭ şi sociologieĭ, el se vede *nevoit* de a face din psichologie o sciinţă experimentală, întemeindu-se, după propria sa părere, exclusiv pe *analisa internă a consciinţeĭ.*

Însă în acest domeniŭ al consciinţeĭ interne, după însăşĭ părerea luĭ Mill, nu s'aŭ stabilit decât vre-o câte-và legĭ, cunoscute sub numele de *legile asocieriĭ stărilor de consciinţă.* E sciut de ceĭ cunoscĕtorĭ aĭ filosofieĭ englese marea tentativă făcută de filosofiĭ englesĭ de a întemeià pe aceste câte-và legĭ ale asocieriĭ stărilor de consciinţă tótă sciinţa şi filosofia. În felul acesta ele devin suportul universal al tuturor problemelor: Psichologia, Logica, Etica, Sociologia, Metafisica, Religia, cu un cuvînt tótă filosofia e aşezată exclusiv pe aceste legĭ; după cum în credinţele indiene, tot pămîntul stă aşezat pe spatele unuĭ elefant. Dar, după cum e învederat, că orĭ-cât de mare ar fi elefantul, e imposibil ca în realitate el să pótă suportà pămîntul, tot aşà e de adevĕrat, că orĭ-cât de elastice ar fi legile de asociere, şi orĭ-cât de mare serviciŭ ar fi adus ele în câte-và probleme, ele nu pot suportà tótă filosofia, şi în particular tóte problemele psicho-sociale.

Prin *consciinţa internă* noĭ nu putem face alt ce-và, decât *constatà individual* fenomenele psichice şi în acest fel şi sub acéstă condiţiune o sistematisare sciinţifică a lor e *imposibilă.* Din acéstă causă nicĭ nu póte fi vorba în domeniul fenomenelor psichice nicĭ de *previsiunĭ* de evenimente, prin urmare nicĭ de *sciinţă* — în accepţiunea modernă a cuvîntuluĭ. Atuncĭ dar Etologia şi Sociologia, carĭ nu sunt decât nisce *corolare* ale Psichologieĭ, după propria părere a luĭ Mill, rĕmân fără *fundament*, căcĭ pretinsul fundament — făurit de Mill — nu *există.*

Dar pe de altă parte, nimenĭ nu va contestà faptul că în consciinţa omeniriĭ aŭ existat şi există încă prea numeróse judecăţĭ şi sisteme

de judecăţĭ etologice şi sociologice, că sunt părerĭ pro şi contra referitóre la evoluţiunea socială, că sunt partide de guvernămînt, că există în fine o întrégă forţă vie, concretisată în judecăţĭ şi credinţe sociale, carĭ determină evoluţiunea societăţilor.

Pe ce se basează şi de unde isvorĕsc aceste judecăţĭ şi credinţe, de vreme ce fundamentul axiomatic, ce le dădeà Mill, nu există?

Citez din vol. II, pag. 432, următórele: «Cependant beaucoup des effets qu'il importe le plus pour les hommes de rendre susceptibles d'être prévus et contrôlés, étant comme les marées, déterminés dans une bien plus large mesure *par les causes générales que par toutes les causes partielles prises ensemble, et dépendant principalement des circonstances et des qualités communes à tout le genre humain ou du moins à de grandes classes, à un faible degré seulement des idiosyncrasies, de l'organisation et de l'histoire particulière des individus, il est évidemment possible, pour tous les effets de ce genre, de faire de prédictions qui se vérifieront presque toujours, et d'établir des propositions générales qui seront presque toujours vraies.*

«*Toutes les fois qu'il ne s'agira que de savoir comment agira, sentira et pensera la grande majorité de la race humaine ou de quelque nation, ou classe de personnes, ces propositions équivaudront à des propositions universelles. Or c'est là tout ce qu'il faut pour le but des sciences politiques et sociales. Ainsi que nous l'avons précédemment remarqué dans les recherches sur les faits sociaux, une généralisation approximative équivaut, pour la plupart des besoins pratiques à une généralisation exacte; et ce qui n'est que probable, quand on l'affirme d'individus pris au hasard, est certain quand on l'affirme du caractère et de la conduite des masses.*»

De sigur că pentru orĭ-cine se ocupă cu asemenea cestiunĭ, pasagiul acesta apare ca fórte curios, avêndu-se în vedere *tonalitatea* teoriilor nominaliste ale luĭ Mill. În adevĕr din el se vede clar ceea ce dejà am afirmat maĭ sus, că în volumul II al Logiceĭ sale Mill e nu numaĭ concesionist cu doctrina luĭ Aristot, dar ce-và maĭ mult, el devine atât de *concesionist*, în cât uită propria sa doctrină — spre a da ca fundament etologieĭ şi sociologieĭ *generalitatea*,— punênd astfel în *gravă contradicţiune* sistemul sĕŭ de logică. Fără a ne întinde la speculaţiunĭ şi hipotese asupra *motivelor*, ce aŭ îndemnat pe un cap atât de logic să comită o asemenea gravă contradicţiune, putem totuşĭ a relevà una — póte cea principală, — care stă în faptul că Mill şĭ-a dat póte sémă de puţinul ajutor ce tragem în sciinţele etologice şi sociale din psichologie.

În felul acesta, etologia şi sociologia, neputênd fi sciinţe deductive, corolare deduse din axiomele psichologieĭ, şi neputêndu-se întemeià nicĭ pe observaţiunea *faptelor*, a acelor *accidens*, carĭ determină tótă concepţiunea logică a luĭ Mill, rĕmân a se întemeià pe *generalităţĭ* formate din chiar examinarea fenomenelor etologice şi sociologice, după cum se vede din pasagiul citat.

Dar ajunşĭ la acéstă curiósă şi contradictorie conclusiune, fără voia nóstră ne aducem aminte de tonalitatea şi exclusivismul teorieĭ din primul volum şi fără voia nóstră ne sună în urechĭ asprele frase: «une proposition essentielle est donc une proposition purement verbale, laquelle affirme seulement d'une chose sous un nom particulier ce qui est affirmé par cette dénomination même, et en conséquence n'apprend rien du tout ou n'apprend quelque chose que relativement au nom et non à l'objet. Au contraire, les propositions non essentielles, accidentelles, peuvent être appelées réelles par opposition aux verbales.»

În afară de acéstă gravă contradicţiune, sistemul de logică al luĭ Mill maĭ cade într'o mare *confusiune* — ce de alt-fel a stăpânit şi stăpânesce încă cu mare putere gândirea filosofică contimporană, — şi anume confusiunea dintre legile Universuluĭ anorganic şi ale celuĭ organic. Acéstă confusiune îl face să-şĭ închipue, că Universul organic se póte subsumà acelorașĭ legĭ ca şi Universul anorganic. Pe când filosofiĭ germanĭ căutaseră a stabilì, că în consciinţa omenéscă sunt *judecăţĭ şi credinţe*, carĭ isvorĕsc din alt fundament decât acel al representărilor şi sensaţiilor, căutând ast-fel a stabilì pe lângă criteriul sciinţific — fundamentul sciinţeĭ, un criteriŭ etic şi altul estetic — ca fundament al moraleĭ şi al esteticeĭ, — Mill nu ţine de loc în sémă tóte aceste probleme, şi identifică peste tot Universul organic cu cel anorganic.

Mill crede atât de mult în acéstă identificare, în cât tratéză abià la finele volumuluĭ II, în câte-và pagine despre criteriul etic şi estetic, încercându-se a demonstrà, că aceste funcţiunĭ psichice fac parte din domeniul *Arteĭ* şi ca atare în domeniul lor nu există decât silogismul (în sensul luĭ Mill) cu premise luate din domeniul sciinţeĭ. După Mill sciinţa arată omuluĭ, care din *dorinţele* sale e realisabilă şi apoĭ prin ce mijlóce se obţine realisarea. Aşà la pag. 549, vol. II, găsim: «Tout ce qui s'exprime par des règles, des préceptes, et non par des assertions sur des matières de fait, est de l'art: et l'éthique ou la morale est proprement une partie de l'Art qui correspond aux sciences de la nature humaine et de la société.»

De asemenea la pag. 557, idem: «Ces prémisses générales, avec les principales conclusions qu'on peut en déduire, forment (ou plutôt pourraient former) un corps de doctrine qui est proprement l'Art de la vie, dans ces trois branches: la Morale, la Prudence ou Politique et l'Esthétique, l'honnête, l'opportun, et le beau ou le noble dans les actions et dans les œuvres de l'homme.» Şi acum asupra raportuluĭ dintre artă şi sciinţă, Mill se exprimă ast-fel: «Le rapport des règles d'art aux doctrines de la science peut être caractérisé comme il suit. L'art se propose une fin à atteindre, définit cette fin et la soumet à la science. La science la reçoit, *la considère comme un phénomène, un effet à étudier, et après en avoir recherché les causes et les conditions*, la renvoie à l'art avec *un théorème* sur la combinaison de circonstances et, selon que certaines d'entre elles sont ou non au pouvoir de l'homme, il prononce que la fin peut ou ne peut pas être atteinte.»

E inutil a maĭ stăruì, cred, de óre-ce e destul de evident din aceste pasage, că pentru Mill fenomenul *etic* şi cel *estetic* se confundă cu cel sciinţific şi că valabilitatea afirmăriĭ orĭ negăriĭ referitóre la adevĕrul judecăţilor din domeniul acestor fapte resultă *exclusiv* din *accident*, din *fapt*, din *sensaţie*.

Şi în felul acesta ajunge Mill a cuprinde *tótă consciinţa* omenéscă sub formula: «Nihil in intellectu quod non prius fuerit in sensu», care devine ast-fel fundamentul filosofieĭ şi logiceĭ luĭ Mill.

Sub acéstă formulă e evident, că Mill subsuméză şi adevĕrurile matematice, după cum se încércă a demonstrà într'o bună parte din volumul I. În contra acestuĭ fapt d-l Maiorescu a adus primul în acéstă privinţă argumentul decisiv. D-sa reamintesce în Manualul sĕŭ de Logică, cum că teoria luĭ Mill nu e adevĕrată; de óre-ce există generalităţĭ, adevĕrurĭ, carĭ nu isvorĕsc din fapte. Observă în acest sens tótă desvoltarea geometrieĭ analitice care, după cum se scie, a făcut cel maĭ mare progres din ḑiua, când a înlocuit în operaţiunile sale intuiţiunea spaţiuluĭ prin intuiţiunea timpuluĭ. E evident că intuiţiunea timpuluĭ e diferită de ceea a spaţiuluĭ; totuşĭ relaţiunile de spaţiŭ ale geometrieĭ analitice transportate în domeniul relaţiunilor de timp şi urmând apoĭ calculul *numaì* cu relaţiunĭ de timp — *părăsind ast-fel tótă intuiţiunea spaţiuluì*, formulăm conclusiunĭ şi adevĕrurĭ, carĭ transportate în domeniul spaţiuluĭ se verifică cu exactitate — şi corespund exact adevĕrurilor formulate asupra *aceluiaşĭ cas* numaĭ prin intuiţiunea spaţiuluĭ. E aicĭ — e evident — proba decisivă, că adevĕrul nu vine *totdeauna* din accidens, putĕnd isvorî şi din *generalitate*.

Dar pe lângă adevĕrurile matematice maĭ există de asemenea şi alte judecăţĭ — bună óră judecăţile teologice, metafisice, estetice şi morale, carĭ, orĭ cum ar argumentà Mill, e evident, că nu isvorĕsc din accidens, din sensaţiune. E de remarcat, că Mill de alt-fel stărue fórte puţin asupra acestor judecăţĭ; dar deşì consciinţa metafisică nu maĭ are aḑĭ valórea *impulsivă* din trecut, nu e nicĭ un motiv că judecăţile şi credinţele cuprinse în acéstă consciinţă nu vor încălḑì în viitor din noŭ inima omenéscă. Şi chiar dacă acéstă *palingenesie* nu ar fi adevĕrată, totuşĭ nu se póte negà forţa acesteĭ consciinţe în trecut. Nu trebue dar uitat, că consciinţa metafisică a fost multă vreme o forţă impulsivă spre progres şi spre selecţiune. Amintesc tóte frământările şi răsbóiele făcute pe tema eĭ în Evul-mediŭ şi modern. O teorie a probeĭ logice nu póte dar să se întemeieze fără a ţiné socotélă de datele acesteĭ consciinţe; căcĭ o asemenea teorie trebue să îmbrăţişeze şi să deà explicaţiune întregiĭ evoluţiunĭ a consciinţeĭ omenescĭ — de la fasa teologică până la cea positivistă.

Problema consciinţeĭ metafisice dar nu trebue omisă într'o teorie a probeĭ logice, deşì Mill în cele douĕ volume ale sale se ocupă prea puţin de ea. Cu totul alt-fel face însă Herbert Spencer, care nu póte să-şĭ încépă ale sale «Prime Principiĭ», fundamentul filosofieĭ sale sintetice, decât prin teoria *Incognoscibiluluĭ*, teorie prin care el caută a pune în armonie consciinţa metafisică cu cea sciinţifică, şi dacă există, pe timpul când scrià Spencer «Primele Principiĭ», o problemă atât de gravă, că nu se puteà începe un noŭ sistem filosofic fără examenul eĭ prealabil, e curios atuncĭ, că Mill, o inteligenţă atât de pătrunḑĕtóre, găsesce nemerit a trece asupră-ĭ aşà de uşor.

Póte că influenţa filosofieĭ luĭ Comte, al căruĭ admirator Mill erà din principiŭ, şi din care filosofie decurge în parte felul de a gândì al luĭ Mill, să fie causa saŭ o parte a causeĭ explicative. În adevĕr Comte nu dă prea mare atenţiune şi valóre consciinţeĭ metafisice, căcĭ reduce sentimentul religios la cultul umanităţiĭ. Contra uneĭ asemenea reducerĭ protestéză o inteligenţă tot aşà de puternică, protestéză însuşĭ Spencer. În adevĕr Spencer crede că sentimentul religios nu se póte *concretisà*, şi după părerea sa el e *tot una* cu sentimentul *incognoscibiluluĭ*, care e, adevĕrat rostind, ultima fasă a evoluţiuniĭ celuĭ dintâiŭ. În primele capitole din «Primele Principiĭ» el se ocupă cu cestiunea incognoscibiluluĭ, cum şi cu faptul de a se sci dacă datele consciinţeĭ metafisice sunt saŭ nu date *positive*. Spencer crede că aceste date nu pot fi de loc negative, adecă resultate dintr'o intervertire în consciinţă a datelor positive, carĭ singure corespund uneĭ

realităţĭ şi din contră ele sunt tot aşà de positive, ca datele referitóre la fenomenele lumiĭ obiective, cu diferenţa că cele dintâĭ se referă la un domeniŭ deosebit, pe care-l numesce incognoscibil. Şi în felul acesta cu datele *positive* sciinţifice trebue să se ocupe sciinţa, iar cu datele *positive* metafisice trebue să se ocupe metafisica şi religiunea.

Mult maĭ clar şi maĭ tranşant în privinţa acesteĭ marĭ probleme e sistemul filosofic al luĭ Kant. În adevĕr în volumul al II-lea al criticeĭ, după ce în primul stabilise fundamentul consciinţeĭ sciinţifice, se ocupă de ideile de Dumneḑeire, suflet, libertate, infinit, nemurirea sufletuluĭ, etc., ideĭ pe carĭ le crede că *nasc* nu din sensaţiĭ, din accidens, ci din unele funcţiuniĭ a priori ale psichiculuĭ. El recunósce că aceste judecăţĭ nu se pot subsumà consciinţeĭ sciinţifice, care guvernéză tot universul anorganic. În adevĕr aceste ideĭ nu ajung nicĭ odată în cursul experienţeĭ nóstre pămîntescĭ de a fi corroborate prin *intuiţiunea* materială, cum se întîmplă cu judecăţile sciinţifice. Ele sunt concepute in *abstracto* din jocul exclusiv al formelor psichiculuĭ, fără controlul sensaţiuniĭ. Din punctul de vedere dar al consciinţeĭ sciinţifice, ideile transcendentale rĕmân *fără fundament.* Conclusiunea e firéscă şi cele două volume ale criticeĭ nu sunt în contradicţiune. Deşì ideile transcendentale contrariŭ opiniuniĭ comune a timpuluĭ sunt anihilate din punctul de vedere al normelor cunoscinţeĭ ştiinţifice, neavênd sub ele un *control intuitiv*, totuşĭ Kant simte repede, că ele trebue să aibă o *valóre positivă.* Acest simţimînt îl face ca odată ce a anihilat consciinţa metafisică din punctul de vedere al normelor cunosciinţeĭ sciinţifice, să caute în grabă un noŭ fundament pentru datele eĭ positive, ceea ce n'a plăcut multor criticĭ, carĭ n'aŭ putut vedé de loc că între evoluţiunea Universuluĭ organic şi anorganic există o diferenţă radicală. E sciut, că *noul* fundament găsit de Kant e aşà numita «*Raţiune practică*», ce are ca formă generală şi necesară «Imperativul categoric», fundamentul activităţiĭ morale. Şi în felul acesta stabilesce Kant, că *Proba* adevĕrurilor morale diferă de *Proba* adevĕrurilor sciinţifice, ceea ce în sistemul luì Mill nu e făcut, după cum am arătat. Ceea ce Kant face pentru consciinţa morală, Schopenhauer va face maĭ târḑiŭ pentru consciinţa estetică. Vor fi dar treĭ criteriĭ ale activităţiĭ psihice, treĭ probe în stabilirea adevĕruluĭ, absolut diferite unul de altul: un criteriŭ *sciinţific, unul etic* şi *altul estetic.*

II.

Istoria timpurilor moderne se caracterisézǎ nu atât prin evenimente causate prin lupte între popóre, cât maĭ ales prin evenimente, causate prin luptele dintre clasele sociale — întrebuinţând o expresiune scumpă Socialismuluĭ modern, — lupte cu mult maĭ înverşunate. Selecţiunea între factoriĭ socialĭ prin acest mijloc s'a efectuat fórte viŭ în tot cursul timpurilor moderne. E atât de curiósǎ acéstǎ selecţiune, în cât în serviciul eĭ sunt puse *ideĭ* şi *sentimente*, carĭ par a nu avé nimic comun cu afacerile pămîntescĭ ale omeniriĭ — bunǎ-órǎ ideile şi sentimentele religióse. Tuturora le sunt cunoscute lungile şi înverşunatele răsbóie, provocate de ideile şi sentimentele religióse, răsbóie ce aŭ sguduit Europa atâta vreme. Bine înţeles, că în tóte aceste frămîntărĭ sociale din Europa ieaŭ loc în primul rînd sentimentele şi nevoile pămîntescĭ ale omeniriĭ. Aceste interese provócă marĭ lupte între clasele aceluiaşĭ popor şi fac să se deà *vieţiĭ de stat* un noŭ aspect. În aceste lupte se urmărià *triumful biologic* al unuĭ tip social prin triumful economic şi politic, iar câtuşĭ de puţin realisarea uneĭ stărĭ sociale, exprimată prin formula timpuluĭ: *libertate*, *egalitate*, *fraternitate*. E sciut, că lumea greco-romană, saŭ maĭ exact vorbind *Imperiul roman*, apucase în epoca de după August pe o pantă de regres, stare ce întâlnim adesea orĭ în viéţa popórelor. Acest regres, acéstă depresiune se observà nu numaĭ în viéţa politico-socială, dar chiar în viéţa intelectuală şi sentimentală. S'ar puté ḑice — întrebuinţând terminologia morală, — că pe când *morala forţeĭ* caracterisase epocele anterióre, acum se păreà că morala *renunţăriĭ* apucase şi cuprinsese tóte sufletele. Acéstă renunţare la activitate, la viéţă, luată acum ca *ideal* de atins în viéţa terestră, se găsià rĕspândită în doctrinele filosofice morale ale timpuluĭ, ca fundament chiar al lor. Idealul vechiuluĭ roman, al aceluĭ roman, strenuus ac fortis, care puneà tótă fericirea ce póte avé omul pe acest pămînt în *activitate*, în realisarea triumfuluĭ *forţeĭ*, dispăruse demult. În felul acesta se şi face posibil triumful creştinismuluĭ, a căruĭ doctrină morală în esenţa sa face parte din sistemele de morală negaţioniste; căcĭ, venite aceste ideĭ şi formule morale, în timpul când morala forţeĭ stăpânià activitatea umană, e evident, că ar fi fost imposibil triumful lor.

Acest fenomen de renunţare, de dispreţ pentru fericirea ce resultă din activitate şi din bunurile pămîntescĭ, se produce într'un îndoit scop: 1) de a activà selecţiunea între popórele de atuncĭ prin renun-

ţarea la viéţă de *bună voie* a indivіḑilor, ce le forméză; 2) de a face posibilă încrucişarea raselor din Europa cu cele invadate din Asia.

Sunt cunoscute peripeţiile istorice ale luptelor, ce aŭ trebuit să se deà între aceste rase, spre a se face cu putinţă stabilirea unuĭ echilibru óre-care social, şi să pótă ast-fel începe vre-o viéţă de *stat*. Prima formă de stat, ce se nasce de acì, e *statul medieval*. Acesteĭ forme de stat îĭ lipsesce tocmaĭ ceea ce lipsià şi statuluĭ roman din epoca regresuluĭ, adecă *forţa de centralisare*, fapt ce fusese nota caracteristică a statuluĭ roman — în special până la August. Statul medieval se presintă dar ca o continuare a regresuluĭ statuluĭ roman. Cunoscinţa valoriĭ activităţiĭ practice e perdută în statul medieval, ca şi în statul roman din epoca regresuluĭ; în consecinţă studiul naturiĭ reale e cu totul părăsit. În locul acestuĭ studiŭ — în care se va ilustrà Europa de maĭ târḑiŭ—ieaŭ locul din frunte preocupaţiunile metafisice şi teologice. Spre a învederà cât de puţin scie omul medieval de a-şĭ aranjà activitatea sa, conform nevoilor sale reale pentru viéţă, n'avem decât a amintì seria curióselor răsbóie, ce sunt provocate de misticele expediţiunĭ cruciate. Se póte uşor vedé de acì, cât de departe suntem de acel simţ practic, ce dirigià activitatea practică a Romanuluĭ. Pe când tótă activitatea din vechiul stat roman, atât cea individuală, cât şi cea socială, isvorĕsce şi este motivată exclusiv de cause reale — pămîntescĭ, viéţa şi activitatea statuluĭ medieval apare ca neavênd nicĭ una din aceste cause pămîntescĭ. Vechiul roman muncesce şi se bate în vederea spoririĭ glorieĭ şi puteriĭ cetăţiĭ sale. El supune maĭ întâiŭ popórele din prejurul cetăţiĭ, pe Latinĭ, Samniţĭ, Oscĭ, Etruscĭ, etc., şi când Italia întrégă e sub dominaţiunea puterniceĭ cetăţiĭ, el îşĭ aruncă privirile în afară din Italia, spre sud în Africa, spre nord în Galia şi spre rĕsărit în Asia. Dar tótă acéstă activitate e isvorîtă din cause reale, şi e subordonată motivelor pămîntescĭ. Cu totul alt-fel se presintă sub acest raport statul medieval. Acì consciinţa legăturiĭ cu pămîntul dispare, şi întréga activitate individuală şi sociala isvorĕsce din motive exclusiv cerescĭ. De acì desvoltarea imensă ce ieaŭ instituţiunile monachale din acel timp şi acele răsbóie mistice, ce ar fi inexplicabile din punctul de vedere al activităţiĭ romane. Am puté caracterisà ambele activităţĭ ḑicênd, că activitatea statuluĭ roman isvorĕsce din *raţiune*, iar cea medievală din *sentiment*. Avem dar douĕ *tipurĭ biosociale* diferite, carĭ daŭ douĕ *civilisaţiunĭ diferite*. S'ar puté denumì tipul medieval *tip afectiv*, iar *tipul modern*, formă sub care reînviéză vechiul tip roman, *tip intelectual*.

Între nouĕle însuşirĭ ale nouluĭ tip biosocial găsim *înclinaţiunea* din

ce în ce maĭ pronunţată pentru *studiul practic* al naturiĭ. Istoricesce manifestările acesteĭ înclinaţiunĭ îşĭ fac apariţiunea odată cu formarea *comunelor*, alăturea de misticul castel feudal. Din acest timp se póte urmărì cu uşurinţă regresul crescênd al tipuluĭ afectiv şi pe de altă parte progresul viŭ şi continuŭ al tipuluĭ intelectual. E atât de isbitor faptul, că tipul intelectual *cércă în diferite momente istorice* a reînvià civilisaţiunea greco-romană. Şi e vorba nu numaĭ de reînvierea civilisaţiuniĭ artistice, ci maĭ ales de progresul activităţiĭ practice, de organisarea şi cascadarea claselor sociale. Amintesc că reînvierea artelor începe în epoca renasceriĭ spre a triumfà în secolul al 17-lea; iar cea politico-socială, urmând aceeaşĭ cale, nu-şĭ ajunge apogeul decât cu *marea revoluţiune francesă*. Ar fi o mare eróre a crede, că tipul intelectual, cu noua sa civilisaţiune, ar fi numaĭ reînvierea tipuluĭ roman, fără *adaosul* altor *calităţĭ*, şi *supresiunea* unora din funcţiunile psicho-sociale, carĭ îngreunaŭ, în loc să uşureze desfăşurarea vieţiĭ. Pentru moment e destul a indicà, cum că tipul intelectual modern e cu mult maĭ mult observator, examinator şi iubitor al naturiĭ, decât tipul roman. Acéstă afirmare îşĭ găsesce documentarea în aceea, că tipul intelectual modern întemeiéză cele două direcţiunĭ ale activităţiĭ practice: *comerţul şi industria*. Din sînul naturiĭ, despreţuită de tipul afectiv, ómeniĭ ceĭ noĭ scot marĭ cantităţĭ de bogăţiĭ, carĭ ajută în lupta contra tipuluĭ — descris în opera luĭ Don Quijote (1). Secolul al 18-lea a fost hotărîtor pentru triumful final. Vechia nobilime, ce trecea drept continuatórea statuluĭ medieval, e învinsă, statul medieval răsturnat; iar în locu-ĭ se aşéză nobilimea tipuluĭ intelectual — şi ast-fel se fondéză statul modern — basat în prima linie pe *puterea* de *producţiune a* raselor în domeniul practic, adecă în comerţ şi industrie. E cunoscută formula ce resumă aspiraţiunile tipuluĭ intelectual în luptele sale contra statuluĭ medieval: *libertate, egalitate, fraternitate*. Pentru orĭ-cine a înţeles evoluţiunea socială a Europeĭ moderne, e evident că nu de traducerea în fapt a acesteĭ formule erà vorba în tóte aceste lupte, ci cu totul de alt ce và, după cum s'a vĕḑut şi constatat maĭ târḑiŭ, după întemeierea nouluĭ stat. Tótă acea sentimentalitate, ce învĕluià mişcarea şi revolta de atuncĭ, nu aveà alt scop decât de a *ascunde* pe cât posibil rostul adevĕrat al frămîntărilor sociale; după cum sentimentalismul decadenţeĭ romane şi al statuluĭ medieval nu

(1) S'ar puté ḑice, că acéstă operă e special produsă de geniile tipuluĭ intelectual spre a ridiculisà o lume inferióră biologicesce şi care trebuià să lase sceptrul, domnieĭ pămîntuluĭ altora maĭ bine organisate.

vedeà alt scop decât a face posibilă o *operațiune* biologică — de e permisă acéstă expresiune,—operațiune ce nu aveà póte de scop a câştigă *cerul*, ci a *perde* pămîntul. E şi acì — şi cu drept cuvînt — locul de a ne gândì la un curios fenomen biologic, adecă la *simularea și disimularea* raselor. Maĭ tot-deauna adevĕrul, scopul mişcărilor şi evenimentelor sociale nu apare în tótă goliciunea luĭ, căcĭ *geniul* specieĭ a sciut şi acì să înşele spiritul şi inima omuluĭ printr'un *voal de sentimentalitate*, care spune tocmaĭ contrariul de ceea ce se *face* în realitate. Aşà în casul nostru, formula «libertate, egalitate, fraternitate», produsul aceluĭ voal de sentimentalitate, amintit maĭ sus, însemnà în limbagiul geniuluĭ specieĭ *distrugerea* statuluĭ medieval şi înlocuirea luĭ prin statul modern, în care selecțiune, dura lex, să se efectueze după alte *norme*. După revoluțiunea de la 1789, tipul afectiv, fiind cu totul înfrânt, încetéză de a maĭ fi factorul predominant, tipul intelectual impunêndu-şĭ sciința, arta, statul sĕŭ.

Iubirea ce tipul intelectual manifestă pentru studiul naturiĭ e însoțită de *funcțiunĭ* psichice speciale, carĭ îl ajută de minune în acéstă direcțiune. Aşà, pe când evul-mediŭ se mărginise în materie de sciință exclusiv la ceea ce lăsase antichitatea, ale căreĭ cercetărĭ nu eşiseră din stadiul descriptiv al sciințeĭ, timpurile moderne *inviéză* studiul *dinamic* al naturiĭ. Acest fel de a studià natura făceà cu putință aplicarea formulelor de calcul în stabilirea relațiunilor causale între evenimente, facilitându-se ast fel crearea sciințelor cu aplicațiunĭ practice şi cu folos *imediat* în lupta viețiĭ. În special atențiunea nouluĭ tip fu atrasă aprópe exclusiv de studiul universuluĭ *anorganic*, pentru care lucru păreà maĭ bine înarmat psichologicesce. Pe gânditorul timpurilor medievale nu-l preocupă atât sciința naturiĭ reale, cât relațiunile luĭ cu *transcendentul*. Ce e Absolut, ce e Dumnedeŭ, ce e Sufletul, ce e nemurirea, libertatea, iată problemele filosofieĭ antice şi medievale. Cum vedem dar, atențiunea tipuluĭ afectiv erà în special atrasă de studiul universuluĭ *organic*, şi în special de studiul lumiĭ sufletescĭ.

La inclinațiunile tipuluĭ intelectual — pe lângă cea amintită maĭ sus, şi care a schimbat în totul basele filosofieĭ—maĭ putem adăogà aptitudinea uimitóre pentru comerț şi industrie, aptitudinĭ carĭ, în felul cum se presintaŭ acum, lipsiseră tipuluĭ afectiv şi carĭ aptitudinĭ ajutate de cuceririle sciințeĭ moderne aŭ decis de victorie în lupta dintre cele două tipurĭ. O altă deosebire profundă între cele două civilisațiunĭ e şi faptul *concepțiuniĭ artistice*. Arta Evuluĭ-mediŭ nu cunósce nicĭ deosebirea ce este între ea şi sciință, nicĭ între ea şi orĭ-ce product al imaginațiuniĭ. Se confundă cu alte cuvinte, când cu ce apar-

ţine sciinţeĭ, când cu ce aparţine *bizareriei*. Tipul intelectual stabilesce diferenţa profundă între aceste produse psichice, atât prin producerile sciinţifice şi artistice, cât şi prin critica născută în urma acestor producerĭ. O altă diferenţă între cele două tipurĭ sociale maĭ stă şi în faptul că, pe când statul medieval erà eminamente descentralisător— fiind îmbucătăţit într'o sumedenie de regate şi principate, — statul modern ne înfăţişază sub o nouă formă icóna statuluĭ roman, a căruĭ notă caracteristică e *centralisarea*.

Din punctul de vedere ce ne interesézä în acéstă lucrare, trebue să observăm, că sciinţa şi filosofia antică e însoţită în acelaşĭ timp de profunde diferenţe de metodologie, întrebuinţată în formularea eĭ ca sciinţă şi filosofie. Aşà pe cąnd antichitatea a încercat să fundeze o *sciinţă* şi o *filosofie*, plecând maĭ ales din studiul Universuluĭ organic, şi în special din studiul fenomenelor de *consciinţă*, tipul intelectual modern a căutat pe cale inversă, adecă plecând de la studiul *maĭ ales* al Universuluĭ anorganic, să fundeze o sciinţă şi filosofie *unitară*. Amintesc spre exemplificare filosofia antică, sistemul luĭ Socrat, Platon, Plotin şi chiar Aristot, cu întréga filosofie medievală, carĭ tóte — din punct de vedere metodologic — pornesc de la explicarea fenomenelor sufletescĭ, din ale căror legĭ vor să facă *legĭ universale*, sub carĭ să cuprindă şi fenomenologia Universuluĭ anorganic, după cum sciinţa şi filosofia modernă, care plecând din studiul Universuluĭ anorganic, aŭ încercat a fondà legĭ universale, sub carĭ să cuprindă şi fenomenologia Universuluĭ organic, împreună cu fenomenele pscihologice, de bună sémă cele maĭ grele la explicat dintre tóte fenomenele Universuluĭ organic.

Sub imperiul acestor două direcţiunĭ metodologice se desvoltă sciinţa şi filosofia contimporană. Logica luĭ Mill nu e scutită de acest *mélange* metodologic, după cum dejà am arătat, căcĭ, deşĭ ne promite în volumul I, că va fondà o teorie a Probeĭ, basându-se *exclusiv* pe fapte, pe accidens, în volumul al II-lea, acéstă promisiune e uitată, când voind a stabilì metoda sciinţelor psicho-sociale, fără voia luĭ — póte— restabilesce teoria luĭ Aristot.

E fără îndoiélă acì o gravă contradicţiune de sistem, dar de sigur că faptul de a fi căutat a stabilì teoria Probeĭ în sciinţele psicho-sociale, luând de basă *generalitatea*, iar nu faptul particular, nu accidentele, ne învederézä pe de o parte, că vechia teorie a Probeĭ e maĭ tare, decât se pare la primul examen şi apoĭ că relativ la concepţiunea asemĕnărilor şi diferenţelor dintre cele două Universurĭ —

anorganic şi organic — gândirea luĭ Mill plutesce pe de-asupra *nedecisă, confusă.*

E evident că adevĕrul metodologic nu póte fi nicĭ de partea civilisaţiuniĭ antice, nicĭ de partea celeĭ moderne, de óre-ce unificare nu se póte stabilì între sciinţa şi filosofia Universuluĭ anorganic şi sciinţa şi filosofia Universuluĭ organic.

În felul acesta adevĕrul, nefiind în tendinţa lor de *unificare* a întregiĭ fenomenologiĭ a Universuluĭ, e evident, că acest adevĕr nu póte fi decât pentru metodologia veche, în faptul de a fi arătat, că pentru studiul Universuluĭ organic se puteà întrebuinţà cu mult succes calea deductivă, iar pentru metodologia modernă în faptul de a fi stabilit o sciinţă a Universuluĭ anorganic pe alte base, decât o stabilise antichitatea.

Este dar în ambele direcţiunĭ şi *adevĕr* şi *eróre.* De acest fapt filosofia trebue să ţie sémă, maĭ ales acum când cestiunile sociale şi morale aŭ acaparat tótă activitatea intelectuală a Europeĭ. Sciinţa şi filosofia modernă s'a desvoltat sub puterea ilusiuniĭ, că cele două universurĭ — anorganic şi organic — se pot *identificà*, şi că prin urmare ambele se pot subsumà sub aceleaşĭ legĭ generale — scóse din studiul exclusiv al Universuluĭ anorganic, — du·ă cum sciinţa şi filosofia veche se desvoltase sub puterea ilusiuniĭ, că ambele universurĭ se pot subsumà legilor scóse din studiul fenomenelor de consciinţă. De aceea importanţa *mediuluĭ ambiant* în studiul fenomenelor ese la ivélă maĭ ales în timpurile moderne. Fără examen îndestulător — şi părăsind în acéstă direcţiune tótă metodologia veche — ceĭ modernĭ aŭ căutat a face din acest mediŭ suportul *comun* şi *fundamental* al unor sciinţe, ce difer fundamental de sciinţa Universuluĭ anorganic, în care ipotesa mediuluĭ a produs resultate însemnate. Aceste sciinţe, în carĭ postulatul mediuluĭ e întrodus fără rost, sunt biologia, psichologia şi sociologia, adecă tótă sciinţa Universuluĭ organic.

E curios cum omenirea a putut confundà două seriĭ de fenomene absolut deosebite, adecă seria fenomenelor Universuluĭ anorganic cu seria fenomenelor Universuluĭ organic. Acésta e una din cele maĭ puternice ilusiunĭ ce a stăpânit şi stăpânesce încă mintea omenéscă. Nu erà nevoie — spre a se convinge de deosebirea dintre ele — de un profund examen, ci numaĭ de o superficială observaţiune. Aşà în câmpul sensaţiunilor şi grupelor de sensaţiunĭ, ce noĭ numim *Universul anorganic*, se mănţine materia aşà cum e; blocul de piétră stă aşà, saŭ se preface în nisip, spre a se face din noŭ bloc de piétră; acì nu există curiosul fenomen de *nascere* şi *mórte*, fenomen de o

fundamentală importanţă pentru Universul organic. Prin acest fapt pe când Universul anorganic se manţine *acelaşĭ*, saŭ îşĭ *repetă* fenomenologia sa prin nouĕ *redistribuţiunĭ* de forţe şi *materie*, Universul organic *se reface, se întineresce* cu fie-care *generaţiune.*

Acest sublim fenomen, prin care Universul organic *se creéză*, este însoţit de un alt fenomen, ce nu are pereche în Universul anorganic adecă fenomenul morţiĭ. Orĭ-cum s'ar interpretà acest sublim fenomen, nu e maĭ puţin adevĕrat, că el e de mare *utilitate* pentru mănţinerea chiar a Universuluĭ organic. Substanţa organică, fiind fórte delicată în constituţiunea sa internă, echilibrul sĕŭ fiind prea uşor de alterat, e lesne de înţeles cum prin acéstă invenţiune, ce noĭ obicĭnuim a numì *mórte*, Universul organic are posibilitatea de a *abandonà* Demonuluĭ încunjurător agregate, ce ar fi o pedică pentru progresul acestuĭ Univers, înlocuindu-le prin fenomenul nasceriĭ prin nouĕ creaţiunĭ. Pe cât îmĭ pare, cred că numaĭ în acest schimb, adecă numaĭ în acéstă cedare a uneĭ părţĭ din sine forţelor Universuluĭ anorganic, ar fi o legătură seriósă între ambele Universurĭ. În felul acesta ar fi, cred, o *eróre* a pretinde ca fundament în întemeiarea sciinţeĭ Universuluĭ organic o *legătură* dintre acest univers şi cel încunjurător (anorganic şi organic), când la prima observare superficială asupra fenomenologieĭ celor douĕ Universurĭ ne isbesce o diferenţă fundamentală între ele, diferenţă dată prin fenomenul *nasceriĭ şi al morţiĭ.*

Dar, lăsând aceste deosebirĭ, să căutăm a ne apropià maĭ mult de caracterele interne ale acestor fenomene. Observând fenomenele Universuluĭ anorganic, ajungem a ne convinge lesne—de altmintrelea sciinţa maĭ îl afirmă—că fenomenologia dintr'un moment dat se póte produce iarăşĭ, se póte cu alte cuvinte *repetà*. Şi nu e vorba numaĭ de *repetare* de fenomene *isolate*, ci de înseşĭ raporturĭ de fenomene. Bună-óră o cantitate A de apă, pusă sub influenţa unuĭ curent electric, fie acésta făcută de om saŭ de Demiurgul Universuluĭ, se desface în elementele sale: oxigen şi hidrogen, după o proporţionalitate determinată. Aceste elemente, în condiţiunĭ ad-hoc, pot să se *reunéscă* şi să ne deà *din noŭ* cantitatea A de apă. Acéstă cantitate A se póte iarăşĭ desface în oxigen şi hidrogen, tot în proporţiunea sciută, şi iarăşĭ acest oxigen şi hidrogen se póte *unificà* în apă, cantitatea A. Acest fenomen isolat, dat ca exemplu, se petrece peste tot în domeniul Universuluĭ anorganic; *forţele mecanice, fisice* şi *chimice* nu fac alt ce-và decât să pună *Materia* într'un vecinic *aller* et *venir*, într'o vecĭnică redistribuţiune de forţe şi materie, întrebuinţând expresiunea luĭ Spencer. Amintesc încă odată că în acest *aller* et *venir* nu întâlnim

nimic alt ce-và decât *repetare* de fenomene ce aŭ fost *anterior*, cum şi *repetare* de raporturĭ dintre ele. Pusă sub alte cuvinte, afirmarea acésta e identică cu *dogma uniformităţilor legilor* Universuluĭ, pe care dogmă Filosofia modernă a căutat a o face fundament de Filosofie.

Dar pe când în domeniul Universuluĭ anorganic fenomenele individuale şi raporturile dintre ele aŭ posibilitate de a se *repetà*, urmă de aşà ce-và nu întâlnim în domeniul Universuluĭ organic. Acì un agregat, desprins de sub puterea de atracţiune şi mănţinere a agregatelor ca atare, trece sub puterea legilor Universuluĭ anorganic fără posibilitate de a maĭ trece în domeniul Universuluĭ organic şi de a *repetà* ast-fel fenomenul, cum se face în domeniul Universuluĭ anorganic. Atât e de *imposibilă* revenirea unuĭ agregat, ce a cădut sub imperiul legilor Universuluĭ anorganic, în cât progresul Universuluĭ organic nu-l maĭ póte contà, şi în locu-ĭ *creéză* altul. În domeniul Universuluĭ organic nu maĭ e cu putinţă *repetarea* fenomenelor, şi dacă acésta nu maĭ e cu putinţă, e evident atuncĭ, că nicĭ repetarea raportuluĭ dintre ele nu maĭ e cu putinţă. În acéstă împrejurare mĭ-amintesc cuvintele luĭ Mill: «Or les influences qui déterminent le caractère humain sont si nombreuses et si variées (car tout ce qui arrive à une personne pendant le cours de la vie exerce sur elle quelque influence), *qu'elles ne se présentent pas deux fois* réunies et combinées de la même manière.» Şi maĭ departe: «D'après cela, lors même que notre science de la nature humaine serait théoriquement parfaite, c'est-à-dire que nous pouvions calculer un caractère comme nous pouvons calculer l'orbite d'une planète d'après les data, cependant comme on n'a jamais *tous les data*, ni *jamais des data exactement semblables* dans des différents cas, nous ne pourrions ni faire sûrement des prédictions, ni établir des propositions universelles.»

E evident că în aceste câte-và liniĭ Mill a exprimat un mare adevĕr, şi anume că în domeniul Universuluĭ organic nu avem *repeţirea acelorașĭ fenomene.*

Putem restrînge dar afirmările nóstre, dicênd: În domeniul Universuluĭ anorganic avem repeţirea acelorașĭ fenomene, iar în domeniul Universuluĭ organic avem o vertiginósă *variabilitate* şi *substìtuire* de agregate.

În afară de acésta, o diferenţă iarăşĭ fundamentală stă în faptul *corelaţiunilor*, ce sunt saŭ se pretind a fi între agregate, atât cele anorganice cât şi cele organice. În domeniul Universuluĭ anorganic— întroducêndu-se studiul dinamic al naturiĭ—s'a început a se *căutà*— spre a rĕspunde exigenţelor legiĭ causale — *antecedentul* ce servă

drept causă pentru producerea unuï fenomen óre-care. În felul acesta principiul că: *orì-ce schimbare dintr'un agregat saŭ colectivitate de agregate anorganice e produsă de influența altuì agregat saŭ a uneï alte colectivitațì de agregate*, devine principiul de fundament al sciinţeï şi filosofieï moderne. Din aplicarea luï în studiul naturiï se face posibilă nascerea teorieï moderne, a *Inducţiuniï*. E inutil a maï observà că prin aplicaţiunea luï în studiul Universuluï anorganic s'a produs o adevĕrată *înviere* a studiuluï naturiï anorganice, scăpându-se ast-fel de *confusiunea*, ce a stăpânit gândirea antică, şi a tipuluï afectiv, cum că fenomenologia Universuluï anorganic se póte înţelege prin sciinţa Universuluï organic şi că se pot prin urmare *subsumà* aceloraşï legï, carï n'ar fi decât legile consciinţeï. Dar scăpând de o ilusiune, am cădut în alta, credênd noï la rîndul nostru, că fenomenologia Universuluï organic se asémĕnă cu a celuï anorganic, şi că prin urmare se pot subsumà aceloraşï legï, carï în filosofia nóstră nu sunt decât cele scóse din studiul Universuluï anorganic.

În felul acesta principiul de maï sus devine în sciinţa Universuluï organic un principiŭ de *fundament*, pe care în adevĕr s'a construit o *biologie*, o psichologie, o sociologie, o etică, şi chiar o estetică. Formularea sa în acest domeniŭ e ast-fel: *orï-ce schimbare (biologică, psichică saŭ socială, dintr'un agregat saŭ colectivitate de agregate organice e produsă de influența mediuluï înconjurător.*

Pentru Lamarck bună-óră, progresul biologic provine din causa lupteï cu mediul ambiant. În adevĕr, dice Lamarck, organismul biologic, fiind în continuă luptă cu mediul ambiant, el e adus prin acésta a *desvoltà* unele funcţiunï maï mult decât pe altele, iar acest plus se transmite generaţiunilor nouĕ ca *nouĕ însuşirï*. Darwin caută a merge maï departe pe acéstă cale, întroducênd, pe lângă rolul *constructiv* al mediuluï ambiant, şi rolul *distructiv* al acestuia. Teoria luï Lamarck iea dar prin Darwin o nouă şi maï completă enunţare. Mediul ambiant e privit ca *favorabil* saŭ *nefavorabil* desvoltăriï diferitelor funcţiunï biologice ale organismelor. Un organism prevĕdut, bună-óră, cu abcd funcţiunï biologice la nascerea sa va fi bine susţinut în lupta pentru viéţă numaï prin funcţiunile cd, bună-óră. În acest chip, pe de oparte funcţiunile cd vor *sporì* prin exerciţiï, şi se vor transmite generaţiunilor viitóre cu acel *plus* câştigat prin experienţe, iar restul se va atrofià. În felul acesta se operéză o *selecţiune* în funcţiunile biologice ale organismuluï. Funcţiunile fixate prin selecţiune se vor transmite prin ajutorul «gemulelor» carï, după Darwin, circulă în tot organismul animal, protoplasmeï germinative, carï le va da

apoĭ nouĕlor generaţiunĭ. Dar acéstă selecţiune nu se operéză numaĭ între funcţiunile biologice ale organismelor, ci chiar între organisme; aşà organismul maĭ bine întărit biologicesce va avé posibilitatea să învingă pe cele-lalte iar cele învinse vor perì, după cum pier funcţiunile acb — neîntrebuinţate. Avem dar pe de oparte o *selecţiune* între funcţiunile organismuluĭ şi apoĭ o selecţiune între organisme pe basa acestor funcţiunĭ. În felul acesta stabilesce Darwin teoria sa, referitóre la explicarea *progresuluĭ* biologic şi în special la fenomenul *eredităţiĭ*. Acéstă formulă a luĭ Darwin, prin care orĭ-ce schimbare dintr'un organism e legată de un *correlat* din mediŭ, este apoĭ generalisată de Spencer asupra întreguluĭ Univers, dând cunoscuta teorie a *evoluţiuniĭ*.

Atragem de la început atenţiunea asupra faptuluĭ, că în teoria luĭ Spencer se caută a se studià fenomenele *biosociale* în felul cum se studiéză fenomenele Universuluĭ anorganic. Legile, stabilite de filosofia sa, sunt aplicabile de o potrivă asupra celor douĕ universurĭ fără cea maĭ mică reservă.

E inutil, cred, a maĭ observà că în aceste teoriĭ se caută a se studià Universul organic *în felul* şi după principiile Universuluĭ anorganic — şi în special după principiul fundamental, că orĭ-ce schimbare produsă într'un agregat saŭ colectivitate de agregate provine din causa influenţeĭ vre-unuĭ agregat orĭ colectivitate de agregate din mediul ambiant.

O reacţiune a început să se facă în contra acesteĭ Filosofiĭ biologice, înclinându-se spre concepţiile metodologice ale tipuluĭ afectiv. Pe cât îmĭ este cunoscut, primul, care a căutat o *cale nouă* în studiul acestor fenomene e naturalistul Weismann, care caută a pătrunde experimentalicesce în sensul maĭ aprópe de adevĕr al acestor fenomene.

Din punct de vedere teoretic şi filosofic, acela care a aruncat prima sĕmînţă e Imm. Kant. În adevĕr scrierile luĭ pornesc din prima linie de la constatarea adevĕruluĭ, cum că sunt unele funcţiunĭ psichice, carĭ nu provin din ciocnirea organismuluĭ cu mediul ambiant. Aşà în teoria sciinţeĭ, expusă în primul volum al criticeĭ, caută a *determinà* acele date carĭ sunt de origine *pur subiectivă* şi carĭ ca atare, fiind necesare şi universale, servesc de fundament şi ca punct de plecare orĭ-căreĭ sciinţe. Sunt cunoscute în acéstă privinţă afirmările sale asupra formelor a priori ale sensibilităţiĭ, expuse în estetica transcendentală, cum şi afirmările din logica analitică, referitóre la funcţiunile necesare şi universale ale intelectuluĭ. Spre a învederà şi maĭ bine afirmarea nóstră, amintim încă afirmările sale din lucrarea sa morală,

«Critica rațiuniĭ practice», în care caută a află acea formă necesară și universală, saŭ maĭ bine ḑis acea funcțiune psichologică, ce servesce de suport comun tuturor actelor morale presente, cum și orĭ-căreĭ moralitățĭ viitóre. Sciut e, că acea funcțiune e așă numitul «Imperativ categoric» care, după Kant, nu provine din influența mediuluĭ înconjurător, de óre ce nu e o funcțiune contingentă. De asemenea el nu provine nicĭ din sensibilitatea nóstră, de óre-ce tocmaĭ în contra acesteĭ sensibilitățĭ se ridică imperiul sĕŭ. Iată dar un Univers întreg de fenomene, pe carĭ Kant caută a le explică în mod deosebit, de cum explică ciocnirea dintre două agregate din Universul anorganic. Maĭ amintesc de asemenea și teoria sa estetică din «Critica judecățiĭ , în care fenomenul estetic e privit ca un fenomen pur subiectiv, resultând exclusiv din acordul unor funcțiunĭ psichice, iar cătușĭ de puțin din condițiunĭ exterióre, ce ar există în obiect.

Calea dar pentru studiul fenomenelor Universuluĭ organic eră în felul acesta indicată încă din secolul al XVIII-lea de către marele Kant. Singurul dintre filosofiĭ, care l-a urmat cu succes pe acéstă cale a fost Schopenhauer. Acesta, găsind teoria sciințeĭ perfect stabilită de Kant, caută a drege pe icĭ pe colea câte-vă erorĭ ale maestruluĭ, în ceea ce privesce teoria morală și maĭ ales cea estetică; dar trebue bine stabilit, că aceste corecțiunĭ ale luĭ Schopenhauer nu se referă la metodologia filosofieĭ Kantiene, ci maĭ mult la descrierea fenomenelor de discutat — ca fenomene psichice. Dintre biologiștĭ, cel care a urmat în acéstă direcțiune în studiul fenomenelor biologice e Weismann. Acest om de sciință reiea cercetările luĭ Darwin-Spencer, căutând a studiă fenomenele biologice, nu atât în *teorie*, cum făcuse Darwin, ci maĭ ales în *experiențe*. Studiile și cercetările sale aŭ fost îndreptate maĭ ales către obscura și dificila problemă a eredităţiĭ. După anĭ de muncă și după numeróse cercetărĭ experimentale, Weismann formuléză asupra cestiunilor și problemelor biologice teoriĭ contrariĭ celor formulate de Darwin. E sciut cât de mult aŭ fost exploatate de sociologiștiĭ și moraliștĭ secoluluĭ XIX teoriile și sistemele filosofice bio-sociale ale luĭ Darwin și Spencer. Ne aducem aminte de teoria luĭ Darwin, care plecă de la postulatul că: orĭ-ce schimbare produsă într'un organism biologic de influența mediuluĭ ambiant se transmite prin ajutorul așă numitelor de către Darwin «gemule» ale substanțeĭ protoplasmatice, care la rîndul eĭ o transmite nouluĭ născut. În felul acesta și prin acea luptă pentru existență, credeă Darwin că se póte explică tot progresul biologic, cum și cel socialo-politic, cestiune care va atrage maĭ târḑiŭ tótă atențiunea și activitatea filosofică a luĭ Spencer

E evident că problema principală stă în faptul de a se sci, dacă acea *schimbare produsă* de mediul ambiant se póte saŭ nu transmite generaţiunilor viitóre. În acest scop s'aŭ făcut de Weismann numeróse experienţe, carĭ tóte aŭ dat un resultat negativ. Amintesc din experienţele făcute, atât cu animale, cât şi cu plante, pe cea făcută asupra şórecilor albĭ. El a tăiat códa la o pereche de şórecĭ şi a lăsat ca reproducerea să se facă în aceste condiţiunĭ. Prima generaţiune a fost şórecĭ tot cu códă. A tăiat apoĭ códa şi la acéstă generaţiune. A doua generaţiune a născut tot cu códă, şi aşà până la a noua generaţiune care eşind, ca şi precedentele din şórecĭ fără códă, a fost totuşĭ cu códă. Din studiile luĭ Weismann reiese dar, că progresul biologic nu provine din ciocnirea organismelor cu mediul ambiant, ci cu totul din *alt ce-và*, care nu e arătat în teoria luĭ Darwin. Ba ce-và maĭ mult, teoria luĭ Darwin e lovită în chiar inima eĭ; de vreme ce «gemulele» sale, carĭ aŭ rolul de a transmite substanţeĭ protoplasmatice nouĕle schimbărĭ în morfologia şi istologia organismelor, nu există ca *fapte biologice*. Pe lângă acésta, chiar de ar existà, ar fi imposibil de înţeles acţiunea acestor gemule asupra substanţelor protoplasmatice ; de vreme ce protoplasma germinativă, după cercetările luĭ Weismann, e *inalterabilă* de mediul ambiant. Rĕmâne dar, dacă influenţa mediuluĭ ambiant nu se póte transmite generaţiunilor viitóre, ca nouĕle funcţiunĭ, ce apar în organismele viitóre, să provină din chiar acéstă protoplasmă germinativă. Cercetările şi teoriile luĭ Weismann, deşĭ nu spun ultimul cuvînt în acéstă dificilă cestiune, ne arată totuşĭ fără îndoiélă o nouă cale de urmat în constituirea sciinţeĭ şi filosofieĭ Universuluĭ organic, de sigur cea maĭ bună. Cercetările luĭ aŭ avut şi aprobărĭ şi desaprobărĭ; totuşĭ însă rĕmâne constatat faptul, că o *inovaţiune* s'a produs în studiul biologieĭ, şi că acéstă inovaţiune, acéstă nouă direcţiune, atrage către sine până şi pe ceĭ carĭ ar vré să susţină vechile teoriĭ Darwiniene Acest lucru se póte uşor vedé maĭ ales în lucrarea — de alt-fel de mare preţ—a unuĭ distins biolog Yves Delage, «La théorie de l'Hérédité», în care problemele acestea sunt din noŭ reluate. Cu saŭ fără voia autoruluĭ, soluţiunile sunt date în sensul vederilor luĭ Weismann. Dacă dar tótă atenţiunea biologuluĭ, care vreă să explice fenomenul eredităţiĭ şi prin el progresul biologic, trebue îndreptată maĭ ales asupra *constituţiuniĭ* protoplasmeĭ germinative, care singură e păstrătórea secretuluĭ acestuĭ progres— iar câtuşĭ de puţin asupra mediuluĭ ambiant; e învederat că studiul eĭ experimental trebue să ocupe în primul loc pe biolog. Din studiile luĭ Weismann asupra acesteĭ părţĭ resultă, cum dejà am amintit, că acéstă protoplasmă e inalterabilă de mediul am-

biant — fapt care distruge o bună parte din teoria luĭ Darwin — şi în special rolul dat gemulelor. Se observase în actul fecundăriĭ unuĭ ovul de către acéstă protoplasmă, cum că o parte din ea se elideà din ovul. Acest fenomen e cunoscut în biologie sub numele de *Kariokinesă*. Weismann a studiat de aprópe acest fenomen şi a căutat a aflà, dacă nu cum-và în acest fapt stă secretul saŭ cel puţin o parte a secretuluĭ progresuluĭ biologic. În adevĕr, după multe observaţiunĭ, Weismann a ajuns la conclusiunea, că acea protoplasmă alungată din ovul ar fi partea ce ar conţiné funcţiunĭ şi forme, pe carĭ nu trebue să le aibă noul născut. Cu alte cuvinte, există acì o *selecţiune* de aptitudinĭ aflate în stare virtuală în plasmă, prin care selecţiune se determină firea şi felul nouluĭ născut. Ceea ce trebue dar să formeze noul individ, rĕmâne în ovul, iar ceea-ce trebue scos din *us*, se dă afară. Progresul biologic resultă dar din combinarea felurită a plasmelor germinative. Iată dar o teorie, care e în acord cu cercetările experimentale şi cu *concepţiunea* filosofică asupra Universuluĭ organic.

Din tóte aceste resultă, cred, destul de clar, că evoluţiunea Universuluĭ organic s'a făcut şi se face în sensul de a *exclude* influenţa mediuluĭ, cum se probéză faptul prin proprietatea protoplasmeĭ germinative de a fi *inalterabilă* de forţele mediuluĭ.

În felul acesta, principiul fundamental din sciinţa Universuluĭ anorganic, că adecă orĭ-ce schimbare dintr'un agregat óre-care trebue să provină din influenţa altor agregate din mediŭ, devine fără nicĭ un folos în sciinţa Universuluĭ organic.

Prin acest act de separaţiune între ambele Universurĭ, se face posibilă pe de o parte *excluderea* mediuluĭ *ambiant* din fenomenologia Universuluĭ organic; iar de altă parte se dă posibilitatea acestuĭ din urmă ca, prin feluritele combinărĭ ale protoplasmeĭ germinative, să se *anticipe* corespondenţa cu acest mediŭ.

În resumat dar deosebirile dintre fenomenele biologice şi cele ale Universuluĭ anorganic staŭ:

1). În caracterul de *individualisare* şi *vertiginósă variabilitate* crescêndă a fenomenelor biologice, în deosebire de *repetarea* şi *uniformitatea* fenomenelor Universuluĭ anorganic.

2). Că pe când schimbările din Universul anorganic provin din influenţa mediuluĭ ambiant, schimbările din Universul biologic nu pot provenì din aceste influenţe, căcĭ el caută tocmaĭ a le *eliminà*.

3). Că Universul biologic póte *anticipà* corespondenţa cu mediul, pe când cel anorganic nu o póte face, fiind lipsit de fenomenul nasceriĭ şi al morţiĭ.

Pentru psichologie şi sociologie, basele noueĭ sciinţe a Universuluĭ organic nu aŭ fost până acum întroduse cu tot dinadinsul în discuţiunea feluritelor probleme, cu carĭ se ocupă aceste douĕ sciinţe; din care causă susţinătoriĭ teorieĭ mediuluĭ găsesc *acì* câmp liber pentru ale lor divagaţiunĭ. Se scie, că psichologia raţională, la modă până la apariţiunea criticeĭ, fu lovită de mórte prin argumentele generale ale luĭ Kant. Arată anume acest mare gânditor că judecăţilor acesteĭ psichologiĭ le lipsià partea esenţială, pentru a puté fi primite în domeniul *consciinţeĭ sciinţifice,* le lipsià adecă *intuiţiunea* saŭ presentarea obiectuluĭ. Ast-fel acéstă sciinţă, fiind lipsită de una din condiţiunile cerute de sciinţa modernă, pentru a face parte din domeniul consciinţeĭ sciinţifice, ea nu póte fi sciinţă, ci divagaţiune. Tot ast-fel a procedat Kant şi cu distrugerea celebreĭ Cosmologiĭ şi Teologiĭ raţionale.

Gânditoriĭ secolului al XIX-lea, ne maĭ putênd admite judecăţile psichologilor raţionalĭ, din causa tărieĭ argumentelor luĭ Kant, renunţând la vechia metodă psichologică, aŭ încercat a fondà o nouă psichologie— ce e drept, mult maĭ modestă în pretenţiunĭ — însă basată pe metoda sciinţelor Universuluĭ anorganic. Şi ast-fel s'a născut psichologia experimentală — atât de la modă pe une locurĭ. E sciut, că acesteĭ nouĕ direcţiunĭ se datoresce existenţa a multor laboratóre de psichologie în Europa şi chiar în America.

Pe când vechia psichologie căutà a determinà *a priori* legile psichice, cea nouă se referă numaĭ la fapte, căutând ca din ele să scótă *explicarea* şi legea sufletuluĭ omenesc. Transformarea psichologieĭ în sciinţă experimentală şi apoĭ în sciinţă exactă, iată devisa nouĕlor psichologiĭ. Şi de ce—se întrébă—acéstă direcţiune nu ar da resultate remarcabile, când în Astronomie, Fisică, Chimie, s'a ajuns la resultate aşà de splendide? Dar, de óre-ce calea de sus în jos e distrusă de critica luĭ Kant, e evident, că nu maĭ rĕmâne psichologilor decât calea de jos în sus, adecă de la *mediŭ* la consciinţă. S'a ḑis adecă, de óre-ce sciinţa Universuluĭ anorganic caută tot-deauna a găsì *antecedentul,* causa ce a produs bună-óră efectul *a,* şi de óre-ce acest antecedent e tot-deauna un fenomen din mediul *înconjurător,* şi de óre-ce resultatul la care s'a ajuns pe acéstă cale e imens de favorabil, de ce óre nu s'ar aplicà şi în psichologie acéstă metodă?

În adevĕr, s'aŭ vĕḑut în secolul nostru o mulţime de psichologĭ, carĭ aŭ căutat a fondà o psichologie pe acéstă basă. S'a creat chiar o sciinţă cu un nume noŭ, adecă Psicho-Fisica, care-şĭ propuneà ca, pe basa metodelor sciinţelor Universuluĭ anorganic, să se ajungă la sciinţificarea psichologieĭ. Se va vedé însă din cele ce vom arătà maĭ jos,

că acest monstru nu puteà trăì. Cunoscută de asemenea e şi formula luĭ Fechner, formulă matematică per excellentiam, prin care se caută a se exprimà prin numĕr raportul între influenţele exteriόre şi faptele psichice. Alăturea cu acest curent optimist în privinţa sciinţificăriĭ psichologieĭ, se accentuéză şi unul pesimist. În curentul acesta iea loc în prima linie Du Bois Raymond care, într'un celebru discurs asupra limitelor cunoscinţeĭ nόstre, declară că fenomenul psichic va rĕmâné pentru cunoscinţa nόstră *etern* necunoscut; de όre-ce el nu cade sub cunόscerea *materială* a Universuluĭ. Termenul psichic se produce adecă alăturea cu cel mecanic—material, fără însă a avé vre-o legătură cu el. În felul acesta el scapă cunόsceriĭ nόstre, şi legea causală, stabilită între factoriĭ mecaniciĭ interniĭ şi externĭ, nu-l pόte atinge. E uşor de vĕḑut în acéstă afirmare influenţa filosofieĭ luĭ Kant. Însuşĭ Wundt, marele psicholog experimental, nu maĭ are niciĭ o speranţă în putinţa sciinţificăriĭ psichologieĭ. În adevĕr, el afirmă că între sciinţele naturale şi cele psichologice există un abis, ce nu pόte fi trecut. Chiar dacă între fenomenul psichic şi între cel exterior s'ar puté stabilì vre-o legătură causală, apoĭ acea legătură nu ar avé niciĭ un folos; de vreme ce în factorul psichic ne intereséză nu *cantitatea*, ci *calitatea*, care scapă formulăriĭ cantitative. Pe lângă acésta, în evoluţiunea şi perindarea continuă a agregatelor Universuluĭ anorganic, mintea nόstră concepe tot-deauna, cum că aceeaşĭ cantitate de forţă *persistă*, ceea ce face posibilă apoĭ credinţa în formulările parţiale ale sciinţeĭ, bună-όră în mănţinerea raportuluĭ de echivalenţă cantitativă între fenomene. Acéstă ideie fundamentală din domeniul Universuluĭ anorganic, ideie, împrejurul căreia se grupéză tόtă sciinţa, câtă e sciinţă, nu se pόte aplicà fenomenelor psichice, căcĭ acì *energia* psichică nu se mănţine aceeaşĭ, ci merge *crescênd*. Iată dar cum s'ar vedé clar acum, că a întemeià o sciinţă pe un substrat, ce nu *păstréză* relaţiunile cantitative, e o pură copilărie. Cu tόte acestea tot se continuă şi aḑĭ a se crede în posibilitatea psichologieĭ ca sciinţă, maĭ ales în apusul Europeĭ, unde se continuă a se prinde fenomenul psichic în legăturĭ causale cu circulaţiunea, cu digestiunea, cu forţa musculară, cu circulaţiunea capilară, etc. Cum se va explicà însă acel *plus*, acea calitate, acea crescere de energie, care nu ese din variaţiunea *uniformă* a influenţelor externe? Iată cestiunea care încércă mult pe psichologiĭ experimentaliştĭ. Prin aceste caractere, fenomenul psichic diferă în mod esenţial de fenomenele Universuluĭ anorganic, şi se claséză sub o rubrică nouă, sub care dejà am plasat fenomenele biologice, cu carĭ cel psichic are cele maĭ multe şi esenţiale asemĕnărĭ. Aşà ambele se

caracterisézǎ printr'o *variabilitate vertiginósǎ*, ceea ce face sǎ se accentueze caracterul lor de *individualisare*, cǎ în acéstǎ variabilitate *se cautǎ* în continuǔ a se *exclude* influenţa mediuluĭ, depinḑênd de un factor, care face sǎ crĕscǎ în *infinit* variabilitatea şi *energia* sub care ele se manifestǎ.

Dar nu numaĭ psichologia s'ar gǎsì în acéstǎ încurcǎturǎ, ce am semnalat la încercarea de sciinţificare a eĭ, ci şi sociologia — sciinţǎ cu atâtea pretenţiunĭ. E atât de pretenţiósǎ acéstǎ sciinţǎ, în cât sociologul a luat aḑĭ locul preotuluĭ, şi altarul bisericiĭ e maĭ pre jos în convingerea sufletelor decât scena întrunirilor. Se vorbesce de sciinţǎ sociologicǎ experimentalǎ, se vorbesce de legĭ sociologice, tot aşà cum vorbescĕ fisicianul saŭ chimistul de legile fisiceĭ şi ale chimieĭ. Totuşĭ aceştia uitǎ, deşì n'ar trebuì sǎ o facǎ, cum cǎ chiar acela, care a stabilit basele Logiceĭ moderne, adecǎ John Mill, crede cǎ fenomenele sociale, din causa complexitǎţiĭ lor, nu se pot studià nicĭ prin metoda geometricǎ, metodǎ per excellentiam simplistǎ, dupǎ cum se fǎcuse maĭ ales de şcóla luĭ A. Smith, nicĭ prin metoda experimentalǎ; de óre-ce metoda diferenţeĭ, singura prin care se póte stabilì certitudine în experienţe, nu se póte aplicà în sociologie. Şi el conchide, cǎ atât sociologia, sciinţa evenimentelor sociale, cât şi etologia, sciinţa formǎriĭ caracteruluĭ, ce servesce de fundament sociologieĭ, se basézǎ amândouĕ pe psichologie, care singurǎ, dupǎ Mill, póte fi sciinţa experimentalǎ, cu o metodǎ diferitǎ încǎ de metoda sciinţelor naturale. Acéstǎ metodǎ e *analisa prin consciinţǎ*. Fǎrǎ a stǎruì, nefiind locul, chiar asupra unor contradicţiunĭ ale luĭ Mill asupra acestuĭ punct, nu ne putem abţiné de a nu constatà absurditatea acelora, carĭ maĭ vorbesc de o metodǎ experimentalǎ în sociologie, când întemeietorul, pe un fundament scos din sciinţa Universuluĭ anorganic, al Logiceĭ moderne, logicianul Mill, declarǎ cǎ sociologia nu e şi nu póte fi sciinţǎ inductivǎ, ci *deductivǎ*.

Prin acésta, dupǎ cum s'a arǎtat, Mill distruge *monismul* Logiceĭ sale, admiţênd pentru sociologie metoda deductivǎ Aristotelianǎ, de óre-ce metoda inductivǎ erà imposibilǎ de aplicat din causa — cum ḑice el — a complexitǎţiĭ fenomenelor. Aceeaşĭ *eróre* s'a maĭ comis de cǎtre A. Comte şi H. Spencer. A se vedé A. Comte, «Le Système de Philosophie positive», maĭ ales volumul III, IV, V şi VI, şi în special volumul VI cu celebra sa «metodǎ istoricǎ». De asemenea şi H. Spencer face aceeaşĭ contradicţiune în studiile sale sociale (sociologice) şi morale (la morale évolutioniste).

Dar ceĭ carĭ aŭ speculat şi maĭ mult acéstǎ sciinţǎ greşitǎ — dupǎ

cum tot aşà de greşită e întrégа sciinţă a Universuluĭ organic — aŭ fost teoreticianĭ, de alt-fel fórte inteligenţĭ — aĭ socialismuluĭ sciinţific modern: Marx şi Engels. De la început trebue să recunóscem, că socialismul sciinţific, cel puţin în fundamentul sĕŭ, e stabilit după cerinţele sciinţeĭ moderne; aşà că numaĭ în numele acesteĭ sciinţe nu se póte combate. În adevĕr teoreticianiĭ socialismuluĭ sciinţific sunt — după părerea nóstră — aceia, carĭ aŭ dat proba decisivă despre falsitatea fundamentuluĭ sciinţeĭ Universuluĭ organic, aşà cum s'a alcătuit până acum. Trebue să recunóscem, că dintre toţĭ sociologiĭ modernĭ, singurĭ Marx şi Engels aŭ aplicat cu rigurositate în studiul fenomenelor sociale metoda sciinţelor Universuluĭ anorganic. După cum la fundamentul sciinţelor Universuluĭ anorganic stă postulatul, că orĭ-ce schimbare produsă într'un agregat provine din causa influenţeĭ agregatelor înconjurătóre, tot ast-fel teoreticianiĭ socialismuluĭ sciinţific, împreună cu toţĭ sociologiĭ modernĭ, cred, cum că orĭ-ce schimbare dintr'un organism biologic saŭ social provine exclusiv din influenţa mediuluĭ. Pe acéstă cale s'a mers până la identificarea celor douĕ Universurĭ. După cum bună-óră spontaneitatea e exclusă din domeniul Universuluĭ anorganic, tot ast-fel ea e exclusă din domeniul celuĭ organic. Grija sociologilor modernĭ, atât socialiştĭ cât şi nesocialiştĭ, a fost să transforme concepţiunea fenomenelor sociale într'o concepţiune de un mecanism complex. E curios, cum în contra acesteĭ concepţiunĭ, care convenià de minune agitaţiunilor anarchiste şi socialiste, se ridică tocmaĭ un socialist adecă Bernstein, credênd că face prin asta serviciŭ propriuluĭ sĕŭ partid. Bernstein afirmă că societatea omenéscă nu e un mecanism, din care lipsesce *responsabilitatea* şi *spontaneitatea*. El caută chiar a completà teoria luĭ Marx, în care *omul*, societatea, nu sînt fiinţe *viĭ*, ci forme *pasive* întroducênd pe lângă factoriĭ mecanicĭ, ca influenţa mediuluĭ, lupta claselor, raporturile dintre psichic şi capital, factorĭ pur idealĭ, ca suma cunoscinţelor, sentimentele, etc. Nu trebue a se perde din vedere, că teoriile socialiste s'aŭ audit şi pe la noĭ — atât ca teoriĭ politice, cât şi estetico-religióse.

Cunoscute sunt în acéstă privinţă lucrările de critică literară ale d-luĭ Gherea Dobrogeanu care, aplicând formulele sciinţelor sociale fenomenelor estetice, caută a explicà *variabilitatea* produselor artistice prin *variabilitatea* condiţiunilor mediuluĭ ambiant. Se scie că cel care s'a ridicat la noĭ contra unuĭ asemenea sistem sciinţific a fost d-l Maiorescu, omul care de maĭ bine de 30 anĭ conduce, din fericire, pe calea adevĕruluĭ tótă activitatea intelectuală şi artistică a Românilor. E fórte curiósă situaţiunea sciinţifică a d-luĭ Gherea în tótă acéstă luptă.

D-sa uită în tótă acéstă discuţiune, că România nu e încă un stat modern, că-ĭ lipsesce adecă *comerţul* şi *industria*, semnul caracteristic al civilisaţiuniĭ apusene; şi ne vorbesce de un fictiv raport dintre produsele estetice *de la noĭ* şi între acel mediŭ comercial şi industrial *care la noĭ nu există.*

Dar totuşĭ d-l Gherea nu esită a ne presintà critica d-sale ca sciinţifică, susţinênd pe de altă parte, că sistemul d-luĭ Maĭorescu e fictiv, transcendental. E de recunoscut, cum ,că d-l Gherea, deşì nu erà *locul* de a aplica teoriile socialiste la noĭ, totuşĭ plecà de la o concepţiune, care servesce de punct de plecare întregeĭ sociologiĭ moderne, adecă explicarea orĭ-căreĭ transformărĭ sociale şi intelectuale prin factoriĭ din mediul ambiant. Decât credem, că momentul a venit a ne întrebà, dacă sciinţa Universuluĭ organic se póte construì după modelul sciinţelor Universuluĭ anorganic.

Am arătat, că Mill alungă din sociologie metoda experimentală, admiţênd pentru acéstă sciinţă, din causa complexităţiĭ fenomenelor, numaĭ metoda deductivă. Acéstă restricţiune e la toţĭ gânditoriĭ contimporanĭ luĭ — bună-óră la Comte; dar totuşĭ nicĭ în sistemul acestuia nu lipsesce credinţa în posibilitatea sciinţificăriĭ sociologieĭ.

Ba chiar el erà atât de entusiasmat de succesul metodelor sciinţifice, în cât nu dă nicĭ cea maĭ mică importanţă metodeĭ propriĭ a psichologieĭ. Asemenea şi în teoria evoluţiuniĭ, sistemul luĭ Spencer, Universul organic e supus aceloraşĭ legĭ ca Universul anorganic.

Cu tóte acestea, în tóte aceste sisteme — şi în tótă sociologia modernă — s'a întronat fórte puternic o *eróre*, pe care am semnalat-o şi în biologie şi psichologie, anume căutarea deşértă de a raportà *variabilitatea* fenomenelor *bio-psichice sociale* la variabilitatea factorilor externĭ şi de a concepe între ambele seriĭ de fenomene o legătură *causală.*

S'a perdut din vedere şi aicĭ, ca şi în biologie, psichologie, că aceste fenomene aŭ caractere propriĭ, carĭ le depărtéză enorm de fenomenele Universuluĭ anorganic. Aşà caracterele notate, spre diferenţiare de fenomenele Universuluĭ anorganic, la fenomenele biologice şi psichice, se găsesc şi în analisa fenomenelor sociale. Pe când seria fenomenelor Universuluĭ anorganic se póte *regresà*, adecă *repetiţiunea* fenomenelor dintr'o serie dată e posibilă — fapt pe care se baséză sciinţa în previsiunile eĭ — aşà ce-và e imposibil în seria fenomenelor sociale. Ceea ce caracteriséză aceste fenomene e tocmaĭ *variabilitatea* vertiginósă a lor, care le şi imprimă caracterul de *individualisare.* Pe lângă acésta, de óre-ce sub un fenomen social se ascunde un fenomen intelectual şi

sentimental omenesc, *a fortiori* urméză dp acì, că însuşirile fenomenelor psichice se vor găsì şi în fenomenele sociale, adecă *un plus*, o crescere la infinit de energie, cum şi interesul lor pentru noï, nu din punctul de vedere al cantităţiï, ci al calităţiï. Pe lângă acestea el maï are şi însuşirea — de alt-fel comună grupurilor — de a *exclude*, în evoluţiunea sa, influenţa mediuluï ambiant.

Greşéla cea mare dar a filosofieï contimporane a fost în faptul, că s'a credut, cum că fenomenele Universuluï organic se pot studià în acelaşï mod ca fenomenele Universuluï anorganic, şi în consecinţă tótă explicarea orï-căreï schimbărï din Universul organic trebue căutată în influenţa forţelor încunjurătóreï, după cum se procede în studiul Universuluï anorganic. S'a uitat a se recunósce, că tótă fenomenologia şi tot progresul Universuluï organic s'a efectuat în sensul de a se sustrage influenţeï mediuluï. Erà destul spre a avé convingerea acestuï fapt de a se fi făcut examenul a treï fenomene din Universul organic, fără pereche în cel anorganic, adecă invenţiunea morţiï, a inalterabilităţiï protoplasmeï germinative şi a fenomenuluï psichic, pe care psichologia experimentală crede, că ï-e dat eï a-l studià şi prevedé în formulele sciinţeï Universuluï anorganic.

În resumat dar forţele mediuluï ambiant nu aŭ nicï o influenţă în *variabilitatea* şi *evoluţiunea* Universuluï organic, de óre-ce acéstă evoluţiune s'a făcut tocmaï în sensul de a exclude aceste influenţe.

Acest adevĕr a fost întru cât-và întrevĕdut de A. Comte, care raportéză evoluţiunea intelectuală şi socială a omeniriï nu la mediul ambiant uniform, ci la trecutul istoric, dând nascere ast-fel metodeï istorice în studiul sociologieï.

Dacă mediul e exclus din evoluţiunea fenomenelor Universuluï organic şi dacă ast-fel nu se póte stabilì între ambele seriï de fenomene vre-o legătură causală, care e atuncï factorul, la care s'ar puté raportà acéstă variabilitate şi evoluţiune?

Câţï-và din biologiştiï modernï, nemulţumiţï, după cum am arătat, de teoriile luï Darwin şi Spencer, aŭ căutat, pentru explicarea problemelor biologice, bună óră durata vieţiï, originea morţiï, a postulà un *noŭ element*, care bine înţeles nu e destul de bine delimitat în gândirea lor, dar care totuşï ne arată o nouă direcţiune în studiul acestor probleme.

Acest noŭ element e *specia* şi *interesele* sale. Dejà cu mult maï înainte Schopenhauer căutase a-şï da sémă prin acelaşï element de o sumă de fenomene psichice, între carï amintim *amorul*, *activitatea morală*, *etc.* O încercare de a *generalisà* acest început teoretic încă nu s'a făcut,

căcĭ maĭ toţĭ teoreticianiĭ modernĭ se ţin într'una în consideraţiunĭ şi speculaţiunĭ asupra *mediuluĭ*.

Dacă mediul n'are nicĭ o influenţă în producerea fenomenologieĭ Universuluĭ organic, apoĭ atuncĭ e evident, că acéstă fenomenologie nu póte fi causată decât saŭ de *organisme* înseşĭ, saŭ de *alt ce-và din organisme*, care nu ar fi decât *specia*, spre a întrebuinţà un cuvînt dejà la modă în biologia ultimelor deceniĭ ale secoluluĭ al XIX-lea.

Dar a pretinde că fenomenologia Universuluĭ organic e produsă în mod causal de el însuşĭ, însémnă a ḑice, că acéstă fenomenologie e produsul *spontaneŭ* al luĭ însuşĭ. O mulţime de îndoielĭ ar rĕsărì în acest cas, şi în bună parte tot progresul serios al teorieĭ cunoscinţeĭ omenescĭ s'ar opune la asemenea conclusiune. Nu maĭ puţină oposiţiune am întîmpinà în înţelegerea faptuluĭ moral, când s'ar admite spontaneitatea organică. În adevĕr filosofia germană (Kant, Schopenhauer, maĭ ales), care a sistematisat în modul cel maĭ complet teoria cunoscinţeĭ, ne arată că prin faptul subiectivităţiĭ formelor de spaţiĭ, timp şi causalitate, carĭ fac posibilă existenţa principiuluĭ individuaţiuniĭ, tótă fenomenologia consciinţeĭ nóstre e absolut diferită de ceea ce sunt lucrurile *în ele înşile*, şi că prin urmare tótă acéstă fenomenologie nu e decât o *ilusiune, un vis*.

Ar fi dar imposibil de priceput prin monismul filosofieĭ contimporane cum se face, că acéstă ilusiune se mănţine ca fundament al vieţiĭ nóstre sufletescĭ, când cu toţiĭ simţim în noĭ dorinţa impulsivă de a prinde şi a explicà fundamentul *real* al lucrurilor.

Fenomenul, ilusiunea nu e dar opera nóstră, ci el ne e *impus*, el ne vine din altă parte. Prin existenţa luĭ se garantéză păstrarea intereselor, nu ale nóstre, ci ale specieĭ. Dar pe lângă faptul cunoscinţeĭ, care pledéză în sensul acesteĭ afirmărĭ, maĭ e şi *faptul moral* — şi în genere tótă *activitatea omenéscă*.

Kant recunósce, că fundamentul faptuluĭ moral e acel celebru «imperativ categoric», care nu e nicĭ produsul mediuluĭ, de óre-ce ar fi în acest cas *contingent*, iar nu *necesar* şi *universal;* după cum nu e nicĭ produsul sentimentalităţiĭ nóstre care, fiind atât de variabilă, nu ar puté nasce acéstă *formă fixă*. Acest imperativ, isvorul activităţiĭ morale, e în *antagonism* perpetuŭ cu individul. Din acéstă funcţiune psichică plécă *ordinul* de a lucrà aşà şi nu alt-fel. Se vede dar cum, după părerea luĭ Kant, o întrégă activitate omenéscă isvorĕsce din altă *sursă* decât *mediul*. Şi acéstă *sursă* e imperativul categoric, o funcţiune sufletéscă, activă, poruncitóre, către care individul apare ca un element pur pasiv. În teoria morală a luĭ Schopenhauer, lucrul

se presintă tot ast-fel. După acest autor activitatea morală ar fi produsul simpatieĭ. Cu tóte că ar fi multe de obieciat în privinţa feluluĭ, cum Schopenhauer îşĭ stabilesce fundamentul moraleĭ sale, trebue totuşĭ a recunósce că acest gânditor, ca şi Kant, pune isvorul activităţiĭ morale în alţĭ factorĭ decât influenţa mediuluĭ. Din aceste motive, suntem aduşĭ a crede, că acel X, care determină *variabilitatea* şi *progresul* Universuluĭ organic, care caută a găsì mijlóce atât de ingeniόse, spre a *exclude* influenţa mediuluĭ, care nu permite cunoscinţeĭ nóstre de a atinge *absolutul*, ţinêndu-ne într'o vecĭnică *ilusiune*, care ne *împinge* a lucrà *aşà* şi nu *alt-fel*, nu póte fi decât *specia*.

Pe acéstă cale şi cu acest postulat trebue să se pregătéscă aceia, ce vor voì să construéscă sciinţa şi filosofia Universuluĭ organic care, după părerea nóstră, nu póte avé nimic comun cu pretinsa sciinţă biologică, psichologică şi sociologică, construită până acum după modelul sciinţelor Universuluĭ anorganic.

Sub acest raport civilisaţiunea europénă este în urma filosofieĭ popórelor ariene din Asia carĭ, în puterea lor de intuiţiune *interióră*, aŭ vĕḑut numaĭ decât enorma diferenţă, ce separă fenomenologia ambelor Universurĭ. Dar şi eĭ aŭ comis aceeaşĭ erόre, însă în sens contrariŭ, de cum li s'a întîmplat Europenilor. Aşà că găsind câte-và legĭ propriĭ Universuluĭ organic, aŭ căutat a face din ele suportul întregeĭ sciinţe, şi prin urmare şi al sciinţelor Universuluĭ anorganic, după cum Europeniĭ aŭ căutat a cuprinde sub legile Universuluĭ anorganic şi fenomenologia Universuluĭ organic.

Pe lângă acésta probleme nouĕ apar la orizonul sciinţeĭ moderne, probleme atât de neglijate până acum, póte tocmaĭ din causa, că ele nu încăpeaŭ în *cadrul îngust* al funcţiuniĭ *mecanice materiale* a consciinţeĭ. Aḑĭ însă acéstă frică, saŭ maĭ bine ḑicênd acéstă jenă începe să dispară, şi *sciinţa* a început să priméscă în altarul eĭ probleme, taxate maĭ înainte ca aparţinênd domeniuluĭ *fantasieĭ*. Aceste probleme sunt referitóre la câte-và particularităţĭ ale funcţiunĭ psichice, particularităţĭ cunoscute sub numele de fenomen de telepatie, somnambulism, spiritism, presimţire de evenimente distanţiate în spaţiŭ şi în *timp*. E evident că pentru înţelegerea şi explicarea tuturor acestor fenomene, e nevoie a se eşì din limitele *mecanice* ale consciinţeĭ. Or din acest moment şi prin faptul acesteĭ eşirĭ din condiţiunile materiale ale consciinţeĭ, un orizon *noŭ* de *funcţiunĭ* naturale se deschide gânditoruluĭ modern.

Sciinţa şi Filosofia Universuluĭ organic, ce trebue a se întemeià, nu póte decât să formeze un bogat capitol din aceste fenomene.

Din cele expuse până aicĭ resultă, că viitorul trebue să clădéscă sciinţa pe două fundamente deosebite; că monismul, la care Filosofia secoluluĭ al XIX-lea a voit să ajungă, nu e decât o *ilusiune*, de óre-ce nu póte cuprinde sub el tótă fenomenologia Universuluĭ. Prin acesta sciinţa şi teologia tind la stabilirea unuĭ *dualism* în Univers, de o parte Universul anorganic cu *legile sale*, iar de alta cel *organic* cu ale sale.

Acest *dualism*, întrodus în problema nóstră, ne va ajutà a trage conclusiunĭ diferite de ale luĭ Mill.

III.

Ca resultat al confusiuniĭ între evoluţiunile celor două Universurĭ, am avut în psichologie celebra formulă: «Nihil in intellectu quod non prius fuerit in sensu», care a servit de fundament construcţiunilor variate ale filosofieĭ ultimelor deceniĭ ale secoluluĭ al XIX-lea. Acéstă formulă aveà cu atât maĭ mare temeiŭ, cu cât se creḑuse, că prin legea *asocieriĭ stărilor de consciinţă* s'a descoperit *legea de fundament* a *mecaniceĭ cerebrale*. Ceea ce Newton făcuse — prin formularea legiĭ gravitaţiuniĭ universale — pentru sciinţa Universuluĭ concret — se creḑuse că făcuse James Mill şi fiul sĕŭ John pentru fenomenologia psichologică.

N'a fost problemă metafisică saŭ psichică, ce să nu fi fost resolvată prin jocul de asociere, ce se stabilesce pe basa legiĭ de coexistenţă între diferitele stărĭ psichice. Credinţa în *materie*, în spirit, în nemurirea sufletuluĭ, credinţa într'o rĕsplată viitóre, etc., etc., credinţa în fine în tot ce nu are nicĭ un raport cu sensaţiunea, cu concretul, provine după teoreticianiĭ asociaţioniştĭ din împreunarea şi jocul stărilor de consciinţă — saŭ cu terminologia lor — din împreunarea şi despreunarea *sensaţiunilor*. Sensaţiunea însă represintă în psichic fenomenul extern, concretul, *accidentul*.

Şi de vreme ce se credeà că fenomenologia Universuluĭ organic se póte subsumà aceloraşĭ legĭ, ca şi Universul anorganic, e evident că nicĭ nu se puteà procede alt-fel; căcĭ după cum în domeniul Universuluĭ anorganic noĭ raportăm un *accidens* la un alt *accidens* anterior, şi numim pe unul causă, iar pe altul efect, în sensul cum că *accidens causă* e factorul *activ*, ce provócă şi produce transformarea luĭ accidens efect, tot asemenea şi în domeniul Universuluĭ organic s'a ḑis, că orĭ ce accidens (fenomen biologic, psichic saŭ social) nu póte fi raportat decât la un alt accidens, care ĭ-ar servì de *causă*.

În felul acesta tótă evoluţiunea bio-psicho-socială a Universuluĭ organic apare legată de factoriĭ mediuluĭ ambiant, carĭ ar fi de fapt causele, ce provócă şi produc progresul Universuluĭ organic. Sub alte vorbe s'ar puté ḑice, că Universul organic e factorul *pasiv*, iar cel ambiant factorul activ. În felul acesta formula, după care s'a făcut construcţiunea sciinţelor Universuluĭ organic de către tipul intelectual (biologie, psichologie, sociologie) e următórea:

Fenomen organic (bio-psicho-social) = funcţiune de mediul ambiant concret. E evident că în discuţiunea problemelor de logică, Mill, fidel direcţiuniĭ sciinţelor Universuluĭ organic, transportă pe de întregul formula acésta generală, fără nicĭ o *restricţiune*.

Ea capĕtă, după cum se scie, următórea formă:

Progres intelectual=funcţiune de sensaţiune, de accidens.

Am arătat în cursul acesteĭ lucrărĭ, cum Mill nu póte să-şĭ susţină formula în domeniul întregeĭ sciinţe, căḑênd în grave contradicţiunĭ când discută bună-óră progresul şi basa adevĕruluĭ în sciinţele morale şi sociale. În urma explicărilor făcute anterior, credem că suntem îndreptăţiţĭ a înlocuì vechia formulă de fundament a sciinţeĭ Universuluĭ organic, formulă ce a servit la clădirea filosofieĭ secoluluĭ al XIX-lea, prin formula:

Fenomen organic (bio-psicho-social) = funcţiune de specie. Acéstă formulă generală, transportată în domeniul cestiunilor de logică, avem:

Progres intelectual = funcţiune de specie.

Pe basa acesteĭ formule, susţinută pe de întregul de sciinţa biologică, să examinăm acum diferitele categoriĭ de judecăţĭ, carĭ formézǎ împreună civilisaţiunea omenéscă la un moment dat, şi a căror evoluţiune constitue întreg progresul omenesc.

Diferitele categoriĭ de judecăţĭ le putem denumì pe clase — pentru facilitarea studiuluĭ — cu următórele numirĭ:

1) Judecăţĭ teologico-metafisice;
2) » etice;
3) » estetice;
4) » sciinţifice.

Fără a ne ocupà de însemnătatea şi rolul apariţiuniĭ acestor felurĭ de judecăţĭ în mintea omenéscă, cum şi de cestiunea de a se sci, de ce la un moment dat predomină, când una, când alta din aceste categoriĭ, putem totuşĭ, pentru interesul cestiuniĭ ce urmărim, să amintim că asupra *valoriĭ* şi asupra *existenţeĭ lor* ca *individualitate* aŭ fost marĭ discuţiunĭ şi marĭ neînţelegerĭ între filosofĭ. A fost un timp în evoluţiunea filosofică a omeniriĭ, când s'a căutat şi argumentat în

sensul de a se reduce tóte categoriile de judecăţĭ la felul şi norma judecăţilor teologico-metafisice — timp fórte îndepărtat de noĭ; după cum s'a căutat — maĭ ales din secolul 15 încóce — de a se reduce tóte categoriile de judecăţĭ la tipul judecăţilor sciinţifice, curent în care e înglobată tótă filosofia luĭ Mill, şi prin urmare şi concepţiunea sa asupra logiceĭ.

E evident că între aceste două curente metodologice există o antinomie, şi în felul acesta reducerea unuia la altul nu se póte face decât în mod silit, adecă anihilând *fără temeiŭ* notele caracteristice ale fie-căruia.

Dintre filosofiĭ timpurilor moderne, cel care a vĕḑut clar cestiunea a fost marele Kant.

E cunoscut felul ingenios cum el salvéză consciinţa teologico-metafisică a omeniriĭ, căcĭ, după ce distrusese aceste judecăţĭ din punctul şi pe basa *criteriilor* cunoscinţeĭ sciinţifice, el se grăbesce a le recunósce *valabilitatea* şi *dreptul* la existenţă ca *atare*, din punctul de vedere al *criteriilor morale*.

În felul acesta, Filosofia Kantiană ne face să simţim adânc, cum că există o măsură, un *criteriŭ* pentru *cunoscinţa* teologico-metafisică, după cum există o măsură şi un criteriŭ pentru cunoscinţa sciinţifică.

Fie-care din ele dar îşĭ aŭ un *domeniŭ separat* şi condiţiunĭ anume pentru exerciţiul lor.

De asemenea şi în aceleaşĭ condiţiunĭ de *independenţă* se presintă şi judecăţile etice şi estetice.

Deşĭ diferitele grupe sunt independente unele de altele prin faptul că nu se pot reduce la *unul* din criteriile lor ca grupe, nu sunt totuşĭ *independente* în raport cu specia. Acesta e factorul, care determină întréga evoluţiune a Universuluĭ organic. Felul, cum specia lucréză asupra indiviḑilor, e fórte *straniŭ*, şi multe probleme bio-psicho-sociale sunt iresolubile fără cunoscinţa acesteĭ acţiunĭ. În genere întréga acţiune se exercită prin *sentiment şi ilusiune.*

Între numerósele ilusiunĭ, ce le avem din impulsiunea specieĭ, trebue să recunóscem şi o altă *ilusiune* fórte puternică — proiectată în chiar domeniul logiceĭ.

E evident că acéstă ilusiune consistă în faptul de a crede, că *adevĕrul orĭ-căreĭ* judecăţĭ e susţinut de *sensaţiune*, de *accidens*. Lăsând la o parte existenţa altor judecăţĭ, carĭ nu sunt *de loc* întemeiate pe sensaţie, pe accidens, de óre-ce nu vin pe calea simţurilor în consciinţa nóstră, ar fi în de ajuns, spre a înlăturà acéstă afirmare, a amintì cum că tot progresul sciinţeĭ există în faptul de a se *scăpà* de sensaţiunĭ,

de *accidens* şi de a se *reduce* tótă fenomenologia Universuluĭ la *elemente intelectuale*, de a se *intelectualisà* sciinţa.

E evident că, dacă tot progresul intelectual tinde acì, tótă *importanţa* lucruluĭ *nu stă* în *sensaţiunĭ*, ci în elementele intelectuale.

Am amintit maĭ sus, că între caracterele propriĭ ale Universuluĭ organic stă şi faptul, că acest *Univers* a căutat şi caută *a se emancipà* de sub influenţa mediuluĭ ambiant de a-l exclude şi de a-l *anticipà*.

Or acéstă *anticipare* ar fi imposibilă de *realisat*, dacă sensaţiunea ar fi suportul vieţiĭ nóstre intelectuale.

Nu e maĭ puţin adevĕrat însă, că există o *categorie* întrégă de fenomene, în carĭ evoluţiunea se pare a fi produsă de accidens. Noĭ am numit acéstă grupă cu denumirea de *Univers anorganic*.

Faţă cu aceste fenomene psichicul nostru caută tot-deauna a verificà adevĕrul, judecata prin raporturĭ între un *antecedent* şi *sequent*, între o *causă* şi un efect. Şi dacă prin *metodă inductivă* nu înţelegem *nimic alt ce-và* decât regulele, ce trebue să observăm în efectuarea acestor legăturĭ de alt-fel *date* şi *susţinute* de interesele specieĭ, e evident că se póte vorbì în Logică de o asemenea metodă. Întru cât însă se va căutà a se înţelege prin ea un mijloc, prin care s'ar *scóte* adevĕrul din accidens, e evident că n'ar avé nicĭ o importanţă, avênd în contră-ĭ motive puternice, scóse din natura evoluţiuniĭ Universuluĭ organic.

Cu interpretarea dar că *progresul* în gândire, relativ la fenomenologia Universuluĭ anorganic, e *ocasionat* şi *susţinut* de specie, şi că canónele inducţiuniĭ nu sunt decât nisce *regule*, ce *ne ajută* la identificarea teorieĭ cu faptele, e evident că se póte vorbì de o Logică şi de o sciinţă inductivă.

În domeniul Universuluĭ organic, adevĕrul, ocasionat de specie, nu are nicĭ o nevoe — lucru fiind de alt-fel imposibil — de a fi *identificat* cu o *serie* causală de *antecedenţĭ* şi sequenţĭ. Acì avênd a face cu individualităţĭ (bio-psicho-sociale), e evident că tótă sciinţa Universuluĭ organic devine prin acésta o sciinţă *pur descriptivă*.

Generalitatea în acest cas s'ar raportà nu la *seriĭ causale*, ci la *coexistenţe* şi *însuşirĭ*. E evident că în acéstă sciinţă, metoda de urmat nu póte fi cea inductivă, căcĭ nu e vorba de găsire de *antecedente*, ci cea *deductivă* în sensul luĭ Aristot.

În resumat dar:

Orĭ-ce judecată, orĭ-ce generalitate saŭ, cu alte cuvinte, orĭ-ce pro-

gres din mintea omenéscă e *ocasionat* şi *susţinut* de *specie* (1); că progresul *noŭ* efectuat de mintea omenéscă sub impulsiunea speciei trebue *identificat* cu *faptul;* că în domeniul Universuluĭ anorganic *identificarea* se face prin ajutorul, nu *ante* ci *post,* al canoanelor inducţiuniĭ, iar în domeniul Universuluĭ organic prin normele deducţiuniĭ.

În felul acesta, şi cu aceste interpretărĭ, credem că se póte diferenţià civilisaţiunea antico-medievală (a tipuluĭ afectiv) de civilisaţiunea modernă (a tipuluĭ intelectual); că fie care din aceste evoluţiunĭ se referă la o *anume* funcţiune psichologică şi că, dacă e vorba de o sintesă a celor *două direcţiunĭ,* apoĭ ea nu se póte face cum s'a încercat până acum, prin *reducerea* uneia la alta, ci raportându-le pe amândouĕ la o *unitate* superióră, care e specia.

(1) Se scie că un *noŭ* adevĕr póte să vină în cunoscinţă saŭ *isolat* saŭ ca conclusiune a unuĭ *silogism.*

PRIVIRI ISTORICE ȘI LITERARE
ASUPRA
EPOCEI FANARIOTICE

DE

C. ERBICEANU,
Membru al Academiei Române.

Şedinţa de la 3 Noemvrie 1901.

Domnilor şi stimaţi Colegi,

I. Am întreprins acest studiŭ, colectarea şi examinarea cărţilor grecescĭ, apărute şi tipărite la noĭ în ţéră şi în afară, în curgerea timpurilor, prin îndemnul, influenţa şi cheltuéla Domnitorilor şi a boerilor Românĭ, în scop de a lămurì cu maĭ multă precisiune înrîurirea şi folósele intelectuale ce aŭ tras din acéstă cultură Grecii, înainte şi în timpul domniriĭ fanariotice, apoĭ şi Româniĭ.

Este adevĕrat, că noĭ Româniĭ, din cause politice justificate, am nutrit naturalmente îndelungat timp o ură şi o aversiune asupra Grecilor Constantinopolitanĭ, ce aŭ năvălit asupra ţĕrilor nóstre şi care a fost mult dăunătóre situaţiuniĭ nóstre politice, economice şi administrative. Societatea maĭ înaltă orăşănéscă, orĭ boerimea română, se păreà, seculĭ întregĭ, că nu maĭ aveà fisionomia uneĭ societăţĭ românescĭ. Oraşele marĭ, atât în Moldova, dar maĭ ales în Muntenia, eraŭ grecisate, pentru că în grecesce se vorbià, în grecesce se scrià şi pentru interesele grecescĭ se lucrà pe atuncĭ, uitând indigeniĭ pentru moment că ţéra-ĭ românéscă, că-şĭ are trecutul şi limba sa, că-şĭ are destinul şi menirea sa ca ném aparte. Numaĭ locuitoriĭ ţĕriĭ maĭ vorbiaŭ dulcea limbă românéscă, după cum se exprimă un poet contemporan. Domniĭ Fanarioţĭ orĭ ceĭ Românĭ fanariotisaţĭ, precum şi boeriĭ ţĕriĭ cugetaŭ şi lucraŭ maĭ mult în scopul desvoltăriĭ culturiĭ grecescĭ. Părăsise, din motive de interes particular, graiul frumos al ţĕriĭ cuprins în cărţile nóstre bisericescĭ şi în cronicariĭ noştri vechĭ. Abià pe icĭ colea se

maĭ audiaŭ printre Românii orăşenĭ vocĭ patriotice, carĭ vorbiaŭ Românilor în limba lor şi le maĭ nutriaŭ încă simţul de conservare naţională. Numaĭ afacerile particulare şi dintre Românĭ se maĭ scriaŭ în limba némuluĭ. Pentru aceea în scrierile unor înflăcăraţĭ patrioţĭ grecĭ întâlnim chiar şi tendinţa lor de a preface aceste ţĕrĭ Române în ţĕrĭ grecisate, tocmaĭ aşà după cum ajunsese Sîrbiĭ şi Bulgariĭ, Macedoneniĭ şi Albanesiĭ din Peninsula Balcanică, sub influenţa ierarchieĭ grecescĭ, de a avé cu totul fisionomie grecéscă, prin secolul al XVII, al XVIII şi parte din al XIX.

Pentru a se puté pricepe exact faptele şi a se explicà pe deplin înrîurirea grecéscă în ţĕrile nóstre, m'am cugetat că nu este alt mod maĭ convingĕtor şi altă măsură maĭ dréptă în apreciarea şi judecata acesteĭ înrîurirĭ însemnate grecescĭ între Românĭ, decât de a studià produsele lor literare şi din carĭ numaĭ se va puté constatà pe deplin, prin probe nediscutabile, valórea reală a acesteĭ înrîurirĭ, ca apoĭ să se pótă da o judecată basată pe dovedĭ şi care ne va puté servì în viitor ca un adevĕrat criteriŭ în acéstă cestiune.

Intru acum asupra consideraţiunilor istorice din epoca fanariotică.

II. Este fapt constatat, că domnitoriĭ din epoca numită fanariotă, ba şi maĭ înainte, Grecĭ de origine orĭ grecisaţĭ, când eraŭ rînduiţĭ ca Domnitorĭ în aceste Principate, plecaŭ spre ţéră din Constantinopole urmaţĭ de stolurĭ de străinĭ: Grecĭ, Turcĭ, Arnăuţĭ, etc. şi de tot felul de individĭ, ca şi lăcustele, când sunt flămênde, spre a devastà tot din acéstă ţéră, pămînturĭ şi averĭ şi apoĭ, ca o urmare naturală, a inăduşì între Românĭ şi simţul lor naţional.

Causa unor asemenea invasiunĭ de străinĭ, ce însoţiaŭ pe Domnitorĭ la venirea lor în ţéră, o găsim în politica seculară a Porţiĭ Otomane ce o aveà faţă de Principatele Dunărene, precum şi în pornirile pătimaşe ale pretendenţilor la domniate. Turcia căutà ca să sugă anual tot avutul acestor ţĕrĭ şi să le slăbéscă cât maĭ mult economicesce spre a fi în tot-deauna sărace, lipsite de administraţiune locală, cu scop de a trage din ele numaĭ ea singură tóte folósele materiale. În acéstă stare de umilinţă le ţineaŭ pururea Turcii pe aceste ţĕrĭ, considerându-le ca un grânar necesar pentru eĭ; căcĭ Turciĭ perduseră acum Egiptul şi alte provinciĭ din Orient ce le procuraŭ nutrimîntul trebuitor, şi-şĭ întórseră privirile asupra Principatelor, carĭ singure numaĭ maĭ puteaŭ îndestulà cerinţele trebuitóre vieţiĭ lor şi a le procurà banĭ în de ajuns. Ast-fel pretendenţiĭ la domnie aŭ devenit prin forţa lucrurilor instrumente órbe şi abile ale Turcilor cariĭ, pentru a ajunge la domnie, promiteaŭ sume fabulóse protectorilor lor, şi concuraŭ în-

tre eĭ pentru domnie ca la mezat, numindu-se tot-deauna domn cel ce aveà maĭ marĭ favorurĭ şi dădeà maĭ mulţĭ banĭ paşalelor.

Acésta erà regula generală. Aceste protecţiunĭ şi favorurĭ domnitoriĭ numiţĭ le plătiaŭ fórte scump, iar la urma urmeĭ maĭ plătiaŭ uniĭ din eĭ restul datoriilor şi cu capul lor. Nicĭ unuĭ domnitor fanariot nu ĭ-a rĕmas avere mare după mazilirea luĭ, nicĭ pentru el, nicĭ pentru familia luĭ, pentru că eraŭ jefuiţĭ şi storşĭ până la piele de către Turcĭ, înainte de a fi executaţĭ. Aceştĭ domnĭ numiţĭ de Pórtă eraŭ plinĭ de datoriĭ din Constantinopole, de aceea veniaŭ în Principate adesea însoţiţĭ şi de creditoriĭ lor, de clienţiĭ lor şi de rudele lor. (1) Ajunşĭ în ţéră dădeaŭ, de nevoie, tóte veniturile, ba şi funcţiunile publice ale statuluĭ în arendă pe la datorniciĭ lor, şi tot din aceştĭ străinĭ se numiaŭ şi în administraţiunea ţĕriĭ. Apoĭ spre siguranţa îndepliniriĭ dărilor aveaŭ ca putere executivă, aceştĭ streinĭ administratorĭ, armate tot străine, formate din tot ceea ce Turciĭ aveaŭ maĭ fioros şi maĭ nemilos. Aceştia împliniaŭ prin silă, prin închisorĭ şi vîndărĭ ridicule avutul mic al locuitorilor pentru plata dărilor nesfîrşit de multe şi calificate sub diferite numirĭ. Acésta-ĭ partea cea maĭ detestabilă a domniilor fanarioţilor. N'aveaŭ nicĭ eĭ ce face, pentru că aşà şi în asemenea condiţiunĭ luară domniile. Ţi se opresce sângele în vine, rĕmâĭ de ghiéţă, când cugeţĭ că două ţĕrĭ, bogate în producţiunĭ, trăiaŭ în cea maĭ négră miserie materială, şi în cea maĭ mare ignoranţă intelectuală seculĭ întregĭ. Lucraŭ locuitoriĭ Românĭ din zorĭ până în asfinţite pentru a săturà lăcomia bănéscă a guvernanţilor străinĭ şi a satisface dorinţele şi cerinţele fără marginĭ şi fund ale Turcilor. Jafurile, violenţele, silniciile, furturile şi nedreptăţile ḑilnice eraŭ legea după care se administraŭ aceste frumóse, dar nenorocite ţĕrĭ. Din aceste cause adesea

(1) «...Acéstă administraţiune, ca contrarie şi afară de lege fiind, maĭ că nu aduce nimic stabil şi folositor, ci din contră produce confusie mare şi neregularitate, certe şi discuţiĭ şi alte stricăciunĭ de felul acesta; pentru că aceia după obiceiul şi moravurile în carĭ s'aŭ educat şi trăit, voind să administreze şi să vieţuéscă, produc scandale; localiĭ nemulţumindu-se cu purtarea lor, neobicĭnuită în ţéră, fiind protivnică datinelor patrieĭ lor, se indignéză fórte mult.... Decĭ după putinţă, voind de acum înainte să se alunge departe acéstă neregularitate şi prin urmare şi relele isvorîte din ea şi guvernarea ţĕriĭ acesteia să se facă cu o ordine frumósă, aşezare stabilă şi înfrumuseţare sigură, de aceea ḑicem că este de tótă necesitatea, ca de acum înainte câţĭ străinĭ vor venì cu domniĭ şi luând slujbe vor petrece pe lângă domnul lor, după mazilirea domnuluĭ să nu maĭ locuéscă aicia, ci să se ducă împreună ca nu, rĕmânênd şi stabilindu-se aicia, să se turbure din acésta obiceiurile acesteĭ patriĭ şi să urmeze dihoniĭ, certe şi persecuţiĭ uniĭ asupra altora.... (Veḑĭ Νομικὸν πρόχειρον de Michail Fotinos. Vol. II. Manuscriptul No. 21. Academia Română.)

locuitoriĭ băştinaşĭ, ne maĭ putênd îndestulà şi umplé gurile flămânde ale lupilor hrăpitorĭ deveniţi ca vasul fără fund al Danaidelor mitologice, eraŭ nevoiţĭ să emigreze din ţéra lor pe unde puteaŭ. Tóte aceste vexaţiunĭ cădeaŭ numaĭ pe spinarea ţĕranuluĭ român, pentru că boerimea erà mult privilegiată.

Care erà motivul acestor rele nesfîrşite şi nemăsurat de marĭ? Noĭ îl găsim în nestatornicia lucrurilor şi în iuţile schimbărĭ de domnĭ. Atât domniĭ cât şi creditoriĭ lor, slujbaşiĭ şi clienţiĭ lor sciaŭ fórte bine, că domnia nu va durà mult şi că în restimpul de treĭ anĭ de domnie, care erà cel maĭ mare, în acest scurt timp domnul trebuià să plătéscă sumele marĭ pentru domnie, să achite birul ţĕriĭ, să se îndestuleze datornicíĭ domnuluĭ ş'apoĭ fie-care din favoriţiĭ Curţiĭ domnescĭ să se asigure materialicesce pentru restul vieţiĭ lor. Sunt cunoscute rivalităţile şi persecuţiunile dintre aceştĭ agenţĭ slujbaşĭ; există o ură diabolică, neîmpăcată între slujbaşiĭ domnitoruluĭ mazilit şi între ceĭ aĭ nouluĭ numit. Acesta-ĭ, în puţine cuvinte, portretul ruşinos al administraţiuniĭ ţĕrilor nóstre de sub Fanarioţĭ. Observ că multe din abusurile de pe atuncĭ şi din apucăturile nedrepte ale Fanarioţilor aŭ rĕmas încă în societatea românéscă de astăḑĭ, cu tótă cântata libertate constituţională. Aceste adevĕrurĭ de tristă amintire sunt pe deplin cofirmate atât de scriitoriĭ grecĭ cât şi de străinĭ, nu numaĭ de aĭ noştri. Pentru aceste rĕutăţĭ nu trebue însă învinovăţit tot poporul grec, ci ele privesc direct numaĭ pe Bisantiniĭ din Fanar, carĭ benevol s'aŭ pretat a jucà un rol atât de vinovat, făcêndu-se instrumente vile ale Turcilor păgânĭ.

Boeriĭ ţĕriĭ din acéstă epocă nu maĭ eraŭ stâlpiĭ ţĕriĭ, numĕrul lor scăḑù mult în Divanul domnesc; mulţĭ din eĭ se grecisaseră înrudindu-se cu străiniĭ. Ceĭ ce maĭ ţineaŭ cerbicea ridicată şi nu primiaŭ jugul fanariot, trăiaŭ ca exilaţĭ pe la unele din moşiile lor, isolaţĭ de afacerile locale, privind cu amărăciune ḑi şi nópte nenorocirea ţĕriĭ lor. *Acestea despre administraţiunea Fanarioţilor.*

III. Scim cu toţiĭ, că ţĕrile Românilor n'aŭ fost cucerite cu sabia de Turcĭ, precum Grecia, Serbia, Bulgaria etc., ci s'aŭ închinat de bună voie, prin tratate orĭ convenţiunĭ scrise, împinse la acésta prin forţa împrejurărilor, prevéḑênd domnitoriĭ acelor timpurĭ că nu vor puté să se împotrivéscă până în sfîrşit cu succes torentuluĭ înfricoşat şi distrugĕtor al năvăliriĭ Turcilor.

Aşà fiind împrejurările politice pe atuncĭ, domnitoriĭ noştri aŭ închinat aceste ţĕrĭ Turcilor şi aŭ stabilit, prin bună înţelegere, convenţiunĭ, carĭ apĕraŭ şi susţineaŭ unele prerogative naţionale, devenind

prin acestea ca semi-independente. Așà între aceste prerogative eraŭ: Alegerea domnitoruluĭ prin țéră, administrarea eĭ prin sine și, după legile și obiceiul loculuĭ, păstrarea credințeĭ lor ortodoxe și a integrităţiĭ teritoriuluĭ, interḑicerea de a se stabilì Turcĭ în țéră; iar Turcilor le plătiaŭ un tribut, mic la început, în banĭ. *Aceste convențiunĭ se numiaŭ capitulațiunĭ.* Nicĭ una din națiunile supuse de Turcĭ cu sabia nu se bucurà de asemenea prerogative, ci acelea aŭ fost după cucerire prefăcute îndată în pașalîcurĭ turcescĭ și administrate direct de Pórtă prin pașale. De aceea curînd în acele țĕrĭ grecescĭ, sîrbescĭ și bulgărescĭ, orĭ-ce mișcare intelectuală și culturală a încetat, orĭ-ce simț patriotic și siguranță materială aŭ fost nimicite, iar locuitoriĭ acelor țĕrĭ eraŭ considerațĭ de Turcĭ ca sclavĭ orĭ raiale.

Acest negru restimp de atâtea secole de sclavie a apĕsat mereŭ greŭ și mult asupra capetelor locuitorilor acestor țĕrĭ, pentru acest cuvînt tot individul sclav din Turcia, ce voià să maĭ respire liber, trebuià să se expatrieze de bună voie din țéra luĭ, spre a evità rușinea, iataganul și tirania turcéscă, ce perpetuŭ îl amenință (1). De aicia a urmat, ca ce-và natural, emigrarea multor persóne din aceste popóre subjugate, și maĭ ales dintre Grecĭ în apusul Europeĭ și în Principatele Dunărene, carĭ eraŭ garantate cu sciute prerogative de tirania și vexațiunea turcéscă. În apus aceștĭ refugiațĭ Grecĭ s'aŭ dedat la comerț, iar ceĭ învĕțațĭ la cultivarea limbiĭ lor, și cariĭ curînd aŭ pregătit și provocat *renascerea sciințelor și artelor în Occident.* Focarul acesteĭ culturĭ a fost Italia. *Acésta erà starea popórelor subjugate de Turcĭ* (2).

IV. În apus Greciĭ aŭ remas tot săracĭ, căcĭ este sciut că din cărturărie nu se câștigă averĭ materiale, ci numaĭ intelectuale, renume. Greciĭ sciaŭ că numaĭ prin o preparare îndelungată, prin o cultură seriósă în generațiunile lor viitóre, maĭ puteaŭ sperà în eliberarea lor din sclavia turcéscă. Le trebuià însă un cuib, un loc potrivit pentru acest scop spre a-șĭ pune planul în lucrare. În apus nu-l găsiaŭ, pentru că Greciĭ eraŭ și departe de aĭ lor, și apoĭ acolo eĭ întîmpinară o civilisațiune mult maĭ înaintată la acele popóre și cu carĭ încă Greciĭ maĭ trăiaŭ de secolĭ într'o încordată rivalitate religiósă. Înțelegem iarășĭ că în asemenea împrejurărĭ furtunóse și anevoióse religiunea jócă

(1) Să se consulte: Χριστοφόρου Ἀγγέλου, Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σήμερον εὑρισκομένων Ἑλλήνων ἐγχειρίδιον, 1728. Acéstă rară scriere se găsesce în biblioteca mea.

(2) Cine voesce să cunóscă amănunțit aceste fapte, să consulte pe Atanasie Comnen Jpsilant, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, 1453—1789.

rolul cel maĭ principal. Omul în cumpene şi greutățĭ marĭ îşĭ amintesce curînd de cer şi alérgă către Dumneḑeŭ, singurul liman de scăpare pentru el, pentru că numaĭ în Dumneḑeŭ se maĭ sprijină, în extreme, nădejdea mântuiriĭ din nevoĭ. Ast-fel Greciĭ, constrînşĭ de suferințe aŭ alergat la Dumneḑeŭ şi aŭ întreprins sub scutul sěŭ, prin biserică, a-şĭ realisà marea lor ideie — *eliberarea lor de sub jugul turcesc.*

Vécurĭ întregĭ s'aŭ strecurat, lucrând eĭ secret în acest scop şi plănuind chipul mântuiriĭ lor. Locul, vatra, unde să-şĭ conserve, desvolte şi încălḑéscă dorul de țéră, şi să-şĭ făuréscă şi prepare din timp armele de luptă contra vrăjmaşuluĭ lor secular, aŭ fost țěrile Românilor, Principatele Dunărene. Pentru a-şĭ pune în practică planul, a venit neîncetat în țěrile nóstre nenuměrată mulțime de Grecĭ, îndată după căderea Constantinopoluluĭ, şi acest şuvoiŭ n'a încetat decât cu eliberarea Grecieĭ. La noĭ Greciĭ eraŭ primițĭ la început cu tótă ospitalitatea ce caracteriséză pe Românĭ, carĭ îĭ ajutaŭ în nenorocirea lor. Relațiĭ comerciale între țěrile nóstre şi Grecĭ aŭ existat din tótă vechimea, căcĭ din vremurĭ îndepărtate vâslile corăbiilor grecescĭ aŭ lovit torentele spumegóse ale bătrânuluĭ Istru şi aŭ atins vechile nóstre porturĭ. Apoĭ luptele marilor noştri Domnitorĭ pentru apěrarea țěriĭ contra Turcilor, ca ale luĭ Mircea şi Ştefan-cel-Mare din trecut şi maĭ în urmă ale luĭ Michaiŭ Vitézul, ale luĭ Ioan-cel-Cumplit şi chiar ale luĭ Cantemir eraŭ o dovadă vie pentru Grecĭ, că noĭ Româniĭ am luptat şi luptăm pentru sdrobirea Musulmanismuluĭ, pentru apěrarea țěriĭ şi conservarea credințeĭ nóstre ortodoxe. *Acésta-ĭ causa năvăliriĭ Grecilor între Românĭ, prerogativele țěriĭ* (1).

V. Din timpurĭ fórte îndepărtate, este constatat, că noĭ Româniĭ am ajutat, înfrumusețat şi clădit bisericĭ enorme ortodoxe în orient, maĭ ales mânăstirĭ din sf. Munte al Atonuluĭ, Patriarchia din Constantinopole şi în cele-lalte Patriarchiĭ şi localitățĭ religióse.

ANEXA I.

Ajutorurile şi darurile Românilor la sf. Munte al Atonuluĭ.

1). La marea Lavră a sf. Atanasie, doctorul Ioan Comnen (în urmă Irotheiŭ Mitropolit al Dristreĭ), în cartea sa Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὄρους τοῦ Ἄθωνος, ḑice: «Dar în urmă învechindu-se (acea biserică) o a reînoit Domnul Ungro-

(1) Lascaris, ou les Grecs du quinzième siècle, suivi d'un essai historique sur l'état des Grecs, depuis la conquête musulmane jusqu'à nos jours, par M. Villemain.

Vlachieĭ Négu Basarab Voevod şi a acoperit tótă biserica cu plăcĭ de cositor, după cum se vede scris în faţa mareĭ uşĭ a Narticuluĭ de-asupra acestuĭ cositor a cameriĭ marĭ».... «Este şi o icónă a sf. Atanasie Atoniatul, ferecată cu argint de prea strălucitul Domn al Ungro-Vlachieĭ Négu Voevod şi alăturea este ştampat împreună cu Dómna luĭ în argint, spre pomenire»... «Capul sf. Michail al Sinadelor, care-ĭ vindecător miraculos de lăcuste, s'a ferecat măreţ cu mult aur şi pietre preţióse, cu toc de argint şi minunat, de către prea luminatul şi prea înălţatul Domn a tótă Ungro-Vlachia Domnul Ioan Constantin Basarab Voevod şi este o podóbă de mare valóre şi însemnată spre amintirea religiosităţiĭ luĭ»... În o altă scriere, Εὐεργεσίαι τῶν Ῥωμούνων ἐν τῷ Ὄρει Ἄθω, publicată în secolul trecut, iată ce găsesc tot despre acéstă mânăstire: «În marea Lavră a sf. Atanasie tótă biserica mare, împreună cu sf. Altar şi Nartica, a restaurat-o, apoĭ unind vechiul cositor cu altul noŭ a acoperit-o din noŭ şi a zidit din temelie cimitirul, dăruind şi odóre pentru trebuinţa bisericiĭ, de aur şi de argint, şi o dveră cusută cu sîrmă de aur, prea frumósă, şi a hotărît şi un ajutor de 10.000 talerĭ pe an.» Acestea tot Négu Voevod (vedĭ broşura, pag. 8). De acéstă mânăstire depinde până astădĭ şi schitul românesc din sf. Munte, numit Prodromul, pentru că-ĭ zidit pe un teritoriŭ al Lavreĭ marĭ.

2). La mânăstirea Ivirilor se dice în Proschinitarul luĭ Ioan Comnen: «Pardoséla tótă aşternută cu marmoră frumósă şi purpurie, tótă zugrăvéla cu pictură admirabilă, s'a făcut de către bogatul donator, gloriosul şi prea luminatul Domn a tótă Ungro-Vlachia, Domnul Ioan Şerban Voevod Cantacuzin.» În scrierea maĭ nouă cetesc: «În Lavra Ivirilor sfîntuluĭ Evtimie, făcĕtorul de minunĭ, a adus apă pe zidurĭ prin soline din depărtare cam de douĕ mile şi a înavuţit-o cu marĭ bogăţiĭ. Iar Dómna sa Despina a dăruit o dveră cusută cu sîrmă de aur, fórte frumósă, ca să se pună înaintea icóneĭ sfinteĭ făcĕtóre de minunĭ, în care este ţesută figura Prea curateĭ Feciόre şi Născĕtóre de Dumnedeŭ Maria, ce se numesce *Portăriţa*, care a venit pe mare la acéstă mânăstire cu mare minune, cum se scrie»... Acéstă donaţiune, broşura o atribue luĭ Négu Vodă, la 1502. (Vedĭ pag. 9.)

3). La mânăstirea Dionisie, dice Ioan Comnen:.. «A înfrumuseţat-o în urmă, cel după Radu Voeved, al patrulea Domn al Ungro-Vlachieĭ, Négu Basarab Voevod, care a clădit şi pirg de o înălţime fórte mare, pe care este şi numele domnuluĭ scris grecesce pe o placă de marmură. Acesta a făcut şi un apeduct şi a adus înlăuntru apă în mânăstire, şi a hărăzit şi cinstitul cap al sf. Ioan înainte-mergĕtor în toc de aur, înfrumuseţat cu pietre de mult preţ. Iar a treia óră s'a reînoit după aceea de Domnul Ungro-Vlachieĭ Petru Voevod, care a zugrăvit şi biserica la anul 1580. Apoĭ iarăşĭ prea strălucita Dómnă Ruxandra, soţia fericituluĭ Alexandru Voevod, fiica neuitatuluĭ Petru (Rareş) Voevod, a zidit spitalul pentru bolnavĭ şi trapeza şi a zugrăvit-o minunat, pe dinăuntru şi pe afară....» «Apoĭ moştele sfîntuluĭ Nifon, Patriarchul Constantinopoluluĭ, le-a dat întregĭ, afară de mâna dréptă şi de cap,

acestea-s puse într'o raclă de argint prea frumósă, ornată cu aur şi pietre scumpe, cu cheltuéla prea străluciturui Négu Basarab Voevod, care erà şi fiŭ sufletesc al amintitului Patriarch Nifon. Iar prea cinstitul sĕŭ cap şi mâna dréptă se află în Ungro-Vlachia, în renumita biserică a mânăstirii Argeşului...» «Ctitorĭ aĭ acesteĭ mânăstirĭ, după Împĕratul Alexie Comnen, aŭ fost Négu Basarab Voevod, cum am spus, şi fiul sĕŭ Teodosie şi Petru Voevod, care fiind că arsese din întîmplare mânăstirea, o a restaurat maĭ tótă cu cheltuelile sale. A făcut şi biserica maĭ încăpĕtóre, după cum erà întâiŭ, şi maĭ înaltă, şi a zugrăvit-o tótă cu pictură minunată, a clădit şi partea despre pórtă tótă, câtă este de la manghipiŭ (μαγγιπεῖον, loc cu apă şi pentru lucru) şi până la vanghenariŭ (Βαγεναρεῖον, locul unde se face pânea). După acesta este ctitor un Pahomie monachul, care a fost odinióră Domn în Valachia (Moldavia de sigur) Alexandru (Lăpuşnénu), ginerele luĭ Petru Vodă amintit, şi Ruxandra Dómna, soţia luĭ, fiica luĭ Petru Vodă de maĭ sus, care a clădit spitalul pentru bolnavĭ şi trapezarul...» În descrierea maĭ nouă despre mânăstirea Dionisie, cetesc următórele :... «Mânăstirea Dionisie situată spre marea deschisă, pe un loc înalt, cu un pirg fórte mare, apare fórte frumósă. A împodobit-o Domnitorul Ungro-Vlachieĭ Négu Basarab Voevod şi pe pirg se cetesce numele luĭ în lespede. Petru Voevod a zugrăvit biserica. Noĭ ctitorĭ aĭ mânăstiriĭ s'aŭ maĭ arătat Petru Voevod, restaurând-o cu totul, şi ginerele sĕŭ Alexandru Voevod, care după aceea s'a numit Pahomie, şi de Dómna Ruxandra şi alţiĭ...» (Veḑĭ broşura în grecesce, pag. 3.)

4). La mânăstirea Pantocratoruluĭ :.. «Iar exocastrul (προάστειον) orĭ partea dinaintea bisericiĭ unde sunt chiliile, fiind-că s'a dărîmat în maĭ multe locurĭ, din causa vechimiĭ, s'a restaurat de marele Logofĕt Barbul si Gavril din Valachia, boerĭ cinstiţĭ şi religioşĭ.» Tot acestea ne spune şi descrierea maĭ nouă (la pag. 6).

5). La mânăstirea Xiropotamul se ḑice :... «Decĭ prea piosul domn al Valachieĭ, mişcat de zelul dumneḑeesc, a restaurat-o cu totul, cu o cheltuélă fórte mare şi a zugrăvit şi biserica şi a înfrumuseţat-o, cum se vede până astăḑĭ.» În descrierea nouă se spune că acest Domnitor este Alexandru Voevod (veḑĭ pag. 4).

6). La mânăstirea Cotlumuş se ḑice: «Prea strălucitul însă Domn al Valachieĭ Négu Voevod, iar după mulţĭ anĭ şi Radul Voevod-Basarabiĭ, şi Mircea Voevod şi Vintilă Voevod cu încetul o aŭ reînoit. Aceştia se află zugrăviţĭ pe rînd în biserică, ca şi cum aŭ fost, după întâiul, aĭ doilea ctitorí şi înfrumuseţătorĭ aĭ aceleĭ sfinte mânăstirĭ.» Tot acésta se ḑice şi în broşura maĭ nouă (pag. 6).

7). La Simo-Petra se află o Evanghelie, valóre de mare preţ, afierosită de pururea pomenitul Michail Voevod (Michaiŭ Bravul).

8). La mânăstirea Zogravul se cetesce : «Apoĭ cu timpul s'a ruinat şi ars de hoţĭ, s'a restaurat de Domnul Moldoveĭ Ştefan Voevod, în anul 7000,

care este şi zugrăvit în tinda bisericiĭ spre amintire. Iar în broşura maĭ nouă se ḑice: «Aşà la anul 1502, Ştefan Domnul Moldoveĭ a restaurat-o din temelie cu o biserică prea frumósă şi cu o însemnată pictură, cum se vede acum (pag. 2).» Când am visitat şi eŭ sf. Munte, am vĕḑut şi am admirat o trapeză alăturea cu biserica, spre apus, dar care astăḑĭ e în ruină, de jur împrejurul eĭ sunt pietre în relief cu marca ţĕriĭ, zimbrul, şi carĭ eraŭ fórte bine conservate; tot aicia am maĭ vĕḑut şi o pólă de icónă, în fir de aur, cu multă artă, de Dómna luĭ Ştefan-cel-Mare şi pe care o presupun uniĭ a fi un stég de ale luĭ Ştefan-cel-Mare, cu figura sf. Gheorghe, patronul armateĭ din Moldova. Tot aicia am maĭ vĕḑut şi o icónă, Maica Domnuluĭ pe de o parte, iar pe de alta sf. Gheorghe, astăḑĭ ferecată cu argint şi aur în Rusia şi care-ĭ dăruită tot de marele Ştefan, şi se ḑice că-ĭ icóna pe care el o purtà în răsbóie în tot-deauna cu dînsul. Am maĭ vĕḑut la portul mânăstiriĭ acesteia, numit arsena, un turn de piétră zidit în mare spre a se legà de el corăbiile. La acéstă mânăstire maĭ sunt şi documente vechĭ românescĭ în slavonesce. Locuesc în acéstă mânăstire mulţĭ Românĭ. Biserica este tot aceea veche făcută de Ştefan-cel-Mare, dar reparată, precum şi clădirile unde locuesc călugăriĭ sunt din noŭ zidite, numaĭ trapeza luĭ Ştefan stă până astăḑĭ în ruină.

9). La mânăstirea Dohiarul, «reînoirea s'a făcut în urmă de către Domnul Moldoveĭ Alexandru Voevod, pentru ca să nu se uite numele cele atât de însemnate ale Arhanghelilor, ce i s'aŭ arătat luĭ; mişcat de bună voinţă iubitóre de Dumneḑeŭ o a restaurat cu totul şi biserica, iar biserica a ridicat-o din noŭ din temelie la anul 7087 şi a zugrăvit-o pe din năuntru tótă şi a înfrumuseţat-o măreţ, cum se vede, şi este zugrăvit acolo el cu Dómna şi fiiĭ sĕĭ.» Iar în broşura maĭ nouă se ḑice: «După ruinarea mânăstiriĭ s'aŭ adunat iarăşĭ călugăriĭ sub îngrijirea luĭ Gherman, care luând încredinţare de la cel întâiŭ al sf. Munte despre numele arhanghelulul şi istorisindu-le, după ce s'aŭ dus în Moldova, Domnuluĭ Alexandru şi soţieĭ luĭ Dómneĭ Ruxandra mulţimea minunilor luĭ, şi cerêndu-le ajutorul şi sprijinul lor spre restaurarea bisericiĭ ruinate, aceştia ascultând şi respectând pe Gherman, prin însuflare dumneḑeéscă s'aŭ hotărît ca să recládéscă biserica. Decĭ la 1568 s'a trimis, împreună cu Gherman, şi Mitropolitul Teofan, ca să supravegheze la rezidire şi ca Mitropolit al Ungrovlachieĭ (cetesce Moldoveĭ), după zidirea bisericiĭ, Teofan să o sfinţéscă şi apoĭ să se reîntórcă în Moldova. Atuncĭ a venit la sf. Munte Gherman şi, pe când lucrarea se aflà pe la mijloc, s'a bolnăvit şi a murit, lăsând de succesor al sĕŭ pe Ieromonachul Teofil. Iar Mitropolitul împreună cu Egumenul, terminând biserica şi sfinţind-o, a scris prea înălţatuluĭ Domn că tóte s'aŭ îndeplinit şi că Mitropolitul nu se maĭ întórce în Moldova şi se demisionéză din eparchie, după cum se vede zugrăvit purtând vesmintele archierescĭ, iară p piétra mormîntală se cetesc versurile în limba grecéscă: «Ast-fel a fost amintitul ctitor Alexandru Vodă, care la sfîrşitul vieţiĭ luĭ, îmbrăcând schima

monachală şi numindu-se Pahomie, a trecut spre Domnul. Apoĭ Alexandra Dómna, rescumpĕrând de la ceĭ ce stăpâniaŭ tóte pămînturile mânăstiriĭ, i le-a dăruit íarăşĭ, care le stăpânesce. (Broşura pag. 5 şi 6.)

10). La mânăstirea sf. Pavel: «Acum, ḑice Ioan Comnen Doctorul, a devenit prea frumósă şi cu mult maĭ strălucită decât întâiŭ, fiind-că prea piosul Domn a tótă Ungro-Vlachia, Constantin Basarab Voevod Brâncovénul, a ridicat la ea din temelie, prin multe cheltuelĭ, un pirg prea înalt şi vrednic de privit şi l-a împodobit cu deosebite chiliĭ şi cu trapeză minunată. A zidit şi un Paraclis în ĕl frumos şi prea desfătător spre vecĭnica luĭ pomenire.» Tot acésta se spune şi în broşura amintită (la pag. 4).

11). La mânăstirea Xenofon, ḑice Comnen, că «are şépte Paraclise şi că la unul sunt zugrăviţĭ aceştia: Boerul Ban Barbu, Nănciulă Vornicul, Pârvul şi Radu. Cel întâiŭ ctitor a fost sf. Xenofon, de unde şĭ-a luat şi numirea; apoĭ pe la 7053 o aŭ reînoit şi Duca Vornicul şi fratele luĭ Radu, boerĭ aĭ păziteĭ de Dumneḑeŭ Ungro-Vlachiĭ. S'a zugrăvit şi biserica fórte frumos. După aceea renumitul Domn al Valachieĭ, acel mare şi prea luminat Mateiŭ Vodă Basarab, prin cheltuelile luĭ a zugrăvit tinda bisericiĭ şi tótă trapeza, unde sunt şi el cu Dómna sa zugrăviţĭ, spre vecĭnică pomenire.» Asemenea şi în broşură (pag. 1).

12). Mânăstirea sf. Grigorie, după ce s'a ruinat de vechime, ḑice Ioan Comnen: «după aceea însă Domnul Moldoveĭ Alexandru (cetesce Ştefan), părintele luĭ Bogdan Vodă o a restaurat măreţ, la anul 7005 de la Adam.» În cea-laltă scriere cetesc: «După acéa Domnul Moldoveĭ Ştefan, părintele luĭ Bogdan Vodă, a reînoit-o la anul 1500 măreţ. Chrisovul acestuia se află cu chrisóvele celor-lalţĭ ctitorĭ Domnĭ. În urmă arḑênd biserica, Vestmîntarul Mavroghene Ioachim, adunând banĭ de la mulţĭ Domnitorĭ aĭ Valachieĭ şi de la ceĭ maĭ însemnaţĭ din Constantinopole, o a restaurat cum se vede.» (Broşura pag. 4.)

13). La mânăstirea Caracal: «Domnul Moldoveĭ Petru Vodă, voind s'o restaureze, a trimis pe Protospatarul sĕŭ, Petru cu numele, cu mulţĭ banĭ, poruncindu-i-se să o ridice la un loc frumos. Dar Spătarul, pentru ca să câştige din aceĭ banĭ, a zidit numaĭ un turn lângă mare şi s'a întors în Moldova. Auḑind despre acésta Domnul, ĭ-a părut fórte rĕŭ şi a voit să-l decapiteze, iar Spătarul, ca să-şĭ scape viéţa de mórte, s'a făgăduit s'o restaureze cu cheltuéla sa proprie, şi ducêndu-se la sf. Munte a zidit-o în acel loc unde se vede până astăḑĭ şi s'a întors în Moldova bucurându-se, şi l-a primit Domnul cu cinste. Apoĭ înţelegêndu-se, atât Domnul cât şi Spătarul aŭ venit la sf. Munte şi s'aŭ făcut călugărĭ şi s'aŭ numit amândoĭ Pahomiĭ, şi-aŭ trăit restul vieţiĭ lor în acéstă mânăstire, plăcut luĭ Dumneḑeŭ; se află afară de mânăstire şi chilia Spătaruluĭ şi se numesce până astăḑĭ aşà: a Spătaruluĭ.» Iar în a doua scriere se cetesce: «Ctitor acesteĭ mânăstirĭ este Neculaĭ Caracala, din oraşul Caracal, pe care l-a înfiinţat Împĕratul Antonie Caracalla, în provincia Dacieĭ, lângă gurile Oltuluĭ, şi până astăḑĭ se numesce cu nu-

mele ctitoruluĭ. Ruinată în urmă de barbarĭ, Petru Domnul Moldoveĭ a trimis pe Petru Protospătarul sĕŭ, ca să o reînoéscă. Dar acesta fiind avar, a zidit numaĭ un turn lângă mare, care se vede şi până astăḑĭ.

Auḑind despre acésta, Domnul s'a hotărît să omóre pe Protospătar, dar acesta făgăduind că va terminà lucrul, s'a întors înapoĭ şi a zidit din temelie mânăstirea cu turnul, cum se vede.» (Brosura pag. 3.)

14). La mânăstirea Stavronichita se cetesce: «Iar apa pe care o beaŭ sf. părinţĭ carĭ trăiesc în ea, a adus-o prea strălucitul Domn al Ungro-Vlachieĭ, Şerban Vodă Cantacuzin, cu staţiunĭ, lucrare adevĕrat de mult preţ.» Tot aceiaşĭ ne spune şi descrierea maĭ nouă (pagina 1).

Am maĭ vĕḑut în sf. Munte al Atonuluĭ la multe din mânăstirĭ vesminte de preţ mare, dvere, acoperăminte, icóne, odóre cu inscripţiunĭ şi Evangeliĭ pe pergament, tóte dăruite de Domniĭ şi boeriĭ din Principatele Române. Aşà că după ctitoriĭ şi donatoriĭ Imperatorĭ Bizantinĭ vin imediat Româniĭ, carĭ sunt ctitorĭ, înfrumuseţătorĭ şi protectorĭ aĭ Atonuluĭ. Titlul complet al cărţiĭ luĭ Ioan Comnen, din care am extras pericopele citate, este: Προσκυνητάριον τοῦ ἁγίου Ὄρους τοῦ Ἄθωνος, συγγραφὲν μὲν καὶ τυπωθὲν ἐπὶ τῆς γαλινοτάτης ἡγεμονίας τοῦ εὐσεβεστάτου, ἐκλαμπροτάτου καὶ ὑψηλοτάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας, κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασσαράβα Βοεβόδα. Ἀφιερωθὲν δὲ τῷ πανιερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Οὐγγροβλαχίας κυρίῳ κυρίῳ Θεοδωσίῳ, σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἐξοχωτάτου ἰατροῦ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ, ἵνα δίδωται χάρισμα τοῖς εὐσεβέσι διὰ ψυχικὴν αὐτοῦ σωτηρίαν. Τύποις Ἀνθίμου τοῦ ἱερομονάχου, τοῦ ἐξ Ἰβιρίας, ἐν τῇ μονῇ τοῦ Συναγώβου, 1701.

«Proschinitarul sfîntuluĭ Munte al Atonuluĭ, scris şi tipărit pe timpul domnieĭ prea strălucituluĭ, prea piosuluĭ şi prea înălţatuluĭ Domn şi Egemon a tótă Ungrovlachia, Domnul Domn Ioan Constantin Basarab Voevod. Şi a afierosit-o prea sfinţituluĭ Mitropolit al Ungrovlachieĭ, Domnul Domn Teodosie, cu îngrijirea şi cheltuéla prea celebruluĭ Doctor Ioan Comnen, ca să se împartă în dar credincioşilor pentru mântuirea sufletuluĭ luĭ. În tiparele Ieremonachuluĭ Antim din Iberia, în mânăstirea Snagovuluĭ, la 1701. Datele din acéstă carte sunt fórte preţióse pentru viéţa religiósă a Românilor. Tóte acestea sunt înainte de epoca numită fanariotică.

Tóte acestea sunt semne vĕḑute de compătimire şi simpatie pentru popórele creştine în suferinţe şi carĭ eraŭ coreligionare nouĕ. *Aceste darurĭ marĭ aŭ strîns încă maĭ mult raporturile între Grecĭ şi Românĭ, s'a deschis drum larg şi liber între eĭ şi noĭ.*

VI. Greciĭ şĭ-aŭ ales ca punct de plecare şi ca mijloc de activitate de la început religiunea. La eĭ, patriarchatele, maĭ ales cel din Constantinopole, aŭ purtat şi pórtă încă titlul de Etnarch, adecă represintantul poporuluĭ grec în genere. Influenţa religiósă şi prin ea cea naţională a patriarchatelor, exercitată timp îndelungat asupra Românilor, a fost

în tot-deauna binefăcĕtóre, priinciósă şi folositóre naţiunii grecescĭ, şi a ajutat puternic la realisarea scopuluĭ lor, *eliberarea de sub Turcĭ.*

Aşà se explică pentru ce visitaŭ atât de des Patriarchiĭ aceste ţĕrĭ şi persistaŭ cu tótă forţa lor morală de a se grecisà şi ierarchia românéscă, ajutaţĭ în acésta şi de Domnitoriĭ fanarioţĭ. Acéstă tendinţă a lor, dacă nu a reuşit pentru Moldova, a devenit însă fapt pentru Muntenia. Tot ast-fel ne explicăm şi aşà ḑisa închinare a mânăstirilor românescĭ la sf. Munte al Atonuluĭ, la patriarchate şi la alte localităţĭ religióse din orient.

ANEXA II.

Patriarchiĭ şi Ţĕrile-Românescĭ.

1359. Sub Calist I, în a doua patriarchie a sa, la 1359, în luna Maiŭ, 12 ḑile, se supune tronuluĭ patriarchal Mitropolia Ungro-Vlachieĭ, după cererea Voevoduluĭ Valachieĭ Alexandru, chemând ca Mitropolit pe Iachint al Vitzineĭ, oraş în spre Dobrogea, nu departe de Silistra de astăḑĭ, pe care l-a instalat în scaun Calist. (Γεδεὼν, Πατριαρχικοὶ πίνακες, V. I., pag. 430.—Idem, Acta, Patriarchatus, vol. I, pag. 383—388.)

1370. Sub Patriarchul Filoteiŭ, în a doua patriarchie a sa, se hirotonesce al doilea Archiereŭ în Ungro-Vlachia, acésta în August. Acesta-ĭ Daniil Critopul, care promite în scris: «.... μή ποτε μετὰ τὸ χειροτονῆσθαι ·με ὄχλησιν τὴν ἥντινοῦν προξενήσῳ τῷ ὄντι ἐκεῖσε Μητροπολίτῃ Οὐγγροβλαχίας καὶ βουληθῶ πάσης τῆς Μητροπόλεως κρατῆσαι... (Γεδεών, opul citat, pag. 334.—Idem, Acta Patriarchatus, vol. I, pag. 53?—535.)

1371. Casimir, Craiul Polonieĭ, scrie Patriarhuluĭ: «Iar acum sfinte Părinte, Patriarh al Sinódelor ecumenice, cerem de la tine pe Archiereul nostru, ca să se facă binecuvîntarea asupra omuluĭ acestuia. Hirotonisiţĭ Mitropolit pe Antonie, ca să nu se strice legea Ruşilor.» Filoteiŭ a instalat pe Antonie Mitropolit Galiţieĭ şi-ĭ supune sinodicesce administraţiuniĭ Mitropolieĭ luĭ Episcopiile din Holm, Turov, Peremuscli şi Valodimiru. (Γεδεὼν, opul citat, pag. 438.— Acta Patriarchatus, pag. 516, 518, 522, 577 şi 582.)

1394. Auḑind Patriarchia că Biserica roso-vlachică este turburată prin furişarea unor episcopĭ mincinoşĭ orĭ falsĭ, Iosif şi Meletie, şi că a fost alungat, cum se presupune, adevĕratul Mitropolit al Mavrovlachieĭ, care s'a dus la Târnov şi în care loc ĭ-a permis Patriarchul să servéscă tóte cele archierescĭ, de aceea a trimis Exarch la 15 Septemvrie 1395 pe Mitropolitul Mitilineĭ, iar după doĭ anĭ pe Archiepiscopul din Vetleem. (Γεδεὼν, op. citat, pag. 450.)

Este curios că în Acta Patriarchatus, sub Regele Vasilie al Rosieĭ, Mitropolitul Chievuluĭ excomunică pe Episcopiĭ şi poporul din Novgorod. În acéstă excomunicare dată şi acceptată şi la Constantinopole prin sinod, se cetesce între membriĭ Sinoduluĭ şi un Archiereŭ Μαυροβλαχίας. Acésta la 1391.

Acest Mitropolit al Mavrovlachieĭ n'a putut fi decât Mitropolitul grec, alungat la 1394 de către Româniĭ din Moldova, şi care s'a dus maĭ întâiŭ în Constantinopole, şi de acolo a fost trimis în préjma Moldoveĭ la Târnova, şi unde i s'a permis de a servì cele ale archierieĭ, până se va vedé ce se întîmplă în Moldova. (Vedĭ Acta Patriarchatus, pag. 223.)

1395. Isachie din Mavrovlachia a scris Patriarchuluĭ despre veniturile mânăstiórelor din Mavrovlachia, a Născĕtóreĭ de Dumnedeŭ şi a sf. Dimitrie şi-l rógă ca să i se admită acestea cu titlul ctitoricesc. Patriarchul admite numaĭ ca Archiereul loculuĭ să beneficieze de ceea ce este canonic şi de pomenirea numeluĭ după obiceiul de acolo.

1395. Se vede că scrisorile luĭ Isachie le-a dus la Constantinopole Protopopul Petru, când a fost şi numit Exarch în biserica Moldoveĭ, fiind excomunicaţĭ Iosif şi Meletie, Episcopiĭ românĭ. În Acta Patriarchatus s'aŭ păstrat actele originale în acéstă schismă, provocată de Patriarchat, pentru că voià să trimită Mitropoliţĭ şi Episcopĭ, direct din Constantinopole şi în Moldova, cum a fost trimis maĭ înainte în Valachia. Moldoveniĭ s'aŭ opus a-şĭ grecisà şi supune autonomia lor bisericéscă Patriarchatuluĭ. (Vedĭ Acta Patr., pag. 121—146, vol. II.)

1395. În Septemvrie este trimis de Patriarch în Valachia şi Mavrovlachia Mitropolitul Mitilineĭ, pentru a anchetà răsvrătirea Archiereilor şi a-ĭ aduce de a supune biserica Moldoveĭ Patriarchatuluĭ, alt-fel a-ĭ lăsà sub caterisire. (Acta Patriarchatus, p. 256, vol. II.)

1397. Se trimite Archiepiscopul din Betleem în Galiţia şi maĭ ales în Moldova ca să cerceteze faptele schismeĭ şi să facă hirotoniĭ, etc. (Acta Patr., pag. 278—280, vol II.)

1401 Iunie. În urma cereriĭ Domnuluĭ Moldovlachieĭ Alexandru-cel-Bun, s'a deslegat de caterisire Iosif ce fusese caterisit de către Antonie Patriarchul, pretextând că ar fi fost hirotonit necanonic de către Episcopĭ sîrbĭ, dovedindu-se că a fost hirotonit de Mitropolitul Galitieĭ, care aveà voie patriarchală de a hirotonì Episcopĭ în Episcopatele Rosieĭ Micĭ. (Γεδεὼν, op. citat, vol. I, pag. 480.) Iosif a fost recunoscut de Mitropolit canonic pentru Moldova.

1401 Maiŭ. Mitropolitul Ungrovlachieĭ se intituléză: *Ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος πάσης Οὐγγρίας καὶ Πλαγηνῶν*. (Vedĭ Acta Patriarchatus.)

1401 Iulie. Se găsesce un Episcop, τοῦ μέρους Οὐγγροβλαχίας τῆς κατὰ τὸν Σεβερῖνον. (Acta Patriarchatus, pag. 619 vol. II.)

1401 Iulie 26. Protecdicul Eugenie raportéză Sinoduluĭ că aŭ venit scrisorĭ de la Alexandru, Domnul Moldoveĭ, în cestiunea Mitropolituluĭ Iosif, hirotonit de Antonie al Galiţieĭ canonicesce. Sinodul, conform raportuluĭ Protecdiculuĭ, trimite în Moldova pe doĭ ómenĭ de încredere aĭ Patriarchuluĭ, pe Grigorie duhovnicul şi pe dascălul sf. Evangeliĭ Chir Manuel Arhonde (boer), ca să facă cercetare şi dacă vor găsì că nu este vinovat Iosif, să-l declare de Mitropolit canonic. Protecdicul maĭ spune că-ĭ rudà cu Domniĭ ţĕriĭ Iosif şi că n'a trimis să se desvinovăţéscă până acum pe nimenĭ la Constantinopole,

pentru că în ţéră eraŭ schimbărĭ dese de domniĭ, şi când voià să trimită erà împedicat. Comisariĭ Patriarchatuluĭ, întrebând pe boerĭ, aŭ constatat că Iosif erà în tótă regula hirotonit şi nevinovat. (Veḑĭ Acta Patr., vol. II, pag. 528 533.)

Acestea despre relaţiunile Patriarchatuluĭ cu Ţérile-Românilor până la luarea Constantinopoluluĭ, 1453.

1450. Se adună sinod în Constantinopole şi se hotărĕsce că sinodul din Florenţa este eretic şi că decisiunile luĭ nu sunt primite de Biserica de Rĕsărit. (Γεδεὼν, op. citat, pag. 467). După luarea Constantinopoluluĭ:

1502 (?). Pe timpul luĭ Nifon ca Mitropolit al Ungrovlachieĭ s'aŭ aşezat şi s'aŭ înfiinţat cele două episcopate în Valachia, al Rîmniculuĭ şi al Buzĕuluĭ. (Γεδεών, op. cit., pag. 495.) Se dă ca causă a duceriĭ luĭ Nifon din Valachia, că n'a voit să recunóscă şi să binecuvinteze o căsătorie necanonică. El s'a dus în Macedonia, apoĭ în Pelagonia, în urmă în sf. Munte la mânăstirea Dionisiuluĭ, unde a şi încetat din viéţă între aniĭ 1504—1508. (Γεδεών, opul citat. Ioan Comnen Doctorul (Iroteŭ al Dristreĭ) ì-a compus serviciul, care se prăznuesce la 11 August (acolo).

1504 (?). Ioachim I, în a doua patriarchie a sa, voind ca să îmbunătăţéscă situaţiunea deplorabilă a Patriarchatuluĭ, a pornit în Moldova după cerut milă, dar domnul s'a arătat fórte rece şi nicĭ l-a primit. Ioachim ambiţionând a eşit din Moldova întristat. A umblat şi prin Valachia, dar tot cam aşà a păţit şi întorcêndu-se spre Constantinopole, a murit la Dristra. (Γεδεών, op. citat, pag. 497 şi 494.)

1514. Pahomie I, fiind Patriarch a doua óră, a fost otrăvit de servitorul seŭ în Silivria, când se întorceà din Moldova şi Valachia, în care a fost să strîngă banĭ pentru biserica mare, pentru că pe atuncĭ Patriarchatul se susţineà din aceste ajutorurĭ. Începuse simonia de demult şi trebuià să plătéscă sumele ce li se cereaŭ de Turcĭ, (Γεδεών, op. citat, pag. 498.)

1514. A învoit Domnuluĭ Valachieĭ Négoe canonicesce de a strămutà reşedinţa metropolitană de la Curtea de Argeş la Târgovişte, pe când erà văduv scaunul mitropolitan al Ungrovlachieĭ. (Γεδεών, op. citat, acolo.)

1518. Se pare că pentru îndreptarea economică a situaţiuniĭ Patriarchatuluĭ, Patriarchul Teolipt a cutreerat Valachia. Cunóscem că pe la finele anuluĭ acestuia, împreună cu Mitropoliţiĭ din Sere, Varna şi Vizia (chemaţĭ de către Domnitorul Négoe şi Episcopul Elenopolieĭ, aŭ săvîrşit târnosirea Curţiĭ-de-Argeş. (Γεδεών, op. citat. — Φωτεινός, Ἱστ. Δακ. II, p. 82.)

1545. *Irimia* I, în a treia óră Patriarch, a umblat prin Moldova şi Valachia ca să strîngă contribuţiunĭ pentru îmbunătăţirea economică a Patriarchatuluĭ. (Γεδεών, op. citat, pag. 505.)

1577. Petru Schiopul, Domnul Moldoveĭ, face darurĭ însemnate Patriarchatuluĭ pe timpul Patriarchuluĭ Mitrofan al III-lea, în a doua patriarchie a sa. (Γεδεών, op. cit., p. 523.)

1586. Teolipt al II-lea a încetat din viéţă în Valachia, pe când o cutreierà cerênd milă. (Γεδεών, op. cit., pag. 528.)

1590. Ieremia al II-lea, în patriarchatul sĕŭ de 'a treia óră, a umblat prin Moldova pentru milă şi a trecut în Rusia, când a înfiinţat şi patriarchatul (acolo).

De aicia şirul Patriarchilor şi influenţa lor asupra Principatelor nu se întrerupe până la eliberarea lor, 1821. Faptul fiind cunoscut de toţĭ, nu maĭ continuŭ cu enumerarea cronologică a Patriarchilor. Cine voesce să cunóscă acest material să consulte pe Ghedeon, Πατριαρχικαὶ πίνακες, douĕ volume.

Cu aceste venituri, deşi s'aŭ făcut în curgerea timpurilor multe abusurĭ, se alimentà puternic simţimîntul naţional între Grecĭ, se susţineaŭ societăţile secrete panelenice, se plătiaŭ profesoriĭ de pe la şcólele grecescĭ din orient şi în fine se mănţineaŭ edificiile şi instituţiunile religióse şi serviciul lor în tot ortodoxismul din Turcia.

ANEXA III.

Ce aŭ dat Românii la Patriarchia din Constantinopole.

1580. Fostul Domnitor al Moldoveĭ Petru Schiopul a dat bisericiĭ patriarchale Παμμακαρίστῳ casele luĭ, ce fusese altă dată proprietatea unuĭ Pallî. (Γεδεὼν Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ Ναοῦ.)

1586—1597. S'a ţinut un sinod endemic în casele Hamalogli. Resultă că acéstă casă şi locuinţele Domnitorilor Valachĭ a fost casa patriarchicéscă, în care erà situat centrul ortodoxieĭ timp de 11 anĭ. (Opul citat.)

Pe timpul Patriarchuluĭ Ieremia al III-lea, s'a dat o enciclică către toţĭ ortodoxiĭ şi scrisorĭ speciale către Domniĭ Valachieĭ şi Moldoveĭ prin care se anunţă zidirea bisericiĭ patriarchale, cu casele din prejur. Cu voia guvernuluĭ se cereaŭ pentru acoperirea cheltuelilor şi pentru plata împrumuturilor contractate în acest scop tot ajutorul şi mila ortodoxilor creştinĭ, cât şi darul pioşilor domnitorĭ. (Actul a fost publicat întâiŭ în Λεξικῷ Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας, Vol. III. K., pag. 1004. B.)

Pe uşa din drépta a narticuluĭ bisericiĭ patriarchale se păstrézä până astăḍĭ inscripţiunea: «Acéstă prea respectată şi patriarchală biserică s'a zidit din temelia eĭ pe timpul patriarchieĭ respectatuluĭ Patriarch chir Ieremia, cu cheltuéla şi concursul creştinilor religioşĭ, fiind ca epitropĭ şi supraveghetorĭ prea sf. Mitropoliţĭ, al Nicomidieĭ chir Paisie, al Niceeĭ chir Gherasim, al Halcedonuluĭ chir Partenie, al Pruseĭ chir Chiril, al Varneĭ chir Calinic, fiind împreună supraveghetorĭ şi prea cinstiţiĭ boerĭ, marele Eclesiarch chir Constandin şi Hagi chir Constantin, fost Capuchihae al Ungro-Vlachieĭ. 1728 Decemvrie 18.»

Cel ce a dat banĭ pentru acéstă clădire dintre aceştia a fost Capuchihaia

Moldovlachieĭ Constantin, după cum se dovedesce iarăşĭ din inscripţiunea următóre pusă pe uşa din mijloc a templuluĭ: «Pomenesce Dómne pe robul tĕŭ Constantin Capuchihaia Moldovlachieĭ, cu a căruĭ cheltuiélă s'a ridicat acéstă uşă. 1720.» (Idem, opera citată.)

1696. Septemvrie 22. Fostul Patriarch Dionisie fuge în Valachia şi nu se maĭ întórce, unde a şi murit, la data de maĭ sus.

În localitatea din jurul Constantinopoluluĭ, a sfîntului Ştefan, eraŭ zidite palatele Domnuluĭ Valachieĭ Constantin Basarab, pe la începutul secoluluĭ al XVII-lea, şi unde aŭ stat după ce a fost scos din domnie, până la execuţiunea luĭ şi a fiilor luĭ. (Veḑĭ Υψ. Κομνηνοῦ, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, pag. 294 şi 296.) Iată ce ḑice Ipsilant Comnen despre Brâncoveanu: «Turciĭ îl aveaŭ pe Brâncoveanu rĕŭ privit pentru credinţa către eĭ, creḑêndu-l aliat al luĭ Petru, maĭ adăugându-se şi trădarea rudelor luĭ Cantacuzinescĭ, s'a pus decĭ în lucrare mazilia luĭ şi se face Domn Valachieĭ în locul luĭ nepotul luĭ Ştefan al II-lea Cantacuzin. Venind Brâncoveanu în Constantinopole, după ce fusese Domnitor în Valachia anĭ în şir 25 şi şése lunĭ, a locuit în casele luĭ la sfîntul Ştefan. Fiind fórte bogat, a găsit mijlocul să se familiariseze (împrietenéscă) şi cu epitropul (Vizirul) şi cu alţĭ însemnaţĭ aĭ Împĕrăţieĭ turcescĭ. Acestea auḑindu-le Ştefan Voevod şi ceĭ-lalţĭ Cantacuzinescĭ, presupunênd să nu se facă iarăşĭ Domn în Valachia, găsind între scriptele luĭ diploma Cesaruluĭ, prin care-l făceà Principe al imperiuluĭ (acésta erà ascunsă secret în o ladă, păstrată în mânăstirea Colţa), o aŭ trimis luĭ Sultan Ahmet.» (Op. citat, p. 194.)

«Primind Sultanul Ahmet diploma cesariană, hotăresce mórtea luĭ Brâncoveanu şi, pogorându-se la Ghiali-Chioski, aŭ fost ucişĭ maĭ întâiŭ ceĭ şése fiĭ aĭ luĭ, sub ochiĭ luĭ Brâncoveanu, apoĭ ucide şi pe Brâncoveanu. Maĭ întâiŭ ĭ-aŭ fost schingiuit în cuptorul ars aluĭ Bostangi-başa, ca să spună avuţiile lor. Apoĭ aŭ înecat şi pe Dómna luĭ. Tot Constantinopolul de orĭ-ce vîrstă şi orĭ-ce ném dintre locuitoriĭ oraşuluĭ s'aŭ spăimântat şi s'aŭ întristat. Un nepot al luĭ de aĭ fiuluĭ, fiind la ţîţă, a scăpat de mórte, fiind-că a fost ascuns de crescĕtórea luĭ, când aŭ venit Turciĭ şi ĭ-aŭ ridicat din locuinţa lor cea din sfîntul Ştefan. Şi ceĭ ce sunt în Valachia, Neculaĭ şi Manuel, sunt următorĭ aĭ acestuia.» (Op. cit., pag. 296).

În cimitirul bisericiĭ sfinteĭ Paraschiva din Constantinopol eraŭ mormintele familieĭ Lahovari, pe la începutul secoluluĭ al XVII-lea şi al Domnuluĭ Valachieĭ Radu.

De la Patriarchul Dionisie la 1772 avem o scrisóre sinodică şi în care cetim, că pentru iluminatul cu céră şi alte cheltuielĭ ale Patriarchieĭ, care erà strămutată în biserica sf. mareluĭ Mucenic Gheorghe, aŭ contribuit şi următórele mânăstirĭ românescĭ; 1). De la mânăstirea Stavropigială a sfinţilor Apostolĭ, zidită de Duca Vodă, să trimiteaŭ 25 besmene (μπεσμένα) céră anual. 2) De la mânastirea Stavropigială a luĭ Ştefan Vodă, numită Casin, se trimiteaŭ 100 ocale céră anual. (Mânăstirea luĭ Duca Vodă, Cetăţuia, erà închinată la sf. Mormînt, dar Domnul fundator a obligat pe egumenĭ să deà anual acéstă cantitate de céră la Patriarchia din Constantinopole.)

La 1695 «prin mila luĭ Dumneḑeŭ, prea piosul şi prea strălucitul Domnitor, Domnul Domn Antioch Voevod a tótă Moldovlachia, de la început când a fost miluit de Dumneḑeŭ cu domnia, a declarat din propria sa iniţiativă să deà anual mareĭ bisericĭ, adecă Patriarchieĭ la biserica sf. mareluì Mucenic Gheorghe, din strălucita sa domnie, câte 100 ocale de céră pentru iluminarea pompósă a templuluĭ, spre vecĭnică amintire a mântuiriĭ sufletescĭ şi trupescĭ a străluciriĭ sale.»

1727. «Prea înălţatul şi prea piosul Domnitor, Domnul Domn Ioan Grigoraşcu, Voevod a tótă Moldovlachia, la venirea sa ca Domnitor, a dat iarăş 100 ocale de céră anual.»

Sub Patriarchul Calinic al VI Acarnan, devenind mânăstirea Hurezu zidită de Constantin Basarab, Stavropigială, a fost obligată să deà câte 30 ocale de céră anual la Patriarchie.

1722. Domnul Valachieĭ Neculaĭ Mavrocordat a hotărît să se deà anual de la domnia Valachieĭ câte 150 ocale de céră la Patriarchie.

Iată în traducere actul patriarchal, prin care se constată că Petru Voevodul a donat casele sale Patriarchatuluĭ. (Veḑĭ Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ Ναοῦ, de Μανουὴλ Γεδεών, pag. 144, extras din Cronicul No. 136.)

«Smerenia nóstră, cu sciinţa şi cus ocotinţa şi a sfinţituluĭ complet Sinod al Archiereilor, iubiţilor în Duhul Sfînt, fraţĭ aĭ noştri şi conliturgisitorĭ, tuturor se dă de scire şi se adeveresce, că prea renumitul şi prea creştinul Domnitor, odinióră a tótă Moldova, Domnul Ioan Petru Voevod, fiŭ iubit în duhul al smerenieĭ nóstre, mişcat de la început, chiar şi înţelegênd, ca prea înţelept, nestatornicia lucrurilor omenescĭ şi că comóra binefaceriĭ este la Dumneḑeŭ, a mileĭ, a afierosiriĭ către Dumneḑeŭ şi a îndurăriĭ din cele ce are cine-và, este numaĭ la Dumneḑeŭ, celor ce le săvîrşesc, acestea prin o socotinţă binevoitóre şi o iubire de bună voie, cu din inimă şi din tot sufletul a făcut afierosire în genere a tuturor caselor luĭ, a proprietăţilor ce aŭ fost odinióră ale luĭ Ralli şi le-a dăruit şi le-a afierosit respectateĭ şi patriarchicesciĭ bisericĭ a Prea Sfinteĭ numita *Panmacaristu*, a mareĭ Bisericĭ, după cum arată scrisórea şi *chrisovul* dat de el către noĭ, în cât să fie spre pomenirea luĭ şi a fericiţilor sĕĭ părinţĭ şi a Dómneĭ soţieĭ luĭ şi a iubiţilor fiĭ neîntrerupt în marea Biserică, adecă vecĭnic, să aibá însă voia acésta, şi numaĭ el, Domnul Petru Vodă, când cu ajutorul luí Dumneḑeŭ va venì în Constantinopole să steà şi să se găzduéscă în aceste case şi să fie neîmpedicat şi să le aibă în întrebuinţare casele preferindu-se altora cu deosebire. Acéstă afierosire este unică, de apururea desăvîrşită, ca făcută luĭ Dumneḑeŭ în mânăstirea mareĭ Bisericĭ. Iar cel ce s'ar încercà de a le înstrăinà când-và, să fie sub pedepsele vineĭ relative la acésta, ca contrarie legilor şi canónelor. Cele odată afierosite luĭ Dumneḑeŭ sunt nestrămutate şi datoresc să rĕmână neschimbate de la sfintele bisericĭ, când aŭ ajuns a fi afierosite cu buna voie a afierositoruluĭ. Pentru acestea dar s'a făcut şi acest present înscris deslușitor al nostru sinodicesce şi s'a dat amintituluĭ

prea gloriosuluĭ Domn Ioan Petru Voevod, fiŭ sufletesc al smereniei nóstre, spre asigurare.

«Luna Ianuarie, indictionul al VIII-lea.»

Urméză subsemnăturile a 17 sinodiştĭ cu Patriarchul în frunte; iar la urmă există şi subsemnătura Domnitoruluĭ: «Ioan Petru Voevod.»

Tot Petru Voevod a maĭ dăruit Patriarchieĭ sub Patriarchul Iremia, rugat de acesta, următórele: un cazan mare, douĕ tingirĭ marĭ, o sinie mare, una mică, κοαζὶ-τεψὶ, douĕ κουκούμια marĭ, patru lingurĭ, sahane, cele dintâiŭ o sută şi altele γιαχνὶ-τεψὶ de 50 ocale, avênd fie-care numele şi pecetea domnéscă, cap de boŭ, imprimat după obiceiŭ. Aceste darurĭ le-a făcut la 1576. (Idem, opul citat.)

Dintre respectabiliĭ donatorĭ se însémnă şi Dómna Ruxandra, soţia luĭ Alexandru Vodă a tótă Moldo-Vlachia, care a afierosit un potir de argint aurit de 195 dramurĭ. Alexandru, Domnul Moldoveĭ, a dăruit un chivot de argint fórte frumos de 585 dramurĭ. (Vedĭ Γεδεών, opul citat.)

În codicele XIV de afierosirĭ şi darurĭ la biserica mare, se găsesce între aniĭ 1714—1716, că Şerban este fiul Domnuluĭ Ştefan Cantacuzin, care a luat mare parte la învinuirea luĭ Constantin Brâncoveanu, şi care a suferit acea tragică mórte martirică, împreună cu fiiĭ sĕĭ. (Γεδεών, opul citat, pag. 160.)

La 1696, în luna luĭ Martie, s'aŭ adus prin prea sfinţitul Mitropolit al Ungro-Vlachieĭ, chir Teodosie, obiectele (vestminte) sfinţite ale rĕposatuluĭ Meletie, fost al Ohriveĭ, pe care le-a afierosit prea respectateĭ bisericĭ patriarchale. (De aicĭ urméză enumerarea lor.) (Idem, opul citat.)

La 1700, de asemenea în luna Martie, rĕposând în Moldova Patriarchul Iacov, din Chio de loc, a dăruit vestmintele luĭ mareĭ Bisericĭ, pe care Domnul Antioch al Moldoveĭ le-a trimis în Constantinopole. (Urméză lista lor.) (Idem, opul citat.)

La 1708, luna Aprilie, a afierosit prea nobilul boer, marele Dvornic al domnieĭ Ungro-Vlachieĭ, Domnul Şerban Cantacuzin, un sacos de aur greŭ, cu faţa albă şi cu ramurĭ galbene cusute... mareĭ Bisericĭ. (Γεδεὼν, opul citat, pag. 175.)

Pe timpul domnitorilor Fanarioţĭ s'aŭ făcut o sumă de darurĭ prin chrisóve domnescĭ şi din carĭ ni s'aŭ conservat multe. Faptul iarăşĭ fiind sciut de orĭ-ce cărturar, mĕ abţin de a le maĭ reproduce.

Influenţa religiuniĭ ortodoxe prin patriarchĭ şi clerul grecesc saŭ grecisat, a adus iarăşĭ de la început serviciĭ enorme causeĭ naţionale grecescĭ şi a uşurat fórte mult mersul treptat al némuluĭ lor spre scopul propus.

ANEXA IV.

Contribuțiunĭ pentru sinodul endemic și Academia din Constantinopole.

1769. În o scrisóre sinodică a Patriarchuluĭ Meletie al II-lea, se ḑice că s'a depus odată pentru tot-deauna la procente sumele următóre pentru sinodiștĭ de către marele Interpret al Înalteĭ Porțĭ și mare Logofĕt al mareĭ Bisericĭ Nicolae Șuțu: 2.000 leĭ, de către fostul mare Postelnic Alexandru Ipsilant și prin următorul sĕŭ 2.000 și procentele lor 1.200 leĭ, darea de 1.500 leĭ anual, de către Domniĭ Moldoveĭ și al Valachieĭ. (Γεδεών, op. cit., pag. 232.)

1764. Michail Racoviță, prin un chrisov, a hotărît să se deà 1.000 leĭ anual.

1764. Grigorie Ghica, Domnul Moldoveĭ, tot prin chrisov, dă anual suma de 500 leĭ.

1777. Mitropolitul Ungro-Vlachieĭ a dat o sumă de 2.750 leĭ, Marióra Rosetti, soția luĭ Dracu Șuțu, 250, și soția Spătaruluĭ Dumitrache, Elena Șuțu, 250 leĭ.

1794. Darea anuală către Academia din Constantinopole, din Valachia, erà de 1.000 leĭ. În Moldova de 800 leĭ.

1780. Alexandru Ipsilant, Domnul Valachieĭ, a dat 6.000 leĭ.

1805. Alexandru Moruzi al Moldoveĭ a regulat ca contribuțiunea Moldoveĭ la școla din Constantinopole să fie de 3.000 leĭ.

1818. Γεώργιος Κλεόβουλος, Gheorghe Cleobul, din Filipopole, ce a studiat în Germania și în Franța, unde a învĕțat și metodul *Alilodidactic* (ἀλληλοδιδακτικὴ μέθοδος), a fost profesor în Iașĭ, unde a întrodus și predat pentru întâia dată metodul alilodidactic, după cum singur declară în epistola sa din 15 Decemvrie 1818, ḑicênd că boerul Agă al Moldoveĭ Nicolae Roznovanu a chemat pe Cleobul, ca Epitrop al școlelor, să predeà public în acest oraș metodul sĕŭ alilodidactic. (Veḑĭ epistola sa în jurnalul periodic Λόγιον Ἑρμῆν, 1819, pag. 27—74). Tot el a întrodus și în Bucurescĭ acest metod. (Veḑĭ Filip Ioan, Λόγος Ὀλυμπιακός, Atena 1871, pag. 28). Eŭ posed de la 1823 Tabele (πίνακες) de metod alilodidactic și în limba română, imprimate la Iașĭ de către Mitropolitul Veniamin, în scop de a se întroduce acest metod și în școlele nóstre naționale începĕtóre. Nu este fără interes pentru noĭ de a sci când s'a întrodus la Românĭ metodul Alilodidactic în învĕțămînt. În școlele grecescĭ din Turcia s'a întrodus maĭ târḑiŭ acest metod.

1760. Ἰωάννης Δημητριάδης, Ioan Dimitriade, născut la Furna din Agrafe, a fost profesor în Academia din Iașĭ sub directoriĭ Cercel și Theotochi. A fost și profesor la fiiĭ Domnitoruluĭ Moldoveĭ Grigorie Alexandru Ghica, luĭ Dimitrie și Alexandru. El a tradus și Tesaurul luĭ Enric Stefan. A murit pe la finele secoluluĭ al XVIII-lea. (Veḑĭ Markellus, Episodes littéraires en Orient, Paris 1851. Vol. I, pag. 331—333.—Idem Γεδεών, op. citat, p. 242.)

Ce se studià în Academiĭ?

Anul I. Matematica, după manualul luĭ Nicifor Theotochi, Logica, poesiĭ din Omer, din Tucidide, Plutarch, Xenofon, Isocrat și Luchian. (Școlarul când intră în Academie, trebuià să scie gramatica și să aibă noțiunĭ din sciințe.)

Anul II. Trigonometria, αἱ κανωνικαὶ τομαί, Algebra, Metafisica.

Anul III. Sciințele fisice, după Theotochi, și morale.

Anul IV. Astronomia și Teologia.

În Academiĭ se propuneaŭ cursurile în limba veche grécă.

Prin biserică dar aŭ început Greciĭ activitatea lor pentru emancipare de sub Turcĭ, în care scop s'a grecisat și ierarchia bisericiĭ românescĭ.

Trec acum asupra considerațiunilor literare din epoca fanariotică.

VII. Pentru ca ideia de emancipare a Grecilor să devină faptă cu timpul, trebuiaŭ să se publice cărțĭ, prin carĭ să se rĕspândéscă ideile naționale, să se descrie în colorĭ viĭ vechea lor glorie strămoșéscă și să se îndemne cât maĭ mult la revendicarea drepturilor lor de altă dată ca națiune liberă. Se arătà prin acele scrierĭ, că strămoșiĭ lor aŭ produs cultura și lumina intelectuală în lume, iar astădĭ, spre rușinea și defăimarea numelor strămoșilor lor, eĭ zac în sclavie, împilațĭ, urgisițĭ, necinstițĭ de Turcĭ. În acest scop de timpuriŭ s'a inventat de ómeniĭ lor politicĭ profețĭ ad-hoc, carĭ pururea se explicaŭ și se interpretaŭ de către clerul și profesoriĭ de prin școlele lor grecescĭ sub auspiciile și adumbrirea religiósă ortodoxă, că adecă a sosit timpul de a sfărîmà lanțurile sclavieĭ. Țineaŭ vecĭnic aprins în inima compatrioților lor focul sacru al iubiriĭ de *Patrie*. Acest fapt nu erà ce-và întîmplător, ci resultă din un plan preconceput și cu multă prudență condus. S'aŭ publicat în țĕrile nóstre și în occident multe cărțĭ de ritual bisericesc, pentru carĭ s'aŭ și înființat anume tipografiĭ grecescĭ spre finele seculuĭ al XVII-lea în Principate, și la Iașĭ și la Bucurescĭ. Apoĭ spre a ține strîns legat pe poporul grecesc ortodox de legea strămoșéscă, care erà în orient pe acele vremurĭ amenințată de intrigile, influența și abilitatea propagandelor catolice prin iesuițĭ.

ANEXA V.

Imprimate grecescĭ în Principate.

1642. Cel dintâiŭ imprimat grecesc săvîrșit între Românĭ la Iașĭ, în tipografia Domnéscă din mânăstirea sf. Treĭ Ierarchĭ, este intitulat:

«Παρθένιος ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.» «Partenie cu mila luĭ Dumnedeŭ Archiepiscop Constantinopoluluĭ, Romeĭ Nouĕ și Patriarch Ecumenic.»

La sfîrşitul imprimatuluĭ se cetesc următórele: «Ἐτυπώθη ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαβίας ἐν τῇ Σεβασμίᾳ καὶ αὐθεντικῇ μονῇ τῶν ἁγίων Τριῶν Ἱεραρχῶν κατὰ τὸ αχμβ=1642 ἔτος τὸ σ(ωτή)ριον, ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ. Κ (20).» «S'a tipărit în Iaşul Moldoveĭ în respectata şi Domnésca mânăstire a sfinţilor Treĭ Ierarchĭ, la 1642, anul mântuiriĭ, în luna luĭ Decemvrie în 20.»

Acest imprimat este o fóe volantă, şi care cuprinde hotărîrea Sinoduluĭ din Iașĭ, ţinut în biserica sfinţilor Treĭ Ierarchĭ contra Calvinilor şi a cărţiĭ publicate sub numele luĭ Ciril Lucaris, ce conţineà învĕţăturĭ eretice, dar care pretindeà că ar cuprinde învĕţătura bisericiĭ creştine ortodoxe de rĕsărit. (Veḑĭ Τοῦ μακαρίτου Μελετίου Συρίγου, imprimată în Bucurescĭ la 1690, cu cheltuéla luĭ Constantin Basarabă, în care scriere este combătută punct cu punct întréga pretinsă *Mărturisire a Credinţeĭ Creştine*, publicată sub numele luĭ Ciril Lucaris.)

Eŭ n'am vĕḑut nicĭ odată acest imprimat fórte valoros pentru istoria începutuluĭ tipografieĭ la Românĭ și în special a aceleĭ grecescĭ. Acéstă descoperire o datorim d-luĭ Emile Legrand, profesor la şcóla naţională de limbile orientale din Paris. D-sa ḑice: «Noĭ datorim cunoscinţa acesteĭ preţióse foĭ prieteniei d-luĭ Henri Omont, care a descoperit-o întîmplător în fruntea manuscriptuluĭ 67 al suplementuluĭ armenesc din Biblioteca nóstră Naţională.»

N'am întâlnit nicăirĭ, nicĭ în imprimatele grecescĭ din ţéră, nicĭ în vre-un alt autor, că hotărîrea sinodală s'ar fi imprimat imediat în Iașĭ, împreună cu epistola către Domnul Vasile Lupu, din partea Sinodiştilor, prin care-ĭ mulţumesc că a adunat pe cheltuéla sa acel Sinod.

D-l Emil Legrand, corespondentul meritos al Academieĭ nóstre, ne dă următórele amănunte asupra acestuĭ imprimat: Că pe frontispiciŭ există o xilografie representând pe sf. Fecióră cu Iis. Christos prunc. Fóia este imprimată pe două colóne, decretul sinodal orĭ hotărîrea, maĭ propriŭ ḑis, dată sub Patriarchul Partenie asupra dogmelor calvinescĭ sub semnăturile membrilor Sinoduluĭ, cu care se terminà imprimatul sfînt pe treĭ colóne. După acestea vin armele orĭ insigniile ţĕriĭ Moldoveĭ, între două vasóne de florĭ şi scrisóre către Vasile Lupu. Acestea sunt amănuntele ce ni s'aŭ dat asupra celeĭ întâĭ tipăriturĭ grecescĭ în Moldova de către eruditul nostru corespondent (Veḑĭ *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs au dix-septième siècle*, par Emile Legrand, professeur à l'Ecole Nationale des langues orientales, Tome III, Paris 1895). Hotărîrea Sinoduluĭ Constantinopolitan a fost datată 1642, luna Maiŭ, indictionul 10, care ar însemnà că deliberările Sinoduluĭ din Iașĭ aŭ ţinut până la Decemvrie în 20, când s'a dat și hotărîrea Sinoduluĭ din Iașĭ, care este identică cu aceea din Constantinopole şi care ni s'a conservat în scrierea luĭ Meletie Sirig, imprimată în Bucurescĭ la 1690, în partea a doua, în care s'a imprimat şi scrierea luĭ Dositeiŭ Patriarchul Ierusalimuluĭ, intitulată: «Ἐγχειρίδιον ἔλεγχον τὴν Καλβινικὴν φρενοβλάβειαν...». «*Manual çe combate învĕ-*

țatura greșita calvină... În acéstă lucrare a luĭ Dositeiŭ, la pagina 24—29, ni s'a păstrat hotărîrea patriarchală a Sinoduluĭ din Constantinopole, trimisă către Sinodul din Iașĭ, spre a o cunósce înainte de a intrà în deliberare Sinodiștiĭ din Iașĭ. Ni s'a maĭ păstrat acéstă hotărîre a Sinoduluĭ din Constantinopole și în opera: Monuments authentiques de la Religion des Grecs et de la fausseté de plusieurs Confessions de foi des chrétiens orientaux, par le Sieur Aymon, à la Haye 1708, pag. 335—364.

Din epistola adresată Domnitoruluĭ Vasile Lupu de către membriĭ Sinoduluĭ, prin care-ĭ împletesc laude de apĕrător al ortodoxismuluĭ și-ĭ mulțumesc pentru ospitalitatea domnéscă pe timp de la Maiŭ până la Decemvrie a anuluĭ 1642, se străvede că în adevĕr hotarîrea luată de Sinodul din Iașĭ a fost imprimată atuncĭ, și dar imprimatul aflat de d-l Henri Omont este o realitate.

Iată cum începe acéstă epistolă:

«Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ μεγαλοπρεπεστάτῳ Δουκί, θεοσεβεστάτῳ αὐθέντι καὶ ἡγεμόνι πάσης Μολδοβλαχίας, Κυρίῳ Κυρίῳ Ἰωάννῃ Βασιλείῳ Βοεβόδα σωτηρίαν παρὰ Θεοῦ.

«.... Σὸν ἦν ὡς ἀληθῶς Δοὺξ μεγαλοπρεπέστατε, τύποις ἐκδοῦναι καὶ τὰ συνοδικὰ ταὐτὶ γράμματα ....»

«Prea luminatuluĭ, prea mărețuluĭ Duce, prea piosuluĭ Domn și Egemon a tótă Moldovlachia, Domnuluĭ Domn Ioan Vasilie Voevod, mântuire de la Dumnedeŭ.

«Ție țĭ-a fost dat, prea mărețule Duce, să editezĭ prin tipare și aceste scrisorĭ sinodice....» (Vedĭ traducerea întrégă în românesce a acesteĭ hotărîrĭ în Revista Teologică, anul I și II, 1883 și 1884.)

Nu scim de unde s'aŭ adus aceste litere grecescĭ în Moldova pe la 1642. Cunóscem acum însă un imprimat în grecesce din acest an, cum și confirmarea luĭ chiar de către Sinodiștĭ prin epistola adresată Domnitoruluĭ.

1682. De la 1642 și până la 1682, timp de 40 de anĭ, nu se maĭ află nicĭ un imprimat grecesc în Moldova, deșĭ existaŭ litere aduse. Care să fie causa?

Acel al doilea imprimat pórtă titlul:

Τοῦ μακαριωτάτου καὶ σοφωτάτου Πατριάρχου τῆς μεγάλης καὶ ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ Κυρίου Νεκταρίου, πρὸς τὰς προσκομισθείσας θέσεις κατὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις φρατόρων, διὰ Πέτρου τοῦ αὐτοῦ μαΐστορος περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα. Ἀντίρρησις. Τυπωθεῖσα νῦν πρῶτον ἐν τῇ σεβασμίᾳ Πατριαρχικῇ καὶ αὐθεντικῇ μονῇ τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πρωτοκορυφαίων Ἀποστόλων, τῇ καλουμένῃ Τζετατζούϊα, κατὰ τὸ 1682 ἔτος τὸ σωτήριον. Ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ. Ἐν Γιασίῳ τῆς Μολδαβίας.

«A prea ferictuluĭ și prea înțeleptuluĭ Patriarch al mareĭ și sfinteĭ Cetățĭ a Ierusalimuluĭ, Domnul Nectarie la propozițiile aduse asupra fratorilor din Ierusalim, prin Petru Magistrul lor despre Primatul Papeĭ. Combatere. Tipărită acum întâia óră în respectata patriarchicéscă și domnéscă mânăstire a sfinților slăvițĭ și întâĭ corifeĭ aĭ Apostolilor, ce se numesce Cetățuia, la anul 1682 al mântuiriĭ, în luna Iulie, în Iașul Moldavieĭ.»

După titlu urméză câte-và poesiĭ şi pericope extrase din sf. Părinţĭ, carĭ n'aŭ însemnătate pentru literatura nóstră.

În prefaţa însă către cetitorĭ cetesc — daŭ numaĭ textul în traducere românéscă :

«.... Iar noĭ (Patriarchul Dosoteiŭ al Ierusalimuluĭ), ca şi acéstă carte a luĭ (Nectarie) să se răspândéscă pretutindenea în lume, prin harul luĭ Christos, am publicat-o prin tipar (pe care din noŭ l-am alcătuit), spre mărirea uĭ Dumneḑeŭ şi întrebuinţarea nóstră a credincioşilor, deşì formarea tiparuluĭ este dintre bunurile cele maĭ marĭ ale némuluĭ nostru. Noĭ ceea ce datoriam am făcut. Să dăm mulţumire luĭ Dumneḑeŭ celuĭ ce lucréză tóte prin toţĭ, cu al căruĭ ajutor şi altele netipărite până acum din ale Părinţilor, cărţĭ de ale nóstre şi despre mărturisirea credinţeĭ nóstre ortodoxe şi despre orĭ-ce schismă şi eresie de acum înainte se vor tipărì.»

Tot Dositeiŭ Patriarchul, în o altă scriere a sa, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, cartea XII, cap. XII, pagina 1237, ḑice următórele:

«În anul una mie şése sute opt-ḑecĭ, fiind în Iaşĭ şi văḑênd că Moldoveniĭ aŭ tipar, iar Greciĭ nu, mĕ ardeà la inimă, iar Dumneḑeŭ începĕtorul şi săvîrşitorul celor bune, ne-a adus noua pe un Vlach, ieromonach, cu numele Metrofan, şi-ĭ dăm luĭ şése sute de leĭ şi ne face tipar noŭ. Şi apoĭ ĭ-am dat luĭ de cheltuélă şi hârtie şi-ĭ trimitem şi cartea luĭ Nectarie contra Primatuluĭ papal şi peste aşteptare se imprimă, pe care am şi împărţit-o tuturora în dar. Ni s'a părut că lucrul este plăcut şi când ne aflam în Adrianopole, la anul una mie şése sute opt-ḑecĭ şi treĭ, am trimis hârtie la Iaşĭ şi am dat la tipar şi cartea luĭ Simion al Tesaloniculuĭ, scriind scrisorĭ şi luĭ Duca Vodă.»

De aicĭ se constată că Greciĭ şĭ-aŭ făcut tipografia lor aparte la Cetăţuia, pe care maĭ în urmă aŭ strămutat-o la biserica sf. Sava din Iaşĭ; iar tipografia Domnéscă din Iaşĭ de la Treĭ Ierarchĭ a putut fórte bine să aibă pe lângă litera cirilică şi slavonă şi literă grécă.

Cartea are şi o dedicaţiune către Domnitorul Duca, carea cuprinḑênd lucrurĭ ce ne intereséză, transcriŭ aicia numaĭ începutul eĭ:

«Prea străluciţuluĭ, prea blagocestivuluĭ, prea luminatuluĭ şi prea măreţuluĭ Domn şi Egemon, Domnuluĭ Domn Ioan Duca Voevod a tótă Moldova şi prea mărituluĭ locoţiitor a tótă Ucraina şi acelor din jurul eĭ, mântuire de la Dumneḑeŭ.

«Fiind-că Filip, regele Macedonieĭ, învingeà şi-şĭ făceà tot maĭ mare stăpânirea sa, se întristă Alexandru, ḑicênd că părintele sĕŭ are să cucerésca tot, şi că luĭ nu-ĭ va rĕmâné nicĭ un lucru prin care să se distingă. Ambiţia luĭ însă nu erà potrivită, căcĭ erà cestiunea despre lucrurĭ deşérte, carĭ înainte de a le câştigà se duc şi înainte de a le organisà dispar. Iar cugetarea ta cea înaltă, cu ajutorul luĭ Dumneḑeŭ, nu numaĭ guvernămîntul fericituluĭ şi pururea pomenituluĭ părinteluĭ tĕŭ Vasilie Voevod îl veĭ clironomisi legal spre maĭ bine, nerîvnind în totul aceluia.»

S'aŭ maĭ imprimat cărţĭ polemice, arătându-se greşélele şi inovările catolicilor şi spunêndu-li-se primejdia sufletéscă la care s'ar expune credincioşiĭ ortodoxĭ prin trecerea lor la catolicism (1). Tot în ţĕrile nóstre s'aŭ maĭ tipărit şi cărţĭ ritualistice pentru Arabiĭ ortodoxĭ, precum şi un numĕr însemnat de cărţĭ literare, comentând autoriĭ grecĭ vechĭ. *Tóte aceste imprimate se efectuaŭ direct orĭ indirect cu banĭ românescĭ şi multe din cărţĭ se împărţiaŭ gratis în tot orientul.*

Aceste scrierĭ aŭ fost de cea maĭ mare valóre pentru mănţinerea unităţiĭ poporuluĭ grecesc prin biserică.

Influenţa religiósă grecéscă a precedat pe cea politică, pentru că biserica prin firea eĭ este marea conservatóre a datinelor şi obiceiurilor vechĭ omenescĭ. Acéstă activitate religiósă se explică şi se justifică pe deplin între Românĭ, dacă considerăm că tótă scriptura şi tradiţiunea, tótă desvoltarea posterióră a bisericiĭ ortodoxe, sf. Părinţĭ şi întréga sa legislatură sunt scrise de la început în grecesce şi că numaĭ în acéstă limbă se póte cultivà un cleric ortodox cu seriositate. Acest lucru erà sciut de toţĭ. De aceea fórte puţinĭ eraŭ dintre clericiĭ din ierarchia nóstră bisericéscă, Românĭ néoşĭ, carĭ nu se cultivaŭ şi educaŭ pentru misiunea lor în limba grécă, pe care naturalmente apoĭ o şi iubiaŭ, pentru că erà singura fântână de unde se adăpaŭ cu siguranţă în cele ale credinţeĭ ortodoxe (2). *Aŭ găsit Greciĭ politicĭ punctul sigur, religiunea, de unde plecând, aŭ reuşit în întreprinderea lor, atrăgêndu-ne şi pe noĭ a compătimì pentru eĭ.*

VIII. Limba slavonă o cunosceaŭ clericiĭ românĭ ciuntit şi maĭ mult din practică, apoĭ eĭ singurĭ pricepeaŭ că în acea limbă nu găsiaŭ nimica original, ci tot ceea ce erà scris orĭ imprimat, eraŭ saŭ traducerĭ din grecesce, saŭ tratate de puţină însemnătate. De aceea, exceptând puţine imprimate de la început, tóte cărţile nóstre de ritual în urmă aŭ fost traduse de pe originalele grecescĭ. De la profesoriĭ şcólelor grecescĭ, orĭ Academiile Domnescĭ, ni s'aŭ conservat multe sute de manuscripte şi multe imprimate, produs al activităţiĭ lor literare (3). Aceştĭ autorĭ eraŭ maĭ toţĭ clericĭ, pentru că pe acele timpurĭ

(1) Consultă Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας ὑπὸ Δωροθέου, în Veneţia 1792

(2) Veḑĭ Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας, τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμηλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὑπὸ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ. 2 volume, ἐν Ἀθήναις.

(3) Multe din aceste manuscripte există în biblioteca Academieĭ nóstre. Veḑĭ şi Cronicariĭ Grecĭ, de C. Erbiceanu,

tot ce erà maĭ talentat şi maĭ cult intrà în cler, sub care vestmînt numaĭ, puteaŭ lucrà maĭ liber pentru atingerea scopuluĭ ce urmăriaŭ. Uniĭ dintre clericiĭ din ierarchia română, Românĭ de ném, cunosceaŭ şi scriaŭ perfect în limba modernă grécă, ba şi în cea veche, precum Chesarie al Râmniculuĭ, Grigorie Mitropolitul, Dionisie Lupu, Gavril Mitropolitul, Veniamin Mitropolitul, Ilarion al Argeşuluĭ, până şi Nectarie, etc. Ce să maĭ amintesc despre Mitrofan, Damaschin, Dositeiŭ, etc. Astfel biserica nóstră română a conlucrat inconscient la grecisarea limbiĭ între Românĭ şi a jucat rolul cel maĭ însemnat în cultivarea, răspândirea şi întroducerea limbiĭ grecescĭ între ómeniĭ bisericescĭ şi prin aceştia a influenţat asupra societăţiĭ culte românescĭ. Acest fapt este probat cu suficienţă prin fapte (1). Dacă în locul limbiĭ grecescĭ culte am fi întrebuinţat tot limba slavonă în şcolĭ, cancelariile domnescĭ şi în biserică, după cum erà până pe timpul luĭ Vasile Lupu şi Mateiŭ Basarab, óre acésta n'ar fi fost maĭ dăunătóre literaturiĭ române şi desvoltăriĭ nóstre intelectuale şi maĭ periculósă şi ameninţătóre naţionalităţiĭ nóstre? Eŭ în cunoscinţă de causă ḑic da. Lupta dintre slavism şi grecism ne-a fost folositóre situaţiuniĭ nóstre naţionale. Limba slavonă este o limbă mórtă astăḑĭ, ca şi cea grécă veche, apoĭ în ea nu am fi găsit nimic noŭ, nimic original, dacă ar fi maĭ persistat acéstă limbă cu totul străină feluluĭ graiuluĭ românesc, óre n'am fi ajuns şi noĭ, ca şi Bulgariĭ de astăţĭ, a ne perde şi némul şi limba? Dacă Bulgariĭ, din causa limbiĭ, sunt astăḑĭ absorbiţĭ de Slavonĭ, óre acest procedeŭ n'ar fi avut loc şi la noĭ? Cu multă probabilitate ḑic da. Limba grécă din contră, nu numaĭ că nu ne-a absorbit naţionalitatea, nu numaĭ că nu ne-a schimbat graiul, ci încă a ajutat mult împreună cu cea latină, mama limbiĭ nóstre, la crescerea, desvoltarea şi fixarea eĭ. Limba nóstră veche bisericéscă cuprinsă în cărţile ritualistice, precum şi a unora dintre cronicarĭ, este fórte frumósă, ponderósă, impunătóre şi are în mare parte vestmîntul limbilor clasice. Frasele, ca şi stilul său, din cărţile ritualistice sunt maĭ mult imitărĭ ale limbiĭ grecescĭ bisericescĭ. Cuvintele, chiar şi aranjarea proposiţiunilor, sunt copiĭ exacte ale limbiĭ grecescĭ şi latinescĭ.

Este adevărat că nu sciaŭ Româniĭ noştri pe atuncĭ atât de bine latinesce, pe cât sciaŭ grecesce. Pentru acest cuvînt admit că limba grécă în primul loc a servit de model la formarea structuriĭ limbiĭ nóstre române bisericescĭ, maĭ mult póte decât cea latină chiar. Cuvinte, într'adevăr, multe aŭ fost luate de traducătorĭ din limba latină,

(1) Consultă întroducerea din Cronicariĭ Grecĭ, de C. Erbiceanu.

dar forma şi construcţiunea sintactică, ţesătura cuvintelor în frase, are maî mult tipul limbiĭ grece bisericescĭ, după care se vede că s'aŭ modulat traducĕtoriĭ. Acésta-ĭ convingerea mea în urma unuĭ îndelungat studiŭ asupra cărţilor bisericescĭ românescĭ, făcut în paralel cu originalele grecescĭ. Eŭ nu cunosc scriitorĭ însemnaţĭ românĭ în slavonesce, între ierarchiĭ bisericiĭ nóstre, pe când în cea grécă maĭ toţĭ din acéstă epocă aŭ scris şi încă bine. *Urméză dar că ómeniĭ bisericescĭ românĭ, traducênd cărţile ritualistice de pe textele grecescĭ, cu drept cuvînt aŭ fost influenţaţĭ în formarea fraselor de limba din care traduceaŭ, maĭ ales că eraŭ ţinuţĭ a exprimà exact ideia şi ţesătura textuluĭ.*

IX. Numaĭ la biserică şi prin biserică, poporul nostru, ascultând serviciul, şĭ-a îmbogăţit materialul de vorbire în seculiĭ trecuţĭ, şĭ-a modulat expresiunile şi şĭ-a format graiul sĕŭ de astăḑĭ. Prin unitatea limbiĭ din cărţile bisericescĭ, s'a rĕspândit aceeaşĭ vorbire între toţĭ Româniĭ şi s'a contribuit mult la conservarea unităţiĭ némuluĭ nostru, care aveà pe atuncĭ aceeaşĭ credinţă ortodoxă. (Acest beneficiŭ nu l-aŭ putut avé popórele din occident, la care cu tótă cultura lor înaintată, fiind la tóte limba latină, limba cultuluĭ lor, a întârḑiat la ele mult formarea limbiĭ şi contopirea dialectelor lor. La noĭ n'a avut loc acest fapt. Din contră, în puterea unităţiĭ graiuluĭ bisericesc românesc, aŭ dispărut multe chiar din provincialisme şi s'a cimentat prin acésta unitatea Românilor.) *De ar fi rĕmas limba slavă în biserică, óre am fi avut noĭ aşà de bine desvoltată limba nóstră naţională? De sigur că nu.*

X. Limba românéscă vorbită şi scrisă la Românĭ până la 1830 a fost mult apropiată de cea bisericéscă, iar de la acest timp până după 1870 a suferit o evoluţiune dăunătóre, o prefacere a firiĭ eĭ. Din ura către Grecĭ, s'a lovit chiar şi în limbă, excluḑêndu-se tóte grecismele cu drept cuvînt, dar s'aŭ întrodus multe cuvinte şi expresiunĭ francese şi italienescĭ. Acésta a fost o greşélă. Înţeleg să se fi lepĕdat cuvintele străine, când aveam un echivalent românesc, saŭ când e vorba de a întroduce în limbă un termen sciinţific, dar nu pricep ca cine-và pornit şi intenţionat să suprime din limbă cuvintele împămîntenite între Românĭ şi să întroducă altele tot străine şi neînţelese de popor. Se pare că acéstă greşélă am înţeles-o şi în parte am reparat-o.

XI. Acum putem să ne întrebăm: Ce folos ne-aŭ adus nouĕ Românilor Academiile Domnescĭ din Iaşĭ şi Bucurescĭ? Rĕspunsul meŭ basat pe probe, este acesta: În mare parte, formarea, crescerea şi modularea limbiĭ nóstre românescĭ, după tipul celeĭ grecescĭ bisericescĭ,

împrumutând traducĕtoriĭ şi formătoriĭ eĭ cuvinte, la lipsă, din limba latină maĭ ales. Acésta-ĭ convingerea mea.

Dacă considerăm că maĭ tótă clasa boeréscă din ambele Principate, şi maĭ cu sémă din Ungro-Vlachia de altă dată, se educà în limba grecéscă; că fiiĭ boerilor şi maĭ ales aĭ Domnitorilor din vechime învĕţaŭ şi se cultivaŭ în Constantinopole; apoĭ după căderea Constantinopoluluĭ se trimiteaŭ fiiĭ Domnitorilor ca ostaticĭ orĭ garanţĭ, ba şi aĭ unora dintre boerĭ, unde iarăşĭ cresceaŭ şi se educaŭ în limba grécă şi în alte limbĭ, ca Cantemir; că în Constantinopole, Domnitoriĭ, curînd după cucerirea luĭ, aveaŭ representanţĭ familiĭ boerescĭ la Pórtă, şi din aceştia mulţĭ aŭ ajuns şi Domnitorĭ; că boeriĭ ţĕriĭ rivalisaŭ între eĭ carĭ maĭ de carĭ de a-şĭ educà copiiĭ în limba grécă şi în Constantinopole, până la înfiinţarea Academiilor Domnescĭ în Principate, iar după aceea în acestea de către profesoriĭ grecĭ; atuncĭ nu ne vom mirà de loc, pentru ce se rĕspândise atât de mult limba grécă între Românĭ şi pentru ce Greciĭ, schingiuiţĭ de Turcĭ, năvăliaŭ în stolurĭ între Românĭ, căcĭ numaĭ aicĭ găsiaŭ adăpost, ospitalitate şi vorbiaŭ în limba lor, fiind şi noĭ de aceeaşĭ religiune cu eĭ. Sunt rarĭ exemplele când boeriĭ îşĭ educaŭ pe fiiĭ lor în apus. Aicĭ Greciĭ găsiaŭ de lucru în comerţ, în porturĭ şi prin tóte oraşele, se făceaŭ arendaşĭ şi puteaŭ cu folos mare a-şĭ duce viéţa în linişte şi libertate, pe când în Turcia, în ţéra lor, tóte aceste mijlóce le lipsiaŭ, plus nesiguranţa şi a averiĭ şi a onóreĭ şi a vieţiĭ. Iată causele pentru carĭ fisionomia ţĕriĭ în pătura înaltă socială aveà tipul uneĭ ţĕrĭ grecisate. Bine saŭ rĕŭ, altă cestiune, eŭ relatez faptele cu totul obiectiv, aşà cum aŭ fost în realitate. Nu sciŭ, mĕ îndoiesc că va găsì cine-và, cel puţin cu treĭ secole în urmă, ḑece la sută dintre boeriĭ românĭ, carĭ nu sciaŭ scrie şi vorbì grecesce; maĭ pot asigurà că nu eraŭ ḑece la mie dintre boeriĭ românĭ carĭ sciaŭ latinesce şi maĭ puţinĭ încă carĭ cunosceaŭ limba slavonă. Un boer ce n'ar fi sciut pe atuncĭ grecesce nu erà considerat ca evghenist orĭ cult şi nu erà întrebuinţat în afacerile publice (1). *Influenţa mare a limbiĭ grecescĭ se datoresce în mare parte grecisăriĭ societăţiĭ românescĭ.*

XII. Tótă ţéra erà presărată şi semĕnată numaĭ de dascălĭ grecescĭ, îĭ întîmpinăm prin tóte oraşele şi orăşelele ţĕriĭ, ba uniĭ eraŭ chiar Românĭ de origină, dar dascălĭ pentru grecesce, ca Naum. Acéstă limbă erà la modă în orient pe acele timpurĭ, ca şi latina în occident. Pe

(1) Consultă Λόγος περὶ τοῦ ἐν Βλάχοις Ἑλληνισμοῦ, ὑπὸ Γ. Γ. Παπαδοπούλου, 1859, ἐν Ἀθήναις.

la sate făceaŭ acest serviciŭ, în mic însă, pentru că poporul nu-ĭ pricepeà, dascăliĭ şi psalţiĭ, cariĭ deşì eraŭ Românĭ şi puţin cărturarĭ în grecesce, dar spre a-şĭ da ifos de sciutorĭ aĭ limbiĭ grecescĭ cântaŭ în grecesce pe la bisericĭ catavasiĭ şi alte părţĭ din ritual şi tótă leturghia (1). În acest scop s'aŭ şi imprimat Catavasiere în litere românescĭ şi cu cuvinte grecescĭ. În urma acesteĭ marĭ influenţĭ grecescĭ, óre maĭ puteà resistà între Românĭ limba slavonă? *Limba grécă, ca limbă cultă şi plină de scriitorĭ clasicĭ, lumescĭ şi bisericescĭ, a săpat din temelie şi a şters cu totul urmele limbiĭ slavone dintre Românĭ. Dacă acéstă faptă se póte numì un serviciŭ adus Românilor, ea ni l-a făcut inconscient.* Apoĭ lucrul erà şi natural, pentru că în limba slavonă, cum am ḑis, n'aveaŭ cu ce să se nutréscă spiritualicesce Româniĭ, fiind lipsită de autorĭ marĭ, pe când în cea grécă supraabondaŭ. Greciĭ însă, cu tótă marea lor influenţă şi prin limbă şi prin religie, nu s'aŭ gândit nicĭ odată serios, şi nicĭ puteaŭ, să ne absórbă, pentru că noĭ eram şi maĭ mulţĭ şi departe de aĭ lor. Eĭ căutaŭ să ne exploateze pentru eĭ. S'aŭ folosit însă materialicesce fórte mult, secolĭ întregĭ, de la Românĭ, dar am scăpat teferĭ de eĭ. Acésta póte nu s'ar fi putut întîmplà, dacă influenţa slavonă ar fi persistat între Românĭ şi în limbă şi în biserică. Greciĭ îşĭ aveaŭ locul lor sfînt, Ierusalimul lor pe pămînt, erà Elada, acésta erà visul lor de aur, pe care după ce şi l-aŭ realisat, s'aŭ dus cu grabă în patria lor dorită. Între Românĭ n'aŭ rĕmas decât fanarioţiĭ înrudiţĭ cu Româniĭ şi comercianţiĭ. Óre tot aşà s'ar fi petrecut lucrurile şi cu influenţa slavonă? *Avem exemple îndestule că unde s'a înrădăcinat cultura slavonă, acolo ea a rĕmas de apururea şi a prefăcut cu timpul acel popor, dându-şĭ fisionomia slavonă. L-a contopit în sine şi pentru sine.* Rusia, de la Petru-cel-Mare, a devenit un imperiŭ înspăimântător de mare, lucréză după un plan preconceput şi absórbe în ea orĭ-ce popor mic. Acésta-ĭ politica sa cuceritóre, ceea ce cu Greciĭ nu erà tot aşà. Eĭ lucraŭ în ţĕrile nóstre pentru eliberarea némuluĭ lor, îndemnându-ne indirect şi pe noĭ a face acelaşĭ lucru contra lor chiar, ceea ce s'a şi întîmplat. Din faptele istorice trecute amintim, că orĭ-ce popor cucerit de Ruşĭ orĭ anexat s'a rusificat şi contopit cu timpul în acel vast imperiŭ. Cum am putut noĭ Româniĭ să scăpăm de acéstă influenţă şi anexare, pentru mine este un lucru providenţial. *Cu tóte ocupaţiunile rusescĭ multe şi îndelungate ale acestor ţĕrĭ, noĭ Româniĭ ne-am tre-*

(1) Când se va întocmì un catalog complet de imprimatele nóstre românescĭ, ceea ce nu avem până astăḑĭ, atuncĭ vor vedé toţĭ acestea. Eŭ le cunosc în mare parte.

zit la urma urmeï sărăciţĭ, nedreptăţiţĭ, ciuntiţĭ în teritoriŭ, am scăpat însă ca nêm şi ne-am conservat. Cum s'a întîmplat acésta?

Dumneḑeŭ singur scie secretul. S'ar păré că numaĭ situaţiunea topografică a acestor ţĕrĭ ne-a salvat, fiind prea mulţĭ peţitorĭ pentru acéstă frumósă Elenă—România de astăḑĭ. Faptele istorice mie nu-mĭ explică în de ajuns acest eveniment; ele par a nu avé consecinţa lor logică, dar ne-am vĕḑut scăpaţĭ de primejdie. Este un adevĕr, că Rusia, după ce şi-a luat rolul politic de protectóre a ortodoxismuluĭ în orient, la noĭ n'a avut atâta influenţă acest resunet, pentru că religiunea nóstră a Românilor nu erà ameninţată, pe când pentru popórele din orient acest titlu a fost mult profitabil influenţeĭ rusescĭ. De aceea din punctul de vedere religios, înrîurirea ruséscă nu şĭ-a putut mărì mult vaḑa între noĭ. Noĭ Româniĭ n'am fost nicĭ odată ameninţaţĭ în legea nóstră, şi nicĭ puteam fi, pentru că trăim între creştinĭ. *Am sciut şi scim să facem deosebire între pravoslavia ruséscă şi ortodoxia românéscă, graţie sistemuluĭ administrativ din Biserica rĕsărituluĭ.* Cu Greciĭ lucrul stăteà cu totul alt-fel, eĭ veniaŭ la noĭ bântuiţĭ şi persecutaţĭ de păgânĭ spre a aflà adăpostire şi pentru acest cuvînt găsiaŭ la noĭ ospitalitate şi o primire creştinéscă. Dacă de acéstă ospitalitate şi adăpost uniĭ dintre eĭ aŭ abusat, acest abus nu constituià pentru noĭ un pericol direct şi imediat naţional. Când puteam îĭ pedepsiam pentru faptele lor rele, îĭ alungam; când nu, ne mângâiam cu ideia că erà un rĕŭ trecĕtor. Nu ne am îngrijit nicĭ odată de a fi nimiciţĭ şi absorbiţĭ de Grecĭ.

Ambele influenţe ne-aŭ fost vitrege, dar persistând cea slavonă, ne-ar fi fost maĭ dăunătóre pentru mărimea şi politica sa cuceritóre, neputêndu-ne numeric măsurà cu ea.

XIII. Să venim acum la Fanarioţĭ. Causele ce aŭ adus pe Fanarioţĭ la domniatele Principatelor Dunărene ne sunt cunoscute. Eŭ voiŭ amintì aicia pe cele principale: Mărirea Turcieĭ, coruperea moravurilor lor şi ignoranţa lor în afacerile diplomatice; apoĭ lupta neîncetată dintre pretendenţiĭ Românĭ la scaunele domniilor din Principate, care ajunsese în cele din urmă la o adevĕrată decadenţă morală, dând banĭ celor puternicĭ din Constantinopole şi susţinêndu-se prin corupţiune pe tronurile lor; hainia lor şi desele schimbărĭ de Domnĭ, pentru ca paşalele din Stambul să se foloséscă tot maĭ mult de banĭ; în fine nevoia politică simţită de Turcĭ de a se servì în afacerile diplomatice de Greciĭ culţĭ şi pricepuţĭ în ale politiceĭ ca Dragomanĭ, începênd acésta cu Nicuşiŭ şi Exaporitul. Prin aceştia şĭ-aŭ făcut loc uniĭ din Greciĭ din Fanar între ómeniĭ politicĭ aĭ Turcieĭ şi aŭ început a avé o influenţă mare în Imperiul turcesc. Pentru a-şĭ asigurà Turcia

veniturĭ şi nutriment trebuitor în Constantinopole şi a ţiné pururea sub stăpânirea sa aceste Principate, carĭ eraŭ privite cu ochĭ de Argus de către Ruşĭ spre a le incorporà, sub cuvînt de a le protejà de jafurile turcescĭ, aŭ socotit Turciĭ că lucrul cel maĭ nemerit ar fi, ca aceste domniate să fie încredinţate ómenilor lor de încredere şi încercaţĭ în serviciile Împĕrăţieĭ turcescĭ. Aceştĭ mercenarĭ de profesiune şi de ocupaţiune, un fel de cosmopoliţĭ la început, pentru a-şĭ asigurà traiul s'aŭ întrodus prin multe acte de credincioşie şi apoĭ prin marĭ promisiunĭ de banĭ în aceste Principate, ca hospodarĭ aĭ ţĕrilor. Turcia nu puteà, deşĭ dorià, să trimită direct paşale din Constantinopole, spre a guvernà aceste provinciĭ şi a le preface cu totul în paşalîcurĭ turcescĭ, ca şi pe ţĕrile Grecéscă, Bulgăréscă, Sîrbéscă, etc. N'a îndrăsnit să facă acest lucru de téma puterilor din occident şi maĭ ales a Rusieĭ, pentru că aceste ţĕrĭ eraŭ numaĭ închinate prin capitulaţiunĭ, iar nu cucerite cu sabia, îşĭ aveaŭ conservate prin acte publice prerogativele lor. De aceea Turcia s'a cugetat că lucrul cel maĭ avantajos pentru ea ar fi de a numì în aceste ţĕrĭ ca domnitorĭ ómenĭ de aĭ sĕĭ credincioşĭ şi devotaţĭ, creştinĭ cu numele, dar turciţĭ cu inima şi sufletul. Maĭ sciaŭ că aceste fiinţe n'aveaŭ relaţiunĭ şi legăturĭ în ţéră, ci în Constantinopole, şi dar orĭ-ce ordine, de orĭ-ce natură, eĭ le vor executà; aşà că Turciĭ s'aŭ asigurat prin Fanarioţĭ de veniturile enorme ale acestor Principate pentru timp îndelungat.

Ast-fel Dragomanul Alexandru Exaporitul trimite prin influenţa sa, ca Domnitor în Principate, pe chiar fiiul sĕŭ. Prin acéstă numire directă s'aŭ călcat vechile prerogative ale ţĕrilor acestora şi de fapt aŭ ajuns şi aceste provinciĭ ca şi nisce paşalîcurĭ (1).

Acesta e în resumat motivul veniriĭ Fanarioţilor ca domnitorĭ în aceste ţĕrĭ şi carĭ aŭ fost causa împilărilor şi jafurilor săvîrşite sub administraţiunea lor. *Boeriĭ ţĕriĭ, rivalisând între eĭ la domnie, aŭ adus involuntar pe Fanarioţĭ în locul lor. Aşà sunt faptele istorice.*

XIV. Ast-fel epoca fanariotă de un secol şi maĭ bine a fost o fatalitate pentru noĭ. Faptul este consumat. Dacă am presupune că n'ar fi avut loc venirea Fanarioţilor ca domnitorĭ în aceste ţĕrĭ, şi ar fi continuat tot şirul domnitorilor pămîntenĭ, óre situaţiunea ţĕrilor ar fi fost maĭ bună pe atuncĭ? La acéstă supoziţiune, nu pot rĕspunde cu precisiune. Atât pot ḑice că, prin venirea Fanarioţilor, s'a stins dintre Românĭ, pentru un timp, simţul patriotic prin siluirile fanariotice, şi-a

(1) Consultă Πραγματεία περὶ τῶν Ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας, traducerea luĭ M. F. Zalloni de Vlasie Bălteanu, I, cu o prefaţă importantă pentru Românĭ.

strivit tótă forţa naţională, şi s'a redus poporul şi boerimea locală la cea maĭ négră miserie, s'a sărăcit lumea. Administraţiunea ţĕriĭ, până la venirea Fanarioţilor, erà condusă de Românĭ, de atuncĭ însă de străinĭ. Probabil că dacă eraŭ pămîntenĭ Domniĭ ţĕriĭ, multe din aceste rele nu s'ar fi săvîrşit, dar o stare înfloritóre în aceste ţĕrĭ nu puteà fi, din causa împrejurărilor politice. Cu tóte aceste vitrege vremurĭ, venite ca o pedépsă asupra nóstră, némul nostru tot s'a păstrat, îndurând nevoĭ cumplite şi suferind tot felul de schingiuirĭ până la mórte şi acésta amară. Dacă nu ne-am perdut ca popor, orĭ naţiune, causa a fost că nicĭ Turciĭ, nicĭ Fanarioţiĭ nu aveaŭ interes să ne nimicéscă, ci să ne ţie în viéţă, dar să ne împileze şi stórcă tiranic de tot avutul nostru. Lor libertatea şi prerogativele nóstre de ţĕrĭ semi-independente le trebuiaŭ, pentru că Principatele devenise prin eĭ centrul de activitate în scopurile lor, fiind-că un alt loc maĭ potrivit nu aveaŭ sub cer. Turciĭ, de asemenea eraŭ mulţumiţĭ de politica fanariotă din Principate; apoĭ aceştia spre a-şĭ conservà în viitor aceste grânare pentru eĭ, aŭ admis ca o regulă, ca să ţină pe Fanarioţĭ într'o frică perpetuă, şi îndată ce eraŭ scoşĭ din scaunele lor, eraŭ goliţĭ până la cămaşă de tot avutul lor cel agonisise în aceste ţĕrĭ şi apoĭ în urmă le ridicaŭ şi viéţa. *Acest tragic sfîrşit l-aŭ avut maĭ toţĭ domnitoriĭ Fanarioţĭ.*

XV. Fanarioţiĭ la început nu îndrăzniaŭ a se manifestà ca naţionalişti Grecĭ, ci eraŭ consideraţĭ maĭ mult ca nisce ómenĭ de încredere la Turcĭ, deşì eraŭ creştinĭ. Curînd însă, numiţĭ domnitorĭ în Principate, aŭ fost cuprinşĭ şi mânaţĭ de şuvoiul ideilor grecescĭ despre eliberarea lor şi conduşĭ de împrejurările politice (1). De atuncĭ eĭ aŭ fost campioniĭ acestor ideĭ şi aŭ lucrat cu putere la desvoltarea simţuluĭ patriotic între Greciĭ din Principatele Dunărene şi din Constantinopole, dar în secret. Fanarioţiĭ duceaŭ faţă de Turcĭ o adevĕrată diplomaţie bizantină, adecă una gândiaŭ şi lucraŭ, alta spuneaŭ orĭ vorbiaŭ. Către Turcĭ se prefăceaŭ că sunt cu eĭ, iar către Grecĭ eraŭ în adevĕr Grecĭ. Activitatea Fanarioţilor pentru eliberarea Eladeĭ a fost plăzmuită, crescută şi realisată în mare parte de patriarchiĭ şi domnitoriĭ Fanarioţĭ în aceste ţĕrĭ. Eĭ aŭ întreţinut Academiile Domnescĭ, începute de sub Vasile Lupu şi Mateiŭ Basarab, le-aŭ ameliorat, reformat şi îngrijit, îndemnând pe tot patriotul grec de a venì şi a se cultivà în aceste ţĕrĭ. Tot eĭ aŭ adus profesorĭ grecĭ şi numaĭ grecĭ, dintre ceĭ maĭ capabilĭ, şi aŭ format cu timpul seriĭ întregĭ de generaţiunĭ, în scopul de a luptà la timp pentru eliberarea lor de sub Turcĭ. De atuncĭ

(1) Consultă: D-r Guda, Βίοι παράλληλοι. Ἐν Ἀθήναις.

aŭ venit în ţĕrile nóstre tot ce Grecimea aveà maĭ patriotic şi cu dor de învĕţătură (1). Pe lângă acest tineret s'aŭ strecurat între noĭ şi mulţĭ vagabonḑĭ, ce nu puteaŭ trăì în Turcia. În şcolile grecescĭ, carĭ existaŭ pretutindenea în ţĕrile nóstre, se învĕţà în primul loc patriotismul grecesc, comentându-se pericope din autoriĭ clasicĭ ce istorisesc gloriile strămoşilor lor, carĭ pentru Românĭ se păreaŭ că acestea sunt de prisos şi că îngreuézá învĕţămîntul public. Pentru eĭ însă erà de mare folos. Cu baniĭ noştri, adunaţĭ prin orĭ-ce mijlóce, cu capitalurile lor din funcţiunile bănóse ale ţĕriĭ, ce eraŭ ocupate de Grecĭ, din câştigurile lor din arenḑĭ şi comerţ s'a format cu timpul o pleiadă de avuţĭ Grecĭ, carĭ la ocasiunĭ patriotice cheltuiaŭ sume înspăimântătóre pentru cauza naţională. Aŭ fost maĭ multe încercărĭ eteriste pentru independenţa Grecilor până la 1821, dar carĭ din cause cunoscute n'aŭ reuşit. Tóte acestea eraŭ sprijinite şi susţinute de domnitoriĭ Fanarioţĭ. Acesta e un adevĕr necontestat, basat pe fapte. *Fanarioţiĭ, împreună cu Patriarchatul din Constantinopole, în mod tacit şi într'un timp îndelungat, aŭ pregătit calea revendicărilor lor grecescì de sub jugul turcesc.*

XVI. Cu ce folos ne-am ales noĭ Româniĭ din tóte aceste frămîntărĭ, dăunătóre pentru noĭ? Cu sărăcia, cu umilinţa şi cu tot felul de necazurĭ. Chiar unele încercărĭ ale domnitorilor Fanarioţĭ de legiferărĭ şi îmbunătăţirĭ ale stăriĭ de jale a locuitorilor eraŭ efemere, din causa deselor schimbărĭ de domnĭ. Multe din acele reforme, cântate agrare, eraŭ numaĭ pe hârtie şi fără durată, pentru că venind alt domnitor, tóte disposiţiunile bune ale predecesoruluĭ sĕŭ le suspendà şi desfiinţà. Am puté ḑice că îmbunătăţirile locale şi măsurile agrare ce eraŭ binefăcĕtóre pentru locuitoriĭ ţĕriĭ n'aŭ avut o durată îndelungată în epoca fanariotă. *Ceea ce este o realitate şi din care am tras folos şi noĭ Româniĭ a fost numaĭ învĕţătura din Academiĭ, unde se propuneà sciinţa timpuluĭ şi care se rĕspândeà şi printre Românĭ, precum şi cunoscinţa limbiĭ culte grecescĭ.* Orĭ-cât s'ar ḑice, în şcolile publice grecescĭ aŭ studiat toţĭ fiiĭ boerilor şi orăşenilor noştri, fie în şcolĭ publice, fie cu profesorĭ grecĭ aparte. În acestea s'aŭ cultivat Româniĭ, ascultând pe profesoriĭ grecĭ, de la aceştia şĭ-aŭ nutrit şi desvoltat eĭ mult simţimîntul patriotic, iubirea de ném şi ţéră. Lucrurile aşà s'aŭ petrecut. Greciĭ o făceaŭ acésta prin şcolile nóstre pentru scopul lor, noĭ am profitat de asemenea ideĭ şi le-am aplicat la scopul nostru. Până la un punct, putem ḑice chiar, că ura pornită şi justificată în

(1) Veḑĭ Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον Ζαβίρα, ἐν Ἀθήναις 1872.—Idem, Νεοελληνικὴ φιλολογία, ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, ἐν Ἀθήναις, 1868.

mare parte a generaţiuniĭ trecute române asupra Grecilor îşĭ are isvorul eĭ între Românĭ chiar din şcóla grecéscă. Când a isbucnit Eteria grecéscă în Principate, se aflaŭ mulţĭ Românĭ patrioţĭ, carĭ căutaŭ a alungà pe Grecĭ din ţĕrile nóstre, ca şi altă dată. Când Dionisie Lupu a fost ales ca Mitropolit în 1819, un boer bătrân, se spune, că ĭ-a ḑis în mod sarcastic şi ironic acestea: *Acum să te vĕd Lupule, să nu maĭ rĕmână nicĭ o capră.* Tudor Vladimirescu tot pentru ideile luĭ patriotice a fost executat de Ipsilant la Târgoviştea, când şi armatele luĭ naţionale s'aŭ împrăştiat. Cânturile populare şi haiducescĭ din acele timpurĭ conţin tot ideĭ de ură în contra Grecilor asupritorĭ, apoĭ cronicariĭ noştri din aceste timpurĭ şi în special Zilotu, sunt prin excelenţă marĭ patrioţĭ şi zugrăvesc cu colorĭ fórte negre portretul Grecilor petrecĕtorĭ între Românĭ, povestindu-ne abusurile săvîrşite de eĭ.

XVII. Dacă în adevĕr am tras un folos real din şcolile grecescĭ şi din învĕţătura limbiĭ eline, ceea ce nu se póte negà, apoĭ noĭ în schimb le-am dat tótă ospitalitatea, duşĭ numaĭ de simţul de umanitate, fiind eĭ de aceeaşĭ religie cu noĭ. Este iarăşĭ adevĕrat că limba grécă, ca limbă cultă, a contribuit mult la desvoltarea nóstră intelectuală, preparându-ne pentru revendicarea drepturilor nóstre naţionale. Bărbaţiĭ marĭ aĭ némuluĭ nostru din timpul regenerăriĭ maĭ toţĭ cunosceaŭ acéstă limbă şi se instruise mult cetind autoriĭ clasicĭ.

Din cele ḑise resultă: *Că noĭ Româniĭ am fost, în tot timpul şi înainte şi după căderea Constantinopoluluĭ şi până la Eterie, singura naţiune, carĭ şi cu voie şi fără de voie am jertfit sume enorme de banĭ pentru a susţiné în vié ţă popórele subjugate de Turcĭ, dându-le şi asil în ţĕrile nóstre, şi am ajutat materialicesce ortodoxismul în tot orientul. După tótă dreptatea dar, şi în comformitate cu faptele, scriitoriĭ şi autoriĭ grecĭ, din acele triste vremurì, recunosc domnitorilor noştri de pe atuncĭ titlul de protectorĭ aĭ ortodoxismuluĭ.*

Acest adevĕr se va probà cu suficienţă prin publicarea *Bibliografieĭ grecescĭ*, ce am întreprins acum. Titlul măreţ de apĕrătorĭ aĭ ortodoxismuluĭ, repet, ne aparţine numaĭ nouĕ Românilor în secoliĭ trecuţĭ. Nu constestăm că şi alte popóre, maĭ ales Ruşiĭ, aŭ ajutat prin arme şi uşurat situaţiunea acelor creştinĭ ortodoxĭ, dar în primul loc noĭ am sacrificat maĭ mult decât toţĭ pentru susţinerea lor materială până la desrobirea lor. *Acesta-ĭ adevĕrul. Dacă dar atâtea jertfe de tot felul am făcut, timp îndelungat, pentru ajutorul fraţilor noştri creştinĭ din Turcia: Grecĭ, Sîrbĭ, Bulgarĭ, Arabĭ, etc.; dacă în loc de recunoscinţă am suferit atâtea rele din partea unora; noĭ acum ca bunĭ creştinĭ să uităm tóte, să ertăm greşélele lor şi să fim mândri de*

noĭ că am putut contribuì cu mijlócele nóstre la susținerea atâtor popóre și am ajutat cu costul nostru credința Ortodoxă, ce erà atât de mult amenințată pe atuncĭ în orient. Pămîntul nostru a fost un refugiŭ la nevoile lor pentru eĭ.

În acéstă binecuvîntată de Dumneḑeŭ țéră șĭ-aŭ găsit acele némurĭ subjugate și strivite asilul lor, unde în liniște și siguranță s'aŭ desvoltat și pregătit pentru eliberarea de sub tiraniĭ lor. Chiar și în present, prin bravul nostru Căpitan, am contribuit cu sângele nostru la eliberarea Bulgarieĭ în răsboiul din 1877.

Acum când unele din acele popóre, aŭ devenit independente, ar trebuì să trăim frățesce spre a ne puté în liniște vindecà ranele trecutuluĭ și a ne întărì în lăuntru economicesce spre a ne puté cu timpul egalà cu popórele marĭ civilisate din apusul Europeĭ.

DIN LUPTELE PENTRU NÉM.

RESTURNAREA LUI VASILE LUPU.

STUDIU ISTORIC

DE

I. TANOVICEANU,

Membru corespondent al Academiei Române.

Ședința de la 7 (20) Septemvrie 1901.

> **«Letopisețele nu sînt să le cetéscă omul să știe numaĭ ce a fost în vremile trecute, ce maĭ mult să hie de învĕțătură ce este bine și ce este rĕŭ, și de ce să se feréscă, și ce va urmà fie-cine.»**
>
> **Miron Costin.**

În istoria mult încercatuluĭ nostru ném, vécul al XVII-lea are o însemnătate deosebită; el e trecerea de la nisce timpurĭ carĭ fără îndoiélă n'aŭ fost lipsite de mărire la altele, carĭ cu drept s'aŭ socotit ca cele maĭ triste ale némuluĭ românesc.

Când începù acest véc, el vĕḑù ultimele raḑe ale sóreluĭ de la Călugărenĭ, care întrupase pentru o clipă visul de aur al Românilor, iar când el se sfîrșì, scăderea țĕrilor erà atât de mare în cât totul erà pregătit pentru robia străinuluĭ. Michaiŭ-Vitézul și Constantin Brâncovénul sunt două marginĭ : cel dintâiŭ e sfîrșitul timpurilor de vitejie, cel din urmă începutul timpurilor de ticăloșie.

Câtă deosebire între acești doĭ Domnĭ, pe carĭ nu-ĭ desparte nicĭ măcar un véc!

Michaiŭ săvîrșià biruințe ca să-șĭ mărésçă țéra, Constantin adunà banĭ ca să-șĭ înmulțéscă comorile. Cel dintâiŭ îșĭ petreceà viéța în răsbóie înconjurat de vitejiĭ ostașĭ românĭ ca Buzesciĭ, Calomfiresciĭ și alțiĭ, ducênd stégul românesc la Nistru, peste Carpați și peste Dunăre, iar cel din urmă se moleșià în bogăție, încunjurat de boeriĭ grecĭ și greciți, și întrecêndu-se cu eĭ în despoierea țĕriĭ. Și ca încheiere, unul móre ca un vitéz pe câmpiile Turdeĭ lovit în piept, însă cu capul sus

şi rescumpĕrându-şĭ viéţa, iar cel-alt, în genunchĭ şi cu capul plecat, e omorît de un gâde ca un ucigaş de rînd, în Constantinopole, cetatea blestemată, de unde mult timp venitu-ne-aŭ ruşinea şi tóte relele!

Şi între aceste douĕ marginĭ, scădere necontenită, scădere repede pe care o simţiaŭ ómeniĭ de sémă aĭ acelor vremĭ. «Apucatu-m'am şi eŭ — ḑice Grigore Ureche cam pe la 1640 — a scriere începătura, adaosul, maĭ apoĭ *şi scăderea, care se vede că a venit în ḑilele nóstre.*» Iar repeḑiciunea scăderiĭ Moldoveĭ tot el o asémĕnă «cu puhoiul apeĭ care de sîrg se adaoge şi iar de sîrg scade şi se împuţinéză.» (1)

Se vor maĭ găsì, ce e drept, Românĭ vitejĭ ca strămoşiĭ lor şi în acest véc de scădere, se vor găsì ómenĭ cinstiţĭ şi iubitorĭ de ném, întocmaĭ ca ultimele licărirĭ ale uneĭ flacăre care se stinge. Între Domnĭ se află un Mateiŭ Vodă, «om harnic la răsbóie, aşà neînfrînt şi nespăimat cât poţĭ să-l asemenĭ cu mariĭ şi vestiţiĭ oştenĭ aĭ lumiĭ,» (2) şi Cantemir Vodă bătrânul «fórte vitéz bun, (3) care, după cum ne spune Neculce, «semne multe aveà pe trup de la răsbóie» (4). Dintre boerĭ aŭ fost vitézul Alexandru Buhuş hatmanul, pe care Halep paşa poruncise luĭ Anton Roset Vodă «să nu afle că-l maĭ schimbă din hătmănie,» (5) şi aga Constantin Bălăceanu, cel din urmă dintre boeriĭ vitejĭ, pe care poporul nu l-a uitat nicĭ astăḑĭ în cântecele sale (6).

Dar nicĭ aceştia, vrednicĭ oştenĭ din ce în ce maĭ rarĭ, nicĭ alţiĭ în urma lor n'aŭ maĭ dus pajĕră românéscă sigură şi neajutată în afară din hotarele ţĕriĭ. «Bălăceanu Constantin.... îşĭ întindeà mintea după nisce părerĭ nebune, adecă după vitejiĭ» (7), aşà scrie un cronicar din timpurile de ruşine ale ţĕriĭ. Când vitejia ajunsese să fie socotită o părere nebună, erà firesc lucru să înceteze minunata poveste a douĕ micĭ ţĕrişóre, carĭ sciaŭ nu numaĭ să se apere cu vitejie de Ungurĭ, Leşĭ, Turcĭ şi Tătarĭ, ci încă să şi ducă răsboiul în ţéra puternicilor lor vrăjmaşĭ. Străiniĭ ajutaţĭ de câţĭ-và înstrăinaţĭ de ném aŭ făptuit ruina şi ruşinea Moldoveĭ şi Munteniei. Întocmaĭ ca nisce corbĭ flămânḑĭ, coborîtoriĭ acelora carĭ prin nemernicia lor aŭ îmmormîntat împĕrăţia de rĕsărit veniaŭ stolurĭ stolurĭ pe pămîntul acestor primitóre ţĕrĭ

(1) Letopiseţe. Predoslovie. Ediţ. II, Kogălniceanu. T. I, p. 129.

(2) Miron Costin, Letopiseţe. Ed. Kogălniceanu. I, p. 348.

(3) Nicolae Costin, Letop. Ed. Kogălniceanu, II, p. 35.

(4) Ioan Neculce, Letopiseţe. Ed. Kogălniceanu, II, p. 230.

(5) Acelaşĭ, p. 210.

(6) D. V. Gilorteanu, Lumina pentru toţĭ, III, p. 70—72. — Comp. Hasdeŭ, Magnum Etymologicum, 2989 - 2991.

(7) Laurian-Bălcescu, Magazin istoric, V, 103,

şi stricaŭ rostul lor, obiceiurile bune şi sfintele aşezăminte, carĭ singure aŭ fost în stare să apere nému l nostru de peire. În zadar s'aŭ făcut legĭ, în zadar rĕscólele şi în zadar sângele vĕrsat, Fanarul, ajutat de Turcĭ şi de câţĭ-và vîn{d}ătorí de ném, ajunge stăpânul acestor ţĕrĭ, stăpânĭ peste mormintele în carĭ spre fericirea lor dormiaŭ să nu se maĭ scóle vitejiĭ de la Rovine, de la Rahova şi de la Călugărenĭ!

Una din aceste rĕscóle voim să o povestim noĭ; ca fapte nimic, saŭ maĭ nimic noŭ, acele vremurĭ fiind tuturor bine cunoscute. Însă alt-fel aŭ vĕ{d}ut şi aŭ judecat alţiĭ lucrurile şi alt-fel le vedem şi le judecăm noĭ, iar în istorie nu povestirea faptelor, ci buna înţelegere şi drépta lor judecată e lucrul de căpetenie. «Letopiseţele—{d}ice Miron Costin—nu sînt să le cetéscă omul să ştie numaĭ ce aŭ fost în vremile trecute, ci maĭ mult să hie de învĕţătură, ce este bine şi ce este rĕŭ şi de ce să se feréscă, şi ce va urmà fie-cine.» (1)

Iată de ce am cre{d}ut că e bine şi folositor să arăt pricinile căderiĭ luĭ Vasile Vodă.

* * *

În anul 1653, Vasile Vodă intrase în anul al 19-lea al fericiteĭ sale domnìĭ; de la Ştefan Vodă-cel-Mare nimenĭ nu ajunsese la o domnie atât de îndelungată şi, cum {d}ice Miron Costin, «Împĕrăţieĭ cu belşug şi cu cinste sĕmĕnătóre.» (2) Când începe să vorbéscă de acéstă domnie, cronicarul merge cu lauda eĭ până la lirism: «Fericita domnie a luĭ Vasile Vodă, în care de aŭ fost când-và acéstă ţéră în tot binele, cu belşiug şi plină de tótă averea, cu mare fericire», (3) şi maĭ departe iarăşĭ, «că de aŭ fost când-và vremĭ fericite acestor părţĭ de lume, atuncĭ aŭ fost.» (4)

Aşà scrie logofĕtul Miron şi mulţĭ s'aŭ luat după dînsul. Cum se face însă că acéstă domnie, atât de lungă şi fericită pentru ţéră, e rĕsturnată cu cea maĭ mare uşurinţă prin uneltirile a patru boerĭ, din carĭ treĭ sunt ucişĭ înainte de a se puté luptà? Dacă Gheorghe Ştefan, logofĕtul trădător, cum l-aŭ numit uniĭ, s'a dus la străinĭ viclenindu-şĭ ţéra şi pe Domnul sĕŭ, unde sunt ceĭ-lalţĭ boerĭ credincioşĭ, şi unde este óstea care să apere ţéra şi domnia?

Ce fel! Intră Unguriĭ şi Munteniĭ în ţéră, iar Vasile Vodă cu domnie întemeiată de 19 anĭ, împĕrăţieĭ semĕnătóre, în loc să alerge la hotare

(1) Miron Costin la domnia luĭ Ghica Vodă.
(2) Miron Costin. Edit. II, Kog. T. I, p. 321.
(3) Idem, p. 301.
(4) Idem, p. 310.

ca să apere ţéra de duşmanĭ, fuge din scaunul domnieĭ şi-şĭ arată vitejia omorînd treĭ boerĭ, din carĭ unul, căindu-se de faptul sĕŭ, de bună voie se spovedise şi însciinţase pe Domn prin duhovnic de primejdia ce-l ameninţă!

Domnia luĭ Vasile Vodă erà dar putredă, cu tóte că pe din afară părea strălucită, şi erà putredă, fiind-că nu se întemeià pe ţéră, adecă pe boeriĭ, negustoriĭ şi ţĕraniĭ moldovenĭ, ci pe un pumn de străinĭ, veneticĭ ca şi dînsul, carĭ la vreme de primejdie nu-ĭ puteaŭ folosì nimic. Ţéra întrégă se temeà de Domn, dar nimenĭ nu-l iubià, fiind-că străinul străin rĕmăsese în inima sa. Dacă pe vremea când erà boer, Lupu putuse înşelà pe boeriĭ românĭ, luptând alăturĭ cu eĭ în potriva Grecilor, îndată ce ajunse Domn, el prigonesce pe Românĭ şi ocrotesce pe Grecĭ pe tóte cărările, aşà că boeriĭ pĕmîntenĭ îl înţelegeaŭ şi-l uraŭ acum maĭ mult póte decât ţĕranul, care-ĭ aruncase un os în cap pe vremea luĭ Alexandru Vodă. (1)

* * *

Ce e drept că la începutul domnieĭ, afară de fraţiĭ sĕĭ Gavril hatmanul şi Gheorghe paharnicul, toţĭ ceĭ-lalţĭ boerĭ eraŭ Românĭ băştinaşĭ, din carĭ câte-và rude şi cuscri aĭ Dómneĭ Tudosca, fata luĭ Costea Bucioc vornicul. Pe Pĕtraşcu Başotă îl pusese logofĕt mare, pe bătrânul Savin Prăjescu vornic de ţéra de jos, pe nepotul acestuia de soră Dumitru Buhuş vistier mare, pe cumnatul luĭ Buhuş, Dumitraşco Şoldan, care erà unchiŭ Dómneĭ, vornic mare de ţéra de sus, pe Glig. Ureche, spătar mare, şi pe Mălaiŭ, care ţineà pe sora Dómneĭ, comis mare. (2) Prin urmare mulţĭ din boerĭ eraŭ rude saŭ cuscri cu Domnul şi cu Dómna, însă maĭ toţĭ eraŭ boerĭ vechĭ pămîntenĭ.

Dar în curînd lucrul se schimbase şi una câte una slujbele cele marĭ intraseră în mânile Grecilor, cum vom arătà în scurt, îmbrăţişând ceì 19 anĭ aĭ domnieĭ.

Vom spune maĭ întâiŭ, că ceĭ doĭ fraţĭ aĭ Domnuluĭ rĕmân neschimbaţĭ în tot timpul domnieĭ; tocmaĭ în anul 1651, murind Gavril hatmanul, Gheorghe paharnicul e pus hatman, iar în locul luĭ Gheorghe e pus paharnic Alexandru, fiul luĭ Gavril hatmanul.

Dintre boeriĭ românĭ, Dumitru Buhuş este înlocuit chiar în întâiul an al domnieĭ cu Iordache Cantacuzino, care ţineà pe o altă soră a

(1) Miron Costin Ed. Kogălniceanu, I, p. 293.
(2) Document din 10 Iunie 7142 (1634). Stolniceniĭ Prăjesculuĭ, VIII, 6, la d-l C. Miclescu,

Dómneĭ; maĭ găsim în divanul domnesc din 10 Martie 1635 (7143) pe Apostol Catargiu postelnic mare şi pe Grama stolnic mare (1).

Patru anĭ maĭ târḑiŭ, în anul 1639, intră şi Toma Cantacuzino, fratele luĭ Iordache, în divan ca stolnic mare, Iordache e trimis pentru un an pârcălab de Roman, de unde se întórce în 1640 tot ca vistier, în locul luĭ Nicolae Catargiul. Aşà că în anul 1640, adecă după 6 anĭ de domnie, hatmanul, postelnicul, vistierul, paharnicul, stolnicul şi comisul eraŭ Grecĭ (2).

În 1642 Iordache Cantacuzino e numit spătar, iar vistieria se dă luĭ Iorga, vĕr primar al luĭ Vasile Vodă (3).

În 1645 Toma Cantacuzino ajunge vornic mare de ţéra de sus, iar stolnicia mare se dă luĭ Ghica, fost neguţător care abià scià să scrie; doĭ anĭ în urmă Ghica ajunge vornic de ţéra de jos (4). În anul 1650 Andronic, fratele Dómneĭ a doua a luĭ Vasile Vodă, e pus stolnic mare (5), iar la sfîrşitul domnieĭ Stamatie Hadîmul, nepot de vară primară al Domnuluĭ, e pus postelnic mare.

Ast-fel în 16 Octomvrie 1652, ultimul divan pe care-l cunóscem de la Vasile Lupu (6), printre boeriĭ marĭ găsim următoriĭ boerĭ străinĭ: Ghica vornicul ţĕriĭ de jos, Toma Cantacuzino vornicul ţĕriĭ de sus, Stamatie postelnic, Alexandru paharnic, Iordache Cantacuzino vistier, Gheorghe hatman, Enache comis, iar boerĭ românĭ pe Gheorghe Ştefan logofĕt, Constantin Ciogolea spătar şi frate-sĕŭ Pĕtraşco Ciogolea stolnic, adecă 7 Grecĭ şi 3 Românĭ, dintre carĭ unul, logofĕtul mare, nicĭ nu puteà fi grec pe acele timpurĭ.

Şi pe când Greciĭ umpleaŭ divanul domnesc şi înaintaŭ repede în boerìĭ, Româniĭ din potrivă unul câte unul eraŭ depărtaţĭ de la Curte şi trimişĭ prin judeţe, ca şi cum n'ar fi fost vrednicĭ să steà în divan alăturĭ cu boerimea grecéscă. Aşà, de pildă, Dumitru Buhuş din mare vistier ajunge pârcălab de Hotin, şi maĭ târḑiŭ pentru puţină vreme spătar mare (7).

Michail Furtună, comis mare în anul 1612 (8), ajunsese în 1633—1634, sub Moisi Movilă Vodă, postelnic mare (9), la Vasile Vodă scade şi e

(1) Acad. Rom., perg. 70; póte că aceştĭ doĭ eraŭ şi la începutul domnieĭ, dar documentele ce cunóscem din anul 1634 nu arată numele stolniculuĭ şi al postelniculuĭ.

(2) A. R. XLIII, 36.

(3) Sf. Spiridon, Iaşĭ. Piscanĭ, II, 5.—Cfr. cu Arch. St. Buc. Cond. Asache, f. 316.

(4) Doc. din 1 Apr. 7153 (greşélă 7143.).— Wickenhauser, Bochotin, 77—79.

(5) A. R. III, 172.

(6) V. A. Urechiă, în Anal. Acad. Rom. Seria II, T. XI, p. 120.

(7) Documentul din 1 Apr. 7153, maĭ sus citat.

(8) A. R. XLVII, 233.

(9) Melchisedec, Cronica Huş. Apendice, p. 55.

numit comis (1), iar în anul 1645, adecă 21 de anĭ după intrarea în divan, el e trimis pârcălab de Némțu, căcĭ Iașiĭ și Curtea domnéscă trebuiaŭ păstrate străinilor (2).

Savin Prăjescu, după ce a stat 4 anĭ vornic mare de țéra de jos, a doua din boeriile țěriĭ, e trimis la vreme de bătrânețe în 1642 pârcălab de Némțu (3), și tot așà și Toader Petriceic, tatăl luĭ Ștefan Vodă Petriceic, ajunge în 1645 pârcălab de Hotin (4), după ce stătuse 5 anĭ vornic mare de țéra de sus. Trebue să spunem, pentru a se înțelege cât de mare erà acéstă scădere, că pârcălăbiile, carĭ altă dată eraŭ maĭ pre sus decât aprópe tóte boeriile de divan, acum ajunsese numaĭ nisce prefecturĭ de județ, și pârcălabiĭ eraŭ maĭ pre jos decât orĭ-care din boeriĭ marĭ aĭ divanuluĭ.

Dacă uniĭ dintre boerĭ daŭ înapoĭ, alțiĭ stăteaŭ anĭ îndelungațĭ fără nicĭ o înaintare; e destul să pomenim pe Racoviță Cehan, care a rěmas vtori logofět în tot timpul lungeĭ domniĭ a luĭ Vasile Vodă, deșì el a fost, după cum se pare, un boer de sémă, căcĭ a stat în urmă logofět mare la treĭ domniĭ.

Alțĭ boerĭ românĭ sunt urgisițĭ cu totul și mor uitațĭ, departe de Curtea domnéscă. Nu vom vorbì de boeriĭ micĭ, și nicĭ de Ionașco Ghianghia, logofět mare la atâția Domnĭ, care póte că erà prea bătrân, dar Ionașco Cehan și Ionașco Cujbă, amândoĭ foștĭ vornicĭ marĭ, dar Iurașco Bașotă hatmanul, dar Pětrașco Boul mare spătar, și atâția alțĭ boerĭ pămîntenĭ fruntașĭ, carĭ ar fi putut slujì cu folos țěriĭ anĭ, îndelungațĭ, sunt înlăturațĭ cu desăvîrșire din tóte dregătoriile țěriĭ îndată ce ajunge Domn Vasile Lupu.

Archidiaconul Paul din Alep, care de altmintrelea laudă pe Vasile Vodă, spune că «Boeriĭ grecĭ, carĭ formaŭ Curtea luĭ Vasile, *întrebuințaseră tóte mijlócele* pentru a îndepărtà din slujbe și pentru a aruncà pe Moldovenĭ *la cea maĭ de jos tréptă a mizerieĭ;* așà că am vědut dintre ceĭ maĭ marĭ și maĭ nobilĭ bărbațĭ în hainele cele maĭ ordinare de *lână* (5). În genere eraŭ apěsațĭ sub robie ḑi și nópte pentru a puté îmblânḑì în tóte furia Grecilor, *care se părea a fi jurat o ligă cu Turciĭ în potriva Moldovenilor.*» (6)

(1) Acad. Rom. XLVI, 78.
(2) Wickenhauser, Bochotin, p. 77.
(3) Doc. din 5 Aprilie 7150, comunic. de d-l Șaraga, librar Iașĭ.
(4) Doc. din 4 Aprilie 7153, la rěpos. Al. Suțu, profesor Iașĭ.
(5) În traducerea din Arch. istorică se ḑice *flanelă*, însă credem cuvîntul nepotrivit.
(6) Hasdeŭ, Arch. ist. I, 2, p. 83. Cfr. traducerea d-reĭ Emilia Cioran, «Călětoria Patriarchuluĭ Macarie. Bucurescĭ 1900.

Acum cunosceaŭ şi boeriĭ românĭ pe prefăcutul Vasile Lupu, pe care mulţĭ nicĭ chiar în ḑilele nóstre nu l-aŭ cunoscut bine; dar erà prea târḑiŭ şi trebuià să-l sufere, căcĭ le erà frică de el.

În scurt, vom spune că la început, fie din temere orĭ ruşine, fie din pricina Dómneĭ Tudosca şi a unchiu-sĕŭ vornicul Dumitraşco Şoldan, Româniĭ sunt precumpĕnitorĭ în divanul domnesc, dar maĭ târḑiŭ între aniĭ 1639 şi 1640, murind Dómna Tudosca, fata luĭ Bucioc vornicul, şi unchiu-sĕŭ Dumitraşco Şoldan, şi Vasile Vodă însurându-se de a doua óră cu o străină, boeriĭ pămîntenĭ nu maĭ aŭ nicĭ un rézĕm la domnie şi sunt necontenit înlocuiţĭ în dregĕtoriĭ cu boerĭ străinĭ.

Vom adăogà că nu numaĭ Domnul se căsătoresce cu o Cerchesóică, dar şi tóte fetele şi le mărită cu străinĭ, şi anume două cu Polonesĭ şi una cu Timuş Cazacul.

Ast-fel în cât şi în cârmuirea ţĕriĭ şi în casa luĭ, Domnul se înstrăinà necontenit de ţéră; boerul Lupul vornicul, luptătorul pentru ném, se schimbase în Vasile Vodă, prigonitorul némuluĭ! (1)

* * *

Dacă de la ceĭ marĭ trecem la ceĭ micĭ, la mulţime, vom găsì că şi ea aveà temeinice cuvinte de nemulţumire.

De la început mulţimea nu iubise pe Vasile Vodă, fiind-că îl socotià drept străin şi vrăjmaşul némuluĭ; simţul sĕŭ nu o înşelase, acum o mulţime de fapte venise şi deschisese ochiĭ tuturor ca să vadă, că nu ceĭ de jos, ci ceĭ de sus se înşelase în privinţa viclénuluĭ arbănaş.

Cronicariĭ şi chiar istoriciĭ noştri n'aŭ dat în destul băgare de sémă poporuluĭ de jos, *prostimiĭ*, cum o numesce Miron Costin.

Fericit şi bogat erà Domnul, o spun cronicariĭ şi o credem şi noĭ; se îmbogăţiaŭ şi boeriĭ, maĭ ales ceĭ Grecĭ, o vom arătà îndată, dar prostimea, biata ţĕrănime, ce făceà ea în acest timp?

Cetiţĭ documentele vremurilor acelora şi veţĭ aflà lucrurĭ triste, însă vrednice de sciut; noĭ în câte-và liniĭ vom spune cuprinsul a câtor-và miĭ din aceste documente din istoria cea necunoscută a ţĕriĭ nóstre.

Gheorghe hatmanul, fratele cel maĭ mic al luĭ Vasile Vodă, care până la sfîrşitul domnieĭ fusese numaĭ paharnic, dă 18 moşiĭ de

(1) Se pare că Vasile Vodă despreţuise limba română, aşà că chiar în graiŭ rĕmăsese tot Grec până la sfîrşitul vieţiĭ sale; d-l N. Iorga ne-a afirmat verbal că a vĕḑut o scrisóre autografă românéscă a Domnuluĭ, după ce perduse tronul, din care se vede că Domnul vorbià stricat românesce.

zestre gineri-sĕŭ Ursache vistierul, deşì a maĭ avut încă o fată şi un băiat. În totul Ursache vistierul aveà aprópe 80 de moşiĭ, din carĭ maĭ mult de jumătate eraŭ cumpĕrăturĭ (1).

Toma Cantacuzino vornicul lasă aprópe 60 de moşìĭ la un fiŭ şi două fete (2), iar frate-sĕŭ, Iordache vistierul, dă zestre 30 de moşiĭ feteĭ sele Catrina, mama cronicaruluĭ Neculce, deşì aveà cincĭ copiĭ (3).

Ne oprim acì.

Cum ajunsese atâtea sute de moşìĭ apĕrate cu sânge românesc în stăpânirea unor veneticĭ, aĭ căror părinţĭ nu aveaŭ o palmă de pămînt în Moldova? Şi îĭ numim veneticĭ, fiind-că pe timpul de care vorbim Cantacuzinesciĭ, deşì de peste 30 de anĭ în ţéră şi ajunşĭ în cele maĭ marĭ dregĕtorìĭ, nu vorbiaŭ încă bine românesce (4).

Rĕspunḑênd la întrebarea pusă, vom spune că parte din aceste moşìĭ eraŭ zestre de la boeriĭ românĭ, altele danie de la Domnĭ, cum erà obiceiul pămîntuluĭ, iar cele maĭ multe eraŭ cumpĕrăturĭ de la bieţiĭ ţĕranĭ, carĭ le vindeaŭ din pricina săracieĭ. Vécul al XVII-lea şi maĭ ales lunga domnie a luĭ Vasilie Lupu e plină de vînḑărĭ de rezăşìĭ, făcute de ţĕranĭ din carĭ uniĭ, ca să scape de dărĭ, se făceaŭ vecinĭ, adecă robĭ aĭ pămîntuluĭ, pe care odinióră eĭ eraŭ stăpânĭ. Atuncĭ se întemeiéză în Moldova marea proprietate în paguba celeĭ micĭ, care făcuse în trecut tăria ţĕriĭ, şi se adeveresc încă odată înţeleptele cuvinte ale luĭ Pliniŭ: «latifundia perdiderunt Italiam.»

Pentru ca Domnul şi céta sa de străinĭ lacomĭ să pótă trăì în bilşug şi în risipă, ţĕraniĭ săraciţĭ de birurĭ eraŭ siliţĭ să-şĭ vînḑă pămîntul lor mult iubit.

Şi dacă numaĭ treĭ ómenĭ aŭ făcut să suspine ḑecimĭ de sate, ce trebue să fie când ne vom gândì la întréga cétă de veneticĭ?!

Oh, cu câtă durere şi cu câte lacrămĭ se vor fi despărţit atâtea miĭ de ţĕranĭ de moşiórele lor!

Aceste rezăşìĭ date pentru vitejia unuĭ strămoş depărtat, sute de anĭ fusese tovaroşele nedespărţite ale némuluĭ; în timp de pace strămoşiĭ le muncise şi le udase cu sudórea frunţiĭ, pentru ca să-şĭ scótă hrana, iar în timp de răsboiŭ îşĭ vĕrsase sângele, pentru ca să le apere de duşmanĭ. Când se apropià sfîrşitul vieţiĭ, dorul cel maĭ mare al

(1) Catagrafia moşiilor de pe acele vremĭ, la d-l general E. Pencovicĭ, Galaţĭ.

(2) Sf. Spiridon, Iaşĭ. Moşia Bădescĭ, I, 55, publicată de noĭ în Arch. soc. sciinţifice şi literare din Iaşĭ. T. III, p. 34—36.

(3) La d-ra Adela Neculce, Iaşĭ.

(4) Un autograf al luĭ Toma Cantacuzino, de pe când erà vornic mare, în o românéscă fórte stricată. Sf. Spiridon, Iaşĭ. Bodescĭ, I, 5.

rezăşuluĭ erà ca să vadă încă odată draga moşióră şi să se odihnéscă pentru vecie acolo unde s'a născut, a trăit şi a iubit. Micul acesta pămînt erà pentru rezăşĭ o întrégă lume; el fusese martorul tuturor bucuriilor lor şi ale némuluĭ lor, el erà legătura între eĭ, între strămoşiĭ şi strănepoţiĭ lor, în el îşĭ găsiaŭ hrana, pe el trăiaŭ, în el aveaŭ să se odihnéscă de vecĭ.

Şi acum acéstă legătură de sute de anĭ se va rupe într'o clipă şi pentru tot-deauna.

Şi nu numaĭ că eraŭ siliţĭ să-şĭ vîndă pămîntul, dar după cum am spus, pentru ca să scape de greutatea dărilor, se făceaŭ vecinĭ. Altă dată şi chiar la sfîrşitul véculuĭ al XVI-lea intraŭ în vecinătate străiniĭ aduşĭ cu cărţĭ de slobodie pe pămînt pustiŭ (1), iar acum, sub domnia străinuluĭ, Româniĭ ajungeaŭ nu numaĭ străinĭ, dar maĭ rĕŭ decât atât, robĭ aĭ pămîntuluĭ pe care îl stăpânise!

Acéstă stare de lucrurĭ Vasile Vodă n'a născut-o, dar sub nimenĭ ca sub dînsul n'a înflorit. Şi totuşĭ Miron Costin ne spune că domnia luĭ Vasile Vodă a fost fericită şi că «sărac nu se află pe acele vremĭ, dór care nu vra să aibă», din pricină că ţéra leşéscă erà bogată şi Moldova îĭ vinde boĭ de negoţ, caĭ şi miere (2)!

Dar cum să credem aceste cuvinte, când însuşĭ Miron Costin ne spune că «tótă ţéra erà cu ură şi gata la lucrurĭ nouĕ»? (3) Dacă ţéra ar fi fost bogată şi fericită, cum se puteà să urască pe Domn şi să doréscă schimbarea luĭ? Şi cum să credem pe Miron Costin în potriva a miĭ de înscrisurĭ de vîndare de rezăşiĭ? Aŭ ţĕranul când e bogat îşĭ vinde pămîntul din care se hrănesce, orĭ din potrivă caută să şi-l măréscă?

De altmintrelea maĭ este şi preţiósa mărturie a luĭ Paul din Alep, care ne spune că Vasile Vodă adusese chiar pe boerĭ, bine înţeles ceĭ pămîntenĭ, în atât de mare sărăcie, în cât a vĕdut dintre ceĭ maĭ marĭ îmbrăcaţĭ în hainele cele maĭ próste (4).

Şi trebue să spunem că Paul din Alep nu e un vrăjmaş al luĭ Vasile Lupu, ci din potrivă îl laudă peste măsură, cum ne putem încredinţà din aceste câte-và liniĭ.

---

(1) Vedĭ între altele documentul Acad. Rom., V, 94, din 3 Sept. 1588 (7094), prin care se dă luĭ Bucium, prâcălabul Hotinuluĭ, carte de slobodie pe 5 anĭ pentru străiniĭ carĭ ar venì şi carĭ vor fi în urmă vecinĭ.

(2) Ed. Kog. T. I, p. 310.

(3) Ibidem, p. 326.

(4) Arch. ist., loc cit.

«A descrie venerabila demnitate a Beiuluĭ, cunoscințele sale, excelența bunuluĭ sĕŭ simț, profunda sa familiaritate cu autoriĭ vechĭ şi modernĭ, păgânĭ, creştinĭ şi chiar turcĭ, bravura şi abilitatea sa militară, va întrece puterile priceperiĭ omenescĭ. Adevĕrul e că el a ajuns pe vechiĭ regĭ aĭ Grecieĭ, ba ĭ-a şi întrecut, căcĭ perfecțiunile sale sunt celebrate în tótă lumea, şi fecunda-ĭ generositate şi acțiunĭ ilustre sunt cunoscute bine nu numaĭ patriarchilor, mitropoliților, preoților, călugărilor, laicilor, în bisericĭ şi în mânăstirĭ, ci chiar agalele, negutătorĭ şi alțĭ Turcĭ, chiar dervişiĭ şi meseriaşiĭ aveaŭ obiceiul a jurà pe capul luĭ.» (1)

Prin urmare, Paul din Alep nu e vrăjmaş al luĭ Vasile Vodă, şi când ne spune el ce-và rĕŭ de Domn, putem să-l credem, cu atât maĭ mult când spusele luĭ sunt întărite de documentele timpuluĭ.

În cât despre țĕranĭ, Archidiaconul Paul din Alep, care împreună cu Patriarchul din Antiochia a rĕmas câțĭ-và anĭ în țéră pe la sfîrşitul domnieĭ luĭ Vasile Vodă, după ce spune că în Muntenia aŭ fost primițĭ bine, adăogă:

«Moldova e cu totul alt fel. Acolo când Patriarchul intrà în casa orĭcăruĭ din locuitorĭ, nimenĭ nu-ĭ eşià înainte, nicĭ îĭ oferià măcar o bucățică de pâne.» (2)

De ce eraŭ țĕraniĭ moldovenĭ aşà de neprimitorĭ, pe când de obşte Moldovénul e maĭ primitor decât Munténul? Fără îndoiélă din causa sărăcieĭ, căcĭ sciut este că atuncĭ când Românul nu primesce pe călĕtor, orĭ-cine ar fi el, necum un patriarch, pricina este că nicĭ el nu are ce mâncà, orĭ îĭ este ruşine de lipsa în care se află.

Şi dovadă că acésta e pricina sunt cele ce adaogă Paul din Alep după aceste cuvinte: «Cât de multă tiranie n'aŭ suferit eĭ sub domnia luĭ Vasile!» şi îndată desluşesce aceste cuvinte, spunênd că ceea ce atrăgeà mulțimea spre noul Domn, este că el le făgăduià scutire de dărĭ (3).

Şi erà natural să fie aşà.

În adevĕr, baniĭ aceia carĭ se aruncaŭ necontenit în pungile Turcilor nesățioşĭ, şi pe carĭ Domnul îĭ risipià în tóte părțile lumiĭ, baniĭ carĭ făceaŭ ca domnia să semene maĭ mult uneĭ împĕrățiĭ, erà sudórea bietuluĭ țĕran, adus în sapă de lemn, pe care nimenĭ nu-l întrebà dacă este fericit.

---

(1) Arch. ist. I, 2, p. 67.
(2) Ibidem, I, 2, p. 88.
(3) Ibidem. Vedĭ şi raportul luĭ Simion Reniger către Împĕrat în Hurmuzaki, Fragmente zur Gesch. der Rumänen. Bucurescĭ 1884, p. 218.

Pe când ţěranii moldovenĭ nu puteaŭ da o pâne Patriarchuluĭ Antiochieĭ, deşi se scie cât sunt eĭ de primitorĭ, Vasile, Domnul Moldoveĭ, îl primise fórte bine, făgăduise că-ĭ va plătì tóte datoriile şi că-ĭ va da mulţĭ banĭ (1). Negreşit! Domnul primià bine pe Patriarch, căcĭ la el împreună cu tótă bogăţia se adunase şi tótă dărnicia ţěriĭ. Vasile Vodă nu erà din némul aceluĭ Domn român de fericită pemenire care, când da banĭ de cheltuélă la cuhnie, se spune că «aŭ fost lăcrămând şi aŭ fost ḑicênd. Aceştia sunt lacrămile săracilor!» (2) Şi n'a fost sciut pe semne cuvîntul românesc că: blestemul de la săracĭ nu cade peste copacĭ!

Iată cum îngrijià Vasile Vodă de boeriĭ carĭ îl alesese, şi de mulţime care duce greul ţěrilor şi care este temeiul Domnilor.

* * *

Dar nu e numaĭ atât.

Maĭ erà o altă pricină pentru care ţéra urà fórte mult pe Domn.

Némul luĭ Vasile Vodă erà fórte numeros: erà maĭ întâiŭ Gavril hatmanul şi Gheorghe paharnicul, fraţiĭ sěĭ, şi două surorĭ Marga şi Măricuţa; maĭ aveà verĭ primarĭ pe Iorga postelnicul şi pe Ştica jicnicerul şi surorile luĭ Iorga, Keraţa, Zamfira şi Alexandra şi o altă vară primară al căruĭ nume nu-l cunóscem, căsătorită cu tatăl luĭ Stamatie Hadîmul postelnic mare. Aceştĭ fraţĭ, verĭ, surorĭ şi vere, aveaŭ copiĭ; singur Gavril hatmanul aveà póte treĭ fiĭ, pe Ştefan, Radu şi Niculaĭ, aşà că Dimitrie Cantemir, în «Scrisórea Moldoveĭ», ḑice că némul luĭ Vasile Alvanitul erà maĭ mult la numěr decât tóte cele-lalte (3).

Dacă némul luĭ Vasile Vodă ar fi fost numaĭ mare şi s'ar fi mulţumit să trăiéscă cum se cuvine, el póte că ar fi fost răbdat de ţéră, dar pe lângă că se îndesà să ieà tóte slujbele din mâna Moldovenilor, erà şi peste măsură desfrînat atât el, cât şi însuşĭ Domnul. Asupra acestuĭ lucru şi Miron Costin logofětul şi Paul din Alep archidiaconul amândoĭ împreună de o potrivă glăsuesc.

«Şi însuşĭ Vasile Voevod — ḑice Miron Costin — cu sila a câte-và case de boerĭ luându-le fetele, peste voia părinţilor la ţiitorie, iar ómeniĭ de casa luĭ, nepoţiĭ luĭ Vasile Vodă, maĭ mare silă făceaŭ, carĭ tóte faptele maĭ pe urmă s'aŭ arătat cu mare osândă asupra caseĭ luĭ Vasile Vodă» (4).

Şi maĭ departe acelaşĭ scrie:

---

(1) Arch. ist. I, 2, p. 81.
(2) Letop. I, p. 238.
(3) Tâlmăcirea tipărită in m-rea Némţu 1825, f. 262. Cfr. Acad. Rom., V, No. 26.
(4) Ediţ. Kog. T. I, p. 310.

«A privire erà aeve pedépsa şi stingerea caseĭ luĭ Vasile Vodă şi póte osânda, osândià pre ómeniĭ de casa luĭ, ales pe nepoţiĭ luĭ Vasile Vodă, pentru multe dóră, câte aŭ făcut şi eĭ în vremile sale, sîle şi scărnăvìĭ.» (1)

Iar Paul din Alep ne spune că Domnul îşĭ cănià barba şi pĕrul cel lung al capuluĭ şi ca să nu i se vadă pĕrul cel scurt şi alb şi nu-şĭ scoteà calpacul nicĭ chiar în biserică, şi ne maĭ spune şi el că a audit de mare desfrînare a unuĭ nepot al Domnuluĭ (2).

Un alt contimporan al luĭ Vasile Lupu, Rudolf Schmidt, în scrisórea sa din 20 August 1643, către Împĕratul Ferdinand al II-lea spune că şi el a audit că Domnul e fórte desfrînat şi fórte viclean arnăut (3).

Iată domnia fericită de care ne vorbesce cronicarul Miron Costin: boeriĭ românĭ prigoniţĭ, ţĕraniĭ sărăciţĭ şi vîndêndu-şĭ rezăşiile, familiile necinstite, obiceiurile curate ale uneĭ ţĕrĭ tinere înlocuite cu moravurile uneĭ civilisaţiunĭ în decădere şi, ca culme, un Domn care pare că simte o plăcere a doborî totul, ca el să pară maĭ nalt şi maĭ măreţ!

Acéstă domnie netrebnică, nefiind iubită de ţéră, ar fi trebuit cel puţin să se întemeieze pe o armată puternică, însă Vasile Lupu, din neîncredere şi chiar de témă de pămîntenĭ, luptase din tóte puterile să strice vechiul aşezămînt ostăşesc al ţĕriĭ. Oştirea care, încă de la descălecătóre, în timp aprópe de 3 vécurĭ, fusese scutul ţĕriĭ, erà alcătuită din toţĭ locuitoriĭ în stare de a purtà arme şi aveà drept ofiţerĭ pe boerĭ carĭ în timp de pace slujiaŭ în dregĕtoriile lor, iar în timp de răsboiŭ eraŭ maĭ marĭ peste oştĭ. Însă Greciĭ Ţarigrădenĭ, trăind în robia turcéscă şi neavênd drept să pórte arme, când ajungeaŭ dregĕtorĭ în Moldova nu puteaŭ îndeplinì slujba ostăşéscă, aşà că încetul cu încetul oştirea fu lipsită de ofiţeriĭ sĕĭ şi, în locul vitezeĭ spede late care se ruginià, rĕmase spre apĕrarea ţĕriĭ numaĭ o păcătósă pană de gâscă!

În cât despre ceĭ-lalţĭ ostaşĭ de rînd, Vasile Vodă neavênd încredere

(1) Ibidem, p. 347.
(2) Arch. ist. I, 2, p. 111 şi 74.
(3) «Der ieczige Moldavische Waywoda Lupulo oder Basilio, wie er heisst, ist ein Mann von 50 Jahren, ein lange ansehliche Persohn auch starcker Natur; zvar (wie ich gehört) *durch die Weiber mit welch grosse disordini begehet, etwas verderbt.* Ich habe nie nit kennt als per fama, das *er ein arger hoffartig und falscher Arnaut oder Albanese seye*». Hurmuzaki, Documente, IV, p. 672. Tot Schmidt arată că Lupu a înşelat în chip ruşinos pe Domnul sĕŭ Moyse Voivod, fiind trimis de el la Pórtă («schandtlich betrogen). Ibidem.

în Românĭ îşĭ făcuse cu banĭ o oştire de Grecĭ, Sîrbĭ şi Bulgarĭ (1), a căreĭ nemernicie o arătase în destul de bine luptele cu Mateiŭ Basarab. În loc însă de a-ĭ slujì de învĕţămînt aceste lupte ca să caute să întărescă oştirea, Vasile Vodă, fie din lăcomie spre a iconomisì lefile ce plătià străinilor, fie, după cum spune Paul din Alep, sfătuit cu viclenie de Gheorghe Ştefan logofĕtul, care-ĭ ḑiceà că nu are nicĭ un vrăjmaş de care să-l păzéscă óstea, dă drumul şi la ostaşiĭ străinĭ pe carĭ îĭ ţineà de maĭ multĭ anĭ (2).

Înainte de a urmà maĭ departe cu şirul acesteĭ povestirĭ, să spunem în câte-và cuvinte cine este Gheorghe Ştefan logofĕtul.

El a avut tată pe Dumitraşco Ştefan (Céurul) care, după ce a fost staroste de Putna şi vornic mare, a stătut în urmă logofĕt mare la treĭ Domnĭ, Radul Vodă, Miron Barnovschi şi Alexandru Vodă, şi a murit între aniĭ 1630 şi 1631 (3). După cum ne spune Miron Costin, Dumitraşco Ştefan erà fórte bogat, «cu ocine întemeiate, care nicĭ o casă în ţéră moşiĭ ca acele, ocine, sate, curţĭ n'a avut (4). Aşezarea luĭ pare că erà în judeţul Némţul la Buciulescĭ lângă Roznov, unde a făcut o biserică în Octomvrie 1629, din care jumătate a fost surpată de Bistriţa, iar pisania găsită de noĭ se adăpostesce după îndemnul şi îngrijirea nóstră în tinda bisericiĭ de la Podolenĭ. Cu un an maĭ înainte evlaviosul boer făcuse o altă biserică în cătunul Rădéna din judeţul Bacăŭ (5).

Dumitraşco Ştefan însurat póte cu sora paharniculuĭ Niculae Mogălde a avut treĭ feciorĭ: Gheorghiţă, Gligoraşco şi Vasilaşco (6), dintre carĭ Gligorie póte că a murit tînĕr, căcĭ nu se pomenesce prin documente, iar Vasilie a ajuns logofĕt mare sub Petriceico Vodă, şi cel dintâiŭ ném a purtat numele de Céurul.

Gheorghe Ştefan pare că erà fratele cel maĭ mare, fiind-că în treĭ documente el e pomenit tot-deauna înaintea fraţilor sĕĭ (7).

În dregĕtoriile ţĕriĭ el intră târḑiŭ, abià în anul 1638 (8), când îl găsim treti postelnic, în 22 Octomvrie 1640 (7149) erà treti logofĕt (9),

(1) Arch. ist. I, 2, p. 74.
(2) Ibidem.
(3) Mânăstirea Némţu. Capotescĭ, 2484 şi Sf. Spiridon, Romaniĭ. I, 2.
(4) Miron Costin, ed. Kog. I, 32; lista moşiilor sale, cea maĭ veche listă de acest fel ce cunóscem am vĕḑut-o la d-l Gh. Racoviţă, Şurinescĭ, Vasluiŭ.
(5) Melchisedec, Notiţe ist., p. 124.
(6) Sf. Spiridon, Romaniĭ, I, 3 şi 4; Mân. Némţu, Capotescĭ, 2474.
(7) Aceleaşĭ documente.
(8) Doc. din 4 Fevr. 7147 comunicat de librarul Şaraga.
(9) Arch. Stat. Bucur. Cond. Asache, f. 299—301.

slujbă în care rĕmâne până în 1644 (1), în 20 Octomvrie 1645 (7154) el ajunsese mare sluger (2). De aci înainte el înaintéză fórte repede; în 14 August 1647 el erà spătar mare (3), slujbă în care rĕmâne până în 1650, când e înlocuit cu Constantin Ciogole (4) şi după o scurtă lipsă din divanul domnesc, în anul 1651, ajunge în acelaşĭ an logofĕt mare (5), ultima tréptă a boeriilor moldovenescĭ, urmând în logofeţia cea mare luĭ Gavrilaş Matiiaş (6), iar nu luĭ Toderaşco, cum din greşélă spune Miron Costin (7), şi după dînsul Papadopol-Calimach (8).

Aşà dar în 11 anĭ Gheorghe Ştefan trecuse tótă erarchia lungă a slujbelor moldovenescĭ, de la treti postelnic până la logofĕt mare.

Gheorghe Ştefan erà un om gras la trup, pentru care a fost poreclit Burduja (9), el s'a însurat de două orĭ, însă n'a avut copiĭ. Căsătoria a doua a luĭ s'a întîmplat într'un chip fórte nostim, pe care-l povestesce cronicarul Neculce în «O sémă de cuvinte auḑite din om în om : Gheorghe Ştefan Vodă când erà boer, murindu-ĭ jupânésa, aŭ rĕmas văduvoiŭ; şi tâlnind o jupânésă săracă, frumósă, tînĕră, anume Safta din némul Boescilor, aŭ tîmpinat-o pe drum mergĕnd cu rădvanul la Iaşĭ, şi aŭ poprit rădvanul cu sila, şi s'aŭ suit fără de voie în rădvan, şi aŭ întors rădvanul înapoĭ la casa luĭ. Şi pre urmă aŭ primit şi ea, şi s'aŭ cununat cu dînsul, care aŭ ajuns de aŭ fost şi Dómnă.» (10)

La minte erà fórte ager, judecând după laudele pe carĭ le face Miron Costin, care l-a cunoscut şi a slujit sub domnia luĭ. «Om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât poţĭ ḑice că nasc şi în Moldova ómenĭ. La învĕţăturile soliilor, a cărţilor rĕspunsurĭ, am auḑit pre mulţĭ mărturisind să hie covîrşind pre Vasile Vodă.» (11)

Iată omul care-şĭ puse în gând să rĕstórne pe Vasile Vodă, şi care în cele din urmă isbutì să-şĭ îndeplinéscă gândul.

El erà ajutat şi de alţĭ boerĭ românĭ, dintre carĭ Miron Costin po-

(1) Sf. Spiridon. Bodescĭ, I, 41.
(2) Sf. Spiridon. Crăinicenĭ, 1 ; şi Bodescĭ, I, 48;
(3) Acad. Rom. III, 172.
(4) Mân. Némţu. Borce, 1606 şi 1608.
(5) Doc. din 1 Ian. 7159. Acad. Rom. LVIII, No. 30 şi din 9 Oct 7160. Acad. Rom. II, 236.
(6) Documentele 1606 şi 1608, Mân. Némţu. Borce.
(7) Ed. Kog. T. I, p. 298;
(8) Gh. Ştefan Vodă, Bucurescĭ 1886, p. 45.
(9) Dim. Cantemir, Scrisórea Moldoveĭ, p. 120.
(10) Ed. Kog. II, p. 187.
(11) Ed. Kog. I, p. 356.

menesce numaĭ pe Constantin Ciogolea spătarul, pe frate-sĕŭ Pĕtraşco Ciogolea stolnicul şi pe Ştefan sărdarul; ceĭ dintâĭ doĭ împreună cu Gheorghe Ştefan eraŭ singuriĭ boerĭ pămîntenĭ în divanul domnesc, iar cel din urmă erà însărcinat cu paza hotarelor şi aveà o mulţime de ostaşĭ sub ascultarea luĭ.

Afară din aceştĭ boerĭ marĭ, negreşit că maĭ eraŭ alţiĭ maĭ micĭ, cum bună-óră Nicolae Mogăldea unchiul, Vasilie Céurul fratele şi Ştefan Boul cumnatul luĭ Gheorghe Ştefan logofĕtul. Ceĭ-alţĭ boerĭ pămîntenĭ, ca Istratie Dabija care ajunge Domn al Moldoveĭ, Racoviţă Cehan, Ionaşco Rusul, Solomon Bârlădénul, Nicolae Buhuş şi Nicolae Racoviţă, carĭ toţĭ aŭ stătut în urmă logofeţĭ marĭ, Ilie Şeptelicĭ, Grigorie Rusul, Miron Ciogolea, Darie Carabăţ, Antiochie aga, Grigorie Hăbăşescul, Ioniţă Prăjescul, Mateiŭ Sturza, Efrem Hăjdeŭ, Costea Moţoc şi alţiĭ, carĭ şi eĭ aŭ ajuns în dregĕtoriĭ marĭ, şi de nu vor fi sciut toţĭ gândul logofĕtuluĭ, protivnicĭ nu ĭ-aŭ fost şi nicĭ n'aŭ putut să-ĭ fie, ci din potrivă toţĭ aŭ părăsit pe Vasile Vodă.

Până şi însuşĭ Vasile Şoldan, vĕr bun cu rĕposata Dómna Tudosca, erà, credem noĭ, vrăjmaş al luĭ Vasile Vodă, fiind-că îl vedem la Curtea luĭ Gheorghe Ştefan cu boeria de jicnicer mare. (1) Archidiaconul Paul din Alep, martur al acestor întîmplărĭ, ne spune că marele logofĕt trăsese în partea sa: «*pe toţĭ ómeniĭ ceĭ maĭ însemnaţĭ aĭ Moldoveĭ*, carĭ uraŭ fórte mult pe Vasile şi pe nobiliĭ sĕĭ dimpreună cu toţĭ Greciĭ lor.» (2)

Acelaşĭ lucru îl spune şi Principele Transilvanieĭ, într'o scrisóre din 28 Aprilie 1653: «Cum Voivoda *nullus nobilium Moldaviae* discessit, exceptis consanguineis illius Graecis.» (3)

«Pricina ureĭ lor pentru Vasile — adaogă Paul din Alep — fu pentru că el erà Grec de nascere şi de ném şi făcuse toţĭ curteniĭ şi oficeriĭ sĕĭ din Grecĭ, îndepărtând pe Moldovenĭ, *pe carĭ îĭ luà în rîs şi-ĭ despreţuià, atât el cât şi aĭ sĕĭ*, în cât îĭ aduceà la cea maĭ mare sărăcie şi degradaţiune. Pentru acest cuvînt, Greciĭ şi Moldoveniĭ se urĕsc uniĭ pe alţiĭ peste măsură.» (4)

Rĕsturnarea luĭ Vasile Lupu a fost dar o luptă pentru ném, o rĕs-

(1) Doc. din 20 Fevr. 1657 (7165), Acad. Rom. XLIV, 39 (public. şi de Hasdeŭ, Arch. ist. III, 238—239).
(2) Arch. ist. I, 2, pag. 74.
(3) Hurmuzaki, Documente, V, part. 1, No. XIX, pag. 15.
(4) Arch. ist. I, 2, p. 75.

cólă a boerimiĭ pămîntene, prigonită şi batjocorită, în potriva puhoiuluĭ grecesc, care începuse a o copleşì şi a o asuprì. (1)

Şi nu numaĭ boeriĭ pămînteni, ci şi mulţimea cea-laltă, prostimea luĭ Miron Costin, erà alăturĭ cu boeriĭ, în ura lor în potriva Domnuluĭ şi boerilor sĕĭ Grecĭ; ea care-l pricepuse de la început şi de aceea nu-l iubise nicĭ odată, acum când Lupu se arătase adevĕrat lup şi vrăjmaş al némuluĭ, erà alăturĭ cu boeriĭ, şi luptà pentru rĕsturnare. Paul din Alep ne spune că «trupele naţionale ale Beiuluĭ (Vasile Vodă) îĭ eraŭ tóte necredincióse» (2) şi apoĭ el ne povestesce nisce amănunte, pe carĭ nu le găsim în Miron Costin, despre bătălia de la Sîrca. «Când amândouĕ oştirile se puseră faţă în faţă în linie de bătae, vrăjmăşiĭ eraŭ atât de puţinĭ, în cât oştile luĭ Vasile ĭ-ar fi putut bate cu beţele, nu cu săbiile, dar duşmanul se ţineà mândru, căcĭ se înţelesese maĭ dinainte cu trădătoriĭ Moldovenĭ, carĭ pe dată aŭ plecat stégurile lor şi aŭ trecut la noul Beiŭ, părăsind şi viclenind pe Vasile. Atuncĭ unindu-se cu Unguriĭ, Munteniĭ şi ceĭ-lalţĭ Moldovenĭ aĭ nouluĭ Beiŭ, eĭ căḑurà cu toţĭ asupra Cazacilor şi Grecilor rĕmaşĭ cu Vasile carĭ, fiind prea puţinĭ, pe dată fură înfrânţĭ şi tăiaţĭ în bucăţĭ.» (3)

Şi tot Archidiaconul Paul din Alep ne spune:

«Ca adaos de suferinţe, Vasile erà cu totul lipsit de oştĭ, *toţĭ Moldoveniĭ* fiindu-ĭ necredincioşĭ,» că Moldoveniĭ s'aŭ arătat vrăjmaşĭ Cazacilor ucigându-ĭ, sub cuvînt că vin să ajute pe *vrăjmaşul némuluĭ*, Vasile, pe care-l părăsise acum chiar aceĭ carĭ îĭ maĭ ţineaŭ credinţă, şi în sfîrşit că *tot poporul* iubià pe Gheoghe Ştefan (4).

Aşà dar erà o luptă de ném, fiind-că boeriĭ, ostaşĭ şi norod, cu toţiĭ la o laltă, luptaŭ în potriva Domnuluĭ şi în potriva boerilor sĕĭ Grecĭ. Odată biruită óstea luĭ Vasile Vodă, nu numaĭ ostaşiĭ grecĭ sunt ucişĭ fără nicĭ o milă, dar rĕsbunarea se întinde şi asupra celor-lalţĭ locuitorĭ grecĭ aĭ ţĕriĭ.

«Aceştia — ne spune tot Paul din Alep — fură reduşĭ la starea cea maĭ de plîns, căcĭ tótă averea lor fu luată şi în fie-care ḑi se vedeaŭ supuşĭ la tot felul de ocărĭ. Eĭ eraŭ bătuţĭ pe uliţe şi pe drumurĭ,

(1) Trebue să recunóscem acest merit d-luĭ Alex. Xenopol, că este cel dintâiŭ care a înţeles acest lucru şi a căutat să dobóre legenda despre buna domnie a luĭ Vasile Vodă.

(2) Arch. ist. I, 2, p. 74.

(3) Ibidem, pag. 81.

(4) Arch. ist. I, 2, pag. 80—82.

unora le tăià urechile, alţiĭ fură biciuiţĭ în public de poliţie. O grózā cumplită îĭ cuprinse pe toţĭ.

Turciĭ şi Ovreiĭ umblaŭ în public fără nicĭ o frică saŭ bănuélă, dar Greciĭ nu cutezaŭ să se miscе din casele lor, din pricina duşmănieĭ Moldovenilor.» (1)

«În acele ḑile, pe mulţĭ Grecĭ ĭ-a scăpat Patriarchul de la mórte, pe carĭ, după spovedire şi împărtăşire, Moldoveniĭ îĭ duceaŭ la spânzurătóre şi înjurându-ĭ le puneaŭ ştréngul de gât şi-ĭ ridicaŭ în sus.»

Şi după ce arată că rĕsbunarea Moldovenilor erà îndrituită prin neajunsurile pe carĭ şi eĭ le suferise de la Grecĭ, Archidiaconul se întrébă: «Însă' bieţiĭ neguţătorĭ, care erà vina lor? În acéstă ţéră, fără eĭ, n'ar fi fost mijloc de traiŭ.» (2)

Paul din Alep cere dreptate poporuluĭ, dar cum se póte cere acest lucru de la ceĭ de jos, când ceĭ de sus daŭ pilda rea a nedreptăţiĭ? De 20 de anĭ Românul erà nedreptăţit în ţéra luĭ, de 20 de anĭ boeriĭ eraŭ aduşĭ în sărăcie, iar ţĕraniĭ în robie; de 20 de anĭ se batjocoriaŭ necontenit cinstea, familia şi obiceiurile strămoşescĭ de un pumn de veneticĭ, şi acestuĭ popor nedreptăţit, sărăcit şi batjocorit, i se va cere dreptate faţă cu aceia carĭ vecĭnic o nesocotise?

Negreşit că eraŭ printre Grecĭ ómenĭ de ispravă, negreşit că multe nedreptăţĭ se vor fi făcut atuncĭ, dar aşà sunt rĕscólele, în timpul lor se întîmplă multe neorîndueli, şi un mare cugetător Proudhon le dă óre-care dreptate, spunĕnd: «Les révolutions n'atteignent leur but qu'en le dépassant.»

Óre în Franţa nu s'aŭ ucis pe nedrept, la sfîrşitul véculuĭ al XVIII-lea, Lavoisier, André Chénier, Camille Desmoulins, Malherbe, Vergniaud, Danton şi atâţia ómenĭ folositorĭ, nu numaĭ ţĕriĭ, dar şi omeniriĭ? Şi dacă némul cel maĭ luminat, ajuns la culmea măririĭ sale, omorà în timp de răsmiriţă ómenĭ ca aceştia, putem óre să cerem maĭ multă dreptate, linişte şi înţelepciune bieţilor Moldovenĭ de acum două vécurĭ şi jumătate?

Rĕŭ a făcut dar mulţimea, care a ucis şi Grecĭ nevinovaţĭ, dar încă odată, aşà se întîmplă la vremĭ de răsmiriţă şi de turburărĭ, că nu se alege bunul din rĕŭ, iar vinovaţĭ nu sunt aceĭ carĭ fac atuncĭ neorînduelile, ci aceĭ carĭ prin faptele lor le-aŭ pricinuit.

Iar dacă de la ceĭ micĭ trecem la ceĭ marĭ, şi pre eĭ, departe de a-ĭ osândì, maĭ vîrtos îĭ vom lăudà.

(1) Ibidem, p. 83.
(2) Ibidem, p. 83.

Şi între aceştĭ marĭ vom lăsà la o parte pe fraţiĭ Ciogolescĭ; de eĭ milă ne este, fiind-că aŭ fost ucişĭ de Vasile Vodă, însă condeiul nostru nu-ĭ va lăudà, maĭ cu sémă pe Constantin Ciogole spătarul, care n'a arătat nicĭ iscusinţă şi statornicie în viéţă, nicĭ tărie şi vrednicie la mórte. Ce fel de răsvrătitor este acest Ciogole spătarul care, după ce uneltesce în taină rĕsturnarea Domnuluĭ, s'apucă să vĕdéscă lucrul, spovedindu-se şi trimiţênd prin duhovnic luĭ Vasile Vodă răvaş într'acest chip?

«*Milostive Dómne,*

«Eŭ unul de slujitoriĭ Măriеĭ Tale *ceĭ străinĭ* (1), mâncând pânea şi sarea Măriеĭ Tale de atâţia anĭ, ferindu-mĕ de osândă să nu-mĭ vie asupră pentru pânea şi sarea Măriеĭ Tale, care o mănânc dentr'atâţia anĭ, îţĭ fac scire Măriеĭ Tale pentru Ştefan Gheorghe, logofĕtul cel mare, că-ţĭ este adevĕrat viclén, şi s'aŭ ajuns cu Racoţi şi cu Domnul Muntenesc, şi sunt gata oştile şi a luĭ Racoţi şi a luĭ Mateiŭ Vodă să vie asupra Măriеĭ Tale, de care lucru adevĕrat să credĭ Măria Ta, că nu este într'alt chip» (2).»

Cum vom puté lăudà pe acela care nu numaĭ că vĕdesce taina, ci încă şi maĭ mult, cu gând de a scăpà de pedépsă, spune Domnuluĭ că este «şi Ştefan sărdarul tot într'acela gând şi la acela sfat.» Aducênd ast-fel peirea sărdaruluĭ? Cum să cinstesc pe Ciogolescĭ carĭ, după cum spune Miron Costin, «amândoĭ se apĕraŭ că n'aŭ primit aceste, ci ĭ-aŭ fost tot cu credinţă, şi de ar trimite măcar pre unul dintre dînşiĭ, i-ar aduce de grumazĭ pe Ştefan Gheorghe logofĕtul»; mişelie próstă şi zadarnică, la care Domnul cu drept rĕspunde Ciogolescilor: «în zădar acéstă slujbă acum, să-mĭ fiţĭ spus aceste până erà în Iaşĭ logofĕtul!» (3).

Iar pe ceĭ-alţĭ, şi maĭ vîrtos pe căpetenia lor Gheoghe Ştefan, cuvine-se a-ĭ lăudà, căcĭ după cum scrie logofĕtul Miron, «cine se va îndemnà la bunătăţĭ, de nu se vor lăudà ómeniĭ harnicĭ în lume?» (4)

Gheorghe Ştefan a fost rĕŭ cunoscut şi nedrept judecat de cronicariĭ de pe vremea luĭ, chiar de istoriciĭ din ḑilele nóstre.

Polonul Ioachim Jerlicz, care trăià pe acele vremĭ, îl numesce logo-

(1) Sic! Constantin Ciogole, român, ajunsese slujitor străin în ţéra luĭ; ce timpurĭ
(2) Miron Costin. Ed. Kog., p. 323.
(3) Ibidem, p. 324.
(4) Miron Costin. Ed. Kog. I, 345.

fĕtul trădător (1), iar o cronică muntenéscă îl asémĕnă cu Iuda vîndĕtorul. (2) Tot așà de aspru îl judecă Alexandru Papadopol-Calimach, care spune că Gheorghe Ștefan «a plătit cu lacrămĭ de sânge, mâncându-l străinătatea și lipsa, în șir de 10 anĭ păcatul de *trădare* către Domnul sĕŭ» (3), și d-l Al. Xenopol, când scrie «totușĭ puternicul simțimînt de dreptate ce se mișcă în inima nóstră ne face să punem adese-orĭ în legătură nenorocirile *trădătoruluĭ* cu faptul *trădăriĭ* sale, și de aceea orĭ-cât de mult am compătimì pentru suferințele luĭ Gheorghe Ștefan, totușĭ pare că le înțelegem și le găsim meritate, când ne gândim cum el *trădase* pe acel ce-ĭ fusese stăpân și a căruĭ pită el o mâncase.» (4)

Noĭ înși-ne, scriind în trécĕt de Gheorghe Ștefan, sunt acum maĭ bine de 10 anĭ, când eram puțin cunoscĕtorĭ în ale istorieĭ Moldoveĭ, ne-am luat după ceĭ-lalțĭ și am numit trădător pe Gheorghe Ștefan logofĕtul. (5)

În adevĕr necinstit lucru se pare că tocmaĭ acela care, dintre toțĭ boeriĭ pămînteni, erà cel maĭ cu trecere la Domn, fiind cel dintâiŭ sfetnic al domnieĭ, tocmaĭ el să viclenéscă pe Vasile Vodă.

Dacă însă chiar Domnul prin faptele sale va fi îndrituit pe logofĕt și întréga țéră să se rĕscóle în potriva sa, atuncĭ nu maĭ e vinovat logofĕtul, fiind-că orĭ-ce fapt trebue să aibă ca urmare firéscă rĕsplata cuvenită. Și de aceea spre a judecà pe Gheorghe Ștefan, trebue să ne întrebăm, avut-a el un cuvînt temeinic să se unéscă cu Mateiŭ Basarab Domnul Munteniei și Gheorghe Racoți Domnul Transilvanieĭ în potriva luĭ Vasile Vodă?

În acéstă privință noĭ avem o apĕrare fórte prețiósă a luĭ Gheorghe Ștefan în Condica Bălăcenéscă; ea ne spune că logofĕtul învinuià pe Domn «că aŭ umblat cu jupânésa luĭ.» (6)

De mirat lucru este că nicĭ cronicariĭ, nicĭ istoriciĭ n'aŭ cercetat dacă acéstă învinuire este întemeiată, ceea ce erà totușĭ fórte trebuincios, înainte de a aruncà asupra luĭ Gheorghe Ștefan hula că a viclenit pe Domnul sĕŭ și că sémĕnă cu Iuda vîndĕtorul. (7) Și voind să facem

(1) Arch. ist. II, p. 15.
(2) Istoria Țĕriĭ-Românescĭ, Bucurescĭ II, p 92.
(3) Al. Papadopol-Calimach, Gheorghe Ștefan. Bucurescĭ 1886, p. 108.
(4) Xenopol, Istoria Românilor, IV 285.
(5) Archiva societățiĭ științifice și literare din Iașĭ, an. II, p. 84.
(6) Condica Bălăcenéscă, apud Șincai, T. III, p. 56, an. 1653.
(7) D-l A. Xenopol înclină să crédă îndreptățită acéstă învinuire (T. IV, p. 53) și recunósce de asemenea «favorisarea extraordinară a elementuluĭ grecesc în dauna celuĭ pămîntén, pe care îl înșelase la dobândirea tronuluĭ,» ceea ce nu-l împedecă totușĭ de a învinovățì și a numì trădător pe Gheorghe Ștefan!

noĭ cercetare, mărturisim că nu ușor ne este a scăpà de greșélă, căcĭ mărturiĭ de pe acele vremĭ, carĭ să vorbéscă maĭ respicat nu avem, și de aceea trebue numaĭ faptele sciute să le apropiem și să le judecăm, iar judecata este supusă greșeliĭ și se deosebesce de la om la om.

În cât pentru noĭ, credem că învinuirea ce se aduce luĭ Vasile Vodă este întemeiată, pentru cuvintele următóre:

Maĭ întâiŭ scim cât de desfrînat erà atât Domnul, care se rușinà de pěrul alb, deșĭ erà trecut de 60 de anĭ, și luà fetele boerilor la ţiitorie peste voia părinţilor, cât și toţĭ nepoţiĭ sĕĭ; despre acésta mărturisesce, atât Miron logofĕtul, cât și Paul Archidiaconul.

Afară de acésta, soţia logofĕtuluĭ erà frumósă, după cum o spune Ioan Neculce, și frumuseţea este un îndemn spre ispita chiar a celor drepţĭ, cu atât maĭ vîrtos într'o Curte desfrînată ca a luĭ Vasile Vodă.

Înaintarea repede a luĭ Gheorghe Ștefan și trecerea pe care o aveà el la Domn e póte încă o dovadă, că învinuirea ce se aduce luĭ Vasile Lupu este întemeiată. Căcĭ cum se face că, pe când aprópe toţĭ boeriĭ pămîntenĭ eraŭ depărtaţĭ de la Curte, Gheorghe Ștefan ajunge în scurtă vreme în fruntea boerilor ţĕriĭ? Și trebue să spunem că în anul 1647, când Gheorghe Ștefan din mica boerie de sluger e adus în divan și pus spătar mare, Domnul îșĭ aduce aminte și de Ștefan Boul, fratele frumóseĭ Safta logofetésa și îl pune pârcălab de Némţu. (1)

Și ceea ce ne întăresce maĭ mult în credinţa nóstră, este și faptul pe care îl pomenesce Neculce în poveștile din bătrânĭ, că Gheorghe Ștefan, prinḑênd pe Dómna luĭ Vasile Vodă, a voit să-șĭ rîdă de dînsa Legând acest fapt de ceea ce ne spune condica Bălăcenéscă, se vede apriat că Gheorghe Ștefan printre altele a voit să-șĭ rĕsbune necinstea, când Domnul umblase cu jupânésa luĭ, ceea ce a însuflat poetuluĭ Bolintinénu drama destul de slabă de altmintrelea: *Gheorghe Ștefan saŭ voiŭ face Dómneĭ tale ce aĭ făcut tu jupâneseĭ mele.* (2)

Dacă învinovăţirea ce aduceà logofĕtul în potriva Domnuluĭ sĕŭ nu ar fi fórte adĕvĕrată, pentru ce ar maĭ fi reamintit-o Gheorghe Ștefan, odată ce-șĭ ajunsese ţelul ce urmăriă? Aveà el gând să se desvinovăţéscă în faţa istorieĭ, jucând o adevĕrată comedie? Înţelegem ca Gheorghe Ștefan să fi născocit minciunĭ, ca să pótă rĕsturnà pe Vasile Vodă, dar odată ajuns Domn, pentru ce maĭ stăruesce în vechea învinuire, care întru cât-và îĭ aduceà rușine și luĭ și soţieĭ luĭ?

(1) Sf. Spiridon Iașĭ. Galbiniĭ, II, 9; și Wickenhauser, Molda, p. 35.
(2) Bucuresci 1868.

Cruḑimea chiar a luĭ Gheorghe Ştefan către familia luĭ Vasile Lupu e neînţelésă, dacă nu ar fi fost la mijloc o pricină maĭ însemnată, căcĭ dacă logofĕtul ar fi fost numaĭ un ambiţios poftitor de domnie, erà firesc lucru ca odată pofta îndeplinită, să fie blând şi să aibă milă iar nu vrăjmaşie faţă cu acela care îl ridicase la cea maĭ înaltă tréptă de boerie a ţĕriĭ, şi care acum ajunsese un biet fugar părăsit de tótă lumea. Şi în orĭ-ce cas, dacă erà un mueratic saŭ voià să necinstéscă casa luĭ Vasile Vodă, erà maĭ firesc să se lege de fata luĭ Vasile Vodă, pe când din potrivă Domniţeĭ Ruxandra ĭ-a arătat bunătate, întărindu-ĭ drepturile asupra unor moşiĭ.

Aşà dar pentru noĭ lucrul ni se pare afară din îndoiélă, Vasile Vodă a înălţat pe Gheorghe Ştefan din pricina frumuseţiĭ neveste sale Safta, când însă a necistit, saŭ a voit să necinstéscă casa logofĕtuluĭ, acesta ca să şĭ rĕsbune s'a unit cu vrăjmaşiĭ Domnuluĭ în potriva luĭ şi l-a rĕsturnat.

Avut-a el dreptate?

Acì nu vom maĭ rĕspunde noĭ, ceĭ crescuţĭ în nisce vremurĭ de necredinţă, ci vom lăsà să vorbéscă cronicariĭ, ómeniĭ vremurilor vechĭ, crescuţĭ în frica luĭ Dumneḑeŭ şi în supunerea către Domnĭ.

Vorbind de uciderea luĭ Ştefan Rareş de către boerĭ, cronicarul Ureche scrie: «Mulţĭ vor să ḑică, cum la acéstă faptă ce însemnăm să fi fost boeriĭ viclenĭ, de aŭ omorît pe cel maĭ mare al lor. Iar eŭ rĕspunḑ la acésta, că Dumneḑeŭ pe cel maĭ mare l-aŭ lăsat, giudeţul sĕŭ cel ceresc pre pămînt i l-aŭ dat. Şi precum iubesce el să vaḑă pre Dumneḑeŭ în cer judecător blând faptelor luĭ, aşà să se arăte şi el celor ce sunt subt stăpânirea sa; şi cum nu sufere Dumneḑeŭ strîmbătate, aşà să nu facă altuia. Decĭ care póte fi om ca acela, să-şĭ vaḑă muerea silită şi batjocorită şi să sufere? Carele nu va suspinà, vĕḑênd fiica sa, fecióră din sînul sĕŭ ce o aŭ cruţat, să o ieà óre-cine şi să rîḑă de dînsa? Şi care slujitor saŭ boiarin va primi să-ĭ ieà muerea spre pofta sa cea neastîmpĕrată, şi nu-ĭ va gândì rĕŭ? Ce vină dar vom puté da celuĭ ce nu póte suferì amarul inimiĭ sale? Că nu el, ci Dumneḑeŭ semeţesce pre unul ca acela să fie plinitor şi certător de păcate ca acele; şi pentru acésta le trimite sfîrşit, ca să nu maĭ adaoge păcatul. Precum pre ceĭ bunĭ vedem că aŭ sfîrşit bun şi lăudat, iar ceĭ rĕĭ, rĕŭ s'aŭ sfîrşit, după cuvîntul Proroculuĭ, psalm XXXIII: «Mórţea păcătoşilor cumplită este.» (1)

Ce e drept că Miron Costin e de o altă părere: «Domnul—ḑice dînsul—

(1) Letopiseţe, I, p. 208. Ed. Kogălniceanu.

orĭ bun, orĭ rĕŭ, la tóte primejdiile luĭ ferit trebuesce, că orĭ cum este, de la Dumneḑeŭ este, precum ḑice sfînta Scriptură: Nu este nicĭ o putere, fără numaĭ de la Dumneḑeŭ. (1)

Dar nicĭ chiar cronicarul Nicolae Costin, fiul luĭ Miron, nu împărtăşesce acéstă părere, ci din potrivă, la scrisele luĭ Ureche însémnă aceste cuvinte: «Şi aceste încă să se scie, că prin sloboḑirea luĭ Dumneḑeŭ, nerăbdând spurcata faptă, se pedepsesc de ómenĭ Domnĭ rĕĭ şi turbaţĭ, precum şi de acest Ştefan Vodă s'aŭ arătat că l-aŭ omorît boeriĭ.» (2)

Însuşĭ Episcopul Eftimie, în cronica sa din vécul al XVI-lea, departe de a înfruntà pe boerĭ, găsesce că Ştefan Rareş fu încercat *pe drept* de mânia dumneḑeéscă cea neprefăcută şi neîndurată la podul de la Ţuţora, lângă lacul Prutuluĭ, unde fu omorît de boerĭ şi despoiat dintr'o dată de domnie şi de viéţă. Adevĕrat şĭ-aŭ luat după vrednicie rĕsplata rĕutăţilor sale şi prin mórte rea şĭ-aŭ sfîrşit spurcata luĭ viéţă (3).

Vrednice de luare aminte sunt maĭ ales cuvintele luĭ Ureche vornicul, nu numaĭ pentru dreptatea şi înţelepciunea lor, ci şi pentru că noĭ credem că Ureche scriindu-le se gândià şi la cele ce se petreceaŭ pe vremea luĭ subt domnia luĭ Vasile Vodă.

Prea din inimă, prea cu foc sunt scrise aceste liniĭ, ca să le fi însuflat numaĭ suferinţele unuĭ trecut îndepărtat, iar nu şi priveliştea tristă a lucrurilor ce se petreceaŭ pe vremile când scrià Ureche. Nu e acì graiul rece al filosofuluĭ, ci simţimîntul cald al cronicaruluĭ, care vede şi plânge cele ce se petrec în prejurul sĕŭ, însă se teme să spună lucrurile pe faţă.

Aşà dar după noĭ, Gheorghe Ştefan nu erà vinovat, nicĭ trădător, căcĭ îşĭ rĕsbunà póte cinstea sa batjocorită şi în orĭ-ce cas luptà, cum erà dator să lupte, în potriva unuĭ Domn rĕŭ.

Dar chiar dacă lucrul acesta n'ar fi adevĕrat şi totuşĭ judecata asupra luĭ ni se pare prea aspră, când cugetăm la tóte relele pe carĭ le-a adus Vasile Lupu peste ţéră şi la aceea că nimenĭ maĭ mult ca viclénul patriot din 1630 n'a pregătit vécul Fanarioţilor. Chiar dacă nu ar fi fost altă pricină, nu aveà óre drept un Român néoş din munţiĭ Némţuluĭ, ca Gheorghe Ştefan, să rĕstórne pe acela care, după ce luptase ca boer în potriva Grecilor, îndată ce ajunsese Domn dovedise

(1) Letopiseţe, I, p. 273
(2) Ibid., p. 208. în nota a 2-a.
(3) I. Bogdan, Vechile cronice moldovenescĭ. Bucurescĭ 1891, p. 218.

prin ocrotirea Grecilor şi prigonirea Românilor, că e un duşman al némuluĭ nostru?

Un Domn este pus pentru paza ţĕriĭ şi a némuluĭ, prin urmare când luptă în potriva lor, trădător este el, iar nu aceia carĭ se nevoiesc să-l rĕstórne, punĕndu-şĭ în primejdie averea şi viéţa.

Aŭ cânele care, în loc să păzéscă turma o sfâşie întocmaĭ ca un lup, nu trebue gonit şi cel care-l gonesce trebue să fie ponosluit?

Datorĭ sunt negreşit supuşiĭ, iar maĭ vîrtos slujbaşiĭ să fie credincioşĭ Domnuluĭ lor, dar maĭ pre sus de tóte aŭ datorie să-şĭ iubéscă ţéra şi să o apere în potriva orĭ-cuĭ voiesce să-ĭ facă rĕŭ, fie străin orĭ pămîntean, fie frate, tată, soţ orĭ copil, fie el chiar Domnul ţĕriĭ. Căcĭ şi credinţa către Domn isvorĕsce tot din iubirea de ţéră şi de aceea când Domniĭ viclenesc ţéra, singurĭ eĭ sapă credinţa supuşilor pe care se întemeiéză puterea domniilor; supuşiĭ sunt atuncĭ siliţĭ să lupte în potriva Domnilor, fiind-că sunt siliţĭ să alégă între Domn şi între ţéră, şi trebue să alégă ţéra, căcĭ binele obştesc este cea maĭ sfîntă datorie a omuluĭ.

Toţĭ mariĭ cugetătorĭ, carĭ aŭ scris despre drepturile şi datoriile supuşilor, sunt de aceeaşĭ părere. Barclay, un scriitor engles, pe care Grotius îl socotesce ca cel maĭ aprig apĕrător al puteriĭ regescĭ (regii imperii assertor fortissimus), recunósce totuşĭ în cartea sa, *Adversus monarchomachos*, că sunt casurĭ carĭ îndrituesc pe popor a luptà în potriva suveranuluĭ. Grotius şi maĭ ales Puffendorf sunt maĭ regalişti decât Barclay, totuşĭ şi eĭ admit împreună cu scriitorul engles, că al 4-lea cas în care un Rege perde coróna «este dacă se arată în adevĕr vrăjmaşul poporuluĭ întreg, dacă lucréză pentru peirea luĭ.» «În acéstă privinţă—ḑice Grotius—sunt de acord, căcĭ voinţa de a guvernà un popor şi aceea de a-l perde nu pot să trăiéscă împreună. Prin urmare acela care s'a declarat vrăjmaş al némuluĭ întreg abdică prin aceea chiar de la coróna sa». (1)

Aceeaşĭ părere e susţinută de Burlamaqui, Wolff, Vattel, Felice, şi de ceĭ doĭ adnotatorĭ renumiţĭ aĭ luĭ Grotius: H. de Cocceus şi I. Barbey-

---

(1) H. Grotius, De jure belli ac pacis. Lausanne 1751. Lib. 1, cap. IV § 11 (t. I, p. 350—351): «Quarto ut ait idem Barclajus amitti regnum si rex vere hostili animo in totius populi exitium feratur: *quod concedo:* consistere enim simul non possunt voluntas imperandi et voluntas perdendi. Quare qui se hostem populi totius profitetur, is eo ipso abdicat regnum». Cfr Puffendorf, Droit de la nature et des gens. Liv. VII, chap. VIII, § 6, ediţ. trad. I. Barbeyrac. Basle 1750, t. II, p. 407.

rac. (1) Şi putem ḑice că nicĭ chiar suveraniĭ absoluţĭ nu o resping, căcĭ ediţiunea originală latină a luĭ Grotius a fost închinată luĭ Ludovic al XIII-lea, întâia tâlmăcire francesă luĭ Ludovic al XIV-lea, iar Barbeyrac închină pe a sa luĭ George I Regele Anglieĭ (2), aşà în cât se póte afirmà că acésta e doctrina clasică a dreptuluĭ natural şi chiar a monarchieĭ.

Şi maĭ vîrtos aveaŭ drept boeriĭ să rĕstórne pe Vasile Vodă, fiind-că el pe când erà boer se dedeà drept bun Român şi vrăjmaş al străinilor, şi pentru aceea boeriĭ l-aŭ ales ca să fie stréja neadormită în potriva primejdieĭ grecescĭ. Erà un fel de învoiélă între Vasile Vodă alesul şi între boeriĭ carĭ l-aŭ ales, pe care Domnul stricând-o, şi boeriĭ eraŭ la rîndul lor deslegaţĭ de către Domn, care nu le puteà cere credinţă, când el însuşĭ erà de rea credinţă.

Şi boeriĭ aveaŭ nu numaĭ drept faţă cu Vasile Vodă, dar aveaŭ şi datorie către ţéră ca să o scape de dînsul, fiind-că e datoria celor marĭ să îngrijéscă de ceĭ micĭ, iar maĭ cu sémă, fiind-că tocmaĭ eĭ, boeriĭ, făcuse greşélă de alesese Domn pe viclénul arbănaş, pe care mulţimea, cum am spus de la început, îl cunoscuse. Când însă cine-và face ceea ce are drept să facă, saŭ îşĭ îndeplinesce datoria, el nu maĭ póte fi socotit trădător.

Şi apoĭ aveà óre drept Vasile Lupu să se plângă de rĕsturnărĭ? Quis tullerit Gracchos de seditione quaerentes? El, care uneltise rĕsturnarea a treĭ Domnĭ şi póte chiar mórtea unuia dintre eĭ, nu aveà drept să se plângă că i se măsóră cu aceeaşĭ măsură cu care şi el măsurase altor Domnĭ maĭ îndrituiţĭ decât el să domnéscă în Moldova.

* * *

Se spune însă că Gheorghe Ştefan a fost trădător, fiind-că erà slujbaş, şi încă cel maĭ de frunte sfetnic al domnieĭ, şi de aceea datorà Domnuluĭ maĭ multă credinţă.

(1) I. I. Burlamaqui, Droit de la nature et des gens, ed. Dupin. Paris 1820, p. 257—275; Ch. de Wolff, Du droit de la nature et des gens. Amsterdam 1758. T. III, p. 252, Livr. VIII, Ch. IX, § 24; De Vattel, Droit des gens. Amsterdam 1775. T. I, p. 32; Livre IV, Ch. IV, § 60; De Felice, Droit de la nature et des gens. Lyon 1769. T. II, p. 159 şi urm; Hugo Grotius, op. cit., § 75 ad. § 11, unde H. de Cocceii scrie: «Merito autem auctor excipit casum si tyrannus esse incipiat, *id est hostili animo* in exitium totius populi veletiam partis feratur. Nam tunc finis delati imperii qui in tuendo populo consistit cessat, non enim administrat jura populi, qui perdere et delere populum vult,

(2) Traducerea francesă a luĭ I. Barbeyrac: Droit de la guerre et de la paix de H. Grotius. Amsterdam 1729. T. I, préface şi L. I ch. IV şi II, nota 1, p. 207,

Noĭ nu suntem de acéstă părere : credinţa nu are trepte, orĭ e cine-và credincios orĭ nu este, orĭ datoresce credinţă orĭ nu datoresce, iar credinţa către Domn se datoresce de o potrivă şi de slujbaş şi de cel care nu are slujbă, căcĭ ea se întemeiéză, după cum am spus, pe iubirea de ţéră, care toţĭ trebue să o aibă de o potrivă. (1) Acesta fiind adevĕrul, dacă Gheorghe Ştefan a fost trădător, istoria e plină de trădătorĭ, din carĭ mĭ-e destul să pomenesc pe Moisi, Armodiŭ şi Aristogiton, pe Wilhelm Tell şi pe Washington.

Dar chiar de am face deosebire între slujbaş şi ceĭ-lalţĭ supuşĭ, vom, găsì în Moldova şi în Muntenia mulţĭ boerĭ carĭ s'aŭ rĕsculat în potriva Domnuluĭ şi une-orĭ aŭ isbutit să-l dobóre, ba chiar să-l ucidă şi nimenĭ n'a numit pe boeriĭ aceia trădătorĭ, asemenea cu Iuda vîndătorul. E destul să pomenim pe Totruşan logofĕtul, Mihul hatmanul, Gănesciĭ şi Arboresciĭ pe vremea luĭ Ştefan Vodă Lăcustă, pe Totruşan, Mihul, Pĕtraşco, Crasneş şi Cosma pe vremea luĭ Alexandru Cornea, pe Tomşa hatmanul şi Moţoc vornicul pe vremea luĭ Despot, pe Ştefan Răsvan hatmanul în a doua domnie a luĭ Aron, pe Beldiman logofĕtul, Bărboiŭ vornicul, Sturza hatmanul şi Boul vistierul sub domnia luĭ Ştefan Tomşa, pe Mateiŭ Basarab şi boeriĭ Oltenĭ în timpul luĭ Leon vodă, pe Enache Văcărescul sub domnia luĭ Nic. Mavrogheni, şi alţĭ mulţĭ nenumĕraţĭ.

Mulţĭ din aceştĭ boerĭ, aprópe toţĭ «aŭ mâncat pita» Domnilor în potriva cărora s'aŭ rĕsculat şi totuşĭ eĭ nu sunt trădătorĭ, ba din potrivă, pe uniĭ din eĭ letopiseţele îĭ laudă, când aŭ rĕsturnat un Domn rĕŭ, căcĭ aşà a fost obiceiul ţĕriĭ ca boeriĭ să rĕstórne pe Domnitoriĭ ceĭ rĕĭ. Şi numaĭ Gheorghe Ştefan, care îndeplinià dorinţa ţĕriĭ întregĭ, după cum o spune însuşĭ Paul din Alep, panegiristul luĭ Vasile Vodă, şi aveà póte şi o necinste de rĕsbunat, numaĭ el e trădător, şi cu drept l-a mâncat 10 anĭ lipsa şi străinătateà (2).

Dar restrişţele pe carĭ le sufere cine-và în timpul vieţiĭ nu sunt

(1) Notăm că tocmaĭ contrariul s'a susţinut de uniĭ autorĭ ca Petru Martyr, Paraeus, Junius Brutus şi Dauaeus, anume că supuşiĭ n'aŭ drept să se împotrivéscă suveranuluĭ, iar funcţionariĭ aŭ une-orĭ chiar datorie. Grotius combate, ce e drept, acéstă distincţiune, dar traducătorul şi adnotatorul sĕŭ Barbeyrac o susţine. «Funcţionariĭ, —dice dînsul—fiind persóne publice carí trebue să cunóscă maĭ bine trebile Statuluĭ şi carĭ aŭ mijlocul să se împotrivéscă cu folos, sunt maĭ mult îndreptăţiţĭ decât alţiĭ să lucreze pentru binele public, *căcĭ în fine trebue ca cine-và să încépă* şi să arate drumul altora.» H. Grotius, op. cit., ed. lat. 6 No. 1. T. I, p. 335; şi trad. Barbeyrac, edit. cit., p. 218, nota 2.

(2) Xenopol şi Papadopol-Calimah, op şi loc. cit.

tot-deauna o dovadă că el le-a meritat. Socrat a fost silit să se otrăvéscă, Aristid şi Ciceron aŭ fos surghiuniţĭ, Caton s'a omorît singur, iar marele întemeietor al religiuniĭ creştine a fost răstignit pe cruce, óre toţĭ aceştia aŭ fost rĕŭ-făcĕtorĭ şi şĭ-aŭ meritat sórtea?

Judecata istoricilor în privinţa luĭ Gheorghe Ştefan nu este prin urmare dréptă, cum nu e nicĭ a cronicarilor.

Singur Miron Costin e maĭ puţin aspru şi stă în nedumerire, cum să judece pe Gheorghe Ştefan.

El ḑice: «Începem a scriere de domnia luĭ Ştefan Vodă Gheorghe, care orĭ cu dréptă cale, orĭ cu nedrepte mijlóce, ridicându-se asupra Domnu-sĕŭ, ĭ-aŭ luat domnia, tóte unele ca acestea din orînduirea luĭ Dumneḑeŭ a fire se cred.» (1)

Al. Papadopol-Calimach însă învinovăţesce pe Costin de părtinire, fiind-că a fost sfetnic al luĭ Gheorghe Ştefan şi spune, că alt-fel a judecat pe Şeptelicĭ şi Goia, carĭ *aŭ trădat* pe Gaşpar Vodă, când a ḑis de eĭ: «Spurcată şi gróznică faptă şi neauḑită în tóte ţĕrile creştinescĭ.» (2)

Dar lucrul nu se asémĕnă; Şeptelicĭ şi Goia nu aŭ trădat pe Gaşpar Vodă, cum scrie Papadopol-Calimach, ci l-aŭ omorît mişelesce, pe când Gheorghe Ştefan a luptat prin răsboiŭ ca să scótă din domnie pe Vasile Lupu. Şi dovadă că Miron Costin nu are douĕ măsurĭ şi că e maĭ drept decât învĕţatul Academician este că atuncĭ, când povestesce, cum un glonţ îndreptat de Mogălde paharnicul a lovit prea aprópe de Vasile Vodă, Costin scrie cu dojană: «Spurcată şi nebunéscă faptă şi nu fără osândă cât de târḑiŭ.» (3)

Şi e chiar de mirat să se învinovăţéscă Miron Costin de părtinire faţă cu Gheorghe Ştefan, căcĭ iată ce scrie însuşĭ Miron Costin, vorbind de lupta de la Sirca între Gheorghe Ştefan şi Vasile Lupu:

«Acest răsboiŭ, cum aŭ fost şi cum s'aŭ tămplat, nice uniĭ părţĭ nefăţărind; că *nimică nu strică credinţa aşà celor ce scriŭ Létopiseţele ca făţăria,* când veghe voia unuia, şi pogóră lucrul cu hulă altuia. Noĭ, măcar că am fi datorĭ cu pomenire lăudată maĭ mult luĭ Ştefan Vodă, de la carele multă milă am avut, decât luĭ Vasile Vodă, de la carele multă urgie părinţiĭ noştri aŭ petrecut; iar dreptate socotind, nu pociŭ scrie într'alt chip. Decĭ din hărnicia Domnilor, departe, maĭ în frunte Vasile Vodă, că s'aŭ aflat în frunte oştiĭ sale

(1) Ediţ. Kog. T. I, p. 337.
(2) Op. cit., p. 109.
(3) Ed. Kog, I, p. 328.

învĕţând singur, mutând stégurile şi îndemnând, iar Ştefan Vodă în óstea sa n'aŭ fost, ci aŭ stătut de parte de óste înapoĭ.» (1)

Miron Costin nu e dar părtinitor, cum îl învinovăţesce Papadopol-Calimach, fiind-că nu urméză pe aceia carĭ aŭ numit pe Gheorghe Ştefan logofĕtul trădător. Din potrivă, el este un judecător drept care, dându-şĭ séma că, după cum ḑice cronicarul Ureche, nu este şagă a scrie ocară vecĭnică asupra cuĭ-và, stă în nedumerire ce judecată să hotărască, şi maĭ bine nu hotăresce nimic decât să hotărască greşit. Ce bine ar fi, dacă toţĭ scriitoriĭ de aḑì s'ar asemĕnà în acéstă privinţă cu Miron Costin!

* * *

E timpul să încheiăm, spunĕnd în scurt cele arătate până aicĭ, şi judecând pe Vasile Vodă şi pe Gheorghe Ştefan.

Domnia Arbĕnaşuluĭ, cu tótă închipuita eĭ strălucire, a fost o adevĕrată nenorocire; nicĭ o altă domnie n'a avut urmărĭ maĭ rele pentru Moldova. O spune întru cât-và Ureche Cronicarul, care trăind pe acele vremĭ vorbesce de scăderea ţĕriĭ de pe timpurile sale, şi maĭ pe faţă o spune Dimitrie Cantemir, când scrie despre Vasile Lupu: «Jugul luĭ l-aŭ purtat supuşiĭ sĕĭ cu îndestulă răbdare mulţĭ anĭ, însă la urmă totuşĭ l-aŭ găsit.»

Şi am dovedit-o şi noĭ, arătând pe larg că Vasile Lupu şĭ-a meritat sórtea cu nevrednica luĭ purtare.

A meritat-o uneltind rĕsturnarea a treĭ Domnĭ şi póte chiar şi mórtea unuia din eĭ, a luĭ Barnovschi Vodă, cel «fórte drept, blând şi nelacom».

O meritase înşelând pe boerĭ şi prefăcĕndu-se duşman Grecilor pentru ca să ajungă Domn.

O meritase ocrotind pe Grecĭ, batjocorind şi urgisind pe Românĭ.

O meritase adunând bogăţiĭ nenumĕrate şi cheltuind ca un Împĕrat de la o biată ţéră mică, pe când datoria este, cum ḑice cronicarul, ca «Domnul să se pórte cum biruesce venitul ţĕriĭ.»

O meritase ruinând boeria ostăşéscă pămînténă, scutul şi fala ţĕriĭ, şi înălţând în locul eĭ oligarchia fanariotă, care a adus ruina şi ruşinea ţĕriĭ.

O meritase îmbogăţind pe boerĭ, maĭ vîrtos pe ceĭ Grecĭ, în paguba ţĕrănimiĭ, pe care o împinsese spre starea de vecinătate.

(1) T. I, p. 338.

O meritase desfiinţând oştirea pămîntenă şi înlocuind-o cu o adunătură de străinĭ plătiţĭ.

O meritase trăind în cea maĭ mare desfrînare, atât el cât şi numeroşiĭ sĕĭ nepoţĭ, necinstind casele ómenilor şi aducênd în ţéră stricatele obiceiurĭ ale Grecilor Ţarigrădenĭ.

Pentru un Domnitor atât de vinovat nu este osânda destul de grea şi dacă osândim pe Vasile Lupu, apĕrăm pe Gheorghe Ştefan, căcĭ cel care pedepsesce pe vinovat nu merită hulă, ci din potrivă laudă, el nu este *trădător*, cum ḑice Jerlicz, ci un *plinitor şi certător de păcate,* cum ḑice Ureche, un *luptător pentru ném,* cum îl vom numì noĭ.

Acesta e adevĕrul şi e bine ca cel puţin după vécurĭ întregĭ, făcêndu-se lumină, adevĕrul să ieà locul legendeĭ şi judecata drépta să biruéscă. Este iarăşĭ bine ca noĭ cărora sórtea nu ne-a dat prilejul să facem fapte marĭ, cel puţin să ne deprindem a le preţuì, cinstind pe strămoşiĭ noştri din vécul al XVII-lea carĭ, înţelegênd primejdia ce ameninţă némul, aŭ luptat în potriva străinilor şi aŭ plătit lupta lor «cu lăcrămĭ de sânge, mâncându-ĭ anĭ întregĭ lipsa şi străinătatea.»

Şi dacă neputênd să se împotrivéscă cursuluĭ vremilor, eĭ aŭ fost biruiţĭ şi aŭ căḑut în luptă, noĭ să nu defăimăm numele lor saŭ să ḑicem cu barbarul Brennus: *Vae victis*, ci din potrivă, să ne descoperim capul înaintea umbrelor lor măreţe, amintindu-ne frumósele versurĭ ale luĭ Lucan:

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni.

Aŭ putut să aibă învingĕtoriĭ în partea lor pe ḑeĭ, însă ceĭ învinşĭ aŭ avut pe Caton.

„CHINA SUPUSĂ“.

MANUSCRIPT GRECESC CU ACEST TITLU

DESCRIERE ȘI EXTRACTE

DE

C. ERBICEANU,
Membru al Academiei Române.

Ședința de la 12 Octomvrie 1901.

Descrierea Manuscriptuluĭ.

Manuscriptul după care am tradus o parte din Κιτάϊα δουλεύουσα — China supusă — este o traducere a luĭ Chrisant Notarà, fost Patriarch al Ierusalimuluĭ, şi care a trăit şi profesat ca dascăl la fiiĭ luĭ Constantin Brâncoveanu Basarab în Bucurescĭ, pe când erà Archimandrit. În prefaţa acesteĭ scrierĭ, orĭ compilaţiunĭ, după Teodor Baicov şi maĭ ales după manuscriptul Spătaruluĭ Nicolae Milescu, el ne spune, că luându-şĭ rĕmas bun de la Domnitorul Constantin Brâncoveanu, acela ĭ-a dat ordin ca să-ĭ zugrăvéscă o icónă prea frumósă la Moscva şi să ĭ-o trimită. Ajungênd în Moscva, Chrisant în loc de icónă îĭ trimite acéstă compilaţiune din Teodor Baicov şi Nicolae Spătarul, la anul 1694. Acest bărbat cult şi vrednic de credinţă n'a fost un simplu decopiator al lucrărilor altora, pentru acest cuvînt admit că scrierea Κιτάϊα δουλεύουσα este a sa şi a făcut-o în scop de a îndeplinì dorinţa Domnitoruluĭ, în locul icóneĭ ce ĭ-a cerut. Apoĭ îĭ dedică şi cartea tot Domnitoruluĭ. Acéstă declaraţiune n'o puteà face Notarà, dacă scrierea nu erà a sa. După o notă ce mi s'a pus la disposiţiune de către stimatul şi preţuitul nostru coleg d-l B. Petriceicu-Hasdeŭ, cel ce a maĭ scris încă asupra istorieĭ Tătarilor, şi tot după aceste note şi manuscripte, a fost şi Nectarie, fost Patriarch al Ierusalimuluĭ şi al căruĭ manuscript l-a descoperit în 1843 Minoid Mina în Moscva şi care pórtă tot acest titlu: *Chitaia supusă.* Eŭ am un manuscript al acestuĭ Patriarch: *Despre datoriile*

preoţilor, tradus în grecesce, după autorĭ rusescĭ, dar declar că limba şi construcţiunea fraselor din manuscriptul luĭ Nectarie este mult maĭ apropiat de limba antică, pe când acest manuscript a luĭ Chrisant este scris într'o limbă cu totul vulgară, exceptând întroducerea; iar acésta, spre a puté fi uşor înţeles. Prin urmare manuscriptul ce l-am în studiŭ este o lucrare a luĭ Chrisant Notarà, alta decât a luĭ Nectarie. Că ambiĭ s'aŭ ocupat a traduce în grecesce orĭ a extrage din manuscriptele rusescĭ din Moscva, ale luĭ Teodor Baicov şĭ Spătaruluĭ Nicolae Milescu, istoria Tătarilor, acésta-ĭ adevĕrat. În o altă scriere a luĭ Martinof, din 1858, publicată la Paris: *Les Manuscrits Slaves de la Bibliothèque Impériale*, la pagina 105, cetesc: «Passons à un autre manuscrit (vol. in-fol. No. 10.025 du supplément), contenant à la fin une intéressante *description de la Chine et un récit sur les guerres avec les Tatares*, bien que le dos de la reliure porte: *Voyage de Suède en Moscovie.* Le titre complet de la première partie est: Khina ou Chine, c'est-à-dire description du site, du climat, de l'étendue du royaume de Chine, tant en deçà qu'au delà du mur, et des autres choses merveilleuses qui s'y trouvent, où il est parlé aussi du caractère, des moeurs et des habitations du peuple chinois, aussi que de la voie à suivre en venant de Moscou et des autres pays éloignés par le royaume de Sibérie; fait par ordre du grand Prince et Tzar Alexis Mikhaïlovitch, d'heureuse mémoire, partie d'après ses propres observations, partie d'après d'autres ouvrages, par Nicolas Spatharius, Valaque d'origine, interprète en langues grecque et latine auprès du dit Tzar, et dédié par l'auteur, à son retour de la Chine, à sa Majesté Tzarienne.

«Transcrit (писано) avec la bénédiction d'un ami, et par les soins d'Ivan Gavrilovitch Sparwenfeld, à la sloboda rouge et néo-allemande, près la ville capitale de Moscou, l'an du salut 1685, depuis la création 7194, selon la manière russe de compter.» Apoĭ cercetătorul manuscriptelor adauge: «L'ambassade à laquelle était attaché Spatharius est de 1675, et l'ouvrage présent, que je crois inédit, est sans contredit le plus important de tous ceux du même auteur. Quant au récit sur les guerres avec les Tatares, c'est une reproduction du livre écrit par Martini sur le même sujet.»

Acest manuscript ce se află în Biblioteca Imperială din Paris este dar o copie, şi în care se recunósce ca autor Spătarul Nicolae Milescu, deşĭ s'a folosit şi el póte de scrierea luĭ Martini. Şi acéstă carte mĭ-a fost semnalată tot de d-l B. Petriceicu-Hasdeŭ, pentru că singur d-sa s'a ocupat în special de viéţa acestuĭ cult Român.

Ast-fel, după părerea mea, acéstă scriere a luĭ Chrisant Notarà, compusă

înadins pentru un Domn Român şi tratând despre Tătarĭ, cariĭ atât de mult şi des aŭ invadat aceste ţĕrĭ, are un interes pentru noĭ nu neînsemnat. Maĭ pot adăugì, că şi călĕtoriile luĭ Nicolae Milescu, traduse în românesce de rĕposatul nostru coleg G. Sion şi publicate în Analele Academieĭ» din 1887—1888, seria a II-a, tomul X, pag. 92—181, găsite de mine în biblioteca Universităţiĭ de Iaşĭ, să fie scrise tot de acest decopiator ignorant în ale grecităţiĭ, şi póte chiar traduse tot de Chrisant Notarà, pentru că rĕposatul G. Sion nu ne spune nimic asupra autoruluĭ. Eŭ îmĭ amintesc că şi acea copie este tot de aceeaşĭ mână transcrisă.

D-l Emile Legrand, în tomul al IV-lea al scrieriĭ sale, *Bibliothèque Grecque vulgaire*, la pagina XXIX a întroduceriĭ, ne dă câte-và notiţe asupra manuscriptuluĭ Κιτάϊα δουλεύουσα, şi ḑice că acest manuscript al luĭ Chrisant Notarà este adus în Orient de către chiar Minoid Mynas. Că acest manuscript înainte de a fi fost proprietatea Bibliotecĭĭ Naţionale francese, fusese proprietatea maĭ multora, între carĭ enumĕră şi pe Antim, fost Episcop de Buzĕŭ. După acest manuscript publică eruditul nostru corespondent traducerea grécă a luĭ Chrisant Notarà despre Tătarĭ, scrisă rutenesce de către Nicolae Spătarul. (Veḑĭ Emile Legrand, *Bibliothèque Grecque*, Vol. III, pag. 337—441). Titlul este următorul: Χρυσάνθου Νοταρᾶ, Κιτάϊα δουλεύουσα. După cât am examinat comparativ textul publicat de d-l Emile Legrand şi acel din manuscriptul ce l-am în studiŭ, textul este acelaşĭ şi sûnt numaĭ micĭ deosebirĭ. Ceea ce mĭ-a părut curios este cuvîntul de Μολδοβλάχων din întroducerea cărţiĭ, imprimată de d-l Legrand (veḑĭ pag. 338), cu care se caracteriséză naţionalitatea luĭ Nicolae Spătarul, că adecă ar fi grec din Laconia şi romanisat. Acéstă expresiune am maĭ întâlnit-o şi la pagina 380. În manuscriptul ce mì-a fost trimis spre cercetare de d-l A. Xenopol se cetesce în un loc, la întroducere, Μολδαβολάχος (pag. 2), apoĭ ὁ Μολδοβλαχίας (pag. 56). Prin urmare în acest manuscript se spune precis că originea Spătaruluĭ Nicolae este valachă orĭ română, pe când imprimatul d-luĭ Emile Legrand susţine că e grécă din Laconia. Neculcea Cronicarul ne spune: «că erà un anume Neculaĭ Milescul Spătar de la Vasluĭ *de moşia luĭ*», adecă că erà Moldovean de origine, acésta însémnă din vechĭ acéstă expresiune. (Letop. Vol. II, pag. 209); apoĭ textul manuscriptuluĭ ce l-am înainte iarăşĭ îl numesce Moldovlach, şi în alt loc al Moldovlachieĭ, adecă Român. Dacă maĭ considerăm că, în unele locurĭ din Κιτάϊα δουλεύουσα, Milescu descrie localităţĭ din România şi din Transilvania şi că cunosceà originea romanică a acestor locurĭ; apoĭ dacă maĭ luăm în privire că pe timpul sĕŭ ómeniĭ avuţĭ îşĭ cultivaŭ copiiĭ lor în Constantinopole şi în Apus, ceea ce s'a putut întîmplà

probabil și cu Nicolae Spătarul; atuncĭ nu ne maĭ putem îndoì de originea română a luĭ Nicolae Spătarul. Tótă discuțiunea asupra origineĭ luĭ este dar zadarnică și provine din mândria națională grecéscă ce dorià ca tot ce-ĭ cult și însemnat pe acele timpurĭ să fie de origine grecéscă.

Dacă maĭ considerăm că Dositeiŭ Patriarchul Ierusalimuluĭ, scriindu-ĭ Spătaruluĭ de a-șĭ da producțiunile sale la lumină, se provócă la simțul sĕŭ național și la obligațiunea ce o are către el ca părinte spiritual: Δεῖ γοῦν σὲ καὶ τῇ πατρίδι ἀποδοῦναι προσφορὰν τὸ χρέος καὶ τῷ πατρὶ ἐμοὶ δηλοῦν συνεχῶς τὰ κατὰ σὲ καὶ τὰ περὶ σέ, acésta la 1689; el, Spătarul, în rĕspunsul ce-ĭ face în 1693, în o estinsă epistolă, scrisă în o limbă gréćă corectă, ceea ce însémnă că erà un bun elinist, nu face nicăirĭ amintire despre originea sa c'ar fi gréćă, ci numaĭ că s'a căsătorit în Rusia și că a cunoscut pe trimisul sĕŭ la Moscva, pe Archimandritul Chrisant Notarà. Ast-fel fiind, nu se póte susținé cu probe că Nicolae Spătarul ar fi de altă origine decât cea română. Trebue să recunóscem însă că erà omul cel maĭ cult din secolul sĕŭ și cunosceà perfect, pe lângă gréćă, latină, turcă și slavonă, și limba română desăvîrșit, în care a tradus, după textul original grecesc, al Septuaginteĭ, sf. Scriptură. Un străin nu șĭ-ar fi putut așà de bine a-șĭ aproprià limba română. Noțiunile biografice, cunoscute între Românĭ asupra luĭ, tóte confirmă originea luĭ română până acuma. După d-l Satha (pag. 399), în Νεοελληνικὴ φιλολογία se susține că Spătarul, deșì este născut în Moldova, este însă din părințĭ din Laconia — ἀπὸ γονεῖς ἐκ Λακωνίας; nu aduce însă nicĭ o dovadă în causă. Din contră, Gh. Zavira, care a trăit în secolul al XVIII-lea ḑice că «Nicolae Spătarul a fost boer și general în Valachia» (pag. 497, în cartea sa Ἑλληνικὸν Θέατρον), iar la pagina 503, tot în acea scriere se pronunță categoric că este din Moldova›, Νικόλαος ὁ ἐκ Μολδαβίας πρωτοσπαθάριος τῆς ἐν Μολδαυΐᾳ ἡγεμονίας. De asemenea și Dimitrie Procopie, ce a fost aprópe contemporan cu Milescu și în stare de a cunósce maĭ bine originea luĭ Milescu, pentru că a trăit în țĕrile acestea și a fost secretarul luĭ Nicolae Mavrocordat (Satha, pag. 443), ḑice despre el acestea: Νικόλαος ἐκ Μολδαβίας πρωτοσπαθάριος τῆς ἐν Μολδαβίᾳ ἡγεμονίας — Nicolae din Moldova, protospătar Egemonieĭ în Moldova.» După Zavira dar și Procopie, originea Spătaruluĭ Milescu este română, pentru că expresiunea ἐκ Μολδαβίας în grecesce însémnă de loc din Moldova. Așà întrebuințéză în genere grecitatea ἐκ, când este vorba de o persónă.

Pe nedreptul dar și fără doveḑĭ susțin uniĭ că Spătarul ar fi de ném grec.

Și în Biblioteca Academieĭ Române există un manuscript ce cuprinde complet textul acesteĭ scrierĭ, Κιτάϊα δουλεύουσα, sub No. 83, și care-mĭ pare a fi scris cam înainte de 1750. Dar și în acest manuscript, în

care lipsesce prefaţa, se cetesce tot greşit ὁ Μολδοβλάκων, pe când în manuscriptul ce-l am în studiŭ este ὁ Μολδοβλαχίας. Fiind-că istoria răsbóielor Tătarilor în China nu are vre-o importanţă pentru noĭ, de aceea nu le-am tradus, am extras însă din acéstă parte tóte pericopele în carĭ se vorbesce despre Nicolae Spătarul, orĭ carĭ ne privesc pe noĭ. Partea însă ce cred că este proprie manuscriptuluĭ luĭ Chrisant Notarà am tradus-o în întregime. Este adevĕrat că manuscriptul în cestiune nu este o lucrare proprie a luĭ Nicolae Spătarul, ci un resumat din scrierea luĭ din Moscva şi din alţĭ scriitorĭ anteriorĭ luĭ Nicolae Spătarul, ca Baicov şi Martini. Cu tóte acestea în ea găsim multe informaţiunĭ istorice privitóre la Istoria Românilor, precum şi date despre Nicolae Spătarul, carĭ pot servì de material pentru întregirea biografieĭ acestuĭ însemnat Român.

Manuscriptul este in-4°, în stare deteriorată şi de sigur transcris spre finele seculuĭ XVIII, de pe un altul, dar de un ignorant al limbiĭ grecescĭ. Transcrierea este fórte cu multe erorĭ gramaticale şi lipsită de punctuaţiune, de multe orĭ se întîmpină chiar ignoranţă de casurĭ. Hârtia este ordinară, iar caligrafia, tot ce póte fi maĭ rĕŭ, pe alocurea. Manuscriptul în starea actuală nu este complet, lipsindu-ĭ şi titlul, iar la fine se începe o altă scriere, probabil tot a luĭ Nicolae Spătarul: Θεορία τοῦ Κόσμου, ἤγουν τῆς νέας Ἰνδίας τῶν Ἱσπανῶν: *Privirea lumiĭ, adecă a Indieĭ nouĕ a Spanilor*, din care nu ni s'a conservat decât patru foĭ, se vede însă că aŭ fost rupte multe foĭ din acéstă scriere. Tratatul însă despre Tătarĭ, aşà cum l-a scris Chrisant Notarà, după notele luĭ Teodor Baicov, iar maĭ ales după manuscriptul în rutenesce al luĭ Nicolae Spătarul, şi a relaţiunilor date de el luĭ Chrisant, pentru că ambiĭ eraŭ în relaţiunĭ orĭ corespondenţe în acéstă cestiune, este complet. Dacă s'ar găsì cu timpul un exemplar maĭ complet, atuncĭ ne-am puté da maĭ bine seamă şi de a doua scriere «*Privirea lumiĭ*», dacă e o scriere tot a luĭ Nicolae Spătarul, saŭ a altuia. În tot casul, aşà cum ni se presintă acest manuscript, cu tóte defectele şi lipsurile luĭ, are o valóre pentru noĭ, fiind-că el cuprinde şi dedicaţia orĭ întroducerea în carte.

Étă acéstă dedicaţie:

Dedicaţiunea cărţiĭ Κιτάϊα δουλεύουσα. *Întroducere sub formă de dedicaţiune.*

Prea strălucituluĭ, prea înălţatuluĭ, prea măreţuluĭ şi prea iubitoruluĭ de Dumnedeŭ Principe şi Egemon a tótă Ungrovlachia, Domnul Domn Ioan Constantin Basarab Voevod, fericire de la Dumnedeŭ întru tóte.

Deşĭ şi prin alte învĕţaturĭ şi sciinţe ómeniĭ ajung la desăvîrşirea cunoscinţeĭ, dar nu împodobesce alt ce-và maĭ mult pe omul politic precum istoria, şi de aceea înţeleptul Elinilor, istoricul Tucidide, a numit-o pe acésta clironomie vecĭnică; pentru că în tot-deauna dă resultatele cele maĭ bune de cunoscinţă ómenilor; iar celebrul Cicero o numesce martura timpurilor, lumina adevĕrului şi învĕţătórea vieţiĭ, fiind-că prin cetirea eĭ ne învĕţăm cele ce aŭ fost, prin care judecăm cele presente şi preconisăm cele viitóre. Platon însă al căruia nume este cel maĭ mare prin înţelepciune, după cum se judecă de către toţĭ ómeniĭ, filosofând a ḑis, că istoria este de a cunósce prin carĭ cause orĭ-ce se nasce şi se perde şi pentru ce există. Iar ceĭ-lalţĭ înţelepţĭ aŭ numit-o în de comun icónă însufleţită, ca şi cum viŭ şi sub ochĭ represintă cele ce s'aŭ întîmplat maĭ înainte. Aceste înainte de mine confirmându-le Împĕratul şi autocratorul Romeilor, Vasilie Macedonénul, scrie către fiul sĕŭ împĕratul Leon filosoful: «Nu te lenevì de a percurge vechile istoriĭ, pentru că în acestea veĭ aflà fără ostenélă ceea ce alţiĭ aŭ adunat cu multă anevoinţă, din care veĭ învĕţà virtuţile celor bunĭ, viţiile celor reĭ, variatele schimbărĭ ale tuturor lucrurilor, nestatornicia a tot guvernămîntul şi autoritatea şi sfîrşitul faptelor bune şi rele.»

Fiind-că cu aceste laude se măresce Istoria de un înţelept şi Împĕrat şi se ḑice figură şi icónă, iar Înălţimea Vóstră, când v'am salutat ultim la despărţire, mi-aţi dat ordin, ca să vĕ zugrăvesc o icónă prea frumósă, étă vĕ dedic acéstă istorie scurtă ca cantitate, dar fórte întinsă ca calitate, ori maĭ propriŭ ḑicênd, o istorisire fórte simplă, pentru că şi câte condiţiunĭ se cer de la istorie, eŭ nu le-am conservat aicia decât localitatea, în care parte adecă s'aŭ îmtîmplat aceste istorisirĭ, orĭ partea pragmatică, ce s'a întîmplat, cronologică în genere, adecă în care timp, când, cum şi pentru ce. Căcĭ fără acestea scrierea nu trebue să se numéscă istorie, ci maĭ ales mitologie; certitudinea genealogică din nesciinţă, expunerea oratorică din slăbiciune, acurateţea şi frumuseţea din causa îngrijiriĭ şi ocupaţiuniĭ cu alte afacerĭ, expunerea plăcută în afacerile fericite şi întristarea la cele din protivă, tóte acestea le-am lăsat, am avut grijă maĭ ales pentru adevĕr, luând (extrăgênd) cele maĭ multe (fapte) dintr'o carte, manuscript slavon, în acest sujet, care l-a compus prea învĕţatul Domn Nicolae Spătarul *Moldovalachul* şi întâiul interpret al împĕrăţieĭ ceĭ întru tot puternice a Moscoveĭ, sau a ḑice cu Omer: «că a cunoscut causele multor ómenĭ, şi a prins minte, şi a percurs pentru iubirea de voiaj şi munţĭ umbroşĭ şi mărĭ sgomotóse». El a fost însuşĭ vĕḑĕtor în parte a celor întîmplate, când a fost trimis de pururea amintitul marele Împĕrat Alexie Mihailovicĭ, şi autocrator a tótă Rusia mare şi mică şi a celeĭ albe, la anul de la Christos 1675. Iar altele (fapte le-am luat) din unele însemnărĭ ale unuĭ Teodor Baicov, care a fost trimis înainte de amintitul Spătar la China de acelaşĭ autocrator, la anul de la Christos 1656, iar unele din glas viŭ al multor ómenĭ demnĭ de credinţă. Primesce dar icóna folositóre prea strălucită, care este atât de duiósă, în cât

atinge în adâncul sufletelor privitorilor, saŭ maĭ bine, adecă a cetitorilor, pentru că în acésta ca în o icónă veĭ vedé revolta sclavilor asupra stăpânilor, sfărîmărĭ de oraşe, nenorocirĭ neaşteptate de ale Egemonilor, trădărĭ asupra sufletelor din acea familie, comploturĭ asupra ţĕriĭ în care s'aŭ născut şi a acelor în carĭ s'aŭ crescut, asupra femeilor şi a copiilor şi într'un cuvînt adecă asupra a tot ce erà bun; iar la sfîrşit şi peirea acestor viclenĭ cu totul. Pentru că: «Ce fel un bărbat guvernéză, ast-fel de sfîrşit îl aştéptă.» Vĕ veţĭ informà prin mijlocul cetiriĭ exemplelor presente, aceea ce admiratul Împĕrat al Perşilor Cir a ḑis cătră Govrias Asirianul, că nu póte cine-và să facă în răsboiŭ maĭ mult bine prietenilor sĕĭ, decât când se arată că este vrăjmaşul lor.

După cum şi din potrivă nicĭ pe vrăjmaşĭ nu-ĭ póte vătĕmà cu alt chip maĭ mult decât atuncĭ, când se prefac că sunt prietenĭ, fiind-că se istorisesc vicleniile trădătoruluĭ Ivan şi ale celor-lalţĭ revoluţionarĭ secreţĭ asupra Împĕrăţiilor lor, vĕḑutele revolte ale acelor doĭ tâlharĭ Loguz şi Hanhien-gung şi în resumat veĭ vedé o Iliadă nenorocită, o tragedie plină de lacrămĭ, care s'a întîmplat în secolul present, care deşĭ sunt fapte de mână barbarică, cu tóte acestea sunt nouĕ şi neauḑite între noĭ, ţi se vor păré probabil plăcute şi valoróse, de consens cu admiratul Platon, că ceea ce este rar este de preţ; iar eŭ ḑic că sunt fórte plăcute, în fine vĕ veţĭ convinge Strălucirea Vóstră şi despre disposiţiunea mea ardentă pentru voĭ, după cum m'am arătat liber ca să mĕ supun şi am căutat ca să aflu adevĕrul, în cât şi cu fapta lucrul să Vi-l dedic din săracul meŭ gazofilachiŭ. Fie ca Domnul nostru Iisus Christos, care este în adevĕr bucuria şi pacea vecĭnică, să Vĕ păzéscă întru fericire pe prea înaltul, prea strălucitul şi prea gloriosul tron al Vostru în anĭ mulţĭ, bunĭ, fericiţĭ, pacĭnicĭ şi neturburaţĭ. Amin.

În Împĕrătésca cetate Moscva, 1694, luna Fevruarie.

Al prea de Dumneḑeŭ respectateĭ StrăluciriĭVóstre pios şi ardent rugător, Chrisant Notară şi Archimandrit sfîntuluĭ şi de viéţă-dătătoruluĭ Mormînt.

Titlul cărţii.

«Κιτάϊα δουλεύουσα. Ἤτοι βιβλίον περιέχον τὸν πόλεμον ὅπου οἱ Τατάροι τῆς Μπογδόης ἐσήκωσαν κατὰ τῶν Σινῶν, δηλαδὴ Κιταϊτῶν καὶ ἐκυρίευσαν ἅπαν τὸ βασίλειον αὐτῶν, ἔτι καὶ τίνας ἔχουσι συνηθείας εἰς τοὺς πολέμους καὶ ὁποῖα φορέματα ἐνδύνονται, πρὸς τούτοις καὶ καθολικὴ περιγραφὴ τῶν ἐν οἷς (αὐτοὶ) καὶ πάντες ἁπλῶς οἱ Τατάροι τὸ πᾶν κατοικοῦσι καὶ περὶ τῆς θρησκείας αὐτῶν, τοῦτε παρ' αὐτοῖς δαλαηλαμᾶ καὶ περὶ Γὼγ καὶ Μαγώγ.»

«Chitaia (China) supusă. Saŭ carte cupriḑênd răsboiul pe care Tătariĭ Bogdoeĭ l-aŭ ridicat asupra Chinezilor, adecă a Chitaiţilor şi aŭ cucerit tótă împĕrăţia lor, apoĭ şi ce obiceiurĭ aŭ în răsbóie şi ce îmbrăcăminte pórtă, cum şi descrierea pe larg în care locuesc în genere toţĭ Tătariĭ, în de obşte

şi despre religiunea lor şi a luĭ Dalailama de la eĭ şi despre Gog şi Magog.» (Manuscript, pag. 6.)

Étă càte-và pericope privitóre la Nicolae Spătarul şi la Românĭ:

Extrase din istoria răsbóielor Tătarilor cu China.

1) ... «Şi atuncĭ aŭ proclamat pe acest copil Împĕrat al Chitaieĭ şi într'un glas l-aŭ numit Csunhin şi a creat o genealogie nouă împĕrătéscă, şi aŭ numit-o Taitcing, ca şi cum un Csinhim a fost părintele luĭ, adecă Hanul de Chitaia. În timpul acesta a luĭ Csinhin s'a trimis de la cel maĭ mare autocrator al Rusieĭ, Alexe Mihailovicĭ, un representant cu numele Teodor Baicov, de la zidirea lumiĭ 7165, iar de la Christos 1654, din însemnările căruia şi maĭ ales din cartea pe care a scris-o *prea învĕţatul Spătar Nicolae al Moldovlachieĭ despre acest răsboiŭ rutenesce am format acéstă presentă istorie.* Ambiĭ fiind singurĭ vĕḑĕtorĭ în parte a acestor răsbóie, fiind-că şi după aceea s'a trimis representant *şi amintitul Spătar de către însuşĭ pururea amintitul autocrator în Chitaia, în anul de la zidirea lumiĭ 7183, iar de la Christos 1676.»* (Pag. 56 şi 57.)

2) ... «Apoĭ găsind timp Tătariĭ aŭ venit în partea Suhuren şi aŭ supus-o sub stăpânirea lor. Şi ast-fel sfîrşitul şi resultatul tâlharuluĭ care, odată cu marea nenorocire ce a făcut patrieĭ luĭ, a fost ucis şi el, şi s'a perdut şi tesaurul pe care l-aŭ ascuns în amintitul rîŭ Kiang. Fiind-că nimenĭ nu-l scià, pentru că pe câţĭ îl sciaŭ pe toţĭ ĭ-a ucis, făcênd şi aceştia acelaşĭ lucru pe care l-a făcut *(Decebal) Regele Dacilor, adecă al Vlaho-Bogdanieĭ şi al Transilvanieĭ, care îşĭ aveà tronul sĕŭ în ţéra numită Ulpia-Traiană, acum numită Varel saŭ Vartel şi care este situată între Aluta şi Sargetia, iar acum Serl ungauresce, saŭ Istring nemţesce, se numesc dintre rîurĭ (care Sergetia se varsă în rîul Marusa şi acesta în Tibisc şi ambele în Dunărea) către Alpiĭ Transilvanieĭ, dacă trebue să dăm credinţă tabelelor geografice şi chărţilor geografice. Deşĭ alţiĭ ḑic că Ulpia-Traiană să fie acum în Ardeal-Belgradul, ceea ce se pare că este şi maĭ adevĕrat. Care (Decebal) pe timpul luĭ Traian şĭ-a ascuns tesaurul seŭ în amintitul rîŭ al Sargeţieĭ, deşĭ uniĭ ḑic că acela s'a găsit în urmă, pentru că a rĕmas unul ce scià unde este.* Dar acela al tâlharuluĭ nu s'a găsit şi nicĭ este speranţă de a se găsi, pentru că pe nimenĭ din ceĭ ce sciaŭ nu ĭ-a lăsat în viéţă...» (Manuscript, pag. 103 şi 104.)

3) ... «După mórte s'a ordonat să se alégă Han al doilea fiŭ, pe cel de acum, Chanhiŭ, în timpul căruia s'aŭ revoltat şépte părţĭ litorale, cele maĭ frumóse, şi aŭ trimis armată în contra lor, dar n'aŭ putut să învingă, pentru că Tătariĭ nu sciaŭ să se lupte pe mare. Până la acel timp, *în care erà la Chitaia amintitul Nicolae Spătarul, iar din o epistolă ce a trimis de acolo catre el un Iesuit, profesor al luĭ Bogdohan în Astronomie, cu numele Ferdinand Ierlipet—Τερλιπὲτ—la anul 1606 Martie 1 şi de la mulţĭ comercianţi,* carĭ aŭ venit în urmă de acolo, şi acum este sigur că tóte părţile Chitaice s'aŭ pacificat şi s'aŭ supus Tătarilor...» (Manuscript, pag. 107.)

4) ... «Iar eŭ locuințele lor, cum le aŭ în secolul de acum, luând informațiunĭ de la mulțĭ Tătarı vrednicı de credință, de la Calmucĭ și Mongolı, cariĭ se află aicia în Moscva cea împĕrătéscă. *Am întrebat și ne-am însciințat cât a fost cu putință de la eĭ, cărora se cuvine să le dăm credare. Deşĭ în unele nu se adeveresc, pentru că spune și înțeleptul Sinesie în una din epistolele luĭ, că este în puterea acelora, carĭ au trecut în Thulia să se crédă minciunóse, și din causa îndreptăriı loculuĭ, cele ce spun, pentru că la prea puținĭ sunt cunoscute, dar nu póte cine-và să le contradică. Iar maĭ ales ne-am rugat și amintituluĭ Nicolae Spătarul și ne-a dat câte ce-và în scris în acest subiect, după cum se vede din epistola către noĭ...»* (Manuscript, pag. 109.)

Despre locuințele de acum ale Tătarilor. (Manuscript. p. 110.)

Némul Sciților și din vechime și acum a fost și este înspăimântător, nu numaĭ față de Elinĭ, ci și Labinilor, și la tóte cele-lalte popóre, pentru că némul erà fórte răsboinic, fórte numeric și fórte vechiŭ; care nu numaĭ în Asia stăpânesce, cea maĭ mare parte a lumiĭ, ci și în Europa. Cu tóte că aceștia, carĭ locuesc și în Europa, se pare că se află într'un pămînt mic ca cantitate, dar după calitate sunt prea mulțĭ, despre carĭ trebue să vorbim maĭ întâiŭ, apoĭ maĭ în urmă și despre ceĭ din Asia. Se numesc Tătarĭ de la un rîŭ, saŭ de la mulțime, după cum și înșișĭ o spun.

Descrierea Tătarilor din Europa.

Pe la anul 1200 saŭ, precum spun alțiĭ, la 1188 a apărut acest ném al Tătarilor, după cum istorisesce Cromer și alțiĭ, din Asia, carĭ locuiaŭ în jurul măriĭ Caspice și muntele Imaŭ (muntele Imaŭ este cel ce se numesce Caucas, pentru că și acesta primesce diferite numirĭ, după deosebitele localitățĭ și provinciĭ, după cum în Armenia mică se chémă Antitaur și în cea mare Gardieŭ și Moschicos; în Midia și Ircania Coronu, iar între Sciția și India Imond și în Sciția Imaŭ) și maĭ departe trăind viéță nomadică și de șatre, căutând pămînt fructifer și rîurĭ cu pășunĭ pentru mulțimea animalelor lor. Și maĭ întâiŭ dând răsboiŭ și ucigênd pe Împĕratul Perșilor, căruia aŭ fost în parte supușĭ, s'aŭ rĕspândit în tótă Asia. Aŭ trecut apoĭ și rîul Volga și s'aŭ răsboit cu numițiĭ Polovțĭ, carĭ din vechime locuiaŭ pe lângă rîul Tanain, lacul Meotid și Chersonesul Tauric.

Rușiĭ nu eraŭ mărginașĭ cu Polovțiĭ și protivnicĭ, dar Polovțiĭ, temêndu-se de primejdia Tătarilor, aŭ chemat pe Rușĭ ca să-ĭ ajute, dicênd că răsboiul Tătarilor nu aduce numaĭ lor pericol ci și Rușilor. Iar Tătariĭ, audind de acéstă alianță și temêndu-se de unirea acestor douĕ némurĭ, aŭ trimis și aceștia representanțĭ la Rușĭ, rugându-ĭ să nu deà ajutor vrăjmașilor lor Polovțĭ. Rușiĭ însă nu numaı că n'aŭ ascultat pe representanțiĭ Tătarilor ci ĭ-aŭ și ucis; și aŭ trimis ajutor Polovților; făcêndu-se răsboiŭ aŭ fost învinșĭ și Polovțiĭ și Rușiĭ și aŭ fost sfărîmațĭ cu desăvîrșire și de atuncĭ Tătariĭ aŭ început să locuéscă Chersonesul Tauric și locurile din jurul Tanaisuluĭ și laculuı Meotideı. Și nu numaĭ că nu s'aŭ mulțumit cu acestea,

ci aŭ supus şi chiar pe Ruşi şi ĭ-aŭ şi sclăvit. Iar Polovţiĭ aŭ ajuns la atâta sfărîmare, în cât n'aŭ rĕmas nicĭ rĕmăşiţe din eĭ. De la acest timp Sciţiĭ şi Tătariĭ aŭ devenit locuitoriĭ Europeĭ. Şi nu numai în jurul Chersonesuluĭ Tauric, ci pe încetul trecênd şi Niprul, Bigul, Nistrul şi Prutul, ce se numià din vechime şi Ierasus, s'aŭ aşezat în parţile acestea, dintre cari uniĭ duc o viéţă nomadă şi trăesc în corturĭ, precum ceĭ ce se numesc Nohaiḑĭ, pe cari Cedrin ĭi numesce Sciţĭ Nogaşĭ. Alţiĭ trăesc în oraşe şi sate ca Belogorodensi, saŭ Achermanienĭ, numiţĭ de la cetatea Albă, care din vechime erà a Moldovenilor. Apoĭ Bugecenĭ de la marginea loculuĭ; dar trecênd şi Dunărea locuesc în deosebite sate şi oraşe, care localitate din vechime de către Romeĭ se numià Chersonesul de aur, pentru productivitatea loculuĭ, iar acum Dobrogea. Se găsesc însă Tătarĭ şi în Litvania, carĭ se numesc Lipchĭ saŭ Litvanĭ, bărbaţĭ fórte răsboinicĭ. Pentru că şi marele Duce al Litvanieĭ Vitold, învingênd un general al luĭ Temir Axac, o ortà, adecă o adunătură Tartarică cu femei şi copiĭ, pe carĭ ĭ-aŭ aşezat în Litvania, aceştia până în ḑiua de astăḑì parte sunt în Litvania, parte în Cameniţa, cari locuesc în cetate.

Se pare însă lucru vrednic de nedumerire, cum spun, că Sciţiĭ plecând din Asia s'aŭ aşezat în Tauria şi în cele-lalte părţĭ, cum am spus, cam pe la 1200, pe când istoricul Herodot spune în cartea sa, că Dariŭ Împĕratul Perşilor a făcut expediţiune asupra Sciţilor.

Regatul lor a fost şi s'a numit Crimnĭ, pe care oraş şi Ptolomeŭ îl numĕrà în a şéptea tabelă a Europeĭ, de unde şi Crim se numesce Tataria europénă şi că în jurul Meotideĭ, Tanaisuluĭ şi în jurul altor rîuri locuiaŭ. Prin urmare când iarăşĭ şi de către cine aŭ fost alungaţĭ din Tauria şi s'aŭ stabilit în Asia? Nu sciŭ să spun, decât că probabil aŭ fost alungaţĭ de Imperatoriĭ Bizantinĭ (Constantinopolitanĭ), pentru că se istorisesce că şi acel mare Împĕrat Constantin a făcut expediţiune asupra Sciţilor, şi că a făcut pod peste Nistru şi a trecut, unde spun uniĭ că şi semnul cruciĭ a vĕḑut pe cer, şi după cum spun alţiĭ şi maĭ aleś Xanthopul, tomul I, pag. 601, treĭ crucĭ a vĕḑut, întâiŭ la Roma asupra generaluluĭ Maxenţiu, a doua trofeul Bizanţuluĭ şi a treia când a supus pe Sciţĭ dincolo de Nistru. Şi în Constantinopole, pe bolta Templuluĭ luĭ Eurip, unde se nutresc acum leiĭ împĕrătescĭ, când săpându-se zidul s'a găsit acest iamb: «şi a respirat ferbinte în răsboiŭ asupra Sciţilor». Dar acestea ca în trécĕt, pentru că acéstă cestiune are trebuinţă şi de judecată nu puţină şi de scrutare istorică. Aicia ne este scopul despre descrierea locuinţeĭ Tătarilor, şi nimic alt. Sunt şi alte douĕ popóre, dintre carĭ unul locuesce în Europa şi Asia. Despre acestea vom vorbì în amintita acum descriere a Tătarilor din Asia.

Descrierea Tatarilor din Asia.

Cu tóte că s'a spus că Tătariĭ aŭ eşit din Asia şi s'aŭ aşezat în Europa, dar fără asemĕnare mult maĭ mulţĭ locuesc în Asia. Pentru că îndată, în jurul cetăţiĭ Azof saŭ Azachi (care din vechime se numià şi Tanais, cu aceeaşĭ numire cu rîul) şi maĭ încolo locuesc mulţĭ Tătarĭ nomaḑĭ şi maĭ ales

Nogaiţĭ, precum Giaman Saidac, dintre carĭ locuesc şi în Bugiag, şi alte órde multe, libere, dar pentru câştig sunt întru cât-va supuşĭ Împĕratuluĭ Turcilor şi Hanuluĭ Crimeeĭ. Aceştia se întind şi până la munţiĭ ce sunt între Pont şi marea Caspică, unde locuesce şi Siefcal, regişor Scit, fórte răsboinic, care nu este supus nimĕnuĭ, nicĭ nu plătesce tribut, pentru că locuesce în munţĭ nepătrunşĭ şi nu pot fi învinşĭ, avênd armată aprópe treĭ-ḑecĭ miĭ, care cu Moscovul este câte odată prietin, altă dată vrăjmaş, iar Perşilor maĭ de multe orĭ inimic, pentru că este turc de religiune. Se întinde puterea luĭ până la confiniile Persieĭ, unde este cetatea persiană numită Derbent, în jurul măriĭ Caspice. Şi în jurul oraşelor rusescĭ Astrahan şi Terchi sunt mulţi Sciţĭ supuşĭ Moscoveĭ, dar când găsesc ocasiune bine venită fură Ruşĭ şi-ĭ vînd la Buharĭ şi la alte némurĭ scitice.

După Astrahania şi de acolo în jurul măriĭ Caspice şi a rîuluĭ Oxu, locuesc alţĭ Sciţĭ, uniĭ în oraşe şi orăşele, ca Buhariĭ, carĭ şi Ghiuzbechirĭ se numesc turcesce, în Hiva şi Giurgenia, a căror Metropolă este Samarhante, ce este în depărtare de Astrahania de douĕ-ḑecĭ de ḑile. Acolo a fost şi acel Temir Axac, şchiop de un picior, care nu numaĭ Persia şi India şi maĭ tótă Asia a cucerit, ci a ajuns şi chiar până în Rusia; ba încă şi pe acel mare cuceritor l-a supus, pe Ildirim Sultan Baiazet, şi l-a prins viŭ, care ţéră şi acum se fălesce pentru şcólele din ea arabice şi Academiĭ şi pentru împĕrăţia amintituluĭ Temir-Axac. Iar uniĭ trăesc în corturĭ, carĭ se răsboesc adese cu al Persieĭ, ca şi cum şi aceştia sunt de religiunea turcéscă. Aceştia începênd de la Zagatai, din partea dréptă a măriĭ Caspice, ajung până în deşertul Lup. Împrejurul rîuluĭ Volga spre rĕsărit şi dincolo de acesta locuesc Tătariĭ numiţĭ Calmucĭ saŭ paroşĭ (Μαλλάτοι), pentru că toţĭ aŭ pe capul lor o viţă de pĕr, pe care o aruncă şi pe spate, pe umeriĭ lor. Femeile lor însă aŭ douĕ şuviţe de pĕr şi una atârnă în partea dréptă a obrazuluĭ, şi alăturea cu urechea, iar cea-laltă în stânga. Tot némul Sciţilor este fórte răsboinic, fórte crâncen şi vĕrsător de sânge, încă şi de cariĭ se tem şi Crimeiĭ Tătarĭ şi idololatriĭ Buhariĭ, pentru că sunt nedomesticiţĭ, şi în răsboiŭ nu sclăvesc pe nimenĭ, ci-ĭ ucid pe toţĭ. Aceştia se întind maĭ şi până la confiniile Perşilor şi ale Chinesilor şi se tem de eĭ şi înşişĭ Chinesiĭ, pentru că într'un timp îndelungat ĭ-aŭ stăpânit pe aceia, cu tóte că maĭ în urmă ĭ-aŭ alungat. Aceştia se mândresc că sunt urmaşĭ de aĭ luĭ Alexandru-cel-Mare, cu tóte că nu sunt din némul luĭ, ci aŭ fost soldaţiĭ luĭ şi nevrênd să-l urmeze până în India s'aŭ reîntors. Decĭ aceştĭ Calmucĭ cu toţĭ trăesc în corturĭ şi sunt nomaḑĭ, împărţiţĭ, cum sunt, în douĕ-ḑecĭ şi patru de familiĭ saŭ filarhiĭ, supuşĭ la deosebiţĭ paşĭ şi hanĭ. Aceştia toţĭ sunt liberĭ, ci numaĭ Aghiuc orĭ Aghiuca Taisias numit (orĭ alb spre deosebire de ceĭ ce pórtă pĕr), care este supus Împĕrăţieĭ rusescĭ, pentru ca să locuéscă lângă rîul Volga şi să facă comerţ cu Astrahanul. Şi încă şi Solon Coreĭ, carĭ pentru credincioşie trimit obsiḑĭ pe copiiĭ lor la cetatea Astrahanuluĭ. Se duc şi la răsboiŭ, când li se poruncesce de către Împĕrat. Ceĭ-lalţĭ însă toţĭ sunt liberĭ. După aceştia

sunt şi Buharii, pe lângă aceştia se află încă Tătarĭ în Rosia, la Cazan şi în Siberia mulţime multă. Deci întâiŭ de la oraşul Moscva şi ca la treĭ-ḑecĭ verste spre rĕsărit există oraşul Casemir saŭ Casimov, unde erà înainte regatul Sciţilor, din némul căror împĕraţĭ (regĭ) se află acum treĭ urmaşĭ ortodoxĭ în Moscva şi sunt cinstiţĭ chiar de către Împĕraţĭ cu titlu regal, numindu-se adecă fiĭ de regĭ, de asemenea şi din regiĭ Siberieĭ, carĭ şi aceştia şi se nutresc şi se cinstesc regal, însă sunt cu cinstea şi cu şederea maĭ întâiŭ ceĭ ce-s urmaşĭ aĭ luĭ Casimer decât ceĭ aĭ Siberieĭ, şi la mese împĕrătescĭ şi la adunărĭ şi la binecuvîntarea patriarchală şi pretutindenea, maĭ presus însă de aceştia sunt cinstiţĭ regiĭ şi fiiĭ regilor Ivirilor, unde şi acum locuesc mulţime de Tătarĭ, chiar în acest oraş, şi se găsesc şi Medgidiĭ şi mormînturĭ fórte marĭ şi mausolee de piétră, cu inscripţiunĭ de aur, scrise în limba arabă a vechilor regĭ Sciţĭ, şi în satele şi localităţile din prejur şi se întind şi până în Cazania şi Siberia şi maĭ încolo. Dintre carĭ uniĭ sunt după religiune ca Turciĭ, iar alţiĭ idolatri. Pórtă deosebite numirĭ, căcĭ uniĭ din eĭ se ḑic Tătarĭ Mardvanĭ orĭ Maravà, iar alţiĭ Tătarĭ Ceremisĭ, alţiĭ Ţuvaşĭ, alţiĭ Votiachĭ şi alţiĭ. Şi uniĭ dintre aceştia locuesc în sate şi localităţĭ, iar alţiĭ în pădurĭ şi şesurĭ, toţĭ însă sunt supuşĭ Împĕrăţieĭ Moscoveĭ. Din toţĭ aceştĭ Sciţĭ şi dintre Calmucĭ maĭ răsboinicĭ sunt ceĭ de dincolo de Cazan, din jurul oraşuluĭ Ufa, care este departe de Moscova spre rĕsărit de douĕ miĭ de verste; Tătariĭ numiţĭ Baschirgĭ locuesc în sate şi localităţĭ, fiind maĭ mulţĭ de patru-ḑecĭ de miĭ. Pentru că Calmuchiĭ nu se tem de alţiĭ în răsboiŭ decât de eĭ, carĭ sunt supuşĭ şi plătesc bir Moscovilor. Cu tóte că adese s'aŭ răsvrătit şi aŭ adus mare vătĕmare Ruşilor, dar la urmă iarăşĭ aŭ fost învinşĭ. Acum sunt dependenţĭ şi plătesc tribut amintiţilor Moscovĭ. Aŭ însă între eĭ un fel de democraţie saŭ şi aristocraţie, de unde se numesc Baschirgĭ saŭ Bascherĭ, adecă Achefalĭ şi n'aŭ conducĕtor. Ci încă şi în jurul acestuĭ oraş Cazania şi chiar în oraş se găsesc mulţime de Sciţĭ, maĭ mulţĭ de patru sute de miĭ, ce se numesc cu deosebite nume şi carĭ se întind şi până la regatul Siberieĭ; cu toţiĭ plătesc bir Moscoviţilor.

Iar Siberia tótă este locuită de Sciţĭ, în care se găsesc şi deosebite némurĭ de ale lor, adecă Votachĭ saŭ Vaguschĭ, Ostachĭ, carĭ în special se numesc Tătarĭ, Turguşĭ, Namiaschinchĭ, Borguţĭ şi alţĭ mulţĭ şi nenumĕraţĭ. Dintre eĭ numaĭ Tătariĭ sunt mohamedanĭ, iar ceĭ-lalţĭ toţĭ idolatri, precum Calmuciĭ şi Mongoliĭ şi Chinesiĭ. Maĭ însemnaţĭ însă decât toţĭ şi maĭ puternicĭ sunt Iacuţiĭ saŭ Ghiacuţiĭ. Locuesc pe lângă cel maĭ mare rîŭ Lena, fiind maĭ mulţĭ decât treĭ-ḑecĭ de miĭ, nutresc multe hergheliĭ de caĭ, sunt supuşĭ şi aceştia şi ceĭ-lalţĭ împĕrăţieĭ Moscoveĭ. Ceĭ maĭ mărginaşĭ dintre toţĭ în Siberia spre rĕsărit sunt Bratiĭ şi Turgusiḑiĭ, cariĭ se întind şi chiar până la confiniile Chineĭ.

Dintre aceştia uniĭ sunt supuşĭ Moscoveĭ, iar alţiĭ Chineĭ; iar Bratiĭ uniĭ la Moscovĭ, alţiĭ la Mongolĭ. Toţĭ aceştia locuesc acolo, unde geografiĭ ceĭ

maĭ noĭ voesc să fie vechia Sciţie, şi Siricii orĭ Cataia, în care ḑic că este şi Metropola mareluĭ Han numit Cambala, avênd mărimea de cincĭ mile germane, saŭ după cum alţiĭ ḑic şése, adecă treĭ-ḑecĭ mile Italiene şi douĕ-spre-ḑece proastiĭ, după numĕrul celor douĕ-spre-ḑece porţĭ, pe carĭ tóte timpul îndelungat şi nemăsurat, care nasce pe cele nevĕḑute şi vĕḑute tóte le ascunde, le-a dovedit false, ca şi cum în acéstă parte a lumiĭ nu există nicĭ o ast-fel de Impĕrăţie cu aşà cetăţĭ impĕrătescĭ, nicĭ un ast-fel de loc fructifer, productiv şi bogat, după cum istorisesc, ci din contră, secătuit şi neroditor.

Dar şi Combala nu este nume propriŭ, ci supus probabilităţiĭ şi însémnă oraş principal, adecă stolitza saŭ tron şi oraş împĕrătesc. Căcĭ Cam saŭ han însémnă Împĕrat (Rege), iar balù chinesesce şi mongolicesce oraş principal. Maĭ însemnat oraş nu este altul afară de Pezin, care este metropola Chinesilor şi unde locuesce marele Han numit, adecă chiar Împĕratul Chitaieĭ. Iar ceĭ noĭ póte şi din nesciinţa numeluĭ şi pentru atâta îndepărtare aŭ socotit că este şi altă Împĕrăţie afară de China, maĭ spre nord, mărginaşă cu Rosia, pe care, cum am ḑis, timpul şi îngrijirea pururea amintituluĭ autocrator Alexie Mihailovicĭ a arătat că partea Moscovuluĭ spre rĕsărit este numaĭ China, iar spre nord stăpânesc până la extremităţile lumiĭ cunoscute. În cât este maĭ de laudă Ptolomeŭ, care a scris despre aceste părţĭ, în pămînt necunoscut, decât ceştĭ maĭ noĭ carĭ, ca să se arate că sciŭ tóte, scriŭ lucrurĭ false. Care a fost causa că amintitul Împĕrat a fost motivat ca să arăte aceste locurĭ şi a lăsat exemplu şi celor-lalţĭ autocratorĭ succesorĭ ca să se ocupe de acest lucru, se va arătà în urmă, acum să revenim iarăşĭ la descrierea şi a celor-lalţĭ Tătarĭ.

Sunt încă şi alte douĕ némurĭ Scitice, după cum în descrierea celor Europenĭ am ḑis, carĭ de către Germanĭ se numesce Lapenĭ saŭ Lapionĭ saŭ Loppĭ şi Lapponĭ, iar alţiĭ Samogeţĭ. Şi Lapponiĭ se deosebesc în douĕ, rĕsăritenĭ şi apusenĭ. Ceĭ apusenĭ sunt supuşĭ Sfeḑilor, iar ceĭ de rĕsărit Moscovilor. Nu numaĭ că sunt idolatri, dar şi ateĭ; ceĭ supuşĭ Sfeḑilor se întind până la confiniile Norvegilor spre Oceanul nordic, în care loc există o localitate ce se numesce Lula, a căreĭ întindere este de treĭ sute de mile. Iar ceĭ supuşĭ Moscovilor locuesc nu departe de Novograd, în jurul oraşuluĭ Alutzea, şi se întind până în Sfeḑia, care este spre confiniile Moscovilor, şi de aicia prin Arhanghel ajung şi până la Regatul Siberieĭ. Sunt la statură scurţĭ, aŭ nasul mic şi lat, barbă orĭ n'aŭ de loc, orĭ fórte puţină, şi maĭ că sémĕnă cu pisicile. Micĭ şi marĭ se deprind la tragerea cu arcul maĭ ales, şi nicĭ le daŭ tinerilor copiĭ să mănânce, dacă nu lovesc la ţel cu săgéta. Îmbrăcămintea lor este din o pele de căprióră cusută din cap până la picióre şi genunchĭ, pe care o aŭ şi pentru acoperirea capuluĭ, cămaşa şi pantalonĭ, pe care o cóse cu vine de capră; nu se vĕd şi nu lasă altă parte a feţeĭ lor descoperită, decât fruntea lor, sprîncenele, ochiĭ şi nasul. Iar fălcile lor şi cea-laltă faţă este acoperită cu acea pele. Trăesc ca fiérele sălbatice, nu

locuesc în case, ci în surpăturĭ de pămînt, în pădurĭ şi în peşterĭ. Mâncarea lor este pesce crud şi lapte de capră, aŭ limba lor fórte grea. Comerţul lor nu este altul decât cacumĭ şi pieĭ de animale sălbatice, pe carĭ le schimbă cu Ruşiĭ, luând ferăriĭ, adecă cuţitaşe şi cele asemenea, lăḑĭ şi alte lucrurĭ. Monetă n'aŭ; de aceea şi din aceste cacumurĭ şi pieĭ îşĭ plătesc tributul lor. În loc de caĭ aŭ un fel de animal alb ca capra, care la mărime este ca şi cel maĭ mare măgar, córnele luĭ sunt maĭ micĭ decât córnele ce le aŭ caprele în părţile nóstre, pe carĭ animale nu le încarcă pe spinare, ci numaĭ le înhamă la trăsurĭ şi săniĭ. Atât de iute alérgă în cât în douĕ-ḑecĭ şi patru de césurĭ străbat una sută-şése-ḑecĭ de mile italice, al căror lapte îl şi mănâncă. Se ḑice că se află atât de mulţĭ, încât să fie miĭ; sunt duşmanĭ la lucrărĭ speciale, în cât greŭ locuesc străinĭ la dînşiĭ. Are loc ḑiua cea maĭ mare, în multe părţĭ şi locurĭ de ale lor, până la treĭ lunĭ, ceĭ maĭ mulţĭ aŭ femeile comune, în cât nu sciŭ carĭ sunt copiiĭ lor, aŭ mare bucurie şi sĕrbătoresc când sórele îşĭ face trecerea spre primă-vară. După aceştia sunt Samogeţiĭ, cuvîntul acesta însémnă mâncător, pentru că între eĭ nutresc o mare vrăjmăşie, şi aceştia sunt asemenea cu Laplaniĭ orĭ Leplaniĭ şi pe lângă acésta emovorĭ şi antropofagĭ şi locuesc spre Oceanul Nordic şi pe o parte şi alta a revĕrsăriĭ rîuluĭ Obiŭ şi aceştia sunt mâncătorĭ de pescĭ şi de lapte, se nutresc şi cu elafe. Aŭ ca şi Laplaniĭ şi aceştia aceeaşĭ îmbrăcăminte cu aceia, locuesc în pădurĭ, nape şi insule în jurul Oceanuluĭ şi Noua-Zemli orĭ pămîntul noŭ. Se răsboesc între eĭ Samogeţiĭ cu Laplaniĭ şi maĭ cu sémă pentru femeĭ, pentru că la eĭ căsătoriile sunt ca să răpéscă fete; de aceea rudele şi părinţiĭ feteı se răsboesc cu aceia ce le răpesc. Sunt idolatri, mulţĭ însă s'aŭ făcut şi ortodoxĭ prin îngrijirea autocratorilor Moscoveĭ.

Am ḑis maĭ sus că după Calmucĭ sunt Mongoliĭ, ném şi acesta Scitic, mult la numĕr şi maĭ bogaţĭ decât Calmuciĭ. Dar pentru că locuesc lângă Chinesĭ, nu sunt însă răsboinicĭ ca Calmuciĭ. Şi aceştia toţĭ sunt idolatri, ca şi Chinesiĭ. Decĭ aceştĭ Mongolĭ încep de la marginea Siberieĭ şi se întind şi până la Oceanul rĕsăritén şi Indiĭ. Se împart în multe filarhiĭ, aŭ şi multe nume aparte. Unul este maĭ marele lor numit Giroe Sain-han, pe care Calmuciĭ învingêndu-l înainte de doĭ anĭ în un mare răsboiŭ, fugind abià s'a mântuit în China. Iar provincia aceea unde locuesce Bogdo-hanul, deşĭ este mongolică, se numesce însă de către Chitaiţĭ pămînt rĕsăritean tartaric, pe lângă aceea se numesc Mongolĭ-Niuchĭ, iar de către Moscoviţĭ Niuchĭ Disuţerĭ, iar de către Mongolĭ Disruţĭ. Erà acest ném maĭ înainte de a luà Chitaia supus, pentru că nu aveaŭ nicĭ Han conducător a lor, nicĭ Voevod, ci numaĭ un simplu Noghen, adecă întâiŭ. De aceea şi ridiculisându-se de către alţĭ Mongolĭ se numiaŭ pescarĭ. Locuiaŭ ca şi acum; mulţĭ petrec dintre dînşiĭ în Oceanul de rĕsărit şi la rîurile Amur şi Sigal, carĭ eraŭ supuşĭ Cataiţilor şi le dedeaŭ ca tribut samururĭ şi risanghizen şi alte diferite blănurĭ. În locul lor generaţiunea luĭ Taiminschi a Împĕraţilor Chineĭ

a făcut multe cetăţĭ, şi maĭ ales, cum spun uniĭ, maĭ mult de o sută şi douĕ-ḑecĭ. Acestea acum din pricina deselor răsbóe s'aŭ sfărîmat. Dar cu tóte că eraŭ barbarĭ şi supuşĭ, eraŭ însă şi îndrăsneţĭ şi vechĭ protivnicĭ aĭ Chinesilor. Pentru că acum sunt maĭ cincĭ sute de anĭ de când aŭ trecut acel mare zid şi aŭ cucerit Chitaia, la care răsboiŭ a fost şi Veneţianul Paul Marcu, care a scris şi cel întâiŭ despre acéstă Împĕrăţie, cu tóte că şi acum aŭ fost alungaţĭ de către Chitaiţĭ şi le-aŭ dat sfîrşit lor, eĭ iarăşĭ aŭ cucerit Chitaia şi o stăpânesc, după cum a arătat istorisirea scrisă maĭ înainte. Decĭ din acest loc a venit Bogdo-han şi a cucerit împĕrăţia Chineĭ. Pentru ce însă se numesce Bogdo-han şi de unde a început acest nume şi pentru ce, nimenĭ nu scie. Maĭ ales când s'a dus Spătarul în China representant, l-aŭ întrebat Chitaiţiĭ: Pentru ce se numesce Hanul nostru Bogdo-han, şi a rĕspuns că nicĭ noĭ nu scim, fără numaĭ că a auḑit că cu acest nume îl numesc şi Buhariĭ şi Calmuciĭ şi voĭ înşişĭ, de aceea îl numim şi noĭ aşà. Urméză însă că acest fel de nume să fie mongolic şi că se numià cu el şi înainte de a luà Chitaia, dar că nu-l iubesc, iar pentru ce, nu se scie. Aceştia iubesc religia creştină prea mult şi aŭ devenit şi mulţĭ papiştĭ, învĕţându-se de Iesuiţĭ; iar pe Turcĭ îĭ urĕsc, cu tóte că se află în Chitaia mulţĭ şi aŭ şi şépte Megidiĭ, cariĭ nu sciŭ turcesce, ci numaĭ persicesce. De unde s'aŭ strămutat, nimenĭ nu scie. Sémĕnă însă cu Sciţiĭ şi la faţă şi la purtare, de aceea maĭ mult trebue cine-và să-ĭ numéscă Sciţĭ decât Turcĭ. Aŭ însă religia Turcilor. Iar causa pentru care pe creştinĭ îĭ iubesc, iar pe Turcĭ îĭ urĕsc, este acésta. În China sunt şi creştinĭ şi Nestorianĭ. Pe timpul pe când aceştia se răsboiaŭ cu creştiniĭ, Turciĭ aŭ ajutat cât le-a fost cu putinţă pe Chitaiţĭ, iar creştiniĭ pe aceştia. De aceea pe uniĭ îĭ urĕsc, iar pe aceştia-ĭ iubesc. Maĭ ales Bogdo-hanul de acum are dascălĭ Iesuiţĭ, pe carĭ, când erà Spătarul acolo, l-a învĕţat trigonometria, la care l-aŭ lăudat Iesuiţiĭ pe Spătar că este înţelept şi l-aŭ poftit la masă. Însuşĭ Hanul l-a întrebat: ce şi unde a învĕţat şi dacă a învĕţat trigonometria şi încă ce învaţă Împĕratul Alexie, de câţĭ anĭ este şi de câţĭ anĭ împĕrăţesce.

Limba lor se apropie de cea persiană, iar scrierea lor cu cea arabică. Scriŭ şi aceştia şĭ cetesc de sus în jos ca şi Chinesiĭ şi de la drépta spre stânga ca şi Arabiĭ, Turciĭ şi Evreiĭ. Literele scrieriĭ lor sunt maĭ multe decât şése-ḑecĭ, carĭ sémĕnă cu ale nóstre, iar nu cu ale Chitaiţilor. Se găsesc în locul lor mărgăritare şi pietre scumpe. Se găsesc şi munţĭ numiţĭ chin, adecă de aur, pentru că se amestecă în acestea aur, din care curge marele rîŭ Siguva, rutenesce numit Sigal, care se légă cu Amurul şi se varsă ambele în marea de rĕsărit. Aŭ litere şi Calmuciĭ şi Mongoliĭ şi Tătariĭ, dar Tătariĭ ca Turciĭ, iar Calmuciĭ ca Mongoliĭ. După aceştĭ Tătarĭ, Niucĭ saŭ Bogdo-hanĭ, este şi alt ném Mongolic numit Niuhan, asemenea şi aceştia şi după obiceiurĭ şi după purtare cu Nauciĭ.

Aprópe de Ocean locuesce şi alt ném Mongolic, numit Ghiupĭ, cuvîntul însémnă litoralĭ, ca uniĭ ce locuesc pe litoralul rĕsăritén al măriĭ. Pentru că

locuinţa lor începe de la revĕrsarea Amuruluĭ şi ajunge până la marginea rĕsăriténă a mareluĭ zid al Chitaieĭ. Este acest ném maĭ mult soldăţesc decât ceĭ-lalţĭ Mongolĭ. Se ḑice că de la eĭ insula Japonia pe mare este departe de două sute cincĭ-ḑecĭ verste, dar acésta-ĭ nesigur, pentru că printre aceştia nimenĭ nu s'a dus nicĭ dintre Ruşĭ, nicĭ dintre alţĭ străinĭ, maĭ ales din causa capuluĭ aceluia ce este la rîul Doura, spre partea dréptă a Amuruluĭ; nimenĭ nu scie dacă se unesce cu partea nordică a nouluĭ pămînt American, saŭ nu, deşì mulţĭ voesc ca să existe între acest cap şi America un golf, însă topografiĭ nu se baséză pe silogisme, ci pe fapte şi voiajurĭ. Nimenĭ până acum n'a umblat dintre Europenĭ acele locurĭ, carĭ să vadă şi să scrie adevĕrul, pentru că autocratoriĭ Moscoveĭ, deşì caută să găséscă sfîrşitul acestuĭ cap, dar până acum voiajoriĭ Ruşĭ aŭ sosit până la capul Amuruluĭ; iar pe partea dréptă despre mare încă n'aŭ umblat. Acum este timpul să notez causele pentru carĭ autocratoriĭ Moscoveĭ, cum s'a ḑis, caută să afle aceste părţĭ necunoscute.

Pe la anul 7183 Decemvrie 15, Ducele Saxonieĭ Ernest a scris către pururea amintitul autocrator al Moscoveĭ.

«Am auḑit că din Împĕrăţia Chitaieĭ se aduce érbă, ciaiŭ şi alte manufacturĭ de Olandesĭ, cum şi alţĭ comercianţĭ, dar cu multe greutăţĭ, pentru că trebue să încunjure tótă Africa şi vechile Indiĭ.

«Cu un mod maĭ uşor ar urmà aceste articole de comerţ, dacă cum-và s'ar găsì vre-un drum, care să mérgă din Împĕrăţia Siberieĭ, de la Oceanul nordic spre rĕsărit. Şi dacă s'ar găsì, nu numaĭ că ar urmà aducerea şi ducerea mărfurilor în Chitaia, dar incă şi în India şi în părţile Americeĭ şi se va îmbogăţĭ tótă Împĕrăţia Rusieĭ cu aur şi argint, pietre scumpe, plante mirositóre medicale şi orĭ-ce lucru de preţ, pe care acum le cumpĕră şi cea maĭ mare Împĕrăţie cu mare preţ. Care cale, ce o cunosc şi Olandesiĭ, că este fórte profitabilă şi cu câştig şi aprópe şi nicĭ sunt piraţĭ la Oceanul Nordic; şi pentru că-ĭ folosesce maĭ mult Nordul decât vîntul de miaḑă-ḑi, aŭ început a o căutà de demult, dar nicĭ n'aŭ reuşit întru ce-và şi nicĭ este speranţă de a reuşì. Pentru că Oceanul nordic este pururea îngheţat, nu numai érna, dar şi vara, şi maĭ ales în timp de érnă nu pot să plece de acolo de unde se găsesc, de aceea mor de frig şi de fóme, şi apoĭ nicĭ este cu putinţă să se găséscă altă cale de alţiĭ, decât prin ajutorul luĭ Dumneḑeŭ şi prin îngrijirea Măreţieĭ Vóstre Împĕrătescĭ. Pentru că Împĕrăţia Vóstră s'a întins nu numaĭ până la confiniile Chineĭ, dar încă şi până la extremele Norduluĭ. Apoĭ supuşiĭ voştri sunt deprinşĭ la vorbă şi cu părţile despre Nord, şi suportă şi frigul şi pot cu timpul, când se topesc gheţurile, să-şĭ sfîrşéscă plutirea; cu tóte că pentru a se face o plutire desăvîrşită nu este cu putinţă în o vară, dar este chip ca să se găséscă vre-un liman potrivit şi să aştepte corăbiile acolo ca să tréćă érna, pentru ca să pótă să-şĭ termine drumul lor maĭ uşor în altă vară. Aşà că într'un an întreg să se facă o călĕtorie deplină cu corăbiile pe mare. Pentru ca acéstă

cestiune să ieà sfîrşit, este de trebuinţă să se facă o poruncă la aceĭ supuşĭ carĭ locuesc în părţile Nordice, să cerceteze bine ce rîurĭ se varsă în Marea îngheţată de Nord şi, dacă sunt navigabile, la gurile cărora este cu putinţă să se găséscă vre-un liman. Apoĭ să umble tot uscatul Nordic şi marginele Nordice, pentru ca să cunóscă cea din urmă margine a acestuı pămînt, care se légă cu America, saŭ dacă există vre-un golf între ele saŭ o întindere mare orĭ Ocean. Şi când se vor cunósce acestea, se va găsi şi calea, care prin ţéra Măreţieĭ Vóstre Împĕrăţiĭ să se ducă şi pe uscat şi pe mare în China, India şi America, atuncĭ ar urmà cu bună norocire o mare fericire în stăpânirea Măreţieĭ Vóstre Împĕrăţiĭ, şi în urmă în tótă Europa, ceea ce nu trebue să se lase în neîngrijire, pentru că se póte pune în lucrare. Din acéstă întreprindere, nu numaĭ că ar urmà un câştig pentru tot-deauna în tótă Împĕrăţia Ruséscă, dar şi glorie şi onóre vouĕ nemuritóre. Maĭ cu sémă dacă s'ar găsì vre-o cale pe mare, şi dacă supuşiĭ Măreţieĭ Împĕrăţieĭ Vóstre nu sunt îndestuĭ (nu sunt experimentaţı) ca să călĕtoréscă pe mare, pentru că sunt ómenĭ de uscat, Germaniĭ sunt experimentaţĭ în ast-fel de lucru şi póte să aibă mulţĭ, carĭ în tot timpul să înveţe şi pe aĭ voştri nu numaĭ să plutéscă uşor pe mare, ci încă să-şĭ fabrice asemenea corăbiĭ, carĭ să fie de trebuinţă pentru aceste expediţiunĭ.»

Deci acésta a fost causa pentru care rĕposatul autocrator maĭ mult s'a îndemnat să deà poruncă ca să se facă cercetărĭ asupra cestiuniĭ amintite, de aceea şi până acum cercetéză, dar nicĭ sfîrşitul capuluĭ acestuia nu l-aŭ aflat, nicĭ vre-o cale pe mare, decât numaĭ ceea ce a fost cunoscut, că nicĭ Chitaia este Împĕrăţie, nicĭ oraşul Cambalu, nicĭ altă împĕrăţie maĭ nordică decât China. Pe lângă aceea s'aŭ cunoscut multe şi deosebite drumurĭ prin Siberia spre China pe uscat, prin carĭ aŭ urmat multe şi variate articole de comerţ în Împĕrăţia Ruséscă. Acestea despre acésta. Să venim iarăşĭ la descrierea celor-lalţĭ Tătarĭ.

Pe lângă acesta este şi alt ném Mongolic, care locuesce în locurĭ marĭ şi întinse. Incepe de la partea occidentală a origineĭ rîuluĭ Amur şi merge până la Calmucĭ, în locurĭ fără apă şi nisipóse, saŭ maĭ bine a ḑice mare de nisip. Sunt la el mulţĭ Hanĭ, dar maĭ cu sémă este Gingis-Han, care trăesce în câmpurĭ, lângă Niucĭ, în jurul luĭ Dalac şi rîul Siling, şi Osironi Hanul ; locuesce însă acesta nu departe de rîul Siling; lângă el se găsesce şi Cutuhta Lamas al Mongolilor, de la care Hanul Osironi, şi de la Cutuhta adese-orĭ vin representanţĭ la autocratorul Moscoveĭ, ca şi cum munţiĭ Siberieĭ se unesc cu aceĭ munţĭ. Pentru că de la cetatea Moscovilor Siling până acolo, unde locuesc aceştia în linişte, este cale de ḑece ḑile şi tot-deauna aŭ comerţ prietenesc cu Ruşiĭ la amintita cetate. Acest ném cu tóte că este pacînic, adesea aŭ însă între eĭ răsbóe, învìng maĭ adese-orĭ aceĭ ce ţin cu Cutuhta, pentru că acesta este peste Mongolĭ ca un patriarch, şi aceea ce judecă şi hotărĕsce este bine hotărît şi sfîrşit. Omóră pe Niucĭ, fiind-că aŭ luat cu puţină putere Împĕrăţia Chitaieĭ, dar iĭ împedecă zidul şi nu pot

să facă nimic. Afară de acesta este și un alt Han, din aceeași genealogie la acest ném, pe care și poporul prost îl numesc Djungarĭ, sunt însă asemenea cu ceĭ de maĭ sus. În provincia acestora se găsesce și o érbă din care țese pânză, care pusă în foc nu se arde, ci numaĭ se roșesce și se face ca focul, și iarășĭ scoțênd-o pentru a se rĕcì, se face iarășĭ în starea sa cea dintâĭ, deșì uniĭ istorisesc că acésta se face în provincia Tangut, de unde a trimis Bogdo-han representantuluĭ Nicolae o parte ca mare dar. Acest ném, deșì se luptă între eĭ, când însă se întîmplă nevoe de afară orĭ răsboiŭ, atuncĭ cu toțiĭ alérgă și se ajută și se împotrivesc la străinĭ.

După aceștia se începe Împĕrăția cea maĭ mare a Mongolilor, care merge până la partea extremă a Iunan, pe care Chitaițiĭ îĭ numesc cu un nume, Sifan, adecă Apusenĭ. Până aicĭ este în genere sfîrșitul descrieriĭ Tătarilor, care a urmat în descrierea patrieĭ luĭ Bogdo-han. Chitaițiĭ pe tóte némurile Mongolilor și Calmucilor, carĭ se găsesc afară de zidul cel mare îĭ numesc cu un singur cuvînt Tata, pentru că la eĭ nu se află litera r.

Despre religiunea Mongolilor și Calmucilor și a Chinesilor în genere și despre Dalai-Lamà Cutuhta și a celor-lalțĭ preoțĭ aĭ acestor némurĭ.

Aceste treĭ prea marĭ némurĭ, adecă Calmucĭ, Mongolĭ și Chinesĭ sunt idolatre. Acéstă idolatrie începe din Astrahania și merge până în Siberia, tótă China și India și până la confiniile Persieĭ. Aŭ de conducĕtor al lor și al credințeĭ lor un dătător de lege numit Dalai-Lamà, care locuesce în Împĕrăția Mongolilor (pentru care este și maĭ renumită acéstă Hanie a Mongolilor decât cele-lalte), în acropola acestuĭ oraș, numită Barantola, în care se află doĭ conducĕtorĭ, unul mirén și altul spiritual, adecă acest Dalai-Lamà, care stăpânesce pe toțĭ idolatriĭ, carĭ sunt în lume, atât pe sacrificătorĭ (preoțĭ), precum și pe Hanĭ, în cât nimenĭ nu se póte încoronà fără voia și binecuvîntarea luĭ. Încă și pe Hanul Chineĭ el îl încoronéză, și când se duce în Chitaia este dator să ésă spre întîmpinarea luĭ și să-l priméscă cu onorurĭ marĭ însușĭ Hanul. Maĭ cu sémă un Iesuit a sfătuit pe Patriarchul acestuĭ Han, că este necuviincios ca să ésă un atât de mare Monarch spre întîmpinarea unuĭ ast-fel de înșelător. Cu tóte acestea, Bogdan-han temêndu-se de poporul de rînd, pentru că-l cinstesc ca pre un Dumnedeŭ, n'a ascultat pe Iesuit, ci l-a primit cu mare cinste, ca și ceĭ înainte de el, și a luat binecuvîntare de la el și ĭ-a făcut marĭ darurĭ, și iarășĭ s'a întors în Barantola. Îl numesc și toțĭ Idolatriĭ Părinte ceresc, și dic că nicĭ odată nu móre, îĭ daŭ nume și-l cinstesc ca Dumnedeŭ. Palaturile în carĭ locuesce sunt pe din năuntru și pe din afară cu totul aurite. Maĭ dic că un individ străin și neobicinuit nu póte să-l vadă gol, ci tot-deauna îșĭ pune un acoperĕmînt. Maĭ spun că el se face câte odată tînĕr, altă dată bătrân și multe altele amintesc despre el. Despre acestea audind Iesuițiĭ s'aŭ dus să vadă cu ochiĭ lor ce este, om orĭ diavol? Dar n'aŭ putut însă să-l vadă în nicĭ un chip, pentru că este obiceiŭ și lege ca cel ce-l va vedé, fie mic, fie mare, și chiar Haniĭ să-ĭ deà cinstea de Dumnedeŭ și să i se închine ca luĭ Dumnedeŭ, ceea ce Iesuițiĭ n'aŭ voit să facă. Pentru

ca să scie însă ce este, aŭ stat acolo anĭ mulţĭ şi aŭ făcut pe un Lamà (adecă jertfitor) creştin, care a descoperit Iesuiţilor pentru Dalai-Lamà, că îl cinstesc ca pe Dumneḑeul lor şi părinte ceresc, şi Haniĭ din tóte părţile şi ómeniĭ marĭ vin la binecuvîntarea luĭ, aşà cum merg creştiniĭ la Ierusalim şi Turciĭ la Chianben; pentru că-ĭ înşélă şi spun că acesta este nemuritor şi că se renasce ca Luna. Pe acesta când Lamiĭ din jurul sĕŭ vĕd că este aprópe de mórte, maĭ întâiŭ caută între eĭ pe unul care este asemenea cu Dalai-Lamà în tóte şi pe cel mort îl ascund, iar pe cel tînĕr îl arată poporuluĭ şi spun că s'a renăscut şi aceia cred şi de aceea îl veneréză ca pe Dumneḑeŭ. Şi orĭ unde va călcà şi va umblà şi va cădé ce-và din trupul sĕŭ saŭ perì saŭ ud saŭ alte rĕmăşiţe, le adună cu mare cinste şi evlavie şi le conservă pe lângă eĭ spre împedicarea şi alungarea a tótă împotrivirea. În scurt de la Chitaia până în India şi până la confiniile Persieĭ şi ale Astrahanieĭ şi Siberia, tóte aceste némurĭ Mongolice şi Calmucice şi Chinese îl adoră ca Dumneḑeŭ al lor. Spun uniĭ istoricĭ, ceea ce istorisesce filosoful Cluveriŭ, că a fost în provincia Tentuc, în ţéra Tangulilor, unde se află acest Dalai-Lamà, în timpurile vechĭ, un Împĕrat mare al creştinilor, dar Nestorian, numindu-se presviterul Ioan (care nume prin înşelăciune şi ignoranţa ţĕriĭ l-aŭ adus la Împĕratul Abisinilor în Africa, după cum iarăşĭ Cluveriŭ şi alţiĭ spun), pe care-l cinstiaŭ mult supuşiĭ, pentru că eraŭ unite în el şi autoritatea spirituală şi cea luméscă. În urmă după ce Creştiniĭ aŭ fost alungaţĭ de idolatri, aŭ făcut şi aceştia pe Dalai-Lamà şi i se închină ca luĭ Dumneḑeŭ. Se ḑice că şi până astăḑĭ aceştĭ Mongolĭ să aibă unele semne de ale creştinilor, pentru că afară de acest Dalai-Lamà aŭ şi alţĭ sacrificatorĭ Cutuhţiĭ, doĭ Lamà, unul al Mongolilor şi altul al Calmucilor, care sémĕnă cu Patriarchiĭ, Georgi saŭ Metropoliţĭ, Ghelunĭ adecă Archimandriţĭ, Obusia adecă preoţĭ, Maĭgiḑĭ adecă Diaconĭ, şi alte oficiĭ. Peste aceştia toţi este conducĕtor Dalai-Lamà, iar după el sunt Cutuhţiĭ învĕţaţĭ, carĭ toţĭ sunt sacrificatoriĭ Burhanuluĭ, adecă aĭ Idoluluĭ. Trăesc toţĭ aceştĭ sacrificatorĭ aĭ idolatrilor viéţa monastică, adecă fără femeĭ. Aŭ idolĭ mulţĭ, cum în mănăstirĭ şi localităţĭ şi în pustiurĭ, unde locuesc. Dacă cine-và dintre eĭ s'ar surprinde cu o femee, pedépsa luĭ este acésta, îl légă de mânĭ şi de picióre şi-l aruncă în lacurĭ şi în rîurĭ şi-l înécă. (Manuscript, pag. 110—146.)

În manuscriptul Academieĭ nóstre şi în imprimatul d-luĭ Legrand la sfîrşit se cetesce data următóre, care lipesce în manuscriptul acesta: «A luat sfîrşit cu ajutorul luĭ Dumneḑeŭ în anul mântuiriĭ 1695 Martie 23.

LUTERANISMUL, CALVINISMUL

ŞI

ÎNTRODUCEREA LIMBIĬ ROMÂNE ÎN BISERICILE DIN ARDÉL

DE

Dr. AT. M. MARIENESCU,
Membru al Academieĭ Române.

Şedinţa de la 22 Martie 1902.

Ilie Bărbulescu în opul sĕŭ *Cercetărĭ istorico-filologice*, şi anume în partea primă, tractéză despre Calvinismul şi începutul de a scrie românesce» (1).

Bărbulescu păşesce în contra asertiuniĭ unor scriitorĭ românĭ, că numaĭ calvinismul orĭ protestantismul a dat ansă Românilor, ca să scrie românesce şi să elimineze slavismul, fără de a se înteresà aceĭ scriitorĭ, că cum stăm cu catolicismul, care în ţéră (Valachia, Moldova) e maĭ vechiŭ decât mişcarea reformaţiuniĭ şi autorul năzuesce ca să arate că în ţéră catolicismul a mijlocit tipărirea cărţilor bisericescĭ în limba românéscă (pag. 3 — 26), dar fără ca să fi fost în stare a dovedì influenţa catolicismuluĭ.

Întrebarea istorică şi literară e de interes mare pentru Românĭ; dar aceea numaĭ atuncĭ se póte desluşì, dacă vom cunósce luteranismul şi calvinismul în Europa şi în Ardél (Transilvania), precum şi înfluenţa lor asupra poporuluĭ român din Ardél.

Întrebarea istorică şi literară într'adevĕr s'a născut şi desvoltat în Ardél; acì s'a trezit românismul şi resultatul lămuririlor ne va arătà, că românismul din Ardél a pornit şi că a avut infiuenţă asupra Românilor şi din alte părţĭ.

Tema presentă se referă numaĭ la Româniĭ din Ardél. Un studiŭ adaus va trece la Româniĭ din Muntenia (Valachia) şi Moldova.

---

(1) Partea a doua a opuluĭ e: «Slavismul şi întroducerea limbiĭ române.»

*

A). Luteranismul în Europa:

Martin Luther s'a născut în 10 Noemvrie 1483 în Eisleben. După studiile sale în 1505, a întrat în mânăstirea Augustinilor din Erfurt; în 1507 s'a preoţit, în 1508 s'a dus la Universitatea din Wittenberg şi de acì — ca doctor de teologie — în 1512 s'a reîntors la Erfurt. Trimis la Roma, acì a aflat clerul şi poporul în corupţiunea şi fanatismul cel maĭ mare. În 1 Noemvrie 1517, la sfinţirea bisericiĭ catolice din Wittenberg, a pus 95 de tese religióse pentru pertractare şi predicare. Pentru aceste tese, Papa în 1518 l-a declarat de eretic, iar în 1520. l-a excomunicat din biserica catolică. De la 1518 Melanchton e colegul şi ajutorul luĭ Luther întru fundarea uneĭ religiunĭ, respective confesiunĭ nouĕ.

În anul 1521, sub Carol al V-lea în Worms, s'a ţinut dietă imperială. Luther a fost acì citat, ascultat şi apoĭ — urmat. Din acéstă causă Luther în 1522 devine stăpânul mişcăriĭ religióse şi al situaţiuniĭ, iar în 1525 în Saxonia organiséză *biserica cea nouă* după principiile sale religióse şi acestea curînd s'aŭ lăţit şi în Germania nordică.

Luther a eliminat limba latină din biserica cea nouă şi a întrodus limba germană, naţională. Spre acest scop încă în 1521 — după dieta din Worms — a început a traduce Biblia, iar la 1529 a compus catechismul mic şi mare în limba nemţéscă.

În dieta din 1530, ţinută în Augsburg, staturile germane şi saxone aŭ primit confesiunea luĭ Luther şi de acì confesiunea se numesce şi *augsburgică*, în genere *luterană*. Fiind acuma confesiunea recunoscută prin lege, ea s'a lăţit tot maĭ tare la Saxonĭ şi la Germanĭ spre nord. Religiunea luĭ Luther se baséză «pe adevĕrata pricepere şi explicarea Evangelieĭ , pentru acésta confesiunea luĭ Luther se numesce şi «*evangelică*.»

Staturile evangelice, anume Johann din Saxonia, principe electoral şi alţĭ mulţĭ, precum şi representanţiĭ din 14 oraşe imperiale, aŭ dat o *protestaţiune* în contra decisiuniĭ dieteĭ ţinute în 1529 în Speier, care a ordinat susţinerea edictuluĭ dieteĭ din Worms şi ca ceĭ-lalţĭ să nu maĭ facă vre-o înoire.

Protestaţiunea s'a dat în 19 Aprilie 1529 şi aceia, carĭ aŭ protestat, maĭ târḑiŭ şi toţĭ luteraniĭ s'aŭ numit «*protestanţĭ*.»

Pentru acésta, luteranismul e identic cu protestantismul, iar confesiunea luterană e identică cu augsburgică, evangelică şi protestantă (1).

---

(1) Excerpte din articolĭ separaţĭ din *Lexiconul de conversaţiune* al luĭ Meyer.

Luteranismul în Ardél.

În Ardél de la 1538 până la 1699 aŭ domnit principiĭ (voevoḑiĭ) născuţĭ în patrie (1). Acésta e epoca, la care se estinde scrierea presentă.

E minune, că cât de curînd aŭ străbătut învĕţăturile luĭ Luther la Saxoniĭ (Saşiĭ) din Ardél! Luteranismul încă la 1530 a străbătut în Sibiiŭ (Nagy Szeben, Hermannstadt), adecă de loc după ce Luther a fost excomunicat din biserica catolică.

Neguţătoriĭ şi studenţiĭ saşĭ din Sibiiŭ, din Braşov şi din alte oraşe săsescĭ, aŭ strecurat încóce principiile religióse şi cărţile luterane. Saşiĭ din Sibiiŭ încă la 1525 întemeiară o şcólă latino-germană cu caracter luteran. Marcu Pempflinger, judele din Sibiiŭ, confesiunea nouă a luat-o sub scutul sĕŭ şi Sibieniĭ în 18 Fevruarie 1529 aŭ publicat edict, prin care, sub pedépsă de mórte, provócă pe monachiĭ catolicĭ, ca în 3 ḑile să părăséscă oraşul Sibiiŭ. La 1536, Saşiĭ din Sibiiŭ aduc pe Mateiŭ Ramser de paroch şi acesta străbate cu luteranismul. Pe la 1542, Saşiĭ luteranĭ avură putere aşà de mare, în cât catoliciĭ din Ardél s'aŭ temut, că li se vor răpì bunurile (2). La 1545 Saşiĭ ţin sinod în Mediaş şi acì oficios şi toţĭ primesc învĕţăturile luĭ Luther, ce le numesc *confesiunea augsburgiană.*»

De acì încolo începe legislaţiunea Ardéluluĭ sub principiĭ domnitorĭ cariĭ, ca luteranĭ, aŭ favorisat luteranismul, şi maĭ târḑiŭ, ca calvinĭ, aŭ susţinut şi întărit calvinismul. La început Saşiĭ cu Maghiariĭ aŭ fost la olaltă. Legile ţĕriĭ ne daŭ documentele şi deslușirile cele maĭ bune (3).

Luteraniĭ sub nume de *evangelicĭ* se amintesc în articoliĭ 40 şi 43 aĭ dieteĭ din Turda, ţinută în Maiŭ 1552, în care se ḑice: «Următoriĭ părţiĭ *evangelice* să nu fie contrarĭ părţiĭ papiste (romano-catolice).» Tot atuncĭ s'a recunoscut confesiunea luterană şi prin legea ţĕriĭ şi, încă

---

(1) Seria principilor domnitorĭ în Ardél: Ioan Zápolya, 1538—1540; Isabela, 1540—1559; Ioan Sigismund (Jigmond), 1559—1571; Ştefan Báthori, 1571—1576; Christophor Báthori, 1576—1581; Sigismund Báthori, 1581—1599; Ştefan Bocskay, 1604—1606; Sigismund Rákoczy, 1607—1608; Gabriel Báthori, 1608—1613; Gabriel Bethlen, 1613—1629; Caterina de Brandenburg, 1629—1630; George Rákoczy I, 1630—1648; George Rákoczy al II-lea, 1648—1657; Acaţiŭ Barcsay, 1658—1660; Ioan Keményi, 1661; Michael Apafi I, 1661—1690; Michael Apafi al II-lea, 1690—1696; Leopold I, 1699—1705.

(2) George Bariţiŭ, *Catechismul calvinesc,* Sibiiŭ 1879, pag. 88, etc.

(3) *Archiva* (din Blaj): *Libertatea consciinţeĭ în Transilvania,* de prof. I. Micu Moldovan, citând legile la pag. 219, 279, 299, 318, 358, 395, 412, 436, etc., carĭ după an se pot uşor aflà.

în acel an, preoţiĭ săsescĭ ţin sinod în Sibiiŭ şi pe Paul Wienner îl aleg de superintendent (episcop luteran).

În articolul 8 din 10 Iunie 1557 al dieteĭ din Turda se ḑice: «Bisericile unguresci, carĭ în religiune simţesc una cu cele săsescĭ»; iar în articolul 21 se recunósce în ţéră numaĭ religiunea papistă (de la Papa din Roma) şi cea luterană. Secta sacramentarilor se opresce după judecata bisericiĭ wittenbergese, ce nu de mult a ajuns acì cu subscrierea luĭ Filip Melanchton şi secta de tot se şterge. Iar pentru ajungerea înţelegeriĭ între bisericĭ şi pentru controversele între învĕţătura evangelică, s'a decis aşezarea unuĭ sinod naţional.

Neînţelegerile acestea purcedeaŭ din înoirĭ, adecă din învĕţăturile nouĕ ale luĭ Calvin; dar între acestea Calvinismul s'a lăţit şi întărit şi pentru acésta neputêndu-se mijlocì o înţelegere, calviniĭ s'aŭ separat de Saşiĭ luteranĭ, şi aceştia aleg pe Mateiŭ Hebler de superintendent separat săsesc, şi ast-fel se despart de calviniĭ maghiarĭ.

După articolul 9 din Dumineca a 8-a (Treime) din 1564, adus în dieta din Turda se numesc: Popiĭ maghiarĭ din Cluş şi popiĭ săsescĭ din Sibiiŭ; iar religiunile se numesc: a bisericiĭ Cluşiane şi a celeĭ Sibiane. Cea cluşiană a fost calvină saŭ reformată; cea sibiană a fost luterană saŭ protestantă. De acì încolo se despart luteraniĭ saŭ Saşiĭ de calvinĭ saŭ Maghiarĭ.

B). Calvinismul în Europa.

Ulrich Zwingli s'a născut în 1 Ianuarie 1484 în Waldhaus. În 1507 a fost teolog în Basel (Basilea) din Elveţia saŭ Sviţera; în 1506 preot în Glarus, iar în 1516 păşesce ca reformator noŭ; în 1519 e paroch în Zürich şi se pune în oposiţiune cu învĕţăturile luĭ Luther, fiind în tóte maĭ radical. Între aniĭ 1526—1531, confesiunea nouă a luĭ Zwingli sub nume de «reformată» e dejà întemeiată între Nemţiĭ din Elveţia, şi pentru acésta confesiunea reformată se numesce şi *helvetică* şi se lăţesce în Sviţera şi în Germania de sud.

Încă la 1529 se face desbinare între luteraniĭ şi reformaţiĭ saŭ helveticiĭ din Sviţera. Reformele luĭ Zwingli aŭ iscat revoluţiune între catolicĭ şi reformaţĭ, şi Zwingli în 11 Octomvrie 1531 cade într'o luptă sângerósă, ţinută cu catoliciĭ.

Dar în direcţiunea reformaţiuniĭ acesteia, s'a arătat un profet noŭ. Jean Calvin (Caulvin) s'a născut în 10 Iulie 1509 în Noyon în Picardia. După începerea reformaţiuniĭ sale, Calvin a fost silit să fugă din Francia şi în 1435 a venit la Basilea în Sviţera, unde dejà erà

element pregătit de Zwingli. Acì a continuat activitatea sa, s'a făcut şi maĭ radical decât Zwingli şi s'a abătut tot maĭ tare de Luther. În 1536 în Genf (Geneva) din Sviţera a devenit stăpânul situaţiuniĭ şi guvernul a întrodus prin lege confesiunea reformată de Calvin, adică acea *calvină*. Calvin în 27 Maiŭ 1564 a murit. Calvĭnismul s'a lăţit în Sviţera şi la Francesiĭ de aicĭ, în Germania de sud, în Francia şi în alte ţĕrĭ.

Confesiunea acestor doĭ reformatorĭ în genere se numesce *reformată*, în specie *calvină*, stând în oposiţiune cu acea luterană saŭ protestantă, dar de uniĭ şi biserica luĭ Luther se numesce reformată, însă aderenţiĭ acestuia pe sine nu se numesc reformaţĭ, şi numirea acésta, pentru distincţiune maĭ bună, se incunjură (1).

Calvinismul în Ardél.

Religiunea calvină în Ardél s'a desvoltat din acea luterană. Saşiĭ şi Maghiariĭ la început eraŭ toţĭ catolicĭ, maĭ târḑiŭ partea cea maĭ mare din eĭ luteranĭ, în fine partea cea maĭ mare din Maghiarĭ s'a făcut calvinĭ.

Maĭ sus auḑirăm articolul 9 din 1564 din dieta din Turda, prin care calviniĭ s'aŭ despărţit de luteranĭ, Maghiariĭ de Saşĭ.

Primul superintendent comun, adecă pentru luteraniĭ saşĭ şi maghiarĭ, a fost Paul Wienner, iar după mórtea acestuia, la anul 1557, calviniĭ saŭ Maghiariĭ aleg pe Francisc David, Sas din Cluj, de superintendent separat, şi tot în acel timp Saşiĭ aleg pe Mateiŭ Hebler de superintendent săsesc şi luteran.

Despărţirea între luteranĭ, adecă Maghiarĭ şi Saşĭ, la început se părea numaĭ administrativă, dar Martin Calman Csehi, fostul zelos catolic şi acum părtinitorul luĭ Calvin, a făcut şi despărţire dogmatică şi în genere Saşiĭ aŭ rĕmas luteranĭ, iar Maghiariĭ calvinĭ. Prin articolul 9 din 1564, adus în Turda, biserica calvină e recunoscută de legitimă în Ardél şi ast-fel şi prin lege e deosebită, despărţită de acea luterană.

Dar Francisc David — în simţul sĕŭ de a avé chemare de profet noŭ —la 1566 s'a desbinat şi de calvinĭ şi a fundat o religiune nouă pe aceea a unitarilor. Maghiariĭ la început s'aŭ opintit ca să împedice înoirea şi să o ştérgă, dar religiunea unitară s'a susţinut şi până aḑĭ.

(1) Excerpte din articolĭ separaţĭ din *Lexiconul de conversaţiune* al luĭ Meyer.

*

Dietele următóre aŭ adus legĭ anume: Articolul 2 din 1571; articolul 5 şi 13 din 1573; art. 3 din 1576; art. 2 din 1578; art. 1 din 1579 şi art. 12 din 1587, prin care se favoriséză deosebĭ religiunea calvină, se întăresce în stat, şi prin care se hotărĕsc: religiunile recepte, adecă primite în Ardél.

Anume, în articolul 12 al dieteĭ din 22 Octomvrie 1587 ţinute în Cluj se dispune: Cele douĕ religiunĭ (adecă acea calvină şi unitară), afară de confesiunea augustană (luterană) să se ţină şi de acì încolo în sensul legilor vechĭ.»

După articolul 16 din 1595 se dispune: «În obiectul religiuniĭ s'a decis, ca religiunea catolică, luterană şi calvină să se pótă urmà orĭ şi unde, tóte aceste sunt recepte», iară după articolul 2 din 1600 se dispune: «Patru religiunĭ sunt recepte (primite), religiunea romană saŭ catolică, luterană, calvină şi unitară.»

În dieta din 1690 ţinută în Cristian, legea calvină se numesce fö vallás, adecă religiunea de frunte în Ardél.

Religiunea calvină, fiind a domnitorilor principĭ şi a aristocraţieĭ maghiare, a fost mult favorisată şi protegiată prin decretele principilor, prin machinaţiunile föispanilor (comiţĭ supremĭ) şi prin întréga viéţă socială a nobililor.

În acest mod vĕḑurăm că religiunea ortodoxă, adecă drept credinciósă rĕsăriténă a Românilor, nu s'a înşirat între religiunile primite în ţéră, ba din cele următóre vom vedé, că ea a fost persecutată de luteranĭ şi deosebĭ de calvinĭ.

C). Ortodoxismul saŭ religiunea drept credinciósă rĕsăriténă a Românilor din Ardél.

Legile Ardéluluĭ sunt cele maĭ sigure date istorice despre starea religiuniĭ drept credincióse rĕsăritene, de care în Ardél s'aŭ ţinut Româniĭ ceĭ mulţĭ şi câţĭ-và Grecĭ şi Bulgarĭ.

Dieta din Sibiiŭ ţinută în 30 Noemvrie 1566, prin articolul 36, dispune: În cele religióse s'a decis, ca predicarea evangeliuluĭ nicăirĭ să nu se împedice. Acum din noŭ se decide ca stârpindu-se eresurile (învĕţăturile ortodoxe), să se sporéscă religiunea cea adevĕrată, cu deschilinire între Românĭ.»

Adecă nu erà ertat, ca Româniĭ să împedice predicarea religiunilor nouĕ între Românĭ, şi religiunea lor, privindu-se de eresurĭ, să se stârpéscă.

Tot acea lege citată în articolul 37 dispune: «Şi dacă Românii tot nu ar voì a se întórce la religiunea adevĕrată, să se scótă din ţéră, fie episcopî românescî, fie popî, fie călugărî. Şi toţî popiï să asculte numaï de superitendentul, episcopul George, şi de popiï aleşî de el. Iar cine ar conturbà pe aceştia, se incură nota infidelităţiï (necredinţeï către ţéră şi domnitor).» Se scie că episcopul George erà reformat calvin.

În urmare nu ne póte surprinde nicï articolul al 13-lea din 1568 al dieteï din Turda. În acest articol se ordonéză: «Fiind-că în ţéră sunt fórte mulţî, carî nu se supun episcopuluï Românilor, ci ascultând de popiï ceï de demult, i se împotrivesc, Maiestatea Sa e rugată ca să concédă lăţirea evangeliuluï şi să înfrâne pe cutezătorî (Românî).» Episcopul Românilor erà cel calvin, dat de domnitor.

Împrejurările silitóre aŭ adus cu sine, că şi din Românî maï mulţî aŭ trecut la calvinism. Din acéstă causă dieta din Turda din 1658, ţinută în ḑiua sfîntuluï Ioan, în articolul 20 dispune: «Românii însuraţî să deà popilor, carî aŭ predicat cuvîntul luï Dumneḑeŭ după adevĕr (evangelie), dacă ï-aŭ ascultat, câte o claie de grâŭ.»

Aceştî popî românî eraŭ calvinî. Istoria, în urmarea legilor din 1568 şi 1569, arată timpul când nobiliï de jos şi maï înalţî aï Românilor aŭ început a trece la calvinism şi a se maghiarisà, iară poporul a rĕmas fără de nicï un părtinitor — în lume! Însă Dumneḑeŭ a fost cu el!

Dar poporul român a căpĕtat şi episcopî românî, însă numaï din motiv, ca înşişî episcopiï românî să ducă poporul român la calvinism, precum se vor vedé motivele şi din legî şi din alte disposiţiunî ale principilor ardelenî.

În dieta din Oşorheiŭ ţinută la botez în anul 1571, prin articolul 30, se ordonéză: «Episcopul român să nu cuteze a luà de la popiï românî maï mult de 1 fl. pe an»; iar articolul 64 din dieta ţinută în 19 Noemvrie 1571 dispune: «Episcopiï şi popiï românî să se ţină de datina ce a fost sub domnitorul repausat.»

Articolul 7 din 1577, adus în 21 Aprilie în dieta din Turda, ḑice: «De óre-ce şi între Românî sunt de aceia carî, luminaţî de Dumneḑeŭ, aŭ părăsit religiunea grécă şi ascultă cuvîntul luï Dumneḑeŭ şi superintendentul lor a murit, şi eï să-şî pótă alege alt superintendent (adecă calvin).»

Articolul 2 din 21 Octomvrie 1579, adus în dieta din Turda, ordonéză: «Popiï românescî să-şî alégă episcop românesc pre cine vor voì, după ce episcopul lor de până acuma a murit, şi domnitorul să întăréscă pe acela, pe cine vor fi ales dintre eï.»

Articolul 13 din 1587, adus în dieta ţinută în Cluş, ordonéză: «Articoliĭ de lege aduşĭ până acuma cu referinţă la episcopiĭ şi popiĭ românescĭ rĕmân în valóre. Episcopul de ritul grec, fără scirea patronilor, să nu pótă face visitaţiune prin moşia nimenuia.»

Aceste două legĭ din urmă par'că ar fi fost menite să întroducă o epocă maĭ bună, dar vine timp şi maĭ trist pentru Româniĭ ortodoxĭ! Maĭ sus prin articolul 16 din 1595 s'a arătat, că patru religiunĭ eraŭ primite în Ardél ca religiunĭ recunoscute prin legĭ. Despre acea ortodoxă se dispune ca să fie tolerată până la buna plăcere a principeluĭ (1).

Dar nicĭ legile viitóre nu ne arată atare toleranţă.

Articolul 19 din 25 Octomvrie 1600, adus în dieta din Alba Iulia (Belgradul Ardéluluĭ), ordonéză: «Nicĭ un popă românesc să nu pótă intrà nicĭ odată din cele două ţĕrĭ române. Iar călugăriĭ de tot să fie proscrişĭ din tótă ţéra (Ardéluluĭ).» În dieta din Alba Iulia ţinută în 1 Maiŭ 1639, prin articolul 5, se dispune: «În contra preoţilor românĭ, carĭ voesc a se folosì maĭ de acea prerogativă, ca predicatoriĭ maghiarĭ, s'a decis: ca eĭ să fie datorĭ a da onorariŭ proprietarilor, şi fiul preotuluĭ născut din viţă de iobagiŭ iar iobagiŭ să fie!»

Principele Michaiŭ Apafi, cu datul din 20 Fevruarie 1669, a dat mandat... că grija bisericilor românescĭ o impune superintendentuluĭ reformat ortodox după datina timpurilor maĭ de demult a o purtà (2).

Articolul 2 din 1678 al dieteĭ din Alba Iulia, ţinută în 1 Octomvrie, ne spune: Greciĭ şi popiĭ românescĭ de aicĭ încolo să nu se nobiliteze în patria acésta; şi sub nicĭ un pretext să nu pótă luà saŭ ţiné bunurĭ şi ereditățĭ. Iar ceĭ nobilitaţĭ până acì, în dieta maĭ de aprópe, să-şĭ producă armaliile (documentele de nobilitate), căcĭ alt-cum perd nobilitatea.» Articolul din 12 Ianuarie 1680 dispune: «S'a fost decis, ca Româniĭ, popiĭ românescĭ şi Greciĭ să-şì producă privilegiile lor spre rectificare. Însă eĭ nu aŭ făcut acésta, decĭ privilegiile lor se nimicesc.

Firesce, ceĭ provocaţĭ sciaŭ prea bine, că dacă eĭ aştern documentele de nobilitate, câştigate prin merite pentru patrie şi domnitorĭ, documentele s'ar fi confiscat. Erà o dilemă: orĭ cu capul de pĕrete, orĭ cu pĕretele de cap, tot una!

Iată, acésta-ĭ starea politică a Românilor din Ardél, ce le-a creat'o

(1) Az oláh vagy görögök sectáján levök pro tempore szenvedtetnek usque ad beneplacitum principum et regnicolarum. *Approbatae Const. Regni Transilvaniae.* Pars I, tit. 1, art. 3.

(2) P. Bod, *De unione Valachorum cum reformatis*, în *Archiva* (din Blaj), pag. 656.

luteranismul şi deosebĭ calvinismul. În acéstă stare deplorabilă aŭ fost Româniĭ din Ardél, când în 1696, Ardélul a ajuns sub scutul Austrieĭ.

Atuncĭ catoliciĭ ceĭ sfărîmaţĭ prin principiĭ Ardéluluĭ, prin luteranĭ şi calvinĭ, ajung la o putere mare politică. Eĭ acuma se pregătesc să sfărîme pe toţĭ. Aveaŭ lipsă de un contrapond faţă de luteranĭ şi calvinĭ, şi credeaŭ că acela se află în Româniĭ ortodoxĭ. Decĭ aceştia trebue să fie catolicĭ. Se începe o epocă nouă, cu o plagă nouă.

D). Descoperirea tipografieĭ.

De tesa mea maĭ de aprópe se ţine, că ce fel de cărţĭ bisericescĭ românescĭ s'aŭ tipărit pe spesele şi sub influenţa luteranismuluĭ, şi ce fel de cărţĭ bisericescĭ românescĭ s'aŭ tipărit pe spesele şi sub influenţa calvinilor.

Pentru acéstă cercetare şi starea culturală se află necesitatea de a cunósce întroducerea tipografiilor în Europa şi apoĭ în Ardél, pentru că tipărirea cărţilor bisericescĭ în limba românéscă stă în legătură cu istoria eĭ şi cu literatura Românilor din Ardél şi din alte părţĭ; şi pentru că întroducerea tipografieĭ la atare popor arată, că s'a trezit de timpuriŭ, s'aŭ s'a trezit târḑiŭ?

Tipografiile în Europa.

Johann Gutenberg a descoperit arta de tipar şi pe la 1455 s'a tipărit Biblia cea cu 42 de şire, la 1457 o Psaltire şi la 1460 Catholicon. Primele tipografiĭ aŭ fost în Mainz, Strassburg şi Bamberg şi apoĭ în Colonia (Köln) la 1466, în Augsburg la 1468, în Speier la 1471, în Nürnberg la 1472, în Eslingen la 1473, în Breslau la 1475, în Praga la 1478, în Lipsca la 1481, în Viena la 1482, etc., aşà că în Germania 34 de oraşe aveaŭ tipografiĭ în timp scurt de la descoperirea arteĭ tipografice, ba acéstă artă a străbătut curînd şi în alte părţĭ, pentru că Germaniĭ s'aŭ dus şi în ţĕrĭ străine de aŭ fondat tipografiĭ şi aŭ întrodus lumina culturiĭ naţionale la multe popóre.

În Italia la anul 1464, anume în mânăstirea Sudiaco, în Roma la 1467. Pe la 1500 în Italia eraŭ 37 de tipografiĭ; între acestea, 25 eraŭ ale Germanilor. În Veneţia, la anul 1469 Johann din Speier a fondat tipografia. În Francia, anume în Paris, la anul 1470, în Sorbonne s'a tipărit Biblia, cu presă cumpĕrată de la Germanĭ, şi până la 1500 multe oraşe în Francia aveaŭ tiparele lor.

În Svițera, anume în Basilea, la 1468 erà tipografie; în Beromünster la 1470 și maĭ târdiŭ în multe orașe. Anglia a început a tipărì la anul 1471, Ungaria, anume în Buda, la 1472, și acì s'a tipărit prima carte: Chronica Hungarorum.

În Polonia, anume în Cracovia la 1491, în Lemberg la 1593, în Kronstadt (Brașov) la 1534. În Rusia, anume în Tschernigoff la 1493, în Moscova la 1563; în Wolhynia, anume în Ostrog, prima Biblie în limba ruséscă la 1583.

În Balcanĭ, anume în Salonic, la 1515, în Adrianopole la 1554, în Belgradul Serbieĭ la 1552, în Valachia la 1508, în Grecia la început Jidoviĭ din speculațiune aŭ fondat tipografiĭ grecescĭ, iară Greciĭ abià la 1817 în Corfu. În Turcia Baiazed al II-lea Sultanul la 1483, sub pedépsa de mórte, a oprit tipografiile și Achmed al II-lea la 1727 a conces tipărirea. Acestea maĭ mult sunt numaĭ extrase (1).

E). Tipografiile din Ardél și maĭ ales tipărirea cărților românescĭ.

a). *Tipografia din Sibiiŭ.*

Sub *A)* s'a arătat, că Marcus Pempflinger judele din Sibiiŭ, în 18 Fevruarie 1529, a dat edict pentru alungarea monachilor catolicĭ. Pe atuncĭ Sașiĭ din Sibiiŭ aveaŭ dejà tipografie, pentru că în 1529 s'a tipărit o carte a luĭ Th. Gemmarius; iară în socotéla orașuluĭ Sibiiŭ, cu datul din 13 Iulie 1544, se află notița, că orașul Sibiiŭ pictoruluĭ (traducĕtoruluĭ) M. Filip a plătit 2 fl. pentru tipărirea Catechismuluĭ Valach» (adecă românesc) (2).

În acest mod, se vede că Sașiĭ s'aŭ îngrijit de traducerea Catechismuluĭ luĭ Luther și tipărirea luĭ în limba românéscă, cu scop ca să se introducă învĕțăturile luĭ Luther și la Românĭ. Acésta e întâia carte românéscă tipărită în Ardél.

b). *Tipografia din Brașov.*

La 1498 în Brașov s'a născut Sasul Johann Honter (latinisat Honterus) și, pregătindu se pentru o cultură maĭ înaltă, a învĕțat la universitatea din Cracovia, apoĭ la aceea din Wittemberg, ca acì să

(1) Din *Lexiconul de conversațiune* al luĭ Meyer, la articolul Buchdruckerkunst.

(2) Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românéscă veche*, Bucurescĭ 1898, pag. 21.

asculte pe Luther şi pe Melanchton. De acì s'a dus la Basilea din Elveţia ca să înveţe arta tipografieĭ şi la întórcerea sa acasă, în 12 Ianuarie 1533, a adus cu sine şi o tipografie şi a aşezat-o în Braşov.

Tipografia luĭ Honter a fost înzestrată cu litere latine, grecescĭ, germane şi cirile şi a avut maĭ multe téscurĭ saŭ prese, pentru că Honter la 1535 a tipărit Gramatica latină compusă de el şi Gramatica grecéscă elaborată de Valentin Wagner, preotul Sas luteran din Braşov. Honter a murit la anul 1549 şi după mórtea luĭ tipografia a rĕmas în posesiunea luĭ Valentin Wagner, carele ca şi preot erà maĭ zelos a face din toţĭ mărturisitorĭ luteranĭ şi din acéstă causă a tipărit cărţĭ bisericescĭ în limba nemţéscă, grecéscă, sîrbéscă şi românéscă şi multe pe spesele sale. În tendinţa religiósă luterană l-a sprijinit fórte mult consiliul (magistratul) municipal al oraşuluĭ Braşov, pentru că acesta a dat şi spesele pentru tipărirea unor cărţĭ bisericescĭ.

Se află date, că tipografia din Braşov, la anul 1586, s'a mutat la Sibiiŭ, însă cronica de la biserica (ortodoxă) din Braşov a însemnat că în Braşov până la anul 1637 s'aŭ tipărit cărţĭ românescĭ, şi ast-fel se vede, că nu întrégă tipografia s'a mutat la Sibiiŭ.

Se scie că pentru ce în Braşov s'aŭ tipărit cărţĭ românescĭ numaĭ până la 1637; pentru că de pre acest timp calviniĭ din Alba Iulia (Belgrad) aŭ început a tipărì cărţĭ românescĭ şi pe Românĭ ĭ-aŭ scos de sub influenţa Saşilor luteranĭ.

Pe noĭ maĭ de aprópe ne-ar interesà numaĭ cărţile românescĭ, dar fiind-că în Ardél, în tóte bisericile românescĭ, eraŭ numaĭ cărţĭ slavone şi acestea s'aŭ susţinut în unele părţĭ şi după ce s'aŭ tipărit şi românescĭ, şi fiind-că tipografia din Braşov a liferat şi Munteniei (Valachieĭ) un timp destul de lung cărţĭ bisericescĭ, sîrbescĭ şi românescĭ, aflu necesar a înşirà cărţile tipărite în limba grecéscă, sîrbéscă şi românéscă.

aa). *Cărţĭ grecescĭ.*

În 1550, Valentin Wagner, pe spesele sale, a tipărit Catechisul luĭ Luther, iar în 1557 Noul Testament în limba grecéscă. Nu se scie, că tipărit-a óre Wagner cărţĭ grecescĭ şi pentru Grecia, carea pe atuncĭ nu aveà tipografie, saŭ le-a tipărit numaĭ pentru ceĭ puţinĭ Grecĭ din Ardél, saŭ numaĭ pentru că maĭ multe popóre aŭ avut «religiunea grecéscă.»

bb). *Cărţi sîrbescĭ.*

În 1561, Evangheliarul slavonesc tipărit de Coresi. În epilog se dice: «Eŭ jupânul Hanăş Begner (Johann Benkner) din Braşov am tipărit acéstă carte.» Apoĭ Coresi dice: «Din porunca jupânuluĭ Hanăş Begner, eŭ diaconul Coresi şi Tudor Diac am scris acéstă carte în 1562.» Coresi erà diaconul Mitropolituluĭ Eftimie, cu locuinţa în Târgovişte, pe atuncĭ capitala Valachieĭ.

În 1579, Octoich mic slavonesc.

În 1579, Evangheliariŭ slavonesc, ediţiunea a II-a.

În 1588, Liturghiariŭ slavonesc, tipărit de Şerban, fiul diaconuluĭ Coresi, în dilele luĭ Mihnea Voevod al Ungro-Vlachieĭ şi luĭ Batăr Jigmon (Sigismund Báthori) (1581—1599), Voevodul Ardéluluĭ.

cc). *Cărţĭ românescĭ.*

În 1559, Catechisis românesc. Consiliul municipal din Braşov a ordonat, ca catechisul luĭ Luther să se traducă pe limba românéscă şi să se împartă Românilor şi preoţilor românĭ. După catechisul românesc din Sibiiŭ de la anul 1544, acesta din Braşov e al doilea catechisis al luĭ Luther.

În 1560—1561, Evangheliariŭ românesc tipărit de diaconul Coresi în Braşov. În epilog dice: «În dilele luĭ Ianoş Craiŭ (Ioan Sigismund, 1559—1571); eŭ jupânul Hanăş Begner din Braşov am scris aceste cărţĭ de învĕţătură să fie popilor românescĭ, să înţelégă, să înveţe Românii, cine-s creştinĭ. După aceea să rugăm pe toţĭ sfinţiĭ părinţĭ, óre vlădicĭ, óre episcopĭ, óre popĭ, să citéscă. Şi cu disa jupânuluĭ Hanăş Begner scris-am eŭ diacon Coresi din Târgovişte şi Tudor Diac.»

În 1563, Apostolul românesc tipărit de diaconul Coresi.

În 1564, Tâlcul Evangheliilor tipărit de diaconul Coresi. În epilog se spune: «Chelciug şi banĭ pe acest lucru îndatoratu-s'a a da jupânul Foro (Forró) Miclăuş.»

În 1564, Molitvelnic românesc tipărit de diaconul Coresi.

În 1568, Psaltire românéscă tipărită de diaconul Coresi.

În 1569, Călindariŭ românesc.

În 1570, Psaltire românéscă tipărită de diaconul Coresi. Acesta dice: «Cu mila luĭ Dumnedeŭ eŭ diaconul Coresi, dacă am vĕdut că maĭ tóte limbile aŭ cuvîntul luĭ Dumnedeŭ în limba lor, numaĭ noĭ Româniĭ nu avem, etc.»

La 1577, Psaltire slavo-românéscă de Coresi. În epilog se repeţesc

cuvintele luĭ din Psaltirea din 1570 şi adauge: ...de am scos din Psaltirea sîrbéscă pe limba românéscă să vĕ fie de înţelegĕtură.

În 1580—1581, Evanghelia cu învĕţătură de diaconul Coresi. În faţa titluluĭ se găsesce un ornament represintând armele luĭ Lucas Hirscher, încadrate cu inscripţiunea: «Jupân Lucaciŭ Hrijil, judeţul Braşovuluĭ şi a tot ţinutul Briseĭ (Bârseĭ).» Pe atuncĭ în Ardél, Ghenadie erà Mitropolit, cu reşedinţa în Belgrad. În 1580, Evangheliariŭ slavo-românesc, în 2 colóne pe o pagină, o colónă slavonă, alta română.

Din acestea se vede, că Consiliul municipal din Braşov a tipărit pe limba românéscă catechisul luĭ Luther, că Hanăş Begner Evangheliariul, că Forró Miclăuş Apostolul, că Lucas Hirscher Evanghelia, ca să aibă Româniĭ cărţĭ românescĭ şi să înţelégă. Firesce din tendinţa, ca Româniĭ să trécă la luteranism, şi de bună sémă şi din speculare cu productele tipografice.

Dar Saşiĭ, afară de Sibiiŭ şi Braşov, aŭ avut tipografiĭ şi în Sas-Sebeş şi în Orăştie.

c). *Tipografia din Sas-Sebeş.*

În 1580, Svornic slavonesc tipărit de diaconul Coresi în Sas-Sebeş. În prefaţă se dice: «Eŭ Mitropolit Ghenadie al Ardéluluĭ, vĕdênd în timpurile din urmă din partea popórelor de altă credinţă mare stricăciune şi cădere a sfintelor bisericĭ, precum şi împuţinarea dumnedeescilor cărţĭ, am rînduit, etc.,» iar Coresi continuă: Din porunca Mitropolituluĭ al Ardéluluĭ, Ghenadie... pe vremea mareluĭ Cristov Batăr (Báthori, 1576—1581). Voevodul Ardéluluĭ în 1580.»

d). *Tipografia din Oreştie.*

În 1582, Paliia în limba românéscă tipărită de diaconul Şerban (fiul luĭ Coresi) şi Marien diacul în Oreştie. În prefaţă se dice: «Eŭ Tordaş Mihaiŭ ales Episcop Românilor din Ardél, cu scirea Măriеĭ Luĭ Batăr (Báthori) Jigmon (Sigismund, 1581—1599), Voevodul Ardéluluĭ, şi cu scirea şi voia a toţĭ domnitoriĭ marĭ şi sfetnicĭ aĭ Ardéluluĭ, pentru întrămătura bisericiĭ sfinte a Românilor... cu cheltuéla luĭ Ghesti Frenţĭ, ales hotnogiŭ al Ardéluluĭ.»

Cu aceste două cărţĭ din urmă ne îndepărtăm de luteranĭ, şi ajungem sub influenţa calvinilor.

e). *Tipografia în Alba Iulia saŭ în Belgradul Ardélului.*

Pre timpul luĭ Sigismund Báthori, 1581—1599, calvinismul a început a predomnì în Ardél.

În 1565, Ioan Sigismund principele fundéză prima tipografie cu litere latine în Belgrad, şi sub Cristofor Báthori, 1576—1581, se încep tipăriturile cu litere cirilice în limba slavonă (vedĭ c).

În 1579, Evangheliariul slavonesc tipărit de Lorinţ diac în Belgrad. În epilog se ḑice: «Din porunca mareluĭ Voevod Batăr Cristof, eŭ Lorinţ diac am tipărit acéstă carte, ce se chémă Tetra-evanghelie, în anul 1579. Şi cu puterea mareluĭ Voevod, în timp de 30 de anĭ, nimenĭ să nu îndrăsnéscă a o tipărì de noŭ.»

O dispoziţiune a luĭ Gabriel Bethlen, 1613—1629, ne surprinde. «Mulţĭ tinerĭ românĭ maĭ deşteptĭ, din îngrijirea luĭ Gabriel Bethlen, se educară cu mare diliginţă, pentru ca să-ĭ pună Românilor de ministri (preoţĭ) spre predicarea cuvîntuluĭ dumneḑeesc. Tot el îngrijì cu multe spese a se traduce Biblia sfîntă în limba românéscă, de care până atuncĭ eraŭ lipsiţĭ bieţiĭ Românĭ, şi cu ajutorul unor bărbaţĭ destul de învĕţaţĭ şi cunoscĕtorĭ de limbă. Însă Biblia nu putù vedé lumina, căcĭ după mórtea principeluĭ, traducerea, bine şi acurat lucrată, din cause . . . . . dispărù din ochiĭ ómenilor (1).»

Principele George Rákoczy I domnesce de la 1630 până la 1648. George Şincai, la anul 1638, ne spune: «Mateiŭ Vodă a recomandat luĭ Racoţi pe un călugăr, anume Elia Ioresti, ca să fie vlădic Românilor din Ardél. Acesta în visitaţiunĭ a făcut lucrurĭ necurate, şi George Racoţi a poruncit de l-aŭ desbrăcat şi aşà gol, afară din Belgrad, l-aŭ bătut cu nuiele în anul 1643.» Judecătoriĭ luĭ Ioresti eraŭ popĭ calvinĭ (2).

În 1640, Catechisis calvinesc în limba românéscă, după principiile religióse ale luĭ Calvin, tipărit în Belgrad. Anul tipăririĭ, după uniĭ scriitorĭ, se pune la 1642.

În 1640, Pravila. Acésta s'a tipărit în Govora cu tiparul luĭ Mateiŭ Basarab Vodă sub Mitropolitul Teofil, dar i s'a făcut o prefaţă nouă şi pentru Mitropolitul Ghenadie a tot Ardéluluĭ, respective s'a făcut ediţiune şi pentru Ardél.

În 1641, Evangeliă cu învĕţătură, tipărită în Belgrad. În prefaţă se ḑice: «Eŭ Archimitropolitul Ghenadie . . . m'am socotit cu preoţiĭ meĭ . . . să aduc tipar să o tipăréscă aicĭ în acéstă ţéră. Decĭ s'a

(1) P. Bod, *De unione Valachorum cum reformatis,* în *Archiva* (din Blaş), p. 658.
(2) *Cronica Românilor,* III, pag. 52. vedĭ şi anul 1643.

aflat popa Dobre de a venit din Ţéra-Românéscă de a făcut tipar aicĭ în Ardél şi m'am jăluit Măriei Sale Craiuluĭ George Racoţĭ . . , şi Măria Sa mĭ-a dat voie să tipăresc. Drept aceea, eŭ nu cruţaĭ din ce-mĭ dăruise D-ḑeŭ, de avere, ce deduĭ dascăluluĭ ajutor să le tipăréscă cu tiparul ce făcù.» Dar Mitropolitul Ghenadie móre maĭ nainte de a se tipărì Evangelia întrégă; vine Elia Ioresti, acesta continuă şi tipărirea şi prefaţa, în care ḑice: «Eŭ Iorist Mitropolitul. . . , vĕḑênd lucrul început de părintele Ghenadie . . . , eŭ din al meŭ am dăruit şi am sfîrşit aceste sfinte cărţĭ.»

În 1642, Catechisul creştinesc (calvinesc). După uniĭ ar fi prima, după alţiĭ ar fi a doua ediţiune. Varlaam Mitropolitul Moldoveĭ a scris în contra acestuĭ Catechisis calvinesc şi titula cărţiĭ luĭ a fost: «Rĕspunsurĭ ale luĭ Varlaam Mitropolitul Moldoveĭ în protiva Catechismuluĭ românesc, care la anul 1642 s'a tipărit în Belgrad după dogmele calvinilor, Sucéva 1645 (1).» George Bariţ susţine că în 1642 s'a tipărit prima ediţiune din Catechisul calvinesc (2).

George Rákoczy I, în 10 Octomvrie 1643, a dat următórea diplomă: «Eŭ George Racoţi facem însciinţare, că după mórtea lui George (Ghenadie) Bradi de la Belgrad, superintendentul (episcopul) tuturor bisericilor din Ardél, ce ţin legea grecéscă, sîrbéscă şi românéscă, am pus la trépta vlădicieĭ pe Elia Ioresti, după orînduelile date luĭ. Însă Elia Ioresti . . . nu a împlinit aceste . . . şi s'a dat jalbă despre necurata viéţă a luĭ şi înaintea soboruluĭ mare fiind aflat de vinovat, s'a dat magistratuluĭ spre pedépsă şi, în locul luĭ, preoţiĭ aŭ ales pre Stefan Simonic de la Belgrad şi la rugare l-am întărit, însă sub condiţiunile aceste: 1. Cuvîntul sfînt al luĭ D-ḑeŭ . . . Dumineca şi în alte sĕrbătorĭ în limba românéscă îl va propovedui. 2. Cum că catechismul, care acum s'a dat lor, îl va primì şi va face, ca şĭ alţiĭ să-l priméscă şi cu de adinsul şi el însuşĭ va învĕţà pe prunciĭ acel catechism şi prin alţiĭ va face să se înveţe.» În diplomă eraŭ 14 condiţiunĭ.

În 1648, s'a tipărit Catechisis calvinesc în Belgrad. Ştefan Fogaraşi, preotul de la biserica valacho-maghiară din Lugoş, din limba latină şi maghiară l-a tradus pe acea românéscă şi l-a tipărit cu litere latine. Preotul în prefaţă închină acest catechisis luĭ Akos Barcsai, banul suprem al Lugoşuluĭ şi Caransebeşuluĭ, şi comiteluĭ suprem al Severinuluĭ, pentru că acesta a primit a-l tipărì sub protecţiunea sa.

P. Bod ḑice: «Acest Catechisis din mandatul principeluĭ George Rákoczy

1) Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, op. cit. No. 48.
2) George Bariţ, *Catechismul calvinesc*, Sibiiŭ 1879, pag. 101.

I s'a tipărit cu două tipuri de litere, cu latinesci și cu românesci (1).»

Tot la anul 1648 s'a tipărit Noul Testament în Belgrad. În titlu se spune: «Cu îndemnarea și porunca, dîmpreună cu tótă cheltuéla a Măriei Sale George Racoți, Craiul Ardélului. Tipăritu-s'a întru a Măriei Sale ţipografie. Simion Ştefan, Archiepiscopul şi Mitropolitul scaunului Belgradului și a Vadului și a Maramureșului și a tótă ţéra Ardélului.» Mitropolitul în prefața către principe dice: «Măria Ta, mai vîrtos spre aceea ai grijit ca ... să se vestéscă cuvîntul lui D-deŭ în ţéra Măriei Tale, în tóte limbile ... că Măria Ta cu mult chelşug în toţi anii trimiţi cărturari în ţări străine să învețe cu de-adinsul cuvîntul lui D-deŭ ... și Măria Ta ai zidit biserici cu multă cheltuélă ... că vădênd și înțelegênd Măria Ta, că noi Românii, cari suntem în ţéra Măriei Tale, nu avem nici Testamentul cel noŭ, nici cel vechiŭ deplin întru limba nóstră, mi-ai poruncit să caut în popii noi preoţi cărturari şi ómeni înțelepți, cari să scie isvodì Testamentul cel noŭ din limba grecéscă, slavonéscă şi latinéscă, cari vădênd porunca Măriei Tale aŭ şi făcut. Şi Măria Ta mi-ai adus meşteri străini și ni-ai făcut tipografie și le-ai dat plată din vistieriul Măriei Tale. Şi pentru că acest lucru bun şi sfînt este început, noi, pentru că ni-ai dat Testamentul cel noŭ, tipărit în limba nóstră, nu vom încetà a rugà pre D-deŭ, etc.» În anul 1648 a murit George Rákoczy I.

În 1651, s'a tipărit Psaltirea românéscă în Belgrad. În titlu se dice: «Cu îndemnarea și porunca, dîmpreună cu tótă cheltuélă a Măriei Sale George Racoţi (II-lea) Craiul Ardélului. Tipăritu-s'a întru a Măriei Sale tipografie.» În precuvîntare către principele se dice: «Pentru aceea se arată luminat, că rugăciunile ... liturghiile, cântările şi alte slujbe dumnedeesci numai ce sunt în deşert în limba străină celora ce nu înțeleg. Pentru aceste tóte Măria Ta ai promis nouă, slugilor, împreună cu Simeon Ştefan Mitropolitul din scaunul Belgradului, să isvodim Psaltirea lui David din limba jidovéscă pe acea românéscă, ca să o pótă cetì şi înțelege mic şi mare, etc.»

În anul 1656 s'a tipărit Catechismul calvinesc în Belgrad; un exemplar a ajuns în mâna lui George Bariț și, la însărcinarea din partea Academiei Române, l-a retipărit în Sibiiŭ în 1879. George Bariț susține că edițiunea primă a fost aceea din 1642, şi a doua aceea din 1656.

George Rákoczy al II-lea a murit în 1657.

Tipografia întemeiată de G. Rákoczy a perit între atâtea schimbări de principi și răsturnări cu bătălii. Principele Michaiŭ Apafi în anul

(1) P. Bod, *De unione Valachorum*, în *Archiva*, pag. 655.

1668 a demândat, ca tipografia să se caute şi să se pună în starea de maĭ nainte (1). Aşà se vede că i s'a dat de urmă, pentru că tipărirea cărţilor bisericescĭ se continuă.

În anul 1675, Molitvelnicul şi Ceasoslovul s'aŭ tipărit românesce. Prin sobornicésca poruncă a Mitropolituluĭ Sava al principatuluĭ Ardéluluĭ, s'a poruncit preoţilor a încetà a maĭ slujì sfintele taine în limba străină slavonéscă, ci numaĭ în limba părintéscă (2).

În 1685, Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătóre.

În 1687, Rînduéla Diaconstvelor.

În 1689, Molitvelnic şi Poveştĭ cu 40 de mucenicĭ.

În 1699, Kiriakodromion saŭ Evangelie învĕţătóre.

În 1702, Catechisis românesc (3).

Acum s'a încheiat epoca influenţeĭ calvinescĭ şi a principilor ardelenĭ.

F). Resultatul istoric şi literar românesc.

Trebue că să resumăm unele date istorice şi literare de frunte şi să tragem consecinţele, ca să cunóscem resultatul istoric şi literar românesc.

a). *Ortodoxismul.*

Saşiĭ saŭ luteraniĭ, Maghiariĭ saŭ calviniĭ, aŭ emulat ca să câştige pe Româniĭ ortodoxĭ pentru o religiune saŭ alta. Saşiĭ deosebĭ prin bună voinţa lor şi puterea culturiĭ române. Şi precum dice George Bariţ, Saşiĭ aŭ operat maĭ mult numaĭ prin mijlóce spirituale, prin tipar, discuţiunĭ şi corespondenţe cu membriĭ de aĭ cleruluĭ şi cu alţĭ cărturarĭ de aĭ Românilor (4).

Maghiariĭ, începĕnd de la 1566 şi până la 1680, prin legĭ, prin decrete principale şi silă socială, aŭ asuprit pe Românĭ, ca să-ĭ facă calvinĭ, şi în cele din urmă prin tipărirea cărţilor bisericescĭ românescĭ.

b). *Literatura românéscă bisericéscă începută prin Saşĭ.*

La Saşiĭ saŭ luteraniĭ din Sibiiŭ, încă în 1529, s'a tipărit cartea luĭ Th. Gemmarius, iar la Braşov în 1535 cărţĭ scolastice. Municipiul Si-

(1) P. Bod, *De unione Valachorum cum reformatis*, în *Archiva*, pag. 656.
(2) *Gramatica românéscă* de Radu Tempea, în prefaţă. *Archiva*, pag. 645.
(3) G. Bariţ, *Catechis. calv.*, pag. 101.
(4) Ibidem, pag. 121.

biiuluĭ în 1544 a tipărit Catechisis românesc, adecă al luĭ Luther, tradus pe românesce. Saşiĭ din Braşov aŭ făcut-o acésta în anul 1559 şi aŭ continuat tipărirea cărţilor românescĭ — după datele de până acuma — până în 1581, iar în Orăştie la anul 1582.

c). *Literatura românéscă bisericéscă continuată prin Maghiarĭ.*

În Belgrad, Catechisul calvinesc în limba românéscă s'a tipărit la anul 1640, respective 1642, şi alte cărţĭ bisericescĭ românescĭ s'aŭ tipărit până la 1702.

Vedem dară că Saşiĭ luteranĭ aŭ tipărit primul Catechisis al luĭ Luther românesce la anul 1544, iar Maghiariĭ calvinĭ primul Catechisis al luĭ Calvin românesce la anul 1640 — 1642; şi ast-fel Saşiĭ luteranĭ aŭ început cu 98 de anĭ maĭ nainte a tipărì cărţĭ românescĭ şi eĭ aŭ dat Românilor primul impuls pentru limba naţională în biserici; iar Maghiariĭ aŭ continuat prin poruncile domnitorilor şi prin tipărirea cărţilor.

d). *Coresi.*

Nu ne putem uità de el, când vědurăm, că în Ardél a tipărit atâtea cărţĭ românescĭ bisericescĭ, şi ne-a trezit sufletul.

Ca un geniŭ al epoceĭ naţionale în Ardél apare Coresi, diaconul Mitropoliţilor Eutimie şi Serafim din Târgovişte, capitala veche a Valachieĭ. Activitatea luĭ Coresi în Ardél se începe la anul 1560 în Braşov cu tipărirea Evangheliaruluĭ românesc şi se închee în 1580 în Sas-Sebeş cu tipărirea Svorniculuĭ slavonesc, decĭ lucră în Ardél 20 de anĭ în timpul epoceĭ luterane.

Coresi, după prefeţele de la cărţile tipărite de el în limba românéscă, e un român înfocat, zelos naţional, până ce acasă în Valachia, avênd o activitate şi maĭ mare, e silit să tipăréscă numaĭ în limba slavonă. Săracul Coresi móre ca diacon! dar amintirea luĭ e eternă în Ardél.

e). *Purtarea cleruluĭ şi a poporuluĭ român.*

Nu am aflat urmă că clerul orĭ poporul român, din îndemnul lor propriŭ să fi îngrijit de atare tipografie românéscă pe timpul când aŭ început Saşiĭ şi aŭ continuat Maghiariĭ cu tipărirea cărţilor bisericescĭ românescĭ.

Abià la 1641 Mitropolitul Ghenadie din Belgrad şi, după mórtea luĭ, mitropolitul Elia Iorestí şĭ-aŭ dat truda şi punga pentru o tipografie a lor, dar nu maĭ este urmă de tipărire în acéstă tipografie.

Că Românií din Ardél nu aŭ avut o însufleţire timpurie şi generală pentru limba naţională, se vede din aceea, că încă lung timp s'a continuat cu tipărirea cărţilor şi slavonescí, şi că preoţiĭ, dór în numĕr mare, eraŭ Slavĭ saŭ îndulciţĭ de slavism, se ţineaŭ de limba sîrbéscă, în cât Mitropolitul Sava încă şi la anul 1675 fu silit să poruncéscă preoţilor, ca sfintele taine să nu le maĭ facă în limba străină sîrbéscă, ci în acea părintéscă românéscă.

Nicĭ n'a putut să fie o însufleţire generală naţională de a scóte de loc şi cu totul slavismul din bisericile Românilor, din motiv că Româniĭ pricepeaŭ tendinţele luteranilor şi ale calvinilor de a strică ortodoxia, religiunea lor strămoşéscă, şi pentru acésta Româniĭ aŭ avut frică de surparea religiuniĭ lor, şi ast-fel aŭ trebuit să fie şi zeloşĭ pentru legea veche a lor.

De altă parte Româniĭ încă nu pricepeaŭ interesul cel mare pentru limba naţională a lor; şi să mĕ erte D-ḑeŭ, dacă voiŭ spune proverbul românesc: «Mintea Românuluĭ se trezesce tot târḑiŭ!»

Însă din tóte vedem, că întregul rĕŭ, ce a persecutat Biserica ortodoxă şi pre Românĭ, a adus cu sine şi binele acela, că s'a întrodus limba românéscă în bisericile Românilor din Ardél şi de acì în cele din Ungaria şi din Banat, şi maĭ târḑiŭ însufleţirea naţională a devenit fórte mare pentru limba românéscă în bisericile românescĭ (1).

Prin foc se curĕţă aurul.

Sibiiŭ, 12/25 Fevruarie 1902.

(1) Póte că pentru mulţĭ e de interes de a scì, că după numĕrătórea penultima (1890) în Ardél sunt: Românĭ ortodoxĭ 662.936, Românĭ greco-catolicĭ (cu ritul ortodox) 572.772, la olaltă: 1.235.708; Romano-catolicĭ (Maghiarĭ şi Saşĭ) 263.623; Luteranĭ (maĭ mulţĭ Saşĭ) 199.551; Reformaţĭ saŭ Calvinĭ (maĭ mulţĭ Maghiarĭ) 296.795; Unitarĭ (numaĭ Maghiarĭ) 55.068; Israeliţĭ 20.000.

ADAUS.

Slavismul şi întroducerea limbiĭ românescĭ în bisericile din Muntenia (Valachia) şi din Moldova.

Scriind disertaţiunea «Luteranismul, Calvinismul şi întroducerea limbiĭ române în bisericile din Ardél», am aflat ce-và legătură a Românilor din Ardél cu aceĭ din Târgovişte şi atare influenţă naţională asupra celor din Valachia şi Moldova, şi pentru acésta m'am simţit îndemnat a scrie ce-và şi asupra temeĭ indicate maĭ sus, pentru ca să se producă un ce-và întreg pentru toţĭ Româniĭ.

În Muntenia (Valachia) aŭ fost următórele tipografiĭ:

I-a tipografie apare la anul 1508 în Târgovişte, sub Domnitorul Mihnea, fiind Macarie maĭ târḑiŭ primul Mitropolit în Târgovişte;

A II-a tipografie apare la anul 1635 în Câmpulung sub Mateiŭ Basarab;

A III-a tipografie începe a tipărì la anul 1637 în mânăstirea Govora, dar acéstă tipografie se mută la mânăstirea Délului, sub Mateiŭ Basarab;

A IV-a tipografie apare la anul 1644 în mânăstirea Délului, asemenea sub Mateiŭ Basarab;

În Moldova, la anul 1643, în Iaşĭ şi la 1645 în Sucéva sunt tipografiĭ (1).

Sciind că Saşiĭ din Sibiiŭ aŭ început de a tipărì la anul 1529 şi ceĭ din Braşov la anul 1535, ne mirăm că în Târgovişte a fost tipografie încă la 1508, dar până la 1640 numaĭ pentru cărţĭ slavone.

Voiŭ enumĕrà tóte cărţile tipărite până la 1651 în limba slavonă şi românéscă, aşà cele din Muntenia, precum cele din Moldova, căcĭ atuncĭ se va vedé resultatul istoric şi literar.

---

(1) Excerpte din *Bibliografia românéscă veche* de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, Bucurescĭ 1898, şi tóte cărţile următóre sunt citate din acest op.

A). Cărţĭ bisericescĭ tipărite în limba slavonă în Muntenia.

Tipografia cea maĭ veche a fost în oraşul Târgovişte, aprópe de rîul Dâmboviţa, la picióréle Carpaţilor, şi de la 1383 până la 1716 capitala Munteniei (Valachieĭ). Să observăm că Târgoviştea, de la Ardél, anume de la Braşov, zace spre amédĭ şi îndepărtarea nu e mare. Acì e prima causă pentru legătura Târgoviştenilor cu Braşoveniĭ din Ardél.

La 1508 s'a tipărit Leturghiarul slavonesc în Târgovişte sub domnia Voevoduluĭ Mihnea, fiind Macarie monach şi preot.

La 1510, Octoich slavonesc tipărit în Târgovişte, sub domnia luĭ Vlad şi cu ostenéla ieromonachuluĭ Macarie.

La 1511, Evangheliariŭ slavonesc tipărit în Târgovişte sub Voevodul Basarab, ostenindu-se călugărul (Mitropolitul) Macarie.

La 1545, Molitvelnic slavonesc tipărit în Târgovişte, sub Voevodul Petru, pe timpul Mitropolituluĭ Ananie.

La 1547, Apostol slavonesc tipărit în Târgovişte sub Voevodul Mircea.

La 1550, Triod-Penticostariŭ slavonesc tipărit în Târgovişte.

La 1568, Svornic slavonesc, partea II-a, tipărită de diaconul Coresi, sub Voevodul Alexandru şi Mitropolitul Eftimie.

În 1574, Octoich slavonesc, partea I-a, tipărit de diaconul Coresi, sub Voevodul Alexandru şi Mitropolitul Eftimie.

La 1575, Octoich slavonesc, partea II-a, tipărit de diaconul Coresi, sub Voevodul Alexandru şi Mitropolitul Eftimie.

La 1577, Psaltire slavonéscă tipărită de diaconul Coresi, sub Voevodul Alexandru şi Mitropolitul Serafim.

La 1578, Triod slavonesc tipărit de diaconul Coresi, sub Voevodul Alexandru.

La 1578, Octoich slavonesc. La 1579, Evangheliariŭ slavonesc. Verosimil ambele de Coresi.

La 1583, Evangheliariŭ slavonesc tipărit de diaconul Coresi şi Mănăilă. Se crede a fi a treia ediţiune a Evangheliaruluĭ slavonesc tipărit la 1579 în Belgradul Ardéluluĭ. Coresi după 1583 a murit şi în locul sĕŭ păşesce fiul sĕŭ Şerban.

La 1635, Molitvelnic slavonesc tipărit în Câmpulung din porunca luĭ Mateiŭ Basarab. Începutul tipăriturilor rusescĭ în Valachia.

La 1637, Psaltire slavonéscă tipărită în Govora, din porunca luĭ Mateiŭ Basarab, sub Mitropolitul Teofil.

La 1638—41, Psaltire slavonéscă cu ciasoslov, tipărit la Govora de ieromonachul Ştefan din Ohrida sub Mateiŭ Basarab.

La 1643, Antologion slavonesc tipărit în Câmpulung sub Mateiŭ Basarab şi Mitropolitul Teofil.

La 1646, Liturghiariŭ (Slujebnic) slavonesc tipărit în mânăstirea Dél sub Mateiŭ Basarab şi Mitropolitul Teofil.

La 1646, Slujebnic slavonesc tipărit de Procopie Stancoviciŭ şi Radu Stoicoviciŭ în Târgovişte.

La 1647, Imitaţia luĭ Cristos, slavonesce, tipărită în mânăstirea Délu pe spesele principeseĭ Elena, soţia luĭ Mateiŭ Basarab.

La 1649, Penticostariŭ slavonesc tipărit în Târgovişte, pe spesele principeseĭ Elena, soţia luĭ Mateiŭ Basarab, fiind Ştefan Mitropolit.

La 1649, Triodul slavonesc tipărit în Târgovişte.

La 1650, Psaltire slavonă tipărită în Câmpulung, sub Mateiŭ Basarab Voevod şi Ştefan Mitropolit.

În acest mod, după datele de până acuma, în Valachia de la anul 1508 până la 1650 s'aŭ tipărit multe cărţĭ bisericescĭ, anume 23, în limba slavonă, fără ca prin cele arătate să se încheie şirul cărţilor bisericescĭ slavone.

Numaĭ cu un suspin putem rĕspunde acesteĭ pravoslavniciĭ valachice.

B). Cărţĭ bisericescĭ tipărite în limba slavonă şi românéscă.

La 1577, Psaltire slavo-românéscă tipărită de diaconul Coresi în Braşov.

Coresi în epilog ḑice: «... dacă vĕḑuĭ că maĭ tóte limbile (popórele) aŭ cuvîntul luĭ Dumneḑeŭ în limba lor, numaĭ noĭ Româniĭ nu avem.... Drept aceea, fraţiĭ meĭ preoţilor, scris-am aceste Psaltirĭ, de am scos din Psaltire sîrbéscă pe limba românéscă, ca să fie de înţelegĕtură şi grămăticilor, etc.»

Coresi acestea le ḑice către Româniĭ din Muntenia (Valachia), pentru că aceştia până la Psaltirea slavo-românéscă nu avură nicĭ o carte bisericéscă românéscă, şi pentru că Coresi în Braşov pentru Româniĭ din Ardél tipărise la anul 1568 şi 1570 de douĕ orĭ Psaltire românéscă.

Ioan Bianu ḑice: «Acéstă Psaltire a fost considerată multă vreme de prima tipăritură românéscă» (1). Firesce destinată pentru Româniĭ din Valachia.

La 1580, Evangheliariŭ slavo-românesc (tipărit de diaconul Coresi în Braşov). Se constată că erà tipărit cu acele caractere, cu carĭ Coresi şi Mănăilă la 1579 aŭ tipărit Evangheliarul slavonesc, şi care

(1) Ioan Biann şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românéscă veche.* No. 19.

se póte considerà ca o ediţiune nouă a Evangheliaruluĭ slavonesc tipărit la anul 1562 în Braşov cu ajutorul luĭ Hanăş Begner.

Acest Evangheliariŭ slavo românesc din 1580 asemenea a fost destinat numaĭ pentru Valachia, pentru că Coresi la anul 1560 — 1561 tipărise în Braşov Evangheliariul românesc cu ajutorul luĭ Hanăş Begner şi în 1580—1581 Evanghelia cu învĕţătură cu ajutorul luĭ Lucaciŭ Hrijil, pe când în Târgovişte Serafim erà Mitropolit.

Din acestea vedem că, deşì în Ardél până la 1580 eraŭ tipărite maĭ multe cărţĭ bisericescĭ numaĭ românesce, Româniĭ din Muntenia nu se însufleţiră pentru limba românéscă, ci continuară a tipărì maĭ tot cărţĭ slavonescĭ şi maĭ întâiŭ maĭ mult—aşà pe sub mână—de a se folosì de Psaltire slavo românéscă şi de Evangheliariŭ slavo-românesc, dar şi acum punênd în frunte partea slavonă, ca şi când, sub protecţiunea celeĭ slavone, să aibă scut şi limba românéscă. Eŭ nu cercetez causele acestea; cu multă cunoscinţă de istoria timpuluĭ le enumĕră Ilie Bărbulescu (1).

E evident însă că mişcarea luterană a Saşilor şi mişcarea naţională a Românilor din Braşov cu Coresi în frunte a trecut şi în Valachia şi a început şi acì a resărì lumina.

C). Cărţĭ bisericescĭ tipărite în limba românéscă în Muntenia (Valachia).

La 1640, Pravila (cea mică) tipărită în Govora, cu tiparul luĭ Mateiŭ Basarab, sub Mitropolitul Teofil, iară Michail Mocsalie a tradus-o pe limba românéscă. S'a făcut o ediţiune separată, cu titlu noŭ pentru Ghenadie Mitropolitul din Ardél. E de însemnătate că aceştĭ doĭ Mitropoliţĭ s'aŭ sciut înţelege.

La 1642, Evanghelie învĕţătóre tipărită în Govora, tradusă din limba ruséscă pe românesce şi tipărită pe spesele luĭ Mateiŭ Basarab, fiind Teofil Mitropolit în Târgovişte (2).

La 1643, Învĕţăturĭ preste tóte ḑilele, tipărite în Câmpulung cu cheltuéla ieromonachuluĭ Melchisedec.

La 1644, Evanghelia învĕţătóre tipărită în mânăstirea Déluluĭ, sub Mateiŭ Basarab şi Mitropolitul Teofil.

La 1650, Pogribania preoţilor tipărită în Târgovişte, sub Mateiŭ Basarab, cu cheltuéla ieromonachuluĭ Michail, sub Mitropolitul Ştefan.

(1) Ilie Bărbulescu, *Cercetărĭ istorico-filologice Partea II. Slavismul şi întroducerea limbiĭ române.* Bucurescĭ 1900.

(2) La 1641 în Belgradul Ardéluluĭ erà tipărită Evangelia cu învĕţătură.

La 1651, Misteriŭ saŭ taine tipărite în Târgovişte, cu cheltuéla Mitropolitului Ştefan, în ḑilele luĭ Mateiŭ Basarab.

La 1652, Îndreptarea legiĭ tipărită în Târgovişte. Se numesce şi Pravila luĭ Mateiŭ Basarab. Mitropolit erà Ştefan.

La 1652, Târnosanie tipărită în Târgovişte, cu cheltuéla Mitropolitului Ştefan sub Mateiŭ Basarab.

Dar seria cărţilor românescĭ nu e încheiată.

Vedem că la anul 1640 s'a început tipărirea cărţilor românescĭ în Muntenia, şi chiar cu o carte, care a fost destinată şi pentru Ghenadie, Mitropolitul din Belgradul Ardéluluĭ.

Vedem că Mateiŭ Basarab a început tipărirea cărţilor românescĭ, acela carele la 1638 recomandă luĭ George Rákoczy I (1630—1648) pe Elia Ioresti, călugăr din Valachia, de vlădic Românilor din Ardél.

Tipărirea cărţilor românescĭ în Valachia se începe, pe când în Ardél s'a ridicat calvinismul şi Românilor li s'a impus Catechisul calvinesc. O legătură religiósă, spirituală, nu se póte negà.

D). Cărţĭ bisericescĭ românescĭ tipărite în Moldova.

George Bariţ arată că magistratul Braşovuluĭ la anul 1569 a cumpĕrat un Calendar românesc cu 6 denarĭ pentru solul moldovén (1); un dar maĭ frumos pe acest timp abià se póte cugetà.

La anul 1569, în Moldova erà Domnitor Bogdan al IV-lea. Calendarul acesta erà destul, ca să facă atenţĭ pe Româniĭ din Moldova. Dar n'a făcut nicĭ o impresiune naţională. N'a trezit!

La 1643, Carte românéscă de învĕţătură, tipărită în Iaşĭ cu cheltuéla luĭ Vasile Vodă, tradusă de Mitropolitul Varlaam din limba slavonéscă pe acea românéscă. După prefaţă, Vasile Vodă face acest dar... limbiĭ românescĭ. Varlaam în prefaţă separată e înflăcărat pentru limba românéscă. Tot acì se spune, că Petru Moghilă, fecior de Domn din Moldova, Archiepiscop şi Mitropolit al Chievuluĭ, Haliciuluĭ şi a tótă Rusia, carele pe pofta Mărieĭ Sale (Voevoduluĭ Vasile) a trimis tiparul cu tóte meşterşugurile câte trebuesc, şi Voevodul Vasile a dat cheltuélă nesocotită spre tot lucrul tipăririĭ.

Aşà se póte deduce, că până atuncĭ în Iaşĭ n'a fost tipografie şi din prefaţă se vede, că Vasile Vodă erà în legătură cu Ruşiĭ şi nu cu ceĭ din Târgovişte, orĭ din Braşov.

---

(1) G. Bariţ, *Catechismul calvinesc*, Sibiŭ 1879, pag. 98.

La 1645, Şépte taine ale bisericiĭ, tipărite cu cheltuéla luĭ Vasile Vodă, cu tiparul domnesc în Iaşĭ şi cu prefaţa Mitropolituluĭ Varlaam.

La 1645, Rĕspunsurile Mitropolituluĭ Varlaam la Catechisul calvinesc din 1642 s'aŭ tipărit în Sucéva.

La anul 1646, Cartea românéscă de învĕţătură de pravile împĕrătescĭ s'a tipărit cu tiparul domnesc din Iaşĭ sub Vasile Voevod.

E). Resultate istorice şi literare.

Din cele înşirate sub A) aflăm, că în Valachia de la anul 1508 până la 1650 s'aŭ tipărit 23 de cărţĭ bisericescĭ în limba slavonă; iar din cele înşirate sub C) aflăm că în Valachia de la anul 1640 până la 1652 s'aŭ tipărit 8 cărţĭ în limba românéscă, şi după cele de sub D) în Moldova, de la 1643 până la 1646, s'aŭ tipărit 4 cărţĭ bisericescĭ în limba românéscă, în cât descoperirĭ ulterióre nu ar schimbà atarĭ numeri.

Dacă socotim acuma cărţile bisericescĭ tipărite între 1544—1702 în Ardél, apoĭ aflăm: 6 slavonescĭ, 2 slavo-românescĭ şi 26 românescĭ.

Nu ne putem uità nicĭ aicĭ de Coresi. În 1559 s'a tipărit în Braşov Catechisul românesc al luĭ Luther, prima carte românéscă, şi Coresi în 1560—1561 apare în Braşov şi tipăresce Evangheliariul românesc, prima carte bisericéscă românéscă.

Din cărţile tipărite, Coresi în Braşov tipăresce: 3 cărţĭ sîrbescĭ, 2 cărţĭ slavo-românescĭ şi 9 românescĭ, una sîrbéscă în Sas-Sebeş; iar în Valachia 6 sîrbescĭ sub numele sĕŭ, 2 i se atribue luĭ (1), la olaltă 22 de cărţĭ şi activitatea şĭ-o închee la anul 1583.

Târgoviştea, respective Mitropoliţiĭ de acolo, aŭ avut legăturĭ tipografice cu Saşiĭ, şi limbistice, adecă literare cu Româniĭ din Braşov. George Bariţ ḑice: «În 11 Iunie 1573 a venit un popă de la Alexandru Vodă pentru tipografie şi a fost ţinut 4 ḑile pe spesele cetăţiĭ (Braşov). În 12 Decemvrie al aceluiaşĭ an (1573), venì după aceea diaconul Vlădiculuĭ, care însuşĭ erà tipograf, pentru o presă (2).

Acuma din cele înşirate se póte decide, că la 1573 diaconul tipograf erà Coresi, iar Vlădicul erà Mitropolitul Eftimie din Târgovişte; şi fiind-că acì încă din 1508 erà tipografie, de bună sémă presa a servit pentru amplificarea tipografieĭ.

(1) În Braşov, la 1579, Octoich mic slavonesc şi în Valachia, la 1578, Octoich slavonesc şi, la 1579, Evangheliariŭ slavonesc.

(2) G. Bariţ, *Cat. calv.*, pag. 99.

În prefaţa de la Evanghelia cu învĕţătură tipărită în 1580 — 1581 în Braşov, se dovedesce că Lucas Herschel, judele Braşovuluĭ. eră în relaţiunĭ bune cu Serafim, Mitropolitul din Târgovişte şi că Coresi cu voia Mitropolituluĭ a tipărit Evanghelia.

Acuma vom pricepe maĭ bine ce ḑice G. Bariţ: «Precum din prima tipografie (din Braşov) treceaŭ multe cărţĭ românescĭ în Moldova şi Muntenia, întocmaĭ şi din prima móră de hârtie (a luĭ Ioan Fuchs şi Ioan Benker din Braşov) se vindeaŭ fabricatele în ţĕrile române, carĭ până atuncĭ trăgeaŭ hârtia maĭ tot din Italia (1).»

Petru Maior în istoria sa ne spune (2): «Că ceĭ-lalţĭ Românĭ dincóce de Dunăre (Valachia, Moldova) maĭ toţĭ, vĕḑênd folosul, aŭ urmat Ardelenilor românĭ şi aŭ lipsit din bisericile lor limba slavonă, băgând iarăşĭ cea românéscă.»

Acestea sunt date ce dovedesc, că numaĭ românismul redeşteptat în Ardél a avut influenţă ca, deşì cam târḑiŭ, totuşĭ şi în Muntenia şi în Moldova, să se întroducă limba românéscă în bisericĭ!

Sibiiŭ, 28 Fevruarie (13 Martie) 1902.

(1) G. Bariţ, op. cit, pag. 95.
(2) *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, pag. 321.

ORIGINEA VOEVODATULUÏ LA ROMÂNÏ

DE

IOAN BOGDAN
Membru corespondent al Academieĭ Române.

Şedinţa de la 2 Aprilie 1902.

Una din particularităţile cele maĭ interesante în organisarea ţĕrilor române din trecut a fost că autoritatea supremă în ele, Domnul, purtà titlul de *voevod*. Nicăirĭ în ţĕrile vecine şeful statuluĭ nu aveà acest titlu: Bulgariĭ, cu carĭ noĭ am avut cele maĭ vechĭ şi cele maĭ intime relaţiunĭ, aveaŭ în fruntea lor la început chanĭ, apoĭ cnejĭ (кънęзь) şi de la Simeon încóce ţarĭ (царь, cěsarь); Sêrbiĭ, veciniĭ noştri din sud-vest, aveaŭ marĭ jupanĭ, cnejĭ, craĭ, banĭ şi despoţĭ, pentru scurt timp chiar ţarĭ; Ruşiĭ, cu carĭ ne învecinam direct în ost, aveaŭ cnejĭ, marĭ cnejĭ şi în urmă ţarĭ; Poloniĭ, veciniĭ noştri indirecţĭ din nord-ost aveaŭ la început cnejĭ (ksiąžę), apoĭ, ca şi Unguriĭ, regĭ; nicăirĭ nu găsim voevoḑĭ.

E natural dar să ne întrebăm: cum de numaĭ Româniĭ s'aŭ constituit în voevodate şi dacă acéstă instituţiune a lor este eşită din desvoltarea organică şi naturală a vieţiĭ lor politice, cum a fost, de pildă, în parte, regalitatea la vechiĭ Germanĭ saŭ jupania la Sêrbĭ, saŭ dacă li s'a impus lor din afară, de la un alt popor?

Dată fiind originea străină a cuvîntuluĭ voevod (slav. vojevoda), s'ar puté rĕspunḑe a priori că şi instituţiunea, împrumutată odată cu cuvîntul, trebue să fie de origine străină.

Care să fie acésta?

Istoriografia nóstră maĭ nouă admite, în general, originea slavo-bulgară a voevodatuluĭ: «elementele poporane intrate sub stăpânirea Bulgarilor la stînga Dunăreĭ se constituesc sub voevoḑĭ , ḑice d-l A. D. Xenopol, în Istoria Românilor, vol. II, p. 179.

Până la un punct, acéstă părere este adevĕrată; e fórte probabil că voevoḑiĭ apar întâiaşĭ dată în ţĕrile române pe timpul stăpâniriĭ bulgare la nordul Dunăreĭ; întrebarea este dacă eĭ apar ca adminis-

tratorĭ impuşĭ de Bulgarĭ saŭ ca şefĭ aleşĭ aĭ Românilor. Cestiunea e fórte grea de resolvit, căcĭ pentru întréga epocă a suveranităţiĭ bulgare, prelungind-o chiar până la slăbirea imperiuluĭ al doilea bulgăresc, ne lipsesc orĭ-ce elemente pentru resolvirea eĭ: ne lipsesc anume orĭ-ce date precise asupra voevoḑilor românĭ şi a raporturilor lor cu ţariĭ bulgarĭ, atât din vremea celuĭ dintâiŭ imperiŭ bulgar, cât şi din vremea celuĭ de al doilea.

Primiĭ voevoḑĭ românĭ se pomenesc pe teritoriĭ atîrnătóre de regiĭ Ungarieĭ—în ţéra Severinuluĭ şi în Cumania—saŭ în Ungaria propriŭ ḑisă; eĭ apar ca supuşĭ aĭ regeluĭ unguresc. Despre aceştĭ voevoḑĭ s'a creḑut că eraŭ nisce seniorĭ» în ţĕrile lor şi «vasalĭ» aĭ regeluĭ, că aveaŭ autoritate teritorială» şi că tréba lor de căpetenie erà «comanda armatelor şi ţinerea judecăţilor . Definindu-se ast-fel caracterul voevoḑilor românĭ din Ungaria saŭ din ţĕrile române supuse coróneĭ unguresci, s'a creḑut că eĭ aveaŭ putere teritorială în ţinuturile lor, că eraŭ capiĭ teritoriilor şi ţinuturilor, că eĭ comandaŭ armatele ridicate din acestea şi că eraŭ în acelaşĭ timp şi judecătorĭ, cu un cuvînt, că eraŭ moştenitoriĭ vechilor ducĭ românĭ, găsiţĭ de Ungurĭ la venirea lor în Panonia. (1)

Acéstă interpretare a atribuţiunilor voevodale, în fasa lor cea maĭ veche, este greşită.

Căcĭ dacă voevoḑiĭ românĭ din Ungaria ar fi avut în realitate situaţiunea pe care le-o dă acéstă teorie istorică, atuncĭ ne-am aştepta, cu drept cuvînt, ca eĭ să fi jucat un rol însemnat în viéţa statuluĭ maghiar, ca eĭ să fi făcut parte integrantă din baroniĭ şi nobiliĭ regatuluĭ şi să fi hotărît, măcar în unele privinţe, transformările constituţionale şi politice ale acestuĭ regat.

Documentele şi cronicele nu ne spun însă nimic despre aşà ce-và: în viéţa statuluĭ maghiar voevoḑiĭ românĭ n'aŭ fost nicĭ când un factor constituţional hotărîtor.

Ce situaţie aveaŭ dar voevoḑiĭ românĭ din Ungaria, înainte de înfiinţarea voevodatelor Ţĕriĭ Românescĭ şi al Moldoveĭ?

Acésta e întâia întrebare ce ni se impune, căcĭ înainte de a da o părere asupra origineĭ voevodatuluĭ la Românĭ, trebue să scim, cât se

(1) A. D. Xenopol, Istoria Românilor, vol. I, p. 500 — 501. Cf. şi Nic. Densuşianu, Revoluţiunea luĭ Horia în Transilvania şi Ungaria, Bucurescĭ 1884, p. 40 şi urm., maĭ ales pasajul: «În fruntea provinciilor române, atât dincóce, cât şi dincolo de Carpaţĭ, se aflà câte un voivod, ban saŭ căpitan (militum duces, exercitum ductores), investiţĭ tot de odată şi cu funcţiunĭ administrative şi cu unele atribnţiunĭ ale puteriĭ judecătorescĭ .

póte maĭ lămurit, sub ce formă se presintă voevodatele în cele maĭ vechĭ izvóre, în care se pomenesce despre ele.

Făcênd cu totul abstracţie de duciĭ notaruluĭ anonim al luĭ Bela, despre care nu vom puté sci nicĭ odată cu siguranţă dacă aŭ existat, din potrivă cele maĭ multe probabilităţĭ sunt pentru neexistenţa lor, constatăm maĭ întâiŭ că documentele ungurescĭ nu vorbesc de voevoḑĭ românĭ decât de la jumĕtatea sec. 13 încóce. Şi de câte orĭ se pomenesce de dînşiĭ, eĭ apar cu aceleaşĭ atribuţiunĭ pe carĭ le aveaŭ cnejiĭ saŭ chineziĭ, constataţĭ, în acelaşĭ timp şi în fórte mare numĕr, ca şefĭ aĭ aşezărilor sătescĭ şi intermediarĭ între acestea şi stăpâniĭ lor: regele, clerul saŭ nobilimea. Voevoḑiĭ sunt, ca şi cnejiĭ, supuşĭ jurisdicţiuniĭ castelanilor şi comiţilor regescĭ şi aŭ, în unele părţĭ, întocmaĭ atribuţiunile cnejilor, în altele, d. p. în ţéra Maramurĕşuluĭ, atribuţiunĭ ce-và maĭ întinse, fiind óre-cum, faţă de rege, representanţiĭ întregiĭ populaţiunĭ românescĭ din acest ţinut. Analisa documentelor maĭ însemnate referitóre la eĭ ne va dovedì acésta.

Cel maĭ vechiŭ din tóte este documentul de la 1247 — 1250 al luĭ Bela IV (1), în care se amintesc cele douĕ voevodate românescĭ ale luĭ Lytwoy şi Seneslaŭ: unul de-a drépta Oltuluĭ, în ţéra Severinuluĭ, altul de-a stînga luí, în Cumania.

Întinderea teritorială a acestor voevodate e nedefinită, precum probabil nedefinită erà şi puterea voevoḑilor ce stăteaŭ în fruntea lor. Le-am puté pune, fără multă témă de a ne înşelà, la pólele sudice ale munţilor Carpaţĭ: al luĭ Lytwoy în faţa ţĕriĭ Haţeguluĭ, cu care se aflà în strînsă legătură (cf. «terra Lytua, excepta terra Harszoc»), cam prin judeţul Gorj; al luĭ Seneslaŭ în faţa ţĕriĭ Făgăraşuluĭ, prin judeţele Argeş şi Muscel.

Ce situaţie puteaŭ să aibă aceste douĕ voevodate faţă de regele Ungarieĭ care, dăruind hospitalierilor tótă ţéra Severinuluĭ până la Olt şi tótă Cumania cât vor puté să ocupe dintr'însa, le scóte totuşĭ de sub orĭ ce stăpânire a lor?

Posiţiunea lor reese destul de clar din document. Ea erà superióră

(1) Publicat în maĭ multe locurĭ, acum în urmă şi în Zimmermann-Werner, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I, p. 73 şi urm. V. Hurmuzaki-Densuşianu, Documente privitóre la istoria Românilor, I, p. 249 şi urm. Greşelĭ de cetire s'aŭ strecurat în tóte ediţiunile. Aşà numele voevoduluĭ din drépta Oltuluĭ trebue cetit, fără îndoélă, *Lytwoy*, cum arată facsimilul cu No. 110 dela tabela III din Hurm.: *Lytuoy*. Tot aşà trebue cetit acest nume în doc. dela 1285, unde editoriĭ de până acum aŭ *Lython* (Hurm., l. c., p. 454). Cetirea exactă a dat-o întâiaşĭ dată d-l N. Iorga, Sate şi preoţĭ din Ardél, Bucurescĭ 1902, p. 161, notele 2 şi 3.

posiţiunii chinezatelor, atât cu privire la întinderea teritorială, care erà de bună sémă maĭ mare, cât şi cu privire la dependenţa de coróna unguréscă. Chinezatele luĭ Ioan şi Farcaş, carĭ se aflaŭ în drépta Oltuluĭ, în locurĭ ce nu se pot precisà maĭ de apróре (1), sunt dăruite hospitalierilor în condiţiunile în care este dăruită ţéra Severinuluĭ; eĭ vor avé dreptul să ieà din acestea jumĕtatea tuturor veniturilor ce se cuveniaŭ până atuncĭ regeluĭ («medietatem omnium utilitatum et reddituum ac servitiorum»), pe când ţéra luĭ Lytwoy voevodul rĕmâne neatîrnătóre de eĭ, rĕmâne adecă Românilor, «aşà cum aŭ avut-o eĭ până atuncĭ». Tot ast-fel ţéra luĭ Seneslaŭ din Cumania, pe care regele o lasă Românilor, «prout iidem hac tenus tenuerunt», cu singura restricţiune că jumĕtate din veniturile eĭ vor fi cedate hospitalierilor pe timp de 25 de anĭ: din 5 în 5 anĭ un om al regeluĭ va evaluà aceste veniturĭ («redditus, servitia ac utilitates»).

E clar decĭ că aceste voevodate româneseĭ eraŭ supuse regeluĭ unguresc, care trăgeà o parte din veniturile lor în folosul sĕŭ. Voevoḑiĭ Românilor eraŭ în acelaşĭ timp voevoḑĭ aĭ regeluĭ unguresc; eĭ stăpâniaŭ pămînturile lor în condiţiunĭ analóge cu cnejiĭ. Ţara luĭ Lytwoy, maĭ apróре de regat şi în maĭ strînsă legătură cu acesta, este numită chiar chinezat: «*terra kenazatus Lytwoy woiavodae*»: pămîntul chinezatuluĭ luĭ Lytwoy voevodul. În pămîntul sĕŭ, în ţéra sa, Lytwoy erà voevod, faţă de regele Ungarieĭ el erà un chinez, maĭ puternic însă decât ceĭ-lalţĭ doĭ chinezĭ, ale căror pămînturĭ sunt dăruite cu totul hospitalierilor.

Se scie că în sec. XIII chineziĭ românĭ din Ungaria, ceĭ cè se aflaŭ pe pămînturile regeluĭ, administraŭ aceste pămînturĭ în numele luĭ, judecaŭ pe locuitorĭ în cause maĭ micĭ, pregătiaŭ şi conduceaŭ contingentul lor de răsboiŭ, impus prin obiceiul regatuluĭ; tóte acestea le făceaŭ în schimbul unor veniturĭ, pe carĭ le aveaŭ dela locuitorĭ şi pe carĭ le împărţiaŭ cu regele. Aceştĭ chinezĭ, carĭ se alegeaŭ la început de Românĭ şi se confirmaŭ maĭ apoĭ de rege în demnitatea lor, devin, prin sec. XIV—XV, fórte puternicĭ; demnitatea de chinez ajunge să fie ereditară în familiile lor, eĭ se îmbogăţesc, pun mâna pe pămînturĭ tot maĭ întinse, pe carĭ apoĭ regiĭ, în schimbul serviciilor militare, li le dăruesc cu drept de nobilitate deplină. Pe acéstă cale eĭ intră în nobilimea maghiară şi se contopesc cu dînsa. De prin sec. XV, dar maĭ ales din al XVI-lea încóce, chineziĭ, asimilându-se în totul acesteĭ nobilimĭ, încetéză de a maĭ fi representanţiĭ poporuluĭ român faţă de rege. Ceĭ maĭ mulţĭ îşĭ schimbă

(1) Probabil spre vest de voevodatul luĭ Lytwoy şi maĭ apróре de Ungaria.

şi religiunea, devin catolicĭ şi perd orĭ-ce legătură cu némul din care aŭ eşit. Pe la sfîrşitul sec. XVII eĭ dispar cu totul din Transilvania; numirea se maĭ păstrează în Banat şi însémnă judecător sătesc. Familiile nobile de astădĭ din Ungaria şi Transilvania îşĭ trag fórte multe originea din aceştĭ chinezĭ. (1)

Acelaşĭ lucru s'a întîmplat şi cu *voevodiĭ*. În tóte părţile unde găsim în Ungaria voevodĭ de aĭ Românilor, aceştia sunt saŭ *a)* identicĭ cu chineziĭ, saŭ *b)* nisce chinezĭ maĭ puternicĭ, avênd óre-care autoritate asupra altor chinezĭ. Titlul de voevod îl păstraŭ dintr'o epocă anterióră ocupaţiuniĭ unguresci, în care el avé, cum vom vedé îndată, înţelesul sĕŭ propriŭ. Voiŭ cità maĭ multe casurĭ din sec. XIV, XV şi XVI, spre a lămurì acest fapt, care în istoriografia nóstră saŭ n'a fost destul de bine înţeles, saŭ a fost cu intenţiune rĕŭ interpretat.

Într'un document de la *1326*, emanat de la prepositul mânăstiriĭ Sf. Ştefan din Oradea, Nicolae, comitele de Csanád, dăruesce o posesiune a sa, căpĕtată de la regele Carol Robert, episcopieĭ Oradieĭ. Posesiunea se aflà în comitatul Bihoruluĭ, e numită Hudus şi e determinată maĭ de aprópe prin cuvintele: «possessio populosa, in qua *Negul woyvoda* considet et commoratur, simul cum eisdem populis et molendino ibidem existenti» (Hurm., Doc. I, 1, p. 598), formulă ce ne aduce aminte, între altele, de donaţiunile domnescĭ din Moldova de prin sec. XIV şi XV, în carĭ, pe lângă numele satuluĭ dăruit, se pomenià şi numele cnezuluĭ, judeluĭ saŭ vatamanuluĭ care trăià pe el şi móra saŭ morile de carĭ aveà dreptul să se foloséscă acesta.

Negul voevod aveà dar, la 1326, perfect aceeaşĭ situaţie în Hudus, pe care o aveaŭ cnejiĭ, judiĭ saŭ vatamaniĭ din satele moldovenescĭ în sec. XIV—XV.

La *1335*, Ladislaŭ, archiepiscopul de Calocea, tratà, la porunca regeluĭ, cu un «Bogdan voevod, fiul luĭ Mykula», ca acesta să trécă din proprietatea saŭ din pămîntul sĕŭ («de terra sua») în Ungaria. Aceste tratărĭ se făceaŭ la marginile regatuluĭ «in partibus confinii regni», prin Banat, căcĭ posesiunile «Jam şi Borzascenthgyurgy» (Jám şi Borza-Szent-György), despre carĭ se spune în documentul luĭ Carol Robert că aŭ trebuit să suporte cheltuelile de întreţinere ale archie-

(1) Cea maĭ bună monografie asupra chinezatelor este şi astădĭ articolul luĭ J. Kemény, Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen, în Kurz, Magazin, vol. II (1846), fasc. III, p. 286 şi urm. Materialele fórte bogate publicate de atuncĭ încóce (cele maĭ multe reproduse în colecţia Hurmuzaki) nu schimbă întru nimic caracteristica dată de Kemény acesteĭ instituţiunĭ. Fórte interesante sunt câte-và documente din Diplómele maramureşene ale luĭ I. Mihályi.

piscopuluĭ, sunt în comitatul Caraşuluĭ (Krassó). De unde erà acest Bogdan voevod? Póte din ţéra Severinuluĭ, póte din Ţéra-românéscă, în tot casul dintr'o ţéră vecină cu Banatul unguresc. El pare să fi fost unul din aceĭ voevoḑĭ românĭ carĭ trecuseră saŭ eraŭ pe cale să tréćă la catolicism şi, voind să se stabiléscă pe teritoriul regeluĭ, voià tot de odată să-şĭ asigure cât maĭ multe privilegiĭ. (1)

Acest Bogdan erà şi el un voevod ca ceĭ cincĭ amintiţĭ, cu ḑece anĭ maĭ târḑiŭ, odată cu Alexandru Basarab, în scrisórea papeĭ Clemens VI din *1345* (Hurm. I, 1, p. 697—98), în care acesta spune că le-a trimis scrisorí cu invitarea de a trece la catolicism, cum trecuseră şi alţĭ «Olachi Romani, commorantes in partibus Ungariae, Transsilvanis, Ultralpinis et Sirmiis». Aceştĭ «Valachĭ Românĭ» eraŭ: Nicolaus princeps de Remecha, Ladislaus voyvoda de Bivinis, Sanislaus de Sypprach (fără titlu), Aprozya voyvoda de Zopus şi Nicolaus voyvoda de Au-

(1) Hurm. I, 1, p. 637; Mihályi, Dipl. mar., No. 5, p. 11—13; cf. Hunfalvy, Oláh. tört. I, p. 425.—Carol Robert cuceresce între Iunie 1334 şi Iunie 1335 *Severinul*, în urma uneĭ expediţiĭ la care nu se scie dacă a luat parte în persónă. Faptul este incontestabil, de óre ce în 1335 găsim pe curteanul sĕŭ Dionisie, care până atuncĭ e numit în documente simplu «magister dapiferorum», ca *ban de Severin:* «magister dapiferorum nostrorum et banus de Zeurino» (decimo kalendas Iulii 1335). Hurm. I, 1, p. 634. Cf. Iorga, Lupta pentru stăpânirea Vidinuluĭ în 1365—69; Conv. Liter. XXXIV, p. 978.

Tratările archiepiscopuluĭ de Calocea cu *voevodul Bogdan* par a fi fost în legătură cu acéstă expediţie; Bogdan aveà póte proprietăţĭ în ţéra Severinuluĭ, în vecinătatea căreia apar maĭ târḑiŭ, în Banat, cnejĭ cu numele Bogdan ; aceştia pot fi urmaşĭ direcţĭ aĭ celuĭ de la 1335. În expediţia de la *1334—35* el va fi rĕmas credincios regeluĭ; aşà s'ar explicà importanţa ce i-o dă acesta, însărcinând să trateze cu el pe însuşĭ archiepiscopul de Calocea, care zăbovesce prin Banat (pe lângă Krassó şi Ersomlyó) «a festo omnium sanctorum usque ad festum Epiphaniarum,.... Penthecosten,.... Assumptionis». Cf. totuşĭ Iorga, Sate şi preoţĭ din Ardél, p. 134, notele.

Numele Bogdan se găsesce destul de des, prin sec. XIV şi XV, în Banat. Un «*Paulus kenezius, filius Bogdan*» ca stăpân al uneĭ «ville» ce intra în teritoriul posesiuneĭ Woya, aparţinĕtóre de castrul Elyad (Elyed) în Caraş, e pomenit la *1378* (Hurm. I, 2, p. 253).

Un «*Bogdan de Mothnuk*, fiul luĭ Ştefan de Mothnuk» este confirmat de regele Sigismund la *1387* în chinezatul posesiuneĭ Almafa din districtul Timişuluĭ (Banat), pe care-l aveà de maĭ nainte (Hurm. I, 2, p. 300); la *1391* banul Severinuluĭ îl confirmă pe el şi pe fiul sĕŭ Ştefan în proprietatea uneĭ părţĭ de pămînt de lângă văile Muthnuk şi Temeş, după ce nobiliĭ şi chineziĭ districtelor Sebeş, Lugoş, Caran şi Comiat recunoscuseră dreptul lor de proprietate, contestat de orăşeniĭ din Caran (ibid., p. 340). Acest Bogdan era un chinez de Muthnuk şi póte să fi fost din némul *voevoduluĭ Bogdan* de la 1335. La *1404* urmaşiĭ sĕĭ sunt confirmaţĭ în chinezatul posesiuneĭ «Vozestya»; cf. maĭ jos, p. 200.

Un «*Bogdan* de Calugyren» (în Banat) se citéză înainte de 1503 (Hurm. II, 1, p 510; cf. ibid., p. 533); un alt *Bogdan* în districtul Mehadieĭ, la 1547 (Hurm. II, 4, p. 399).

ginas. Toţĭ aceştĭ voevoḑĭ românĭ din Ungaria, din Transilvania şi din Banat — ultralpinis se referă probabil la Alexandru Basarab — sunt stăpânĭ peste câte o proprietate, de la care îşĭ pórtă numele: Remecha, Bivini, Sypprach, Zopus, Auginas. E aprópe cu neputinţă să identificăm aceste nume cu localităţile corespunḑĕtóre de astăḑĭ; ele sunt aşà de corupte, în cât tóte încercările de identificare cu localităţĭ vechĭ saŭ actuale vor rĕmâné simple presupunerĭ: «princeps de Remecha» póte fi un voyvoda de Remete, posesiune în care cu doĭ anĭ maĭ înainte, la 1343, se pomenesce un chinez Bracan, care răpesce stăpânuluĭ sĕŭ 94 de porcĭ: Remete era în Banat, în comitatul Caraşuluĭ (1); Ladislaŭ póte fi un voevod din Bevini, sat ce se pomenesce în Transilvania pe la 1332 (2); sub Sypprach se póte ascunde unul din numerósele sate cu numele Siplac în Transilvania şi Ungaria; Aprozya din Zopus pare a fi identic cu Aprusa chinezul din Saraseŭ (Zorwazou) în Maramurĕş, pomenit în acelaşĭ an ca fiŭ al voevoduluĭ Erdeŭ (3); sub Zopus s'ar puté ascunde Sebus din Maramurĕş; nu pot sci ce sat era Auginas. (4) Ceea ce reese însă cu siguranţă, în cestiunea de care ne ocupăm acì, din documentul de la 1345, este că ceĭ cincĭ voevoḑĭ nu pot fi cu nicĭ un preţ şefí de teritoriĭ întinse; eĭ sunt simpli stăpânĭ usufructuarĭ aĭ posesiunilor, după carĭ sunt numiţĭ, ca şi ceĭ-alţĭ voevoḑí şi cneji din Ungaria. (5)

Un ast-fel de voevod este «Ivan, wajwoda de Bulenus» (Beiuş), care la *1363* încheie, împreună cu fraţiĭ sĕĭ Bog şi Balk, o convenţiune cu nisce Românĭ din Zlatna (Zalatna Bánya): Ivan, Bog şi Balk sunt o familie de voevoḑĭ aĭ Românilor de la Beiuş, carĭ judecaŭ neînţelegerile dintre aceştia şi adunaŭ dările regale de la eĭ. Documentul în care se vorbesce despre Ivan emană de la capitolul din Oradea. (6)

---

(1) Hurm. I, 1, p. 687; cf. doc. din 1344, ibid., şi cel din 1503, Hurm. II, 1, p. 510. Localităţĭ cu asemenea numire se găsesc şi în alte părţĭ ale Ungarieĭ, d. p. în Maramurĕş.

(2) N. Densuşianu, Revoluţiunea luĭ Horia, Bucurescĭ 18'4, p. 44.

(3) I. Mihályi, Diplóme maramureşene din sec. XIV şi XV. Maramureş-Sziget 1900, p. 20.

(4) A. D. Xenopol, l. c., II, p. 74, identifică pe Zopus cu satul Ţapu din comitatul Tîrnaveĭ, iar pe Bivini şi Auginas le pune în Bulgaria.

(5) Interesant e doc. din 1345 prin termenul «*Olachi Romani*». *Romani* nu póte însemna alt-cevà decât Românĭ (Rumânĭ) şi se rapórtă, cum reese din pasagiul «tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanis» la populaţia românéscă de la ţéră, nenobilă.

(6) Hurm. I, 2, p. 75; dat în I, 1, p. 304 cu data greşită 1263, pe care o reproduce şi Hunfalvy, Oláh. történ. I, p. 371.

Un document de la *1364* al regineĭ Elisabeta, dat Românilor din comitatul Beregh «communitati Wolacorum in comitatu de Beregh», ne descopere, maĭ mult decât cele de până acum, atribuţiunile voevoḑilor românĭ din Ungaria.

Regina îngădue anume Românilor din Beregh să-şĭ alégă şi să-şĭ pue în fruntea lor un voevod («quem communitas Wolacorum habere voluerit»), care va avé să judece şi să pue capĕt tuturor certelor iscate între dînşiĭ şi care în acelaşĭ timp va administrà tóte veniturile şi va supraveghià tóte îndatoririle ce le aveaŭ Româniĭ faţă de regină şi de comitele comitatuluĭ (Mihályi, l. c., p. 55). Cu şése anĭ maĭ târḑiŭ, în *1370*, Elisabeta îngădue din noŭ aceloraşĭ Românĭ să fie judecaţĭ în cause maĭ micĭ de voevodul lor («de voevodul Românilor din comitatul Beregh); căcĭ în cause maĭ marĭ, d. p. în procesele de posesiune, îĭ judecà comitele; altele se judecaŭ împreună, de comite şi de voevod (Mihályi, l. c., p. 63—64; cf. doc. din 1380, ibid., p. 76 şi cel din 1383, ibid., p. 78).

Interesant e doc. din *1371* al regeluĭ Ludovic, prin care se dăruesce fiilor unuĭ Stanislaŭ «fost voevod de Ungh», chinezatul uneĭ posesiunĭ, «kenezyatus eiusdem villae nostrae Felseu-Nerezlenche vocatae»; documentul arată lămurit că un voevod al Românilor din Ungh îndeplinià, în satul Neresniţa de sus, funcţiunea de chinez. (1)

La *1383* regina Maria dăruesce chinezatul Românilor din comitatele Beregh şi Szathmár la treĭ fraţĭ, fiĭ aĭ unuĭ Stanislaŭ, voevod al Românilor regineĭ (woywoda Olachorum reginalium) din Kerechkey şi Buchnicze». Acest Stanislaŭ (Zanisló) fusese, de bună sémă, voevod peste cele douĕ sate; după mórtea luĭ, regina dăruì fiilor sĕĭ Ivan, Şandor şi Ştefan chinezatul celor douĕ sate, cu condiţiunea ca eĭ s'o slujéscă şi să adune quinquagesima de la Românĭ, pe care jumătate s'o dea dînseĭ (Hurm. I, 2, p. 280, în trad. ung.; orig. în Mihályi, l. c., p. 77). Exact aceeaşĭ îndatorire a trebuit s'o aibă şi tatăl lor Stanislaŭ; voevodul Stanislaŭ erà decĭ, înainte de *1383*, un chinez peste douĕ sate, cu titlul de voevod. (2)

Un doc. din *1410* ne arată atribuţiunile judecătorescĭ ale acestor voevoḑĭ şi chinejĭ: în acel an «Petrus vajda ac universi kenezii et jurati

(1) I. Mihályi, l. c., p. 64.

(2) Hunfalvy, Die Rumänen und ihre Ansprüche, Wien und Teschen 1883, p. 107, citéză un voevod Bolya la 1404 în districtul Crişuluĭ alb, după Kemény, Új magyar muzeum; doc. din Hurm. I, 2, p. 433, reprodus din Transilvania 1872, p. 184, din colecţiunea Kemény, nu conţine însă atributul voevoda.

de pertinentiis eiusdem Belenes» se găsesc înaintea judecătoruluĭ şi juraţilor din cetatea Beiuşuluĭ, ca să judece, împreună cu eĭ, un proces dintre maĭ mulţĭ Românĭ (Hurm. 1, 2, p. 469). (1) Voevodul apare acì ca un fel de şef al chinejilor din ţinutul Beiuşuluĭ şi probabil că aşà erà; atribuţiunile luĭ eraŭ aceleaşĭ ca ale voevoḍilor din Beregh, despre carĭ ne vorbesc documentele din 1364 şi 1370.

La *1445* Marothi László, banul de Macĭva, adreséză o scrisóre către şése voevoḍĭ românĭ («vayvodis nostris nobis dilectis»): luĭ Moga şi Ladislaŭ de Bolya, luĭ Ştefan de Birtin, luĭ Ioan de Fenyupatak, luĭ Şerban şi Ioan de Ribitze, invitându-ĭ să se adune şi să curme o cértă de hotărnicie între un Sibian şi locuitoriĭ din Baia de Criş. Tóte satele citate acì sunt în comitatul Zaranduluĭ (Transilvania nordică); în treĭ din ele sunt pomenițĭ câte un voevod, în două (Bolya şi Ribitze) câte doĭ voevoḍĭ (Hurm. I, 2, p. 714). Ce puteaŭ fi aceştĭ voevoḍĭ de sate, chiar câte doĭ într'unul, decât nisce simpli chinezĭ?

La *1450* episcopul din Alba Julia dăruesce unuĭ Nicolae, «wayvode Walachorum nostrorum de Olah Gorbo», o posesiune a capitoluluĭ, numită Olahtothfalw (satul Românilor şi Slovacilor) din comitatul Clujuluĭ, obligându-l să garanteze îndeplinirea tuturor condiţiunilor impuse sătenilor (villanis), din carĭ cea maĭ de căpetenie erà: să facă serviciĭ la cetatea Gyalow (Gilăŭ) şi să ieà parte la expediţiile militare. (2)

Voevoḍĭ românĭ se pomenesc până pe la jumătatea seculuĭ XVI. (3) Aşà se scie că Româniĭ de la Abrud îşĭ aveaŭ voevodul lor propriŭ pe la *1547* (un Iacob; cf. Kemény, Új magyar muzeum 1854, vol. II, p. 130), iar la *1548* văduva luĭ Gaşpar Dragfi confirmă pe Thoma Hosszu de Kis Nyires «in vajvodatu possessionis Restolcz ac loco molendinari ibidem a Ioanne quondam Dragfi eidem collato» (Hurm. II, 4, p. 423—24). Posesiunea Restolcz se aflà în districtul cetăţiĭ Kövár din Transilvania: voevodatul acesteĭ posesiunĭ este evident tot atât cât chinezatul eĭ.

S'ar puté cità încă multe documente carĭ să confirme acest lucru, căcĭ voevoḍĭ românĭ se găsesc pe tótă întinderea teritoriuluĭ unguresc dintre Tisa şi Carpaţĭ, de la Maramurĕş până la Severin. Aşà un «Ladislaus woywoda Olacorum» din comitatul Clujuluĭ e pomenit la 1370 (N. Densuşianu, l. c., p. 42); în acelaşĭ an, într'un act emanat de la vicecomitele din Caraş, ni se spune că un «Radul *vayvoda*, *comes* de

(1) Cf. Transilvania 1872, p. 200.
(2) Hurmuzaki-Densuşianu, I, 2, p. 762.
(3) J. Kemény, l. c., spune că de la 1547 încóce n'a maĭ găsit voevoḍĭ românĭ în documentele ungureştĭ.

Kuuesd» a ridicat «propria sua potencia et temeritate» cincĭ căpiţe de fîn (argenas feni quod dicitur kalangia) de pe moşia Belenus a unuĭ «magister Petrus» (Hurm. I, 2, p. 166): comes traduce acì pe vayvoda şi însémnă jude sătesc; este un termin întrebuinţat fórte des în Ungaria în acéstă accepţiune. Un «comes» de felul acesta a fost, se vede, şi «Bogdan de Muthnuk», aĭ căruĭ fiĭ şi rude sunt confirmaţĭ la 1404 în chinezatul posesiuniĭ «Vozestya» din districtul Sebeşuluĭ, în Banat (Hurm. I, 2, p. 436). La *1410* se pomenesce de văduva unuĭ «Ştefan, fost voevod de Dolha» în comitatul Beregh (Mihályi, l. c., p. 160); la *1411* regele Sigismund confirmă în stăpânirea a opt moşiĭ din comitatul Maramurĕşuluĭ pe fiiĭ unuĭ Ioan, fost voevod de Dolha, «simul cum tributo consueto» (Mihályi, p. 165); la *1413* se amintesce de un Gheorghe «fost voevod în Beregh» (ibid., p. 191); la *1415* comitele de Temeş condamnă la mórte pe un «Boalya woyvoda de Krestor», în comit. Zaranduluĭ (Kemény, l. c., p. 125); la *1430* cunóscem un Ioan, voevod din Jánoswaydafalva în Maramurĕş (satul e numit după dînsul; Mihályi, l. c., p. 279); la *1478* un «Rayn waywoda» în Caransebeş, care erà şi vice-ban al Severinuluĭ (Hurm. II, 1, p. 248) şi un «Stephan wayda» în Zarand (ibid. 249); la *1498* şi *1505* un Ştefan Stoica (Stephanus Ztoyka saŭ Izthowyka) «judex et waywoda oppidi Karansebes» (Hurm. II, 1, p. 393, 542; cf. doc. din 1515, Hurm. II, 3, p. 231, 232 şi cel din 1518, ibid., p. 292); la *1520* un «Wlad waywoda de Maysa» în Banat (Hurm. II, 3, p. 348); la *1534* un Georgius şi un Nicolaus, amândoĭ «waywoda, wayda de Lugas» (Hurm. II, 4, p. 63); cf. Gregorius wayda, ibid., p. 59: aceştĭ treĭ din urmă sunt toţĭ dintr'o familie de voevoḑĭ din Lugoş, carĭ aŭ căpĕtat, după demnitatea de voevoḑĭ, numele de familie Wayda (Hurm. II, 4, p. 194, 226, 227 (1539); cf. ibid., p. 59, 79 (1534). Veḑĭ şi I. Boroş, în ziarul Unirea din Blaj, 1897, n-rul 21 (p. 171).

Ceĭ maĭ însemnaţĭ voevoḑĭ aĭ Românilor din Ungaria aŭ fost însă ceĭ din Maramurĕş. Pe la 1342—1343 (1) întâlnim acì pe «Bogdan, fost voevod de Maramurĕş», pe atuncĭ necredincios regeluĭ, infidelis (Mihályi, p. 17 şi 19), decĭ om puternic prin averea şi influenţa sa în ţéră; el trăià pe la 1349 (ibid., p. 27) şi pe la 1353 (ibid., p. 32) în Maramurĕş, când erà încă supus al regeluĭ şi stăpânià moşiĭ întinse în partea sud-

(1) După Hunfalvy, Ansprüche, p. 113, s'ar constată chiar la 1299 un voevod Nicolae ca graf de Ugocsa şi Maramurĕş. Nu cunosc izvorul acesteĭ informaţiĭ. Un «Nicolaus vaivoda, comes de Ugocsa et Marmarusio» se citéză la 1303 (Fejér, VIII, 1, p. 147—148); naţionalitatea luì este însă nesigură. El erà nobil al regatuluĭ şi maĭ probabil Ungur decât Român.

ostică a acestuï comitat, în vecinătate cu moşiile frateluï sĕŭ Iuga; acesta este Bogdan cel care pe la 1359—1360 se scólă contra regeluï în Moldova şi ocupă acéstă ţéră pentru sine (Mihályi, p. 56), după ce regele o supusese la 1352—3 saŭ o «restaurase», cum ḑice documentul dela 1360 al luï Ludovic (Mihályi, p. 37). (1) Bogdan aveà în Maramurĕş cel puţin o moşie mare, Cuhea, şi alte opt maï micï; el puteà strînge o mică óste, şi veleităţï de independenţă a arătat de pe la 1342—1343, fără să pótă fi pedepsit de rege. Cam tot aşà de puternicï vor fi fost ceï-lalţï voevoḑï românï din Maramurĕş, contimporanï cu Bogdan, d. p. Iuga, fratele luï şi fiul acestuia Ioan (cel dela 1349 şi 1355), precum şi voevoḑiï Balk şi Drag din familia luï Sas, carï retrăgêndu-se din Moldova, unde rĕmăseseră după expediţiunea de la 1352—53, în Maramurĕş şi rĕmânênd credincioşï regeluï, aŭ fost rĕsplătiţï de acesta, pentru luptele crâncene duse în ţéra Moldoveï în potriva luï Bogdan şi fiilor luï, cu moşiile acestora şi cu alte donaţiunï. Balk şi Drag apar în documentele dintre 1365—1402, când unul când altul, ca «voevoḑï de Maramurĕş» saŭ «voevoḑï aï Românilor din Maramurĕş», avênd, când unul când altul, când amândoï de-odată, şi demnitatea de comiţï saŭ grafï aï comitatuluï; ca voevoḑï, eï eraŭ şefï aï Românilor din comitat, ca comiţï, eï eraŭ funcţionarï aï regeluï şi nobilï aï regatuluï. Atât eï, cât şi urmaşiï lor, aŭ ocupat, pe lângă acésta, şi alte demnităţï maï importante în statul maghiar, ca d. p. cea de grafï aï Sĕcuilor (Mihályi, l. c., p. 56, 69, 73, 87, 114, 126). Veḑï N. Iorga, Sate şi preoţï din Ardél, p. 138.

Ca voevoḑï aï Românilor din Maramurĕş, eï eraŭ maï marï peste chinejiï românï din acel ţinut, carï purtaŭ câte odată şi numele de voevoḑï. Aşà la 1345 regele Ludovic dă un *keneziat* în Zorwazou luï Erdeu *woyvoda* şi unuï frate al luï (Mihályi, p. 20); la 1350 fiiï unuï Crăciun, care pe la 1343 erà voevod în Bylke (comitatul Beregh), primesc keneziatul a două sate dela regele Ludovic, care li-l dăruesce cu nădejdea că vor impopulà aceste sate; fiï de voevod, eï sunt numiţï în document «kenezii et seniores» (ibid., p. 30).

Deosebirea fórte neînsemnată şi nehotărîtă între chinezï şi voevoḑï este evidentă. Totuşï voevodul erà ce-và maï mult decât chinezul. În doc. din 1349 ni se spune că «*toţï chineziï (omnes kenezii) ţĕriï Maramurĕşuluï* aŭ fost convocaţï în acel an de Ioan, fiul luï Iuga, voevodul Românilor din Maramurĕş, şi de un Nicolaus, însărcinatul luï Andreï comitele Sĕcuilor, spre a hotărnicì moşiile Gyulafalva şi Nyires

(1) Cf. N. Iorga, Sate şi preoţï din Ardél, Bucurescï 1902, p. 136—37.

ale luĭ Gyula, fiul luĭ Dragoş (Dragus), un alt voevod puternic al Românilor din Maramurĕş şi presupusul prim voevod al Moldoveĭ.(1) Voevodul erà privit decĭ în Maramurĕş ca şef al întregiĭ populaţiunĭ românescĭ din comitat, idee pe care o găsim şi în cronica ungurécă a luĭ Ioan de Kikülö (scrisă după 1382), care numesce pe Bogdan, întemeetorul Moldoveĭ, «voevod al Românilor din Maramurĕş» (cap. 49) şi lasă să se înţelégă că a fost ales de eĭ, cum se aleg, ḑice dînsul, şi voevoḑiĭ Românilor din Moldova (wayvodae qui per Olachos ipsius regni eliguntur»).

O definire maĭ de aprópe a atribuţiunilor acestor voevoḑĭ nu găsim în documente; admiţênd însă analogia cu voevoḑiĭ din cele-lalte comitate, e de presupus că şi ceĭ din Maramurĕş se alegeaŭ din chinejĭ şi anume din familiile de chinejĭ maĭ însemnate prin bogăţia saŭ autoritatea lor morală (2); că eraŭ recunoscuţĭ de regĭ ca voevoḑĭ aĭ Românilor, cu îndatorirea de a adunà şi a plătì regeluĭ veniturile obicĭnuite de la populaţiunea românéscă a ţinutuluĭ, îndeplinind acì şi funcţiunea de castelan, care lipsià în Maramurĕş. Aceste veniturĭ şi îndatorirĭ eraŭ maĭ ales quinquagesima din oĭ şi serviciile militare. Pentru acésta eĭ căpĕtaŭ întâiŭ usufructul unor moşiĭ, pe carĭ regele li le dăruià apoĭ, dacă îşĭ câştigaŭ merite militare maĭ însemnate, cu drept de deplină proprietate şi nobilitate, transformându-ĭ ast-fel din voevoḑĭ în adevĕraţĭ nobilĭ aĭ regatuluĭ şi scutindu-ĭ de orĭ-ce dărĭ şi de orĭ-ce atîrnare de slujbaşiĭ regeluĭ, de comiţĭ saŭ castelanĭ.(3)

---

(1) Mihályi, l. c., p. 26-27, 28—29: douĕ doc. din 15 şi 21 Sept. 1349.

(2) Cf. doc. din 1364 despre Româniĭ din Beregh, cărora regina Elisabeta le permite să-şĭ alégă voevod «secundum quod eciam alij Volacy in Maramorosyo et alijs partibus regni nostri residentes Hungarie potirentur libertate» (Mihályi, p. 55).

(3) Cf. Hunfalvy, die Rumänen und ihre Ansprüche, p. 107 sq.; Az Oláhok története I, p. 449 sq. În special s'a ocupat cu chestiunea voevoḑilor românĭ din Ungaria contele J. Kemény, în articolul: Magyar hazánkban létezö Oláhok hajdani vajdaságaikról, din Új magyar muzeum 1854, vol. II, p. 119—132; a tratat însă maĭ mult partea negativă a cestiuniĭ, arătând că voevoḑiĭ românĭ nu formaŭ contingente separate în armata ungară; neavênd o organisaţie deosebită militară, ocupaţia lor principală nu puteà fi răsboiul (p. 130—132). Voevodatul erà, după dînsul, o funcţiune; nu s'a încercat însă să definéscă maĭ de aprópe atribuţiunile luĭ, reservându-şĭ acésta pentru un alt studiŭ, care nu sciŭ dacă l'a publicat vre odată. Ceea ce afirmă cu siguranţă e că Româniĭ, împreună cu voevoḑiĭ lor, eraŭ supuşĭ comiţilor din comitate: ceĭ din Szatmár comiteluĭ de Szatmár, ceĭ din Hunedóră, Haţeg şi Zarand comiteluĭ de Temeş, etc. (p. 129—130). Articolul e interesant şi cuprinde un document de la Ludovic din 1368 către «comiţiĭ Balk voevodul Românilor şi Drag fratele sĕŭ», nereprodus în colecţiunile nóstre. — O instituţie analógă cu a nóstră a fost voevodatul la Ruteniĭ din Ungaria nordică. Un «vayvoda comitatus de Sarus», adecă

Nobilitarea lor a însemnat însă, ca şi a chinejilor, perderea lor deplină pentru poporul românesc.

Dacă încercăm acum, după ce scim cam ce aŭ fost voevoḑiĭ românĭ de pe teritoriile ungurescĭ în sec. XIII—XIV, să ne punem întrebarea: ce aŭ fost eĭ înainte de acest timp şi cum s'a născut acéstă instituţie la Românĭ, rĕspunsul nu póte fi decât acesta: voevoḑiĭ eraŭ, de la cucerirea maghiară încóce, nisce şefĭ aĭ chinejilor, aleşĭ de aceştia ca să represinte interesele lor comune faţă de suveran. În epoca cea maĭ veche, înainte de cucerirea maghiară şi în timpul stăpâniriĭ bulgare, eĭ eraŭ şefiĭ unor confederaţiunĭ de chinejĭ: în vreme de pace eĭ hotăraŭ neînţelegerile dintre aceştia, în vreme de răsboiŭ eĭ se puneaŭ în fruntea lor. Atribuţiunile militare şi judiciare fiind contopite pe atuncĭ în aceeaşĭ persónă, nu numaĭ la Românĭ, dar şi la tóte celelalte popóre din jurul lor, voevodatul s'a putut nasce la Românĭ, ca şi instituţiile analoge de la alte popóre, în mod cu totul independent de influenţele străine.

Numele este incontestabil împrumutat de la străinĭ şi anume de la Slavĭ. La tóte popórele slave vojevoda însémnă primitiv «conducĕtor de ostaşĭ» (voji ostaşĭ, vedą, voždą conduc).

La *Bulgarĭ*, vojevoda erà un belli dux», un στρατηγός, στρατηγητής, στρατοπέδαρχος; vojevodьstvo traduce, în cele maĭ vechĭ texte bulgărescĭ, pe grecescul στρατηγία. Printre boieriĭ ţaruluĭ bulgar se citéză şi un μέγας στρατοπεδάρχης, ceea ce erà un *mare voevod*, un *velikyj vojevoda.* (Jireček, Geschichte der Bulgaren, p. 386).

Dacă constatăm acéstă însemnare la Sloveniĭ, deveniţĭ maĭ târḑiŭ Bulgarĭ, din peninsula Balcanică, cel puţin pentru sec. IX—X, ea a trebuit să existe şi la Sloveniĭ din stânga Dunăriĭ, şi a existat cu siguranţă şi la eĭ, ca la toţĭ ceĭ-lalţĭ Slavĭ, din cele maĭ vechĭ timpurĭ, cu mult înainte de ce eĭ aŭ venit în atingere cu noĭ. Cuvîntul este comun tuturor popórelor slave şi instituţiunea trebue să fie maĭ veche decât diferenţiarea lor, în urma emigraţiuniĭ din patria lor primitivă, în popórele slave de astăḑĭ.

---

un voevod al Rutenilor din comitatul Sáros a constatat Kemény (l. c, p. 124, n. 2) într'un doc. de la 1359 (Fejér, IX, 3, p. 122—123); în comitatul acesta eraŭ atuncĭ, ca şi astăḑĭ, fórte mulţĭ Ruşĭ. Despre Ruteniĭ din Maramurĕş (Krajina) se scie că aveaŭ cnejĭ şi voevoḑĭ. Un doc. din 1493 confirmă dreptul acordat lor de Hunyadi—l'aveaŭ de sigur de maĭ 'nainte—să-şĭ aleagă în fie care an pe voevodul lor: quem malucrint ad officium vojvodatus de pertinentiis Krajna pro se eligere»; «more solito singulis annis, cum consensu tamen nostro, vojvodam quem maluerint pro se eligere.» L. Pič, Abstammung der Rumänen, 1880, p. 141—142.

La *Sîrbĭ*, vojevoda erà un «belli dux», un supus al mareluĭ jupan, al cnezuluĭ, craiuluĭ, banuluĭ, despotuluĭ saŭ ţaruluĭ. În timpul luĭ Duşan «orĭ-ce oştire o conduceà voevodul, ca şi ţarul», ḑice zakonikul acestuĭ ţar. Voevoḑiĭ sîrbescĭ sunt citaţĭ în documente, împreună cu ceĭ-lalţĭ boerĭ, între *nobilĭ*; găsim şi *marĭ voevoḑĭ* (Daničić, Rječnik, sub v.).

La *Ruşĭ*, vojevoda erà la început un şef de ostaşĭ şi comandà, se pare, 1.000 de ómenĭ; i se maĭ ḑiceà, cu un alt nume, *tysjackij*; se crede că voevodul saŭ, cum îl numesc izvórele grecescĭ, chiliarchul, χιλίαρχος, erà şi şeful unuĭ district, din care se ridicaŭ 1.000 de ostaşĭ: significarea teritorială a cuvîntuluĭ derivă, probabil, din cea militară; maĭ târḑiŭ vojevoda este representantul knjazuluĭ în cetăţĭ şi administratorul acestora, un fel de posadnik (Bestužev-Rjumin, Russkaja istorija, 1872, p. 115, 210—211).

La *Polonĭ*, wojewoda erà în timpurile vechĭ «cel ce comandà ostaşiĭ saŭ óstea» (który woje abo wojska wodzi, Linde); maĭ târḑiŭ el însemnéză palatinus», şeful uneĭ provinciĭ. Un voevodat, o «województwo»» cuprindeà în sine maĭ multe ţinuturĭ, powiaty, formând ast-fel o ţéră întrégă, o ziemia», sub comanda unuĭ wojewoda: aşà erà voevodatul Rusieĭ, care cuprindeà ţéra Lwow-uluĭ, Przemyśl-uluĭ, Sanok-uluĭ Halicz-uluĭ şi Chełm-uluĭ; aşà eraŭ voevodatele Podolieĭ, Cracovieĭ, Sandomiruluĭ, Lublinuluĭ şi altele (cf. Bobrzyński, Dzieje Polski w zarysie, 1887, I, p. 357 şi urm.).

Nicăirĭ la Slavĭ voevodul nu este ce erà la noĭ. Voevodatul n'a fost prin urmare împrumutat de Românĭ după constituirea statelor slave, în carĭ, cum am vĕḑut, caracterul voevoduluĭ erà cu totul altul decât la dînşiĭ. Voevodatul s'a împrumutat într'o epocă cu mult maĭ veche, şi acésta trebue s'o punem înainte de venirea Ungurilor, între sec. VI—IX. (1) Ca şi chinezatul, voevodatul este una din acele vechĭ instituţiĭ slave carĭ, împrumutate de timpuriŭ de Românĭ, aŭ primit la eĭ o desvoltare cu totul particulară, naţională, resultată din împrejurările osebite ale vieţiĭ lor politice. Dacă voevoḑiĭ românĭ apar în documente ce-và maĭ târziŭ decât chinejiĭ, carĭ se pomenesc la începutul sec. XII (1222—1228) (2), acésta este o pură întîmplare; eĭ sunt de o potrivă de vechĭ cu chinejiĭ.

Dacă decĭ originea instituţiuniĭ voevodatuluĭ trebue pusă în epoca primelor relaţiunĭ ale nóstre cu Sloveniĭ—şi când ḑic Sloveniĭ, înţeleg

(1) N. Densuşianu, l. c., p. 45, crede greşit că «ducĭ saŭ voevoḑĭ se numiaŭ căpeteniile soldaţilor romanĭ încă în primiĭ secolĭ aĭ ereĭ creştine.»

(2) Miklosich, Monumenta Serbica, p. 12.

şi pe ceĭ de la drépta şi pe ceĭ de la stânga Dunăreĭ, şi pe ceĭ din Panonia şi pe ceĭ din vechea Dacie — desvoltarea eĭ ulterióră a resultat din împrejurările particulare sub carĭ s'a desfăşurat viéţa politică a poporuluĭ român. Independenţĭ la început de orĭ ce putere de stat şi simpli şefĭ de chineziate, voevoḑiĭ aŭ trebuit să se supună, în timpul stăpâniriĭ bulgare la nordul Dunăreĭ, ţarilor bulgarĭ; acéstă supunere a fost însă maĭ mult nominală; eĭ aŭ condus de sigur contingentele româneseĭ în luptele Asaneştilor cu Bizantiniĭ, şi ajutorul dat Bulgarilor de dînşiĭ le-a asigurat, de bună sémă, o independenţă aprópe completă în pămînturile lor. E probabil că din vremea acésta aŭ început să se introducă unele obiceĭurĭ de curte ale ţarilor bulgarĭ la voevoḑiĭ românĭ din Ţéra-românéscă.

Slăbind puterea de expansiune a imperiuluĭ bulgar şi crescênd în schimb aceea a regatuluĭ unguresc, acesta îşĭ întinde dominaţiunea sa, iarăşĭ maĭ mult nominală, încă de la 1225—1227 (1), maĭ ales însă între 1242—47, asupra voevoḑilor din Ţéra-românéscă. (2) Ast-fel găsim la 1247--1250 cele două voevodate româneseĭ din drépta şi din stînga Oltuluĭ sub suzeranitatea regeluĭ unguresc. Aceste voevodate eraŭ destul de puternice, ca să-şĭ pótă asigurà neatîrnarea de hospitalierĭ, noiĭ stăpânĭ trimişĭ în ţéra lor de regele Ungarieĭ.

Dar Ungaria trece, între aniĭ 1250—90, printr'o epocă de mare slăbiciune în afară şi de anarchie în lăuntru. (3) În acéstă epocă, în care pericolul din afară erà înlăturat pentru Românĭ, se întîmplă, prin împrejurărĭ ce nu ni sunt cunoscute, dar pe carĭ le putem presupune, unificarea celor două voevodate şi a chineziatelor ce existaŭ în ele într'un singur voevodat, care de pe atuncĭ încă a trebuit să se numéscă, în lăuntrul ţĕriĭ, *marele voevodat al Ţĕriĭ-româneseĭ.*

E fórte natural să presupunem că voevodul Lytwoy (Lython) de la 1272, acelaşĭ cu cel din 1247—1250, maĭ puternic şi maĭ dibaciŭ decât vecinul sĕŭ din ost, a reuşit să cucerésçă cu puterea saŭ să supună, printr'un pact de bunăvoe, pe acesta, şi să se proclame mare voevod al Românilor din Ţéra-românéscă. Acestea s'aŭ petrecut pe la începutul domnieĭ luĭ Ladislaŭ al IV, c. 1272—1278. (4) Acest înţeles îl aŭ spusele

(1) N. Iorga, Studiĭ şi documente cu privire la istoria Românilor, Bucurescĭ 1901, I-II, p. XI.

(2) Titlul de regĭ aĭ Cumanieĭ îl póртă regiĭ ungureştĭ de pe la 1233.

(3) Răsbóiele externe nenorocite ale luĭ Bela IV şi luptele interne între el şi fiiĭ luĭ; anarchia din timpul luĭ Ştefan V (1270—1272) şi Ladislaŭ IV (1272—1290), care a continuat şi sub Andreiŭ IV (1290—1301).

(4) Unificarea voevodatelor o pune şi d-l Onciul cam în acelaşĭ timp, adecă «după Seneslaŭ». Convorbirĭ Literare, XXXVI, p. 43—44.

documentuluĭ de la 1285, că Lytwoy împreună cu fraţiĭ sĕĭ, dintre carĭ cel maĭ ager a fost Barbat, s'a sculat, pe la începutul domnieĭ luĭ Ladislaŭ IV, în potriva regatuluĭ, a cucerit pentru sine o parte din acesta, situată dincolo de munţĭ («ultra alpes») şi a refusat regeluĭ veniturile ce i se cuveniaŭ dintr'însa (Hurm. I, 1, p. 456 sq.).

Partea de ţéră «ultra alpes» este «transalpina» de maĭ târḑiŭ, sunt «partes transalpinae» de la 1331, e terra transalpina» de la 1332; acésta este Ţéra-românéscă, la început numaĭ cea de la rĕsărit de Olt, apoĭ ţéra întrégă. În documentele unguresci de la 1324 şi 1327 Basarab este numit simplu «vayvoda transalpinus , el se numià însă, de bună sémă, ca şi urmaşul sĕŭ de la 1359, «mare voevod al Ţĕriĭ-românescĭ». Cf. titlul luĭ Alexandru Basarab din actele patriarchatuluĭ Constantinopolitan «maie voevod şi domn al întregiĭ Ungrovlahiĭ», saŭ titlul luĭ Vladislav Basarab de la c. 1365: «voevodul Vladislav, domn al întregiĭ Ungro-Vlahiĭ .

În timpul când se consolidà ast-fel marele voevodat al Ţĕriĭ-românescĭ, Moldova se aflà sub dominaţia Tătarilor şi cnejiĭ românĭ trăiaŭ, isolaţĭ unul de altul saŭ în fórte slabă legătură, sub jugul acestora. O închegare a teritoriilor lor sub un singur domn naţional n'a fost cu putinţă decât în urma marilor expediţiunĭ întreprinse de regiĭ Ungarieĭ la 1324 şi 1352–53 dincóce de munţĭ, expediţiunĭ la carĭ aŭ luat parte şi voevoḑiĭ românĭ din Maramurĕş, ca vasalĭ credincioşĭ aĭ regeluĭ, şi carĭ aŭ avut de efect curăţirea, de o cam dată până la Siret, a ţĕriĭ de Tătarĭ şi pregătirea terenuluĭ pentru unificarea cneziatelor românescĭ într'o singură domnie. Acéstă domnie s'a numit «voevodat», de óre-ce unificatoriĭ eraŭ voevoḑĭ din Maramurĕş şi de óre ce fraţiĭ lor din Ţéra românéscă se constituiseră, înaintea lor, tot într'un voevodat.

Cu emanciparea de sub suzeranitatea unguréscă a voevoḑilor din Ţéra-românéscă şi cu eşirea luĭ Bogdan din Maramurĕş şi cucerirea ţĕriĭ Moldoveĭ, voevodatul intră la Românĭ într'o nouă fasă. Voevoḑiĭ devin stăpânĭ neatîrnaţĭ peste teritoriĭ întinse, peste cneziate multe, póte şi peste confederaţiunĭ de cneziate, carĭ par a fi existat maĭ ales în Moldova. În acéstă nouĕ fasă eĭ ieaŭ, conform nouĕlor puterĭ, titlul de *domnĭ: «gospodarĭ»* saŭ *«gospodinĭ»*, arătând prin acest noŭ titlu un noŭ fapt: faptul stăpâniriĭ absolute a ţĕrilor, al dominiuluĭ saŭ imperiuluĭ, ca să întrebuinţez un termen din organisaţia feudală a apusuluĭ (dominium, imperium). Titlul vechiŭ eĭ îl păstrară — erà prea vechiŭ ca să-l schimbe cu un altul saŭ să-l părăséscă — şi se numesc de aci înainte *«voevoḑĭ şi domnĭ»*: vojevoda i gospodinъ, vojevoda i gos-

podarь. (1) Voevoḑiï recunosc, ce-ï drept, şi dincóce de munţï suzeranitatea regilor Ungarieï, uniï expres prin documente, alţiï tacit, şi sunt consideraţï tot timpul de aceştia ca vasalï; eï aŭ însă, în ţĕrile lor, puterea deplină asupra teritoriuluï şi supuşilor, ceea ce n'aveaŭ în Ungaria. Titlul de *autocrat* «samodrъžavnyj», care se găsesce şi în Ţéra-românéscă şi în Moldova, maï ales la început (d. p. la Mircea şi Roman) este o imitaţie, pătrunsă maï întâiŭ în Ţéra-românéscă, a titluluï bulgăresc samodrъžecь, grec. αὐτοκράτωρ (царь и самодръжецъ în doc. din sec. XIII—XIV ale luï Ioan Asĕn II, Const. Asĕn, Ioan Alexandru, Ioan Sracimir şi Ioan Sišman). Voevoḑiï Ţĕriï-românescï, vorbind despre sine, îşï ḑic acum «domnia mea», gospodьstvo mi, imitând pe ţariï bulgarï, carï îşï ḑiceaŭ «împărăţia mea», (carьstvo mi), după bizant. ἡ βασίλεια μου; cf. serb. kraljevьstvo mi, crăia mea; ceï din Moldova întrebuinţéză pronumele «*noï*», «*my*», ung. şi apusanul «nos».

Odată cu titlul de «domn» eï îşï însuşesc şi formula teocratică «*din mila luï Dumneḑeŭ*» (milostiją božiją), pe care o cunosceaŭ din titlul regilor Ungarieï şi aï Polonieï (dei gratia), din titlul cnejilor ruşï din Galiţia şi Volynia (la carï apare la începutul sec. XIV) şi din tilul marilor cnejï litvanï începênd cu Gedymin şi Olgierd. In Ţéra-românéscă, în doc. cele maï vechï, d. p. în al luï Vladislav Basarab, se află, pe lîngă formula acésta, şi formula bulgăréscă «*cel în Christos Dumneḑeŭ credinciosul* , iže vъ Christa boga blagovĕrnyj, bizant. ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστός. Venelin, Vlachobolgarskija gramaty, p. 9; facsimilat la Hasdeŭ, Negru-Vodă. Cf. doc. luï Mircea din 1387, Arch. ist. III, p. 191.

Titlul de *principe*, кънязь, care se dă luï Mateiŭ Basarab în nisce tipăriturï de la 1642 şi 1648, este o simplă reminiscenţă literară, ca şi «ţĕrile dacice» saŭ «bisericile tracice» din acele cărţï. Stăpâniṭoriï ţĕrilor nóstre s'aŭ numit tot-deauna, conform vecheï tradiţiunï, *voevoḑï şi domnï.*

Atribuţiunile puteriï lor şi cestiunile ce se légă de acésta vor formà obiectul unuï alt studiŭ; din acesta se va vedé că ele decurg din modul cum s'aŭ întemeiat voevodatele şi din relaţiunile lor cu puterile vecine. Aceste atribuţiunï n'aŭ suferit aprópe nicï o schimbare, de la începutul voevodatelor şi până la regulamentul organic, care a pus întâiaşï dată basele regimuluï nostru parlamentar.

(1) Cf. pentru Moldova doc. luï Iuga dela 1374, Hasdeŭ, Ist. Crit. p. 89, şi moneda luï Bogdan, în D. Sturdza, Münzen und Medaillen, saŭ în Hasdeŭ, Magnum Etymologicum, art. Ban.

ROMÂNIA SUB RAPORTUL MORAL

DE

I. TANOVICEANU,

Membru corespondent al Academieĭ Române.

> **„La France a pour elle tout ce qui vient de Dieu, et contre elle tout ce qui vient des hommes". L. Blanc, *Questions d'aujourd'hui et de demain.***

Şedinţele de la 8 Aprilie şi 7 Iunie 1902.

Ne propunem să cercetăm în acest studiŭ, care e direcţiunea morală a ţĕriĭ nóstre. Voim cu alte cuvinte să cercetăm dacă noĭ suntem maĭ bunĭ decât aŭ fost părinţiĭ noştriĭ şi dacă putem nădĕjdui, că atuncĭ când nu vom maĭ fì ne vor întrece în moralitate aceia, carĭ vor venì după noĭ.

Acésta problemă e de cea maĭ mare importanţă, dacă nu chiar cea dintâĭ din cestiunile sociale, de óre-ce noĭ credem că moralitatea, maĭ ales la un popor mic, nu e cestiune de bună stare ci de existenţă naţională.

De altmintrelea chiar popórele marĭ nu pot trăì decât cu un óre-care fond de morală; precum pentru un cert organism animal este o certă cantitate de sânge indispensabilă vieţiĭ, tot ast-fel şi pentru un popor există un minimum de morală, fără care orĭ-cât de mare ar fi poporul, el este destinat să piéră. Roma, cel maĭ puternic Stat pe care îl cunósce istoria omeniriĭ, s'a înălţat prin practicarea virtuţilor, şi maĭ târḑiŭ a căḑut din causa imoralităţiĭ sale.

Privițĭ încă pe sărmana Francie.

Pe când în acéstă ţéră credinţa nu perise, a fost destul ca o biată fecióră blândă să ridice stégul naţional, pe care era scris: *pour Dieu et pour le roy*, pentru ca vrăjmaşul să fie biruit şi ţéra scăpată de el. Iar în ḑilele nóstre când credinţa a pierit şi când s'a luat drept devisă: *ni Dieu ni maître*, ce a devenit acéstă mândră ţéră, de care se ḑiceà odinióră că este: *le plus beau royaume après le royaume des Cieux?*

Nicĭ patriotismul luĭ Thiers şi Gambetta, nicĭ eroismul luĭ Chanzy, nicĭ frasele frumóse: «Pas un pouce de notre territoire, pas une pierre de nos forteresses»; şi «Faisons un pacte avec la victoire ou avec la mort» n'aŭ putut să împedece ruina Francieĭ şi perderea a două frumóse provinciĭ.

Credința singură e în stare să conducă massele și să le facă să sĕvîrșéscă fapte marĭ. În timpul mareĭ revoluțiunĭ francese uniĭ, puținĭ la numĕr, cum eraŭ Vendeeniĭ, credeaŭ în trecut, alțiĭ, ceĭ maĭ mulțĭ, speraŭ în viitor, și uniĭ și alțiĭ aŭ făcut minunĭ, fiind-că aveaŭ o credință profundă. Astăḑĭ cu toțiĭ aŭ devenit scepticĭ ca Romaniĭ din timpurile decadente; natural aceleașĭ cause produc aceleașĭ efecte.

Prin urmare cestiunile de moralitate priméză tóte cele-lalte cestiunĭ sociale, fiind-că ele se raportă la însășĭ existența Statuluĭ. Într'o țéră cu morala exemplară avuția cresce, căcĭ ómeniĭ nu-șĭ pierd timpul uniĭ să se judece, iar alțiĭ să-ĭ judece, orĭ să-ĭ păzéscă; acolo creditul care e sufletul comerciuluĭ, fiind fórte desvoltat, baniĭ nu vor stà neproductivĭ de frica înșelăciuniĭ, ci aceĭ carĭ îĭ aŭ și nu pot saŭ nu vor să lucreze, îĭ vor încredințà acelor carĭ vor și pot să-ĭ fructifice, unind capitalul cu munca și mărind ast-fel avuția națională. Iar când o țéră este avută, instrucțiunea și bunul traiŭ se desvoltă ca o urmare fires̆că și țéra avută, instruită și morală, orĭ cât de mică ar fi, este o forță care impune chiar celor maĭ puternicĭ vrăjmașĭ. Póte un individ să tră̆éscă și să propășéscă și fără morală, însă nicĭ odată o națiune; moralitatea la un individ póte să fie une-orĭ o slăbiciune în lupta pentru existență, la o națiune e tot-deauna o tărie, e cetatea cea maĭ puternică înăuntru și în afară. De aceea cu drept cuvînt Vattel ḑiceà: «Trebue să fie cine-và fórte ignorant în politică, pentru ca să nu simtă, că o națiune virtuósă va fi maĭ capabilă decât alta de a formà un Stat fericit, liniștit, înfloritor, solid, respectabil tuturor vecinilor și formidabil inimicilor sĕĭ.» (1)

Ce s'a făcut însă în țéra nóstră pentru moralitatea publică?

Iată problema pe care voim să o resolvăm în acest studiŭ, și orĭ-care vor fi consecințele, vom arătà adevĕrul și numaĭ adevĕrul, fără ură saŭ părtinire, fără temere saŭ afecțiune pentru vre-una din părțĭ.

* * *

Cu intuițiunea dată spiritelor superióre, uniĭ din ómeniĭ noștri politicĭ aŭ simțit povîrnișul moral pe care alunecăm atât de repede de câte-và ḑecimĭ de anĭ. «Ce ațĭ făcut pentru formarea caracterelor? întrebà unul din mariĭ bătrânĭ, carĭ aŭ dispărut, pe un președinte de consiliŭ. În vremea boerilor aveațĭ în Țéra-românéscă pe un Banu Bălăceanu, un Filipescu Vulpache, un Grigorie Cantacuzino și între ceĭ tinerĭ ațĭ avut pe Nicolae Bălcescu; iar între ceĭ ce trăesc astăḑĭ maĭ

(1) De Vattel, *Le droit des gens*, Amsterdam 1775, t. I, p. 64 (Liv. I, chap. XI, § 115).

aveţĭ încă două caractere: un Tell şi un C. Rosetti. Tell, caracter de fer, slăbănog, bătrân, pe care nu-l maĭ vedem de mulţĭ anĭ, dar scim cine a fost şi ce a făcut.

«În ţéra Moldoveĭ am avut pe bătrâniĭ Conachi, Alexandru Balş Lungu, am avut pe Alexandru Sturdza, tatăl Ministruluĭ nostru, am avut pe Grigorie Cuza, pe Mitropolitul Veniamin, pe Dimitrie Ghica Moldovénul şi pe Roset Solescu; iar între tinerĭ am avut pe Negri, pe Răşcan, pe Mălinescu.

«Aceştia toţĭ aŭ murit. În locul lor ce caractere aţĭ format?»

Şi un alt bătrân dintre ceĭ marĭ, care trăesce, spuneà de curînd, că ceea-ce trebue să ne îngrijéscă maĭ mult decât crisa financiară care nu póte fi decât trecătóre, e crisa morală care ne bântue şi care se pare că a prins rădăcinĭ adîncĭ. (1)

De acéstă crisă morală voim să vorbim noĭ, însă nu ca o impresiune personală care nu ar avé nicĭ o valóre din causa neînsemnătăţiĭ nóstre, ci în mod documentar, arătând prin cifre statistice mersul moralităţiĭ în România.

Scim şi recunóscem că este fórte greŭ a vorbì de moralitatea unuĭ popor; graţie statisticeĭ se póte spune cu exactitate aprópe matematică, în orĭ-ce cas îndestulătóre în sciinţa socială, care este averea, mortalitatea, instrucţiunea şi crescerea poporaţiuniĭ într'o ţéră şi prin comparaţiune cu trecutul pe de o parte şi cu alte ţĕrĭ pe de altă parte se póte spune dacă ţéra progreséză, saŭ merge înapoĭ.

Nu tot aşà e şi cu moralitatea unuĭ popor.

Maĭ întâiŭ faptele bune şi calităţile: recunoscinţa, generositatea, cumpĕtarea, sacrificiul, hărnicia, mila, dreptatea, iubirea de ţéră, apĕrarea celor slabĭ şi altele nu se înregistréză de Statistică, iar din faptele rele statistica nu ţine sémă decât de cele maĭ grave şi carĭ turbură societatea atât de mult, în cât legiuitorul le-a prescris o pedépsă. Însă în afară de aceste fapte sunt altele, maĭ puţin grave, carĭ totuşĭ înrîuresc fórte mult asupra desvoltăriĭ unuĭ popor, cum de exemplu este: trândăvia beţia, minciuna, vorbirea de rĕŭ, egoismul, desfrânarea, făţărnicia, mândria, nerecunoscinţa, neţinerea de cuvînt, nerespectul către părinţĭ şi către bătrânĭ şi altele. Acestea tóte saŭ maĭ tóte nu sunt susceptibile

(1) Acelaşĭ lucru îl spuneà la tribuna Senatuluĭ un profesor în aniĭ trecuţĭ, şi-l recunosceà în lunile trecute un ḑiar democrat într'un articol ḑe fond. În fine după ce am scris aceste liniĭ, în Revista *La Renaissance Latine* recent apărută, găsesc aceeaşĭ idee exprimată de unul din ceĭ maĭ valoroşĭ tinerĭ Românĭ într'un articol intitulat «Les Latins du Danube», pag. 33 şi 40.

de a fi puse în cifre statistice, deşì negreşit fac parte din activitatea morală saŭ imorală a unuĭ popor.

Se pare dar că moralitatea publică nu póte fi măsurată, aşà că cea maĭ importantă problemă socială ar rĕmâné o cestiune de apreciare individuală, continuŭ supusă îndoelilor.

Totuşĭ dacă vom cugetà bine, problema mersuluĭ moralităţiĭ unuĭ popor nu e insolubilă cum se pare la prima vedere.

În adevĕr, o serie întrégă de fapte imorale, şi cele maĭ grave, sunt, după cum am spus, supuse judecăţiĭ şi pedepseĭ; prin urmare ele pot să fie înregistrate şi cu chipul acesta se póte alcătuì ceea-ce se numesce *Statistica penală* a uneĭ ţĕrĭ. Acésta ce e drept ne arată numaĭ mersul imoralităţiĭ delictóse, nu şi pe acela al imoralităţiĭ nedelictóse, însă e de notat pe de o parte că imoralitatea delictósă e cea maĭ importantă, iar pe de alta vĕdit lucru este că imoralitatea nedelictósă, care nu póte fi înregistrată, trebue să urmeze un mers paralel şi în aceeaşĭ direcţiune ca cea delictósă, căcĭ deşì legiuitorul le desparte într'un chip maĭ mult saŭ maĭ puţin arbitrar, între ele există o legătură intimă, cum vom arĕtà în cursul acestuĭ studiŭ. De aceea statistica penală deşì nu formézã întréga statistică a moralităţiĭ unuĭ popor, însă ne dă indiciĭ îndestulătóre despre direcţiunea mersuluĭ sĕŭ moral, find-că nu e probabil ca cine-và să méргă în acelaşĭ timp în două direcţiunĭ opuse.

Iată dar marea importanţă a statisticeĭ penale şi causa care ne-a făcut ca să studiăm mersul criminalităţiĭ în ţéra nóstră în interval de 32 de anĭ de când avem o statistică penală fórte defectuósă, ce e drept, dar totuşĭ suficientă spre a cunósce *direcţiunea morală* în care mergem.

PARTEA I

Imoralitatea delictósă.

Carra şi Bauer în vécul XVIII lăudaŭ obiceiurile Românilor. Vorbind de Moldovenĭ şi de Muntenĭ Carra scrie: «Se póte ḑice de cele două naţiunĭ, că nu sunt plecate spre furt saŭ omor; ele chiar practică ospitalitatea cu un fel de mulţumire».(1)

Iar Bauer e şi maĭ categoric vorbind de Muntenĭ.

«*Fórte rar* se aude vorbindu-se în Valachia de omor, de furt, de asasinat şi alte crime îngrozitóre. Aceste popóre cam iubesc beutura,

(1) Mr. de B.... *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iassy 1777, p. 213.

sunt leneşe şi sgîrcite, dar de altmintrelea ómenĭ fórte cum se cade; dacă se găsesc printre eĭ ómenĭ necinstiţĭ, sunt maĭ toţĭ Armenĭ, Grecĭ şi Ovreĭ, carĭ aicĭ ca şi pretutindenea exceléză în mijlócele de a se îmbogăţì în paguba altuia.» (1)

Acelaşĭ lucru îl spun d'Hauterive şi Walsh. Primul spune, vorbind de poporul moldovenesc că se găsesc în el «calităţĭ morale, carĭ în zadar s'ar căutà la vecinií sĕĭ (2) iar cel de al doilea că «crimele cele marĭ sunt necunoscute» la Moldovenĭ şi la Muntenĭ, şi că acelea carĭ se întîmplă sunt sĕvîrşite de Pandurĭ, de Arnăuţĭ şi de alţĭ străinĭ.» (3)

În prima jumătate a véculuĭ XIX starea morală a ţĕriĭ nóstre nu numaĭ erà bună, dar chiar mergeà spre bine. E maĭ bine de o jumătate de véc, de când Principele Nic. Suţu, făcênd în Moldova cea dintâĭ încercare de statistică penală română pe aniĭ 1832 — 1841, constatà mersul îmbucurător al moralităţiĭ publice şi atribuià acésta la douĕ cause «regimuluĭ agricol, care dă fie-căruia o ocupaţiune constantă şi un mijloc de existenţă asigurat şi moravurilor pacĭnice ale locuitorilor». El adaugă că crimele marĭ sunt sĕvîrşite maĭ mult de străinĭ, furturile în mare parte de Ţiganĭ şi de Evreĭ, iar infracţiunile sĕvîrşite de Românĭ sunt maĭ tóte provenite din beţie saŭ din alte circumstanţe atenuante. (4)

Ast-fel aŭ fost vremile vechĭ şi sfîrşitul lor în ţĕrile românescĭ; stricăciunea există ce e drept în ţéra nóstră, Carra, Bauer, d'Hauterive şi Walsh o spun formal, însă ea erà sus, şi ea nu pĕtrunsese în straturile de jos ale poporuluĭ.

Venind la timpurile nóstre ni se va permite a reproduce sub formă de resumat douĕ pagine publicate în 1896, sub titlul: «*Un pericol naţional: crescerea criminalităţiĭ în România.*»

«Într'un studiŭ publicat în 1892 sub titlul «Reforma legislaţiuniĭ penale în România» am promis că vom arătà carĭ sunt resultatele pedepseĭ în ţéra nóstră şi în alte ţĕrĭ şi maĭ vîrtos în Francia. Afirmam şi ne reservam să probăm prin statistica penală, că atât noĭ, cât şi cele-lalte popóre, suntem pe o cale greşită când îndulcim necontenit pedepsele. (5)

(1) Mr. C.... *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort-Leypsic 1778.

(2) C-te d'Hauterive, *Mémoire sur l'Etat de la Moldavie en 1787*, Bucurescĭ 1902, p. 80—81.

(3) R. Walsch, *Voyage en Turquie*, trad. par H. Vilmain et E. Rives. Paris 1828, pag. 228.

(4) Pr. Nic. Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iassy 1840, p. 73 şi 74 şi traduc. Codrescu, Iaşĭ 1852, p. 68—69.

(5) *Archiva Soc. sciinţif. şi liter.* din Iaşĭ, an. III, p. 626--644.

«Ne îndeplinim astădĭ făgăduéla dată, publicând presentul studiŭ care nu este decât continuarea şi completarea acelui publicat acum treĭ anĭ.

«Statistica penală este şi trebue să fie făclia legiuitoruluĭ penal; după ea se póte judecà necesitatea şi direcţiunea modificărilor şi tot ea va arătà care este resultatul lor, cu alte cuvinte, dacă modificarea a fost saŭ nu fericită. Acum când e vorba de a se revisuì legislaţiunea nóstră penală, presentul studiŭ are un interes de actualitate. (1)

«De altmintrelea credinţa nóstră este, că în afară de acest interes statistica criminalităţiĭ române presintă un interes deosebit şi pentru ţéra nóstră şi pentru sciinţa penală în general.

«Pentru noĭ Româniĭ acéstă statistică ne va servì să ne deschidă ochiĭ spre a vedé prăpastia adâncă pe care alunecăm de 30 de anĭ din causa uneĭ legislaţiunĭ străine, nepotrivită ţĕriĭ nóstre.

«Legislaţiunea penală română, fructul unuĭ optimism fórte natural pentru epoca de renaştere în care a fost alcătuită (anul 1864), a dat nisce resultate atât de deplorabile, încât nu maĭ póte fi ertat acelora carĭ conduc destinele RomânieĭI să le ignoreze şi să nu ieà grabnice măsurĭ de îndreptare. A face alt-fel, ar fi să nesocotéscă cea dintâĭ datorie a lor.

«Pe de altă parte, acéstă statistică credem că presintă în acelaşĭ timp un mare interes şi pentru sciinţa penală în general.

«Ea ne arată cât de întemeiate sunt criticile ce se aduc vecheĭ şcóle penale de adepţiĭ şcóleĭ positiviste penale şi cât de mare dreptate aveà Holtzendorf, când recunosceà cu multă sinceritate, că vechile principiĭ penale aŭ făcut bancrută prin resultatele lor.

«În România penalismul clasic a fost şi este în flóre de peste 30 de anĭ; nicĭ o voce discordantă nu s'a audit în mijlocul acestuĭ concert de legiuitorĭ, judecătorĭ, profesorĭ şi publiciştĭ. În două lunĭ nisce traducĕtorĭ cu óre-carĭ cunoscinţe juridice aŭ alcătuit un codice de 400 de articole, care s'a votat în întreg şi fără nicĭ o discuţiune de Camera legiuitóre. În loc de principiĭ şi de cunoscinţe de drept saŭ de trebuinţele ţĕriĭ, carĭ le lipsiaŭ aprópe cu desăvîrşire, codificatoriĭ noştri aveaŭ o stea polară, la care se închinaŭ: *îndulcirea pedepselor*.

«Gloria luĭ Beccaria din 1764 nu lăsà să dórmă pe compilatoriĭ codiceluĭ nostru penal din 1864. H. Spencer susţine că la un popor maĭ înapoiat în civilisaţiune trebue un codice penal maĭ aspru; se vede că profundiĭ noştri legiuitorĭ din 1864 eraŭ de altă părere, saŭ póte

(1) În 1889 se propusese modificarea Proceduriĭ penale de d-l P. Grădişteanu şi se făcuse un ante-proiect de modificare.

că credeaŭ că Românii sunt cea maĭ civilisată naţiune şi de aceea îĭ înzestraŭ cu cea maĭ blândă legislaţiune penală din Europa!

«Codicele penal frances şi codicele penal prusian, carĭ le serviaŭ drept model, aŭ părut prea aspre pentru România şi aveaŭ dreptate! Cum ne puteam noĭ, flórea civilisaţiuniĭ europenescĭ, să ne comparăm cu nisce sălbaticĭ ca Prusieniĭ şi Francesiĭ, ca să adoptăm codicele lor penale, barbare ca şi eĭ înşi-şĭ?

«Dar nu ne-am mulţumit cu acésta şi în 1874 din noŭ am îndulcit óre-carĭ pedepse.

«Să vedem resultatele acestuĭ ultra-clasicism penal». (1)

Şi după ce arătam în două tabele cifrele criminalităţiĭ, conchideam cu aceste cuvinte:

«Din aceste două tabele se vede că numĕrul preveniţilor s'a urcat în timp de 20 de anĭ (1867—1886), de la 19.642 la 134.049, iar al condamnaţilor de la 13.659 în 1867 la 70.383 în 1886.

«Cu alte cuvinte, numĕrul preveniţilor în 1886 a fost aprópe de 7 orĭ maĭ mare decât în 1867, iar al condamnaţilor din 1886, de peste 5 orĭ maĭ mare decât al condamnaţilor din 1867. Dacă ţinem sémă de înmulţirea poporaţiuniĭ care în 1867 se evaluéză la 4.611,213 locuitorĭ iar în 1886 la 5.328.261, vedem că numĕrul preveniţilor a crescut în acest timp de la 4.26‰ la 25.16‰, iar al condamnaţilor s'a suit de la 2.96‰, la 13.21‰. Prin urmare, chiar ţinênd sémă de crescerea poporaţiuniĭ, totuşĭ numĕrul preveniţilor s'a înmulţit aprópe de 6 orĭ în România în timp de 20 de anĭ, iar numĕrul condamnaţilor de peste 4 orĭ.

«*Crescerea criminalităţiĭ în ţéra nóstră este dar spăimântătóre.*» (2)

De la 1895 când am făcut aceste studiĭ până astăḑĭ s'a maĭ publicat statistica penală pe aniĭ 1887 până la 1895 inclusiv, iar în cartónele Ministeruluĭ de Justiţie se află lucrată şi aprópe gata spre publicare statistica penală pe aniĭ 1896, 1897 şi 1898 (3), care a fost consultată de noĭ, aşà în cât acum adăugăm încă 12 anĭ la cercetările nóstre anterióre. Putem dar să dăm mersul total al criminalităţiĭ în România în aniĭ 1867 până la 1898 inclusiv, adecă într'un interval de 32 de anĭ, resumată în următórele 4 tabele statistice.

(1) I. Tanoviceanu, *Un pericol naţional. Creşterea criminalităţiĭ în România,* Iaşĭ 1896 pag. 1 şi 2.

(2) Ibidem, pag. 8 şi 9.

(3) Nu s'a putut publicà, din causă că Înalta Curte de Casaţiune nu binevoesce a trimite datele statistice Ministeruluĭ de Justiţie!

TABELA No. I.

Anul	PREVENIŢI				CONDAMNAŢI			
	Numĕrul total al preveniţilor	Ceĭ puşĭ de 2 orĭ (Jud. de pace şi Tribun.)	Numĕrul rectificat	La 1000 locuitori	Numĕrul total al condamnaţilor	Ceĭ puşĭ de 2 orĭ (Jud. de pace şi Tribun.)	Numĕrul rectificat	La 1000 locuitori
1867	19.642	—[1]	—	4.26	13.659	—	—	2.96
1868	25.789	—	—	5.55	18.266	—	—	3.93
1869	29.841	—	—	6.37	17.966	—	—	3.83
1870	35.766	—	—	7.57	20.457	—	—	4.33
1871	42.571	—	—	8.95	24.293	—	—	5.11
1872	44.946	—	—	9.44	23.699	—	—	4.98
1873	54.275	—	—	11.19	28.738	—	—	6.04
1874	69.904	921	68.983	14.49	34.432	228	34.204	7.19
1875	83.969	1.668	82.301	17.17	43.299	662	42.637	9.11
1876	87.997	1.687	86.310	20.14	40.605	538	43.007	10.04
1877	85.540	1.640	83.900	17.29	40.493	647	39.846	8.21
1878	102.316	1.586	100.730	20.78	53.077	482	52.595	10.84
1879	106.630	2.540	104.090	21.38	55.175	1.392	53.783	11.05
1880	101.786	6.558	95.228	19.32	51.945	2.942	49.003	10.05
1881	98.923	6.118	92.805	18.06	50.123	2.652	47.471	9.59
1882	115.971	7.742	108.229	21.63	56.995	3.701	53.294	10.85
1883	118.145	7.028	111.117	21.86	57.529	3.399	54.130	10.65
1884	124.827	8.744	116.083	22.50	61.184	3.900	57.284	11.10
1885	141.681	9.334	132.347	25.21	73.922	4.727	69.195	11.28
1886	144.202	10.153	134.049	25.16	75.464	5.081	70.383	13.21
1887	131.989	13.655	118.334	25.56	71.079	5.944	65.135	12.61
1888	136.895	11.778	125.117	26.20	74.561	4.813	69.748	13.35
1889	142.429	12.228	130.201	24.59	79.201	5.989	73 212	13.83
1890	132.038	13.923	118.115	22.09	70.479	7.368	63.111	11.79
1891	139.704	14.168	125.536	23.18	74.806	7.357	67.549	12.47
1892	139.540	12.696	126.844	23.33	79.222	5.907	73.315	13.48
1893	190.521	20.191	170.330	31.02	111.618	10.052	101.566	18.49
1894	220.687	12.852	208.105	37.55	130.781	6.029	[2]124.752	22.51
1895	234.017	17.547	217.470	38.67	142.518	9.312	133.206	23.86
1896	234.823	19.519	215.304	37.83	135.276	9.773	125.503	22.05
1897	264.528	18.743	245.785	42.61	155.890	9.673	146.217	25.44
1898	288.197	19.816	268.381	46.06	161.578	10.600	150.978	25.91

(1) În ceĭ dintâĭ şépte anĭ n'am putut face rectificarea, din causă că statistica acelor anĭ nu ne dă cifrele trebuinciόse în acest scop.

(2) Cifra este aicĭ neexactă, find-că dela judeţele Olt şi Iaşĭ nu se arată câte cărţĭ de judecată aŭ fost apelate şi ce resultat a avut apelul.

TABELA No. II.

Anul	CURŢILE CU JURAŢĬ					
	Acusaţĭ	Condamnaţĭ	Numĕrul condamnaţilor la % acusaţĭ	Condamnaţĭ cu pedepse criminale	Condamnaţĭ cu pedepse corecţionale	Câţĭ la % sunt pedepsiţĭ corecţional
1869	1.798	1.216	67.6	569	647	53.2
1870	1.845	879	47.6	364	515	58.6
1871	1.937	1.015	52.4	439	576	56.8
1872	2.501	1.241	49.6	564	677	54.6
1873	2.619	1.328	50.7	566	762	57.4
1874	1.493	701	46.9	309	392	55.9
1875	1.688	764	45.3	369	395	51.7
1876	1.578	894	56.7	422	472	52.8
1877	1.474	821	55.7	402	419	51
1878	1.780	1.046	58.8	506	540	51.6
1879	1.518	892	58.7	434	458	51.3
1880	1.560	1.027	65.8	499	528	51.4
1881	1.505	851	56.5	373	478	56.1
1882	1.429	742	51.2	358	384	51.8
1883	1.172	617	51.8	261	356	57.1
1884	1.522	766	50.3	351	415	54.2
1885	1.265	636	50.3	245	391	61.5
1886	1.463	726	49.6	272	452	62
1887	1.722	764	42	339	425	55.7
1888	1.726	915	53.1	399	516	56.4
1889	1.520	806	53	324	482	60
1890	1.401	685	48.8	324	361	54.1
1891	1.417	632	44.6	268	364	57.6
1892	1.466	727	49.6	338	389	53.5
1893	1.447	693	48	305	388	56
1894	1.333	600	45	281	319	53.2
1895	1.411	751	53.2	348	403	52.3
1896	1.327	591	44.6	248	343	58
1897	1.230	611	49.1	291	320	52.4
1898	1.105	522	47.2	238	284	54.4

TABELA No. III.

Anul	TRIBUNALE CORECŢIONALE					
	Preveniţĭ	Condamnaţĭ	Numĕrul condamnaţilor la % de preveniţĭ	Condamnaţĭ la amendă	Condamnaţĭ la alte pedepse	Câţĭ la % sunt condamnaţĭ la amendă
1869	24.053	13.422	55.$_8$	7.510	5.912	56.
1870	28.310	14.774	52.$_2$	8.316	6.458	56.$_3$
1871	33.211	17.666	53.$_2$	9.451	8.215	53.$_5$
1872	37.143	18.614	50.$_1$	9.782	8.832	52 $_5$
1873	44.897	21.986	48.$_9$	11.420	10.566	51.$_5$
1874	47.970	24.038	50.$_1$	10.939	13.099	45.$_5$
1875	57.185	28.073	49.$_1$	10.874	17.199	38.$_7$
1876	63.505	29.513	46.$_5$	12.716	16.797	43.$_1$
1877	61.909	26.689	43.$_1$	12.437	14.252	46.$_6$
1878	72.105	34.791	48.$_3$	16.184	18.607	46.$_5$
1879	68.319	34.841	51.	18.448	16.393	53.
1880	37.379	19.523	52.$_2$	7.313	12.210	37.$_4$
1881	29.486	15.146	51.$_4$	5.675	9.471	37.$_5$
1882	35.038	17.162	49.	7.602	9.560	44.$_9$
1883	37.287	17.181	45.$_8$	8.136	9 045	47.$_3$
1884	36.010	17.621	48.$_9$	8.964	8.657	50.$_9$
1885	39.961	19.622	48.$_6$	10.255	9.367	52.$_3$
1886	40.146	19.151	47.$_7$	10.636	8.515	55.$_5$
1887	38.690	17.716	45.$_8$	8 563	9.153	48.$_4$
1888	33.207	13.731	41.$_4$	7.320	6.411	53 $_3$
1889	39.110	17.793	45.$_5$	9.027	8.766	50.$_7$
1890	33.115	14.084	42.$_2$	7.363	6.721	52.$_3$
1891	37.149	16.264	43.$_8$	8.518	7.746	52.$_4$
1892	34.208	14.925	43.$_6$	7.247	7.678	48.$_4$
1893	30.833	16.914	43.$_6$	9.167	7.747	53.$_6$
1894	64.873	39.939	61.$_6$	24.936	15.003	62.$_3$
1895	55.773	34.792	62.$_4$	20.919	13.873	60,$_1$
1896	61.443	37.573	61.$_1$	22.834	14.739	60.$_8$
1897	67.182	42.864	63.$_8$	27.900	14.974	65.$_1$
1898	65.919	42.084	63.$_9$	26.051	16.033	61.$_9$

TABELA No. IV.

Anul	JUDECĂTORIILE DE PACE					
	Preveniţĭ	Condamnaţĭ	Numĕrul condamnaţilor la °/₀ preveniţĭ	Amenda	Închisórea	Câţĭ la °/₀ sunt condămnaţĭ la amendă
1869	3.990	3.527	88.4	3.241	286	
1870	5.611	4.808	85.6	4.500	308	
1871	7.423	5.612	76.5	5.384	228	
1872	5.302	3.844	72.5	4.835	467	88.3
1873	6.759	5.424	80.[illegible]	5.013	411	
1874	20.441	12.327	60.3	9.693	2.634	
1875	25.096	14.462	57.6	10.398	4.064	71.9
1876	22.914	13.198	57.	9.338	3.860	70.8
1877	22.157	12.983	58.6	9.071	3 912	69.1
1878	28.431	17.240	60.6	13.251	3.990	76.9
1879	36.793	19.442	52.8	14.537	4.905	74.8
1880	62.847	31.389	50.8	19.910	11.479	63.4
1881	67.932	34.126	50.2	23.554	10.572	69.
1882	75.504	39.091	49.2	26.042	12.689	67.5
1883	79.686	39.731	49.9	27.474	12.257	69.1
1884	87.295	43.797	50.2	31.234	12.563	71.3
1885	100.455	53.664	53.4	40.823	12.841	76.1
1886	102.593	55.587	54.2	41.182	14.405	74.1
1887	91.577	52.599	57.	38.677	13.922	73.5
1888	101.062	59.915	59.3	44.748	15.167	74.7
1889	101.799	60.602	59.5	47.332	13.270	78.1
1890	97.522	55.710	57.1	41.870	13.840	75.1
1891	101.138	57.910	57.3	42.804	15.116	73.9
1892	103.866	64.070	61.7	46.150	18.070	72.
1893	150.241	94.011	62.6	77.973	16.038	82.9
1894	154.481	90.242	58.4	72.788	17.454	80.7
1895	176.833	106.975	60.5	87.695	19.280	82.
1896	172.053	97.112	56.4	79.928	17.184	82.3
1897	196.116	112.415	57.3	94.877	17.538	84.4
1898	221.173	128.972	53.8	109.829	19.143	85.2

Din tabela No. 1 se vede că numĕrul preveniţilor care erà de 19.642 în 1867, a ajuns la 268.381, în 1898, iar al condamnaţilor s'a suit de la 13.659 la 150,978; cu alte cuvinte numĕrul preveniţilor, care în 1886 erà de 7 orĭ maĭ mare în 1898 a devenit de 14 orĭ maĭ mare decât în 1867, iar al condamnaţilor care în 1886 erà de 5 orĭ maĭ mare în 1898, a devenit de peste 11 orĭ maĭ mare ca în 1867. Dacă însă vom ţiné sémă de crescerea poporaţiuniĭ, numĕrul preveniţilor s'a suit de la $4,_{26}\,{}^0/_{00}$ în 1867, la $25,_{16}\,{}^0/_{00}$ în 1886 şi, la $46,_{06}\,{}^0/_{00}$ în 1898, iar al condamnaţilor de la $2,_{90}\,{}^0/_{00}$ în 1867, la $13,_{21}\,{}^0/_{00}$ în 1886, şi $25,_{91}\,{}^0/_{00}$ în 1898, ceea ce dă ca resultat definitiv că numĕrul preveniţilor a fost de 11 orĭ maĭ mare în 1898 decât în 1867, iar al condamnaţilor de $8^1/_2$ orĭ.

Vom repetà dar şi în 1901 ceea-ce am ḑis în 1896: *Crescerea criminalităţiĭ nóstre este dar spăimântătóre.*

Nicăirĭ în Europa criminalitatea n'a crescut aşà de repede, dacă vom judecà după ţĕrile, a căror Statistică penală o cunóscem. După cum am arătat cu cifre statistice criminalitatea se îndoesce în Austria în timp de 30 anĭ, în Anglia şi în Belgia în timp de 30 de anĭ, în Francia, Italia şi Prusia în timp de 60 de anĭ, chiar de n'am ţiné sémă de crescerea poporaţiuniĭ. (1)

Fără îndoélă că îmbunătăţirile ce s'aŭ adus în personalul judiciaro-administrativ, în special crearea gendarmerieĭ şi îmmulţirea judecătoriilor de pace şi adăugarea de nouĕ incriminaţiunĭ, aŭ contribuit nu puţin la crescerea numĕruluĭ preveniţilor şi al condamnaţilor, lucru ce se póte uşor observà în prima tabelă statistică. (2) Cifrele ce dăm, ca orĭ-ce cifre sociale, nu pot avé exactitate şi precisiunea matematică; ele servesc maĭ mult să ne arăte în mod aproximativ o stare de lucrurĭ, în casul nostru o crescere repede, fórte repede a criminalităţiĭ în România şi să ne deà putinţa de a face comparaţiune între mersul moral al RomânieĬ şi al altor ţĕrĭ. Şi în alte State s'aŭ perfecţionat instituţiunile judiciaro-administrative şi s'aŭ creat incriminaţiunĭ nouĕ; totuşĭ nicăirĭ nu se observă o atât de mare crescere a criminalităţiĭ. În Francia, de exemplu, o singură incriminaţiune nouă, beţia publică, dă un contingent de peste 60.000 de individḑĭ pe an, şi totuşĭ de la 1826 până la 1895, în timp de 70 de anĭ, criminalitatea a crescut

(1) Ibidem, p. 10—12.

(2) Crearea gendarmerieĭ şi îmmulţirea judecătoriilor este o crescere aparentă, iar nu reală de criminalitate, în sensul acesta că se descopere şi se condamnă maĭ multe persóne. Dacă vom ţiné sémă cât de slabă era poliţia şi justiţia (represiunea) în 1867, vom înţelege uşor că cifrele 11 şi 8 trebuesc micşorate şi reduse. În orĭ-ce cas crescerea repede şi îngrijitóre e incontestabilă de le-am reduce chiar la jumătate.

de la 268.165 la 639.290. Aşà că dacă vom ţiné séma de crescerea poporaţiuniĭ francese între aniĭ 1826—1895 (7 milióne) vedem că criminalitatea nicĭ chiar nu s'a îndoit în acest interval, ci a crescut de la $8{,}_{86}$ ‰ la $16{,}_{90}$ %.

Maĭ vedem încă din aceste cifre, că pe când acum 30 de anĭ criminalitatea nóstră erà cu mult maĭ mică decât a Franciei, aḑí ea este cu mult superióră, fiind că Francia are $16{,}_{90}$ condamnaţĭ la mia de locuitorĭ, iar noĭ $25{,}_{91}$.(1)

Şi trebue să spunem că aceste cifre nu exprimaŭ adevĕrata criminalitate a celor douĕ ţĕrĭ, în realitate comparaţiunea e şi maĭ tristă pentru noĭ.

În adevĕr, sciut este că autorităţile nóstre judecătorescĭ sunt de o indulgenţă excesivă, achitând cu cea maĭ mare uşurinţă, pe când în Francia achitările sunt fórte rare. Resumând cifrele din maĭ multe tabele statistice noĭ spuneam următórele în studiul publicat de noĭ în 1896:

Juraţiĭ francesĭ achită 20%, ceĭ românĭ 50%, tribunalele corecţionale francese achită 6%, cele românescĭ 52%, iar judecătoriile de pace francese achită 3.5 %, pe când cele românescĭ 46%.

E natural dar când comparăm criminalitatea celor douĕ ţĕrĭ să ţinem sémă maĭ mult de numĕrul preveniţilor decât de al condamnaţilor fiind-că nu condamnaţiunile ne arată numĕrul aproximativ al infracţiunilor sĕvîrşite într'o ţéră. Chiar numĕrul preveniţilor e de multe orĭ inferior numĕruluĭ adevĕrat al infractorilor, căcĭ de multe orĭ se întîmplă ca făptuitoriĭ să nu fie descoperiţĭ şi afacerea să fie clasată, aşà în cât nu se trimite nicĭ un prevenit înaintea tribunalelor represive, deşì infracţiunea există; cu atât maĭ mult condamnaţiunile nu exprimă adevĕratul numĕr al infractorilor, ci numaĭ cifra infractorilor carĭ, fiind daţĭ în judecată, aŭ fost dovediţĭ culpabilĭ. Natural că dacă tribunalele achită 50% din preveniţiĭ pe carĭ îĭ judecă, acésta nu dovedesce că numĕrul infractorilor ar fi pe jumătate maĭ mic decât numĕrul preveniţilor, ci pur şi simplu că 50 % din infractorĭ rĕmân nedescoperiţĭ şi că în locul lor s'a trimis înaintea justiţieĭ persóne pe carĭ ea le consideră nevinovate, în loc de a se trimite adevĕraţiĭ culpabilĭ. (2)

(1) Nu maĭ vorbim de comparaţiunea pe care o stabilesce Principele N. Suţu pentru anul 1840 între Moldova şi Francia, din care ar resultà că criminalitatea pe acel timp erà peste 20 de orĭ maĭ mică în Moldova decât în Francia (În Francia 1 acusat la 348, în Moldova 1 la 7612). *Statistique de la Moldavie,* Iassy 1849, p. 74.

(2) Noĭ nu ţinem sémă de absolvirĭ, căcĭ numĕrul lor e atât de mic în cât se póte negligià.

Ţinênd dar sémă de numĕrul preveniţilor, comparaţiunea criminalităţiĭ nóstre cu criminalitatea francesă e şi maĭ tristă pentru noĭ.

În adevĕr, numĕrul preveniţilor s'a suit în Francia de la 317.601, în 1826, la 654,295 în 1895, ceea-ce face, ţinênd sémă de crescerea poporaţiuniĭ: de la 10°/₀₀, la 17°/₀₀, pe când în România numĕrul preveniţilor s'a suit de la 19.642, adecă 4.26 la mie în 1867, la 217.470 în 1895, adecă 38,67 la mie; iar în 1898, ea a ajuns cifra de 268,381, adecă 46,06 la mie.

Cu alte cuvinte, criminalitatea nóstră e aprópe de treĭ orĭ maĭ mare decât în Francia, pe când odinióră erà cu mult maĭ mică!

Şi vom adăugà că în realitate comparaţiunea e şi maĭ defavorabilă pentru noĭ.

În adevĕr, după cum am spus, numĕrul preveniţilor e neapărat inferior numĕruluĭ infractorilor, sunt afacerĭ carĭ se claséză din causă că justiţia nu póte să bănuéscă cine este făptuitorul, saŭ şi dacă bănuesce, nu póte adunà dovedĭ suficiente spre a puté trimite pe bănuit înaintea instanţelor represive. Statistica nóstră penală ne-arătând numĕrul acestor afacerĭ, suntem în neputinţă de a face comparaţiune cu Francia, însă în orĭ-ce cas e neîndoios, că maĭ multe afacerĭ se claséză la noĭ decât în Francia, fiind-că noĭ suntem fórte departe de a avé minunata poliţie de siguranţă francesă.

Şi să nu credem că numĕrul acestor afacerĭ este mic, în cât nu merită să ne ocupăm de ele. Din statistica penală a Franciei (aniĭ 1860—1880) se vede, că numĕrul lor a crescut din 53°/₀₀ la 63°/₀₀, aşà că mulţĭ din făptuitorĭ scapă nu numaĭ de condamnaţiune, dar chiar de inculpaţiune. (1)

Încă odată vom repetà: crescerea criminalităţiĭ nóstre este spăimântătóre, constatările pe carĭ le-am făcut în 1896 întemeiate pe statistica judiciară a 18 anĭ, nu sunt infirmate, ci, din potrivă, confirmate prin statistica penală a ultimilor 12 anĭ.

* * *

Carĭ sunt causele acesteĭ crescerĭ îngrijitóre a criminalităţiĭ române?

Noĭ le-am arătat în studiul nostru din 1896, faţă de care presentul nu e decât un supliment şi o confirmare; spre a evità să repetăm lu-

---

(1) Revista francesă *Illustration*, din 26 Sept. 1894 p. 244. Tot acolo se spune că numĕrul incendiatorilor nedescoperiţĭ e 72°/₀, al punĕtorilor de obstacole la drumurile de fer 86°/₀, al autorilor de furturĭ calificate 90°/₀. Conf. Garofalo, *Criminologia*, p. 71.

crurĭ dejà spuse, le vom resumà fórte pe scurt, maĭ adăugând observaţiunĭ şi complectând date statistice acolo unde va fi de trebuinţă.

Causele îmmulţiriĭ criminalităţiĭ nóstre sunt de două felurĭ, unele generale, carĭ fac să crescă criminalitatea în tótă Europa, şi *altele speciale, carĭ aŭ făcut ca criminalitatea să crescă la noĭ maĭ repede decât în alte ţěrĭ.*

Despre causele generale: îmmulţirea poporaţiuniĭ şi strîngerea eĭ în oraşe, progresele poliţieĭ (1), slăbirea sentimentuluĭ religios, crescerea inegalităţiĭ sociale şi uşurinţa şi profitul meserieĭ de rěŭ-făcětor, n'avem nimic de adăugat, ele s'aŭ studiat în de ajuns de penaliştĭ, şi noĭ la rîndul nostru am dat acesteĭ părţĭ desvoltarea cuvenită.

Despre causele însă, carĭ sunt speciale ţěriĭ nóstre şi carĭ fac ca criminalitatea nóstră să crescă într'un mod atât de îngrijitor, orĭ-cât de mult am vorbit, ni se pare că n'am vorbit de ajuns, şi de repeţirĭ nu ne vom teme, ci din potrivă, vom socotì de o datorie ca să repetăm de ḑecimĭ de orĭ, dacă va fi trebuinţă, până când glasul nostru va fi auḑit de ceĭ carĭ, conducênd destinele acesteĭ ţěrĭ, aŭ rěspunderea direcţiuniĭ sale morale.

Ast-fel fiind, vom studià din noŭ causele principale şi speciale ale îmmulţiriĭ criminalităţiĭ în ţéra nóstră şi anume legislaţiunea şi magistratura.

Legislaţiunea.

Nimic nu a stricat maĭ mult caracterul românesc decât legislatiunea exotică şi nechibzuită cu care ne-a înzestrat marea şi nemuritórea generaţiune, care a făcut România modernă. Nu tăgăduim influenţa nefastă a Fanarioţilor, din potrivă, suntem profund convinşĭ şi vom probà istoricesce că eĭ aŭ fost corupţĭ şi corupětorĭ de caractere. Însă din fericire, Fanarioţiĭ n'aŭ avut influinţă decât asupra claselor superióre, pe când legislaţiunea nóstră actuală a întins corupţiunea până la cele maĭ de jos straturĭ ale societăţiĭ, nicĭ chiar ţěranul n'a scăpat de veninósa eĭ atingere.

Lăsând legile civile la o parte de o cam dată, ne vom ocupà numaĭ de cele penale şi de înrîurirea lor asupra criminalităţiĭ.

Ţéra nóstră nu erà lipsită de legĭ penale. Fără a maĭ vorbì de vechile Codice din vécul XVII ale luĭ Vasile Lupu şi Mateiŭ Basarab, carĭ eraŭ maĭ mult penale decât civile, în vécul XIX, atât Moldova

(1) Am arătat maĭ sus în ce sens progresul poliţieĭ e o causă de îmmulţire a criminalităţiĭ, drept vorbind însă acésta e o causă aparentă, căcĭ în fapt progresele poliţieĭ micşoréză criminalitatea.

cât şi Muntenia, îşĭ promulgase câte un Codice penal destul de înţelept. Moldova în 1826 sub Domnul Ion Sturdza, iar Muntenia în 1851 în timpul Domnieĭ luĭ Barbu Dimitrie Ştirbeĭ; Codicele din urmă erà chiar tradus după Codicele penal frances. Aceste două codice penale şi maĭ ales al luĭ Ştirbeĭ, nu îmbătrânise ast-fel în cât să trebuéscă să fie înlocuite; se puteaŭ face óre-carĭ micĭ modificărĭ, desfiinţând bătaia şi îndreptând câte-và articole. Legiuitoriĭ noştriĭ din 1864 aŭ fost de altă părere; eĭ aŭ luat de model Codicele penal frances, aŭ adoptat câte-và disposiţiunĭ din Codicele penal prusian, şi aŭ supus totul la o profundă modificare în ceea ce privesce pedepsele.

Codicele penal frances care servià de model erà Codicele din 1810, revĕḑut în 28 Aprilie 1832 şi cu micile modificărĭ posterióre, cari fuseseră inspirate de principiul îndulciriĭ pedepselor. In momentul când se traduceà Codicele penal frances, vechea sa asprime dispăruse, şi el puteà fi socotit ca unul din codicele penale cele maĭ blânde ale Europeĭ; penaliştiĭ clasicĭ, nu maĭ vorbesc de ceĭ positiviştĭ, impută aḑĭ legiuitoruluĭ frances că prea s'a desarmat şi a sacrificat primele interese ale umanităţiĭ. (1)

Ast-fel fiind lucrurile, care erà datoria legiuitoruluĭ nostru?

Să ascultăm pe unul din ceĭ maĭ marĭ cugetătorĭ aĭ véculuĭ nostru; H. Spencer, vorbind de omul civilisat şi de omul incult, scrie:

«Eĭ bine! nu se vede că pentru aceste două caractere atât de opuse, trebue două felurĭ fórte deosebite de pedepsire? Pentru a conţiné pe cel din urmă trebue pedepse aspre, repeḑĭ, precise, pentru a isbì cu tărie imaginaţiunea sa; se va împedecà de la faptele rele cel dintâiŭ cu pedepse maĭ puţin definite, maĭ puţin intense şi maĭ puţin imediate. Pentru omul civilisat temerea uneĭ discipline lungĭ şi monotone, reservată criminalilor, este îndestul, pentru ceĭ maĭ puţin civilisaţĭ pedepse corporale şi chiar mórtea, nu trebue maĭ puţin.

«Prin urmare noĭ spunem maĭ întâiŭ, că din o stare socială din care nasce o formă de guvern rigurósă, va nasce fără indoélă un codice penal riguros, însă maĭ cu sémă că cu o ast-fel de stare socială rigorile codiceluĭ sunt necesare . . . . .

«Iată dar un fapt: *într'o stare de civilisaţiune maĭ puţin înaintată un codice penal riguros e tot de odată un produs natural al epoceĭ şi un frîŭ natural pnetru epocă. Să maĭ notăm şi acésta, că nu se póte aplicà atuncĭ un codice maĭ echitabil şi maĭ uman. . . . .*

(1) Arthur Desjardins, *Revue des deux mondes*, 1891, t. 103, p. 191; G. Vidal, *Principes fond. de la pénal.* Paris 1890, p. 270.

«Așà dar e clar, cred, că nu se póte aplicà o pedépsă absolut dréptă unuĭ popor barbar saŭ semi-barbar, cum e clar că nu i se póte da un guvern absolut just.

«Precum pentru cutare națiune despotismul e regimul convenabil, tot asemenea pentru altă națiune un codice penal de cea maĭ mare asprime este acela care i se cuvine.

«Ceea ce scuséză ambele aceste instituțiunĭ, este că ele sunt ceea ce caracterul național póte suportà maĭ bun, este că maĭ puțin aspre ele ar lăsà să pĕtrundă confusiunea în societate și cu ea rele cu mult maĭ crude decât acelea, pe carĭ le causéză ele. Despotismul cu tóte că e un rĕŭ, când este a se alege între el și anarchie, se póte ḑice că anarchia ar aduce suferințe maĭ rele decât despotismul și că acesta e justificat prin nenorocirea timpurilor.

«De sigur că decapitările, spînzurările și arderile de odinióră eraŭ marĭ nedreptățĭ față cu justiția abstractă, totușĭ dacă se probéză că, cu pedepse maĭ puțin extreme, societatea ar fi fost în maĭ puțină siguranță, că fără acéstă asprime crimele s'ar fi îmmulțit și totalul relelor ar fi fost maĭ mare și ar fi apăsat maĭ greŭ asupra celor maĭ pacificĭ, atuncĭ trebue să mărturisim că morala aprobă acele asprimĭ.

«Dintr'o parte și din alta se póte ḑice, dacă se va face balanța nenorocirilor date ca pedépsă cu nenorocirile evitate, scopul ce se urmărià erà ca să existe cât se póte de puține greșelĭ de suferit, și ca să existe cât se póte de puține greșelĭ, acésta este justiția absolută » (1)

Așà dar, după Herbert Spencer codicele penal depinde de gradul de civilisațiune al poporuluĭ; cu cât un popor este maĭ puțin civilisat, cu atât are trebuință de un codice penal maĭ aspru.

Prin urmare datoria legiuitorilor noștri din 1864 erà, ca luând de model codicele penal frances și codicele penal prusian, să înăspréscă pedepsele saŭ cel puțin să le lase precum sunt, căcĭ nu se póte pretinde că noĭ eram pe atuncĭ, saŭ suntem astăḑĭ maĭ civilisațĭ decât aceste două popóre fruntașe ale Europeĭ.

Ce aŭ făcut însă legiuitoriĭ noștri?

Pentru a rĕspunde la acéstă întrebare, ar trebuì să luăm aprópe tóte articolele codiceluĭ nostru și să le comparăm cu articolele corespunḑĕtóre din codicele care i-a servit de model; cum însă acésta

(1) H. Spencer, *Essais de morale, de sciences et d'esthétique*, 2-ème ed., Paris 1885, p. 321—323. Cap. VIII, intitulat «Morale de la prison»; aceleașĭ ideĭ, Conta, *Théorie du fatalisme*, Bruxelles 1877, 299—301.

ne-ar duce prea departe, ne vom mulţumì să arătăm spiritul general al modificărilor.

Prima şi cea maĭ mare reformă a codiceluĭ penal din 1864 a fost suprimarea pedepseĭ cu mórte, care se aflà atât în ambele codice penale (frances şi prusian), carĭ serviaŭ de model codiceluĭ nostru, cât şi în amêndouĕ codicele penale românescĭ, carĭ se desfiinţaŭ (Sturdza şi Ştirbey).

Ḑicem că suprimarea pedepseĭ cu mórte e cea maĭ mare reformă a codiceluĭ din 1864, putem afirmà cea maĭ mare greşélă, fiind-că ea a adus ca o urmare firéscă şi neapĕrată îndulcirea tuturor pedepselor din codicele penal. Într'adevĕr, dacă la infracţiunea No. 1 ca gravitate, omorul cu precugetare nu se dă pedépsa No. 1, adecă mórtea, ci No. 2 munca silnică pe viéţă, legiuitorul e silit ca la infracţiunea No. 2 să deà pedépsa No. 3, căcĭ el trebue să observe între pedepse gradaţiunea care există între infracţiunĭ. Spre a face o comparare dacă presupunem douĕ scărĭ regulate, ale căror spiţe sunt superpuse, vĕdit este că punênd spiţa No. 1 peste spiţa No. 2, tóte spiţele următóre se vor superpune şi vor corespunde la spiţe cu un numĕr maĭ jos.

Iată pentru ce afirmam că suprimarea pedepseĭ cu mórte erà cu mult maĭ gravă decât credeaŭ legiuitoriĭ noştri din 1864, carĭ îşĭ închipuiaŭ că pedépsa acésta ne maĭ aplicându-se, suprimarea eĭ nu presintă nicĭ un inconvenient şi chiar are meritul de a pune legea în acord cu obiceiurile. Eĭ nu şĭ-aŭ dat séma, vom arătà maĭ la urmă că nicĭ n'aŭ avut timpul să-şĭ deà séma, de rĕul pe care-l făceaŭ, decapitând pedépsa sub aspectul sĕŭ cel maĭ teribil pentru rĕŭ-făcĕtorĭ şi cel maĭ folositor pentru societate?

Nu vom discutà aicĭ legitimitatea pedepseĭ cu mórte; s'a scris atât de mult în acéstă privinţă, în cât cu greŭ se maĭ póte spune ce-và noŭ şi maĭ ales decisiv; cu atât maĭ puţin nu se póte discutà acéstă chestiune în mod serios pe cale incidentală. Credem însă interesant să ne întrebăm, dacă în ţéra nóstră erà bine să se suprime pedépsa cu mórte din legislaţiune?

În fapt nicĭ odată, cel puţin în ultimele timpurĭ, nu s'a abusat de ea; sub multe domniĭ, chiar în vécul XVIII, a fost desfiinţată de fapt, iar în vécul XIX cu mult înainte de a fi suprimată de lege, pedépsa cu mórte căḑuse în desuetudine. Însă tot-deauna pedépsa cu mórte a fost mănţinută în legislaţiune, şi după cum ne spune Thornton, când împrejurările fac trebuinciósă o pildă atât de îngrozitóre în vremĭ de recrudescenţă a criminalităţiĭ, s'a recurs la acéstă supremă măsură de terificarea criminalilor şi liniştirea ómenilor de trébă. Vom probà acésta cu istoria ţĕriĭ nóstre.

În vécul XVIII, Raicewich (póte Domenico Sestini) afirmă că «pedépsa cu mórte a fost ca şi desfiinţată de ultimiĭ Domnĭ». (1) Acelaşĭ lucru îl spune şi Thornton: «Cu tóte că pedépsa cu mórte nu a fost cu totul desfiinţată, ea este rar aplicată». (2)

În 1 Ianuarie 1786 Nicolae Mavrogheni observă că hoţiĭ sciind că nu sunt pedepsiţĭ cu mórtea, ci numaĭ cu ocna şi cu bătaia, nu se desvěţaŭ de hoţiĭ. De aceea Domnul poruncesce «să se pedepséscă şi hoţiĭ şi găzduitoriĭ cu ţépa şi să ridice ţepĭ la tóte rĕspântiile de cherestea grósă şi ţépĕnă». (3)

Resultatul acesteĭ asprimĭ ni-l arată Dionisie Eclesiarchul:

«Nu erà a vedé saŭ a auḑì gâlcevindu-se ómenĭ în sate saŭ a se ucide, şi nu se auḑià nume de hoţĭ unde-và şi călĕtoriaŭ ómenĭ şi neguţătorĭ orĭ-unde fără frică. (4)

Acelaşĭ lucru s'a petrecut în Moldova. Iată ce scrie Contele d'Hauterive vorbind de Alexandru Constantin Mavrocordat, care prin excesiva luĭ bunătate încurajase pe toţĭ bandiţiĭ Moldoveĭ: «Eĭ fură şi asasinéză cu cea maĭ mare neruşinare din lume; armaţĭ cu bâte şi sĕcurĭ, eĭ fac în Moldova meseria Arabilor cu o siguranţă care n'are exemplu în nicĭ o ţéră. Bunul Domn jurase să nu fie pedepsit nimenĭ cu mórtea». Şi contele termină printr'o frasă sublimă care ar trebuì să fie scrisă pe pétră din causa înţelepciuniĭ sale:

«Dieu garde le monde d'être gouverné par des princes aussi cruellement cléments!» (5)

Tot in Moldova cronicarul Drăghicĭ, vorbind de Scarlat Calimach Vodă, (1812—1819) ne spune că: «Erà bun şi cuminte, dar prea îndurător la făcĕtoriĭ de rele, în cât nicĭ odată nu s'a pedepsit cine-và cu mórtea în timpul Domnieĭ Sale, de aceea tâlhariĭ se îmmulţeaŭ într'un chip îngrozitor». (6)

Tâlhariĭ de care vorbesce Drăghicĭ trăesc bine până în timpul domnieĭ luĭ Michaiŭ Sturdza Vodă, care le dă o deosebită atenţiune în me-

(1) *Osservazioni intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli 1778, pag. 149—150 şi ed. francesă Lejeune, Paris, 1822, pag. 75.

(2) Th. Thornton, *État actuel de la Turquie*, Paris, 1812, t. II, pag. 488. Traduction de M. de S..... (Serre?)

(3) *Archiva Statuluĭ*, Bucurescĭ, Cond. XVII, f. 15.

(4) Papiŭ Ilarian, *Tesaur*, II, 168, confr. Urechiă, *Ist. Românilor*, III, pag. 36 şi 43.

(5) «Să feréscă Dumneḑeŭ lumea de a fi guvernată de Prinţĭ atât de crud milostivĭ!» C-te d'Hauterive, *Mémoire sur l'Etat ancien et actuel de la Moldavie* Bucurescĭ 1902, pag. 328.

(6) Drăghicĭ, *Istoria Moldoveĭ*, Iaşĭ, 1857, t. II pag. 106.

sagiile tronuluĭ din aniĭ 1835, 1836 şi 1837 şi iea măsurĭ pentru stîrpirea lor.

«Siguranţa comunicaţiunilor—ḑice Domnitorul în mesagiul din 1836—care este cea maĭ îmbărbătóre a comersuluĭ, se află întru tótă deplinătatea...... Presimţirile ce ne daŭ măsurile lucrătóre de maĭ nainte aŭ venit în a lor sfetire». (1) Siguranţa comerciuluĭ a fost întrégă. Este adevĕrat că în óreşĭ-care localitate s'aŭ întîmplat casurĭ de hoţiĭ, dar aceste aŭ fost rare şi fără urmărĭ primejdióse.....

«În curgerea anuluĭ 1835 s'aŭ prins 450 de tâlharĭ şi s'aŭ încheĭat (2) ḑece sentinţe de pedépsa capitală, iar în curgerea anuluĭ acestuia s'aŭ prins 286 făcĕtorĭ de rele de tot felul, din carĭ 35 s'aŭ slobodit, 5 s'aŭ pedepsit cu mórte şi 191 s'aŭ osândit la ocnă. Numĕrul acelor închişĭ la temniţă nu aŭ fost de multă vreme maĭ puţin de una sută, dar în curgerea acelor din urmă doĭ anĭ nu s'a urcat obicinuit peste şéseḑecĭ. Aceste isprăvĭ vederate dovedesc că organisaţiunea puteriĭ înarmate, întinderea privigheriĭ şi pripirea mijlócelor întrebuinţate pentru contenirea tâlharilor, aŭ ajutorat nu numaĭ a se statornicì încrederea obştéscă, dar şi întru a se împuţinà numĕrul faptelor rele, care acésta meritariseşte nu maĭ puţin o cu dinadinsă băgare de sémă». (3)

În anul 1836 Domnul ne spune că numĕrul vinovaţilor a scăḑut la 186 şi că ne maĭ fiind trebuinciósă asprimea, nicĭ-unul n'a fost osândit la mórte. Apoĭ adaugă cu satisfacţiune cuvintele următóre:

«Într'acest chip aplicaţiunea cea întocmaĭ a pravileĭ a putut împuţinà întîmplările îngreunătóre ale vinovaţilor.

«De multă vreme o asemenea ispravă n'a întregit dorinţele cârmuiriĭ, şi privind neştine că populaţia Moldoveĭ înfăţişază un total aprópe de un milion de lăcuitorĭ de tóte clasurile, şi că din numĕrul de 186 vinovaţĭ ca la una sută numaĭ se află pămînteni, ar venì la încredinţarea că analogia vinovaţilor în de-obşte este de unu la 10.000 de suflete. Acest adevĕr este un obiect vrednic de bucurie şi de nădejde. El doveḑesce că norodul moldovenesc îndestulându-şĭ trebuinţele sale cu a sa industrie nu e împins la mijlócele nelegiuite pentru a-şĭ sigurisi traiul, şi că bunele sale obiceiurĭ păşind de o potrivă cu acéstă fericită înavuţire, înfăţişază o pildă rară de moral public. (4)

(1) În textul frances al mesagiuluĭ se ḑice *realisare*.

(2) Idem *pronunţat*.

(3) *Cuvînt a prea Înalt. Domn Mih. Grig. Sturza Voevod* adresat generalniceĭ obişnuite Adunărĭ la deschiderea sesiuneĭ 1836. Eşiĭ, Tip Albineĭ.

(4) Idem pe anul 1837. Confr. pentru cifrele statistice şi Nic. Suţu, op. cit. p. 73.

Suntem dar în faţa a două sisteme: acela al véculuĭ XVIII şi al întâeĭ jumătăţĭ a véculuĭ XIX, care în legislaţiune ţineà sémă de tradiţiunĭ şi de împrejurările ţěriĭ, şi sistemul inaugurat în a doua jumătate a véculuĭ XIX, care se conduceà din principiĭ abstracte. În primul sistem interesul public erà suprema lege, partisaniĭ celuĭ de al doilea eraŭ de ceĭ carĭ ḑic: *périssent les colonies plutôt qu'un principe*, şi de aceea, sectarĭ de ideĭ rěŭ digerate, eĭ nu se temeaŭ să-şĭ lege mânile şi să lase societatea desarmată faţă cu rěŭ făcětoriĭ. Ceĭ dintâĭ se aseměnaŭ cu legiuitoriĭ Romeĭ carĭ se feriaŭ de modificărĭ repeḑĭ şi profunde în legislaţiune; ceĭ din urmă aŭ imitat legiuitorul frances, care şi-a făcut tot-deauna ilusiunea, că legile aŭ puterea uneĭ baghete magice. Sciinţa dă dreptate celor dintâĭ; politica este sciinţa relativuluĭ, pe când principiile sunt absolute şi imutabile. «La politique, ḑice un distins scriitor frances, est la science du relatif, elle consiste précisément à rechercher dans quelle mesure l'idéal que porte dans sa pensée quiconque aspire aux nobles desseins et aux hautes ambitions, dans quelle mesure, dis-je, cet idéal peut se combiner avec les possibilités présentes, avec la réalité des faits. Il faut le coup d'oeil du génie pour opérer cette union sans sacrifier l'idéal, ni méconnaître la réalité, pour réaliser cette conciliation si difficile, de laquelle cependant dépend la marche, le progrès, la prospérité des sociétés.» (1)

* * *

Şi acum din aceste generalităţĭ revenind la cestiunea pedepseĭ cu mórte în ţéra nóstră, între sistemul vechiŭ al ţěriĭ, care o mănţineà în legislaţiune amenințătóre ca sabia luĭ Damocle, însă nu o aplicà în fapt decât în casurile rare de recrudescenţă a criminalităţiĭ (2), şi între sistemul inaugurat în 1864 de a însciinţà pe ucigaşĭ, că eĭ pot să omóre ḑecimĭ de ómenĭ în cele maĭ crude chinurĭ şi fir de pěr din capul lor nu se va mişcà, mărturisim că sufragiul nostru e pentru vechiul sistem, care e maĭ moral şi apěră maĭ bine societatea de rěŭfăcětorĭ. Belgia, o ţéră cultă, cu care ne place atât de mult să ne com. parăm, imitéză şi ea vechiul sistem al ţěriĭ nóstre, mănţinênd pedépsa cu mórte în legislaţiune, fără să o aplice de aprópe 30 de anĭ, sistem pe care rěŭ am făcut că l'am părăsit în 1864.

(1) E. Ollivier, *Démocratie et liberté*, Paris 1860, p 5.
(2) Th. Thornton Em., *Etat actuel de la Turquie, auquel on a ajouté l'état géographique, civil et politique de la Moldavie et de la Valachie.* Trad. de l'anglais, Paris 1812, t. II p. 488.

În zadar se spune că pedépsa cu mórte e o barbarie. Când o legislaţiune dă drept soldatuluĭ să împusce fără judecată pe arestatul care voesce să fugă, chiar când e arestat preventiv, când permite să se împusce soldatul fricos, care fuge în faţa inimiculuĭ, ea nu are drept să interḑică pedépsa cu mórte a ucigaşilor osândiţĭ judecătoresce.

În zadar s'a spus de asemenĭ că pedépsa cu mórte e la noĭ inutilă fiind-că noĭ avem moravurĭ blânde (1); vom fi avut póte altă dată, dar acum nu le maĭ avem, probabil tocmaĭ din causa neînţelepteĭ nóstre legislaţiunĭ penale.

În ultimiĭ anĭ s'aŭ condamnat în mediŭ peste 200 ómenĭ anual pentru omor, asasinat şi pruncucidere, ceea-ce face 32.2 la 1.000.000 locuitorĭ, cifră ce e considerabilă, cum se póte vedé din compararea cu alte state pentru aceleaşĭ infracţiunĭ.

Anglia	4.8 . . .	la 1.000.000
Germania . .	8.5 . . .	»
Francia. . . .	13.0 . . .	»
Belgia	24.1 . . .	»
România . . .	32.2 . . .	»
Spania	41.7 . . .	»
Italia	64.5 . . .	»

Şi notăm că nu acésta e numĕrul real al omorurilor din România, căcĭ în anul 1895 (ultimul a căruĭ statistică penală s'a publicat) aŭ fost 296 persóne acusate pentru omor şi pruncucidere, iar 302 pentru loviturĭ şi rănirĭ carĭ aŭ pricinuit mórtea, aşà că pe fie-care an se sĕvîrşesc la noĭ 600 omorurĭ, ceea-ce revine că pe fie-care an, un om la 10.000 e victima omorîtorilor, afară de omorurile clasate din lipsă de probe!

Şi se maĭ vorbesce de moravurĭ blânde! Dar ce moravurĭ blânde sunt acelea carĭ fac pe fie-care an 600 de victime, luându-le viéţa adese-orĭ în cele maĭ cumplite chinurĭ?

Şi fiind-că se tot vorbesce de blândeţea poporuluĭ nostru, vom adăugà

---

(1) Acéstă idee o susţine V. Conta în *Théorie du fatalisme*, Bruxelles 1877, p. 302, deşì el de altmintrelea e pentru pedépsa cu mórte în alte ţĕrĭ şi chiar la noĭ în contra străinilor. «Se scie, ḑice dînsul, că moravurile Românilor sunt cu mulť maĭ dulcĭ decât ale celor-lalte naţiunĭ.» Înainte de Conta găsim acéstă idee în mesagiul din 1846 al principeluĭ Bibescu, care vorbind de desfiinţarea de fapt a pedepseĭ cu mórte ḑice: «Lauda cea maĭ mare despre acest resultat se cuvine celeĭ spre bine firescĭ aplecărĭ a poporuluĭ Român», în *Notions statistiques sur la Moldavie* de Principele Nic. Suţu, Iaşĭ 1849, p. 74 şi în tesa de doctorat a luĭ V. Boerescu, *Des délits et des peines*, Paris 1857, p. 322, în notă «un peuple dont les moeurs sont si douces.»

că nu numaĭ în privinţa omorurilor suntem printre ţĕrile cele maĭ nenorocite, dar şi în privinţa *tuturor crimelor în general*, deşì nicăirĭ ca la noĭ nu s'a făcut abus cu corecţionalisare, aşà în cât puţine crime aŭ maĭ rĕmas în codicele nostru penal. În adevĕr, pe când în Francia sunt 655 criminalĭ la 1.000.000 locuitorĭ, la noĭ avem 1.250, adecă aprópe îndoit.

Şi totuşĭ suntem un popor blând, care nu avem trebuinţă de pedépsa cu mórte, nicĭ de pedepse severe !

Şi e natural să ajungem la aceste resultate desastróse, fiind-că legea, după cum arătăm, şi judecătoriĭ, după cum vom probà maĭ târḑiŭ, se întrec în blândeţe în paguba bunelor obiceiurĭ şi a viitoruluĭ ţĕriĭ nóstre.

* * *

Dar legiuitoriĭ din 1864 nu s'aŭ mulţumit să decapiteze penalitatea, suprimând pedépsa cu mórte şi să îndulcéscă cele-lalte pedepse cu moderaţiune, atât cât cereà trebuinţa proporţionalităţiĭ; eĭ pare că-şĭ propuseseră de maĭ nainte să încerce ultima debilitare a pedepseĭ şi să hărăzéscă ţĕriĭ nóstre cel maĭ blând codice penal din Europa. (1)

În adevĕr, deşì codicele penal frances, graţie reformeĭ din 28 Aprilie 1832, care generalisase circumstanţele atenuante la tóte crimele şi delictele, devenise destul de blând şi permiteà corecţionalisarea judecătoréscă a o mulţime de crime, totuşĭ legiuitoriĭ noştrĭ din 1864, aŭ găsit de cuviinţă să corecţionaliseze pe cale legislativă 30 de crime, prefăcênd ast-fel 30 de fapte carĭ la Francesĭ eraŭ socotite drept crime, în simple delicte corecţionale.

Dar acésta nu li s'a părut în de ajuns, ci odată cu corecţionalisarea a 30 de crime, aŭ coborît maximul închisoriĭ corecţionale de la 5 anĭ, cum erà în codicele penal frances, la 2 anĭ. Ast-fel fapte grave, carĭ la Francesĭ se pedepsiaŭ cu 5 până la 10 anĭ de reclusiune, la noĭ deveniaŭ simple delicte, carĭ nu puteaŭ fi pedepsite decât cu cel mult 2 anĭ de închisóre corecţională.

Tot în sensul îndulciriĭ pedepselor legiuitoriĭ noştri aŭ dispus, că complicele se pedepsesce cu o pedépsă de un grad inferior ca autorul principal (art. 48 Cod. pen.), pe când la Francesĭ el se pedepsesce ca şi autorul principal (art. 59 Cod. pen. fr); de asemenĭ tentativa de

(1) Exagerăm. E un codice penal care ne întrece; e codicele penal al Statuluĭ Panama din Columbia, în care omorul se pedepsesce chiar când e cu precugetare cu 6—10 anĭ de reclusiune, iar omorul simplu cu 4—6 anĭ de reclusiune!

crimă şi crima neisbutită se pedepsesc în Francia ca şi crima însăşĭ (art. 2 C. pen fr.), pe când la noĭ se dă o pedépsă de un grad inferior (art. 38 cod. pen).

Maĭ mare aberaţiune legislativă nicĭ nu se póte concepe. Nicĭ chiar vrăjmaşiĭ ceĭ maĭ aprigĭ aĭ ţĕriĭ nóstre nu ar fi fost în stare să înzestreze România cu un codice penal maĭ detestabil decât aceştĭ ómenĭ, animaţĭ de altmintrelea de bune simţimente. De ast-fel de legĭ Montesquieu în stilul sĕŭ lapidar a scris: *il est des lois qui font des crimes.*

Acest nenorocit codice care a contribuit fórte mult la stricarea moravurilor nóstre şi care, din causa blândeţiĭ sale, a făcut póte maĭ multe victime decât un răsboiŭ, a fost lucrat cu o grabă care puteà face să se presimtă imperfecţiunea sa. Însuşĭ V. Boerescu, raportorul codiceluĭ, spuneà că pentru ca comisiunea Camereĭ însărcinată cu elaborarea proectuluĭ, să fi ţinut sémă de progresele ce a făcut sciinţa penală, «ar fi trebuit un timp de anĭ, *iar nu de două până la treĭ lunĭ,* precum a fost timpul ce am avut.» (1)

Comisiunea Camereĭ erà compusă fără îndoélă de persóne distinse: G. Costaforu, C. Brăiloiŭ, A. Panu, I. Cantacuzino, Ant. Arion, şi D. Korné; dar ce însemnéză numele, dacă persóna nu lucréză? Tocmaĭ fiind-că eraŭ fórte importante aceste persóne şi fiind-că pe atuncĭ eraŭ o mulţime de chestiunĭ marĭ la ordinea ḑileĭ, ele nu puteaŭ într'un timp atât de scurt să producă o lucrare bine cugetată şi folositóre ţĕriĭ.

În cât despre Camera legiuitóre, ea însăşĭ erà fórte grăbită; G. Apostoleanu a propus să se discute măcar principiile, însă propunerea sa a fost respinsă şi codicele penal s'a votat în bloc în şedinţa din 11 Martie 1863, cu 60 bile albe, 6 negre şi 6 abţinerĭ. (2)

Iată cum se lucrà codicele care are cea maĭ mare influinţă asupra moralităţiĭ publice, şi de aceea nu e de mirat îmmulţirea spăimântătóre a criminalităţiĭ nóstre şi pervertirea caracterelor!

Şi dacă cel puţin acest codice ar fi rĕmas neschimbat; dar nu!

În 1874, s'aŭ maĭ corecţionalisat încă 12 crime, în 28 Maiŭ 1893 alte 3, în 4 Maiŭ 1895 încă 2. Încetul cu încetul crimele dispar din codicele penal şi dacă vom merge şi în secolul present pe povîrnişul pe care am mers în cel trecut, de sigur că la sfîrşitul acestuĭ secol asasinatul va ajunge un delict pedepsit cu 3 până la 5 anĭ de închisóre corecţională. Efectele măsuriĭ vor fi póte desastróse, însă noĭ vom avé gloria de a fi, în ceea-ce privesce îndulcirea pedepselor, în fruntea

(1) *Buciumul* 1864, an. II, No. 214, p. 863.
(2) *Românul,* de la 14 Martie 1863, Buletinul parlamentar.

naţiunilor Europeĭ, glorie pentru care muncim de 40 de anĭ, şi care ne-a costat atâtea sacrificiĭ!

Magistratura.

O altă causă tot atât de puternică de înmulţirea criminalităţiĭ în ţéra nóstră e indulgenţa nemăsurată a autorităţilor nóstre represive.

Cum vom probâ însă acéstă indulgenţă?

D-l Enrico Ferri ne spune, că elementele din care resultă o maĭ mare saŭ maĭ mică severitate în represiunea judiciară sunt două:

1) Numĕrul indivizilor achitaţĭ faţă cu ceĭ condamnaţĭ;

2) Diversa proporţiune a pedepselor maĭ grave faţă cu totalul indivizilor condamnaţĭ. (1)

Pe basa acesteĭ ideĭ, care ni se pare întemeiată, am făcut în studiul nostru din 1896, comparaţiune între Francia şi România, ţinênd séma de statistica penală a celor douĕ ţĕrĭ; vom reproduce numaĭ conclusiunea.

«În resumat din cele spuse până aicĭ se vede.

1). «Că juraţiĭ francesĭ achită 20% şi din ceĭ condamnaţĭ numai 49% sunt pedepsiţĭ corecţional, pe când juraţiĭ românĭ achită 50% şi din ceĭ condamnaţĭ 62% sunt pedepsiţĭ corecţional.

2). «Tribunalele corecţionale francese achită 6% şi condamnă numaĭ 36% la amendă, pe când cele românescĭ achită 52% (!) şi 55% din ceĭ comandanţĭ scapă cu o simplă amendă.

3). «Judecătoriile de pace francese achită abiâ 3.5% şi condamnă 92% la amendă, pe când cele românescĭ achită 46%, iar din ceĭ condamnaţĭ 74% sunt pedepsiţĭ cu amendă». (2)

Şi cu tóte acestea în Francia lumea se plânge de indulgenţa judecătorilor. După cum ne spune d-l P. Vidal: «Nos législateurs se sont émus des abus et de cette faiblesse commune à toutes les juridictions repressives . (3)

«De douĕ orĭ în diferite timpurĭ (1860 şi 1882) Miniştriĭ de justiţie nu s'aŭ sfiit în raporturile lor către capul Statuluĭ, asupra justiţieĭ penale, să critice indulgenţa excesivă a magistraţilor». (4) Ortolan, unul

---

(1) *Sociologia criminale*, Torino 1892, p. 279—280.—

(2) I. Tanoviceanu, *Crescerea crimin.*, p. 76.

Dacă în România proporţiunea condamnaţilor la amendă la judecătoriile de pace e maĭ mică decât în Francia causa nu e severitatea judecătorilor noştri ci fiind-că la noĭ se judecă şi ore-carĭ delicte fórte frecuente (bătăile şi injuriile).

(3) G. Vidal, *Principes fundamentaux de la pénalité*, Paris, 1890, p. 417.

(4) *Rapport sur la justice en France*, 1860, pag. XVII şi 18; idem p. LXXXIX.

din rariĭ penaliştĭ clasicĭ francesĭ, carĭ ţin sémă de datele statisticeĭ în studiile penale, împărtăşesce aceeaşĭ părere despre instanţele represive francese. (1)

Dacă în Francia s'a emoţionat parlamentul şi Miniştriĭ de justiţie aŭ fost siliţĭ să critice magistratura pentru indulgenţa eĭ, ce ar trebuì să fie la noĭ, unde indulgenţa e atât de mare în cât aprópe echivaléză cu nepedepsirea?

Şi să nu se crédă că am ales Francia ca termen de comparaţiune în mod tendenţios, motivul alegeriĭ nóstre este că tótă lumea recunósce că statistica penală francesă e cea maĭ bine făcută din tóte statisticile penale din Europa. Opera publicată în anul 1882, sub auspiciile guvernuluĭ frances şi intitulată: «La justice en France», de care ne-am servit în lucrarea nóstră, este socotită de ómenĭ de sciinţă ca un model în genul sĕŭ; alegerea n'am făcut o noĭ, ci ni s'a impus îndată ce am voit să facem o lucrare consciinţiósă.

* * *

De la 1886 — 1898 lucrurile nu saŭ schimbat în ceea-ce privesce deplorabila indulgenţă a autorităţilor nóstre judecătorescĭ, şi de aceea şi criminalitatea şi-a urmat mersul sĕŭ ascendent.

În Francia numĕrul achitărilor între aniĭ 1826 şi 1880 a scădut la juraţĭ de la 39°/₀ la 20°/₀, la tribunalele corecţionale de la 15°/₀ la 6°/₀, iar la judecătoriile de pace de la 17°/₀ la 3.5°/₀, aşà că la tóte instanţele achitările s'aŭ redus considerabil. Şi tot acelaşĭ lucru se observă în ceea ce privesce proporţiunea condamnărilor maĭ grele, carĭ devin din ce în ce maĭ numeróse.

Din contra, în România nu e nicĭ un progres real în acéstă privinţă, cum se póte vedé din tabelele statistice comparative.

În adevĕr la juraţĭ deşi s'a făcut o mulţime de corecţionalisărĭ, luându-se din competinţa lor o mulţime de crime pentru carĭ juraţiĭ socotind pedépsa prea grea, preferaŭ să achite, totuşĭ media condamnărilor în primiĭ 5 anĭ (1869—1874) este de 53.6°/₀, iar în aniĭ (1894—1898) de 47.8°/₀. Cu alte cuvinte în timp de 30 de anĭ condamnările aŭ scădut cu 6°/₀, în loc să crescă după cum aŭ crescut în Francia. Ce e drept, că în acelaşĭ timp numĕrul condamnărilor la pedepse corecţionale la juraţĭ a scădut dela 56.1°/₀ la 54.1°/₀, dar acest fapt nu e o probă că juraţiĭ aŭ devenit maĭ severĭ, ci se explică prin aceea, că crimele maĭ micĭ transformându-se necontenit de legiuitor în delicte,

(1) Ortolan, *Elements de droit pénal*, Paris 1886, V-ème, ed., p. 599.

s'a împuţinat numĕrul acelor crime, pe carĭ juraţiĭ le pedepsiaŭ cu pedepse corecţionale.

În cât despre tribunalele corecţionale, dacă comparăm primul quinqueniŭ (1869—1874) cu ultimul (1894 - 1898), ele par a fi devenit maĭ severe, căcĭ vedem că condamnaţiunile s'aŭ urcat de la $51._{9}$% la 60_{6}%, însă dacă numĕrul condamnaţiunilor faţă cu achitările a crescut, în schimb numĕrul condamnaţiunilor la simpla amendă relativ cu condamnaţiunile la închisóre, a crescut în aceeaşĭ proporţiune, ele s'aŭ urcat de la 53,% la 62 %.

Aceste fapte deşì se par contradictoriĭ, aŭ o explicaţiune fórte simplă.

Într'adevĕr, în anul 1894, a fost o crescere extra-ordinară, maĭ mult decât îndoită, a afacerilor penale judecate de tribunalele corecţionale (de la 30.835 ele s'aŭ suit la 64.873), care s'a mănţinut în aniĭ următorĭ, în faţa acesteĭ grele încărcărĭ de muncă judecătoriĭ, neputêndu-se deprinde de odată cu munca îndoită, aŭ dat maĭ puţină atenţiune afacerilor şi s'aŭ condus maĭ mult după conclusiunile ministeriuluĭ public, care e presupus că cunósce afacerea maĭ bine şi este în acelaşĭ timp desinteresat.

Cu alte cuvinte, magistraţiĭ carĭ judecă fiind de odată împovăraţĭ cu un numĕr de afacerĭ dublu şi neputêndu-se deprinde imediat cu o muncă îndoită, aŭ admis maĭ cu înlesnire conclusiunile colegului lor acusator, cu atât maĭ mult că în afacerile corecţionale maĭ neînsemnate de multe orĭ lipsesce advocatul, care prin apĕrarea sa contrabalanţéză acusarea ministeriuluĭ public. Cu chipul acesta neapĕrat că s'a îmmulţit numĕrul condamnaţiunilor.

Aceeaşì causă explică şi suirea numĕruluĭ condamnaţilor la amendă în loc de închisóre, de tribunalele corecţionale, deşì ar fi trebuit cu transformările din crime în delicte din 28 Maiŭ 1893 şi 4 Maiŭ 1895, să deà un resultat contrariŭ, căcĭ cu acéstă corecţionalisare se înmulţià numĕrul faptelor, pe carĭ judecătoriĭ nu le puteaŭ pedepsì cu simpla amendă. Faptul se explică în modul următor: Judecătoriĭ conducêndu-se de multe orĭ maĭ mult de conclusiunile ministeriuluĭ public decât de convingerea lor personală, pe de o parte condamnaŭ de temere să nu scape culpabiliĭ, dar pe de altă parte, neavênd decât o convingere relativă şi temênd-se de greşélă, aplicaŭ pedepse micĭ, carĭ de multe orĭ, după cum s'a observat de penaliştĭ, exprimă starea de îndoélă a judecătoruluĭ asupra culpabilităţiĭ.

Proba că acésta e adevĕrul şi că judecătoriĭ corecţionalĭ n'aŭ devenit maĭ aspri, ci din contră maĭ indulgenţĭ, e că dacă în loc de a

face comparaţiune cu ultimul quinqueniŭ, o facem cu penultimul, în care crescerea criminalităţiĭ a fost normală, găsim că proporţiunea condamnaţilor faţă cu achitaţiĭ a scădut de la 51.9% în perioda 1869—1874, la 43.7% în perioda 1889—1894, ceea-ce dovedesce o însemnată tendinţă spre indulgenţă.

Crescerea anuală a condamnaţiunilor de la 43.6% în 1893, la 61.6% în 1894, saŭ crescerea de la 43.7% în aniĭ 1889—1894, la 60.6% în aniĭ 1894—1898, nu póte proveni dar din crescerea severităţiĭ la judecătoriĭ corecţionalĭ, al căror personal se schimbă fórte puţin, căcĭ acéstă crescere nu póte varià de odată, de la un an la altul, cu 17 saŭ 18%; severitatea depinde de ideĭ, de principiĭ, şi ele nu se pot schimbà de odată atât de mult la toţĭ judecătoriĭ corecţionalĭ din ţéră. Şi proba acesteĭ afirmaţiunĭ a nóstre ne-o dă statistica penală a tribunalelor corecţionale francese, la care proporţiunea condamnaţilor faţă cu preveniţiĭ a crescut treptat, absolut fără nicĭ o excepţiune şi nicĭ o săritură bruscă de la 1826—1830 până la quinqueniul 1876—1880. Iată cifrele pe fie-care periodă de cincĭ anĭ, începênd de la 1826—1830: 85, 86.5, 87, 88, 89, 90.5, 91, 91.5, 92, 93, 94.

Aşà dar dacă voim să ne facem o idee de asprimea judecătorilor noştri corecţionalĭ faţă cu ceĭ de acum 30 de anĭ, nu trebue să luăm perioda 1894—1898, căcĭ ea e anormală, şi o probéză acésta toţĭ aniĭ anteriorĭ, precum şi explicaţiunile nóstre, ci trebue să luăm perioda quinquenală precedentă 1889—1894, perioda normală şi care n'a fost influenţată de cause externe.

În resumat dar, şi la tribunalele corecţionale, ca şi la juraţĭ, se observă o slăbiciune a represiuniĭ; ba chiar la tribunalele corecţionale slăbiciunea e şi maĭ mare, căcĭ pe când la juraţĭ achitările aŭ crescut cu 6%, la tribunalele corecţionale ele aŭ crescut cu 17%, ceea-ce este considerabil.

În fine, spre a terminà acéstă comparare, vom spune că la judecătoriile de pace condamnările aŭ scădut de la 80.6% în aniĭ 1869—1874, la 57.3% în aniĭ 1894—1898; iar condamnările la amendă, deşi s'aŭ dat o mulţime de delicte în competinţa judecătorilor de pace, cresc necontenit de un sfert de secol; în ultimul an ele aŭ ajuns la 85.2%, deşi în 1880 ele eraŭ numaĭ de 63.4%.

În resumat autorităţile represive francese devin din ce în ce maĭ indulgente, în Francia achitările la juraţĭ aŭ scădut cu 19%, la noĭ ele s'aŭ urcat cu 6,% acolo achitările, la tribunalele corecţionale, aŭ scădut cu 9%, la noĭ s'aŭ urcat cu 17%, în fine la Francesĭ achitările la judecătoriile de pace aŭ scădut cu 13.5%, iar la noĭ aŭ crescut cu 23.8%!

Se póte o maĭ neînţeléptă direcţiune şi o maĭ completă sacrificare a intereselor sociale din partea acelora tocmaĭ, carĭ sunt menițĭ să le apere?

Şi maĭ este de mirare că criminalitatea nóstră cresce atât de repede, şi chiar une-orĭ se îndoesce de la un an la altul?

* * *

Scim că mulţĭ magistraţĭ caută să se scuze, aruncând vina pe poliţie, parchet şi instrucţiune, ḑicênd că aceste autorităţĭ nu-şĭ fac în destul datoria; se spune că parchetul acuză cu uşurinţă, că nu studiéză în destul afacerile spre a susţiné cu succes acusarea şi că judecătoriĭ de instrucţiune nu aŭ destulă experienţă, spre a face o bună instrucţiune. În studiul nostru din 1896 atingênd acéstă chestiune şi punênd în faţă şi plângerile necontenite ale parchetuluĭ şi ale instrucţiuniĭ de achitările nesocotite şi pedepsele derisoriĭ, date de autorităţile nóstre judecătoresci, nu voiam să ne pronunţăm între aceste acusaţiunĭ contradictoriĭ şi ḑiceam aceste cuvinte:

«Nu este acì locul de a judecà acéstă cértă de familie între magistraţĭ, noĭ ne-am propus numaĭ să probăm, că magistratura nóstră de profesiune nu este la înălţimea misiuniĭ sale, şi de sigur că acéstă ideie trebue să şi-o facă cine-và, când vede că peste 50% dintre persónele tîrîte înaintea tribunalelor corecţionale şi înaintea curţilor cu juraţĭ sunt achitate. O dilemă se impune şi orĭ care ar fi soluţiunea sa, ea nu face onóre magistraturiĭ nóstre. În adevĕr, saŭ ceĭ 50% achitaţĭ sunt ómenĭ cinstiţĭ şi atuncĭ reŭ fac parchetul şi instrucţiunea, că lovesc în reputaţiunea, liniştea şi libertatea lor, saŭ eĭ sunt vinovaţĭ şi în acest cas ce garanţie presintă societăţiĭ magistratura nóstră, care dă drumul la atât de mulţĭ infractorĭ?

«De sigur *errare humanum est*, dar a greşì de 50 de orĭ la sută în materie penală e prea mult, maĭ mult decât este permis unuĭ magistrat! Căcĭ incontestabil, orĭ-ce achitare e o greşală saŭ a parchetuluĭ saŭ a judecătorilor, trebue ca cine-và să se fi înşelat.» (1)

Acestea le ḑiceam în 1896, acum însă dupe ce posedăm încă 12 anĭ de statistică penală, ne putem pronunţà în cunoscinţă de causă şi putem afirmà, că vina în mare parte este nu a parchetelor şi a judecătorilor de instrucţiune, ci a autorităţilor de judecată.

În adevĕr fără să pretindem că avem judecătorĭ de instrucţiune pe care ni-ĭ invidiéză Europa întrégă, cum vor să ne facă să credem ḑi-

(1) I. Tanoviceanu, *Crescerea criminalităţiĭ*, Iaşĭ 1896, p. 76 — 77. Sunt ce e drept şi procese penale introduse prin dreptul de citaţiune directă, dar ele sunt în mică minoritate.

arele nóstre, fără să susţinem că parchetul şi poliţia nóstră aŭ ajuns la nivelul celor din străinătate, totuşĭ e incontestabil că tóte aceste instituţiunĭ s'aŭ perfecţionat în timp de 30 de anĭ; cum se face însă că departe de a scădé numĕrul achitaţilor la tribunalele corecţionale şi la juraţĭ, el a crescut şi cresce necontenit? Nu e dar vina poliţieĭ, parchetuluĭ şi instrucţiuniĭ, fiind-că vedem că acum 30 de anĭ cu parchet poliţie şi instrucţiune relativ inferióre, se obţineaŭ proporţional maĭ multe şi maĭ grele condamnaţiunĭ.

Adevĕraţiĭ culpabilĭ sunt judecătoriĭ propriŭ ḑişĭ şi juraţiĭ, carĭ cu o uşurinţă de necreḑut achită saŭ daŭ nisce pedepse derisoriĭ, aplicând circumstanţele atenuante în tot-deauna şi maximul nicĭ odată, fiind-că codicele penal li se pare prea sever. (1) Nicăirĭ în Europa judecătoriĭ noştri penalĭ nu pot găsì în acésta privinţa emulĭ carĭ să lupte cu eĭ în indulgenţă, şi e o adevĕrată norocire pentru noĭ, că hoţiĭ, escrociĭ şi bandiţiĭ Europeĭ nu cunosc limba şi legislaţiunea nóstră penală, căcĭ altmintrelea România ar devenì cuibul criminalităţiĭ internaţionale, ţéra binecuvîntată a elementelor antisociale.

Judecătoriĭ noştri n'aŭ decât un concurent în acéstă luptă inconscientă în contra intereselor celor maĭ scumpe ale ţĕriĭ, acest concurent este, după cum am arătat, legiuitorul român. Între legiuitoriĭ şi judecătoriĭ noştrĭ cine are trista întâietate a pricinuiriĭ cresceriĭ criminalităţiĭ? Lucrul e greŭ de spus cu siguranţă, şi de aceea-l lăsăm la apreciarea altora.

* * *

Dar maĭ e ce-và.

Partea civilă e de mare importanţă în proces, căcĭ ea ajută pe Ministeriul public cu cunoscinţele sale asupra faptelor şi, dacă are un advocat, chiar asupra punctelor de drept. Cu cât numĕrul infracţiunilor se înmulţesce, cu atât acusaţiunea Ministeruluĭ public, silit să se ocupe în aceeaşĭ ḑi de maĭ multe afacerĭ, devine maĭ slabă, în detrimentul represiuniĭ penale. De aceea partea civilă în interesul despăgubiriĭ sale şi alte-orĭ în dorinţa fórte legitimă, după noĭ, ca rĕŭ-făcătorul să nu scape de pedépsă, face une-orĭ adevĕrate sacrificiĭ, de care profită procurorul şi justiţia penală. Însă, din nenorocire situaţiunea părţiĭ

(1) Nu tăgăduim că şi parchetul se arată de multe orĭ demnul emul al magistraturiĭ în acéstă privinţă. Noĭ înşine am asistat la o şedinţă a unuĭ tribunal din judeţ, în care procurorul a cerut de maĭ multe orĭ achitarea şi chiar s'a acusat de două orĭ pe el însuşĭ că a făcut *prostie* (termenul sĕŭ), dând în judecată pe inculpat. Prostie; fie! cestiunea e însă dacă o făcuse «par la plume ou par la parole», în cabinetul sĕŭ, orĭ la şedinţa tribunaluluĭ!

civile înaintea tribunalelor represive e atât de grea, în cât de multe orĭ victima uneĭ infracţiunĭ se feresce de a se constituì parte civilă.

Căcĭ iată ce se întîmplă.

La înfăţişarea întâĭ se propun martoriĭ părţiĭ civile saŭ aĭ Ministeriuluĭ public, la a doua nu se póte judecà procesul fiind-că din martorĭ lipsesce unul saŭ doĭ, la a treia înfăţişare lipsesce înculpatul şi se condamnă în lipsă, la a 4-a după oposiţiunea inculpatuluĭ se invócă martorĭ de dînsul, la a 5-a procesul se amână fiind-că lipsesce unul saŭ maĭ mulţĭ din martoriĭ apĕrăriĭ, la a 6-a şedinţă procesul se judecă dacă nu se maĭ găsesce vre-un motiv extra-ordinar de amânare pe lângă cele ordinare, carĭ se ivesc aprópe în tóte procesele penale.

Şi acésta e numaĭ la prima instanţă; vine apoĭ Curtea de apel şi Curtea de Casaţiune!

Apoĭ închipuiţi-vĕ un om, care are ocupaţiunĭ, silit să se ducă de 5 saŭ 6 orĭ numaĭ la tribunal pentru ca să obţină o condamnaţiune, adese-orĭ ilusorie, în contra unuĭ insolvabil!

Şi dacă nu vine, auḑĭ pe procuror, cum am auḑit noĭ înşi-ne ḑicênd, că de óre-ce partea civilă nu vine să-şĭ susţină plângerea, e dovadă că ea este neîntemeiată, şi în consecinţă trebue respinsă. Şi acésta din causă că adese-orĭ parchetul îşĭ pune tótă nădejdea în ajutorul părţiĭ civile, şi când ea lipsesce nefiind destul de preparat ca să susţină acusarea, se supĕră şi-şĭ varsă tot necazul asupra părţiĭ civile.

Iar dacă partea civilă persistă să ieà parte la proces cu orĭ-ce sacrificiĭ de timp şi de cheltuelĭ, atuncĭ adese-orĭ are să se lupte cu alt ne-ajuns şi maĭ mare: injuriile cu care-l încarcă inculpatul dacă e asistat de un advocat puternic şi rĕŭ crescut cum din nenorocire sunt destuĭ în baroul nostru. Fie-care baroŭ are unul saŭ maĭ mulţĭ din aceştĭ condotierĭ în de obşte cunoscuţĭ şi fórte căutaţĭ; eĭ sunt spaima părţiĭ civile şi în general a orĭ-căruĭ adversar de proces, nu prin sciinţă, de ordinar sunt fórte ignoranţĭ, ci prin talentul lor de a injurià. Odată un ast-fel de advocat înaintea tribunaluluĭ, rolurile se schimbă, inculpatul devine acusator, iar partea civilă un inculpat, care une-orĭ este lovit *mirabile dictu,* chiar în familia sa. Noĭ înşi-ne am vĕḑut înaintea unuĭ tribunal de judeţ un atare magistru de *chantage*, practicând hîdósa luĭ meserie.

Acest neajuns al instituţiunilor penale a fost simţit chiar în Francia, unde advocaţiĭ sunt în general maĭ bine crescuţĭ ca aĭ noştri, unde consiliile de disciplină sunt cu mult maĭ riguróse şi unde magistratura scie să ţină pe fie-care la locul sĕŭ.

Iată ce scrie d-l Eug. Mouton în acéstă privinţă.

«Un vice de nos institutions criminelles, c'est la liberté des plaidoiries. Sous prétexte du droit sacré de la défense, on laisse insulter les victimes, les témoins et jusqu'aux magistrats sur leur siège.» (1)

Aşà în cât partea civilă spre a evità cheltuelile, perderea de timp şi maĭ cu sémă injuriile şi batjocurile unor advocaţĭ fără scrupule, preferă să renunţe la despăgubire şi să vadă pe inculpat nepedepsit, fapt care se întîmplă fórte adese-orĭ când parchetul e lipsit de ajutorul părţiĭ civile.

* * *

Iată lucrurĭ cu mult maĭ importante decât legea Bérenger, suprimarea resumatuluĭ preşedinteluĭ Curţiĭ cu juraţĭ, saŭ instrucţiunea contradictorie; în orĭ-ce cas înlăturarea acestor neajunsurĭ ar fi de netăgăduit cu mult maĭ folositóre ţěriĭ nóstre decât adoptarea unor legĭ străine, asupra cărora nicĭ sciinţa, nicĭ practica n'a ḑis ultimul cuvînt.

Cugetat-aŭ însă Miniştriĭ saŭ ceĭ-alţĭ legiuitorĭ asupra acestor cestiunĭ de cea maĭ înaltă importanţă pentru ţéră? În trecut nu, ne temem că nicĭ în viitor, cel puţin într'un viitor apropiat, nu vor cugetà. Pentru a cugetà la tămăduirea unuĭ rěŭ, trebue maĭ întâiŭ să-l cunoscĭ. Care e însă Ministrul de Justiţie, care s'a interesat vre-odată de mersul criminalităţiĭ în ţéra nóstră? Statistica judiciară a fost atât de nesocotită încât în ultimile timpurĭ s'a desfiinţat biuroul statistic de pe lângă ministeriul justiţieĭ şi aḑĭ în 1902, abià avem publicată statistica judiciară pe anul 1895!

Şi totuşĭ e maĭ bine de o jumătate de véc de când Principele Nicolae Suţu, fost Ministru al Moldoveĭ, scrià aceste înţelepte cuvinte:

«Statistica trebue să facă cunoscută starea morală a diferitelor părţĭ ale poporaţiuniĭ, să iniţieze ţéra despre chipul cu care justiţia e administrată, să lumineze administraţiunea asupra viţiilor legislaţiuniĭ şi ale obiceiurilor şi să-ĭ deà singurul mijloc de a pune legile în armonie cu moravurile şi trebuinţele ţěriĭ. *Pentru un guvern luminat statistica este de cea maĭ mare importanţă.* (2)

De sigur, că e o mândrie pentru noĭ că acum 50 de anĭ aveam un ministru atât de cult, nu e însă óre trist că în ḑilele nóstre se găsesc Miniştriĭ şi ómenĭ de Stat, carĭ nu vor să consulte şi să ţină séma de datele statisticeĭ, acéstă făclie a administraţiuniĭ, cu tot bunul exemplu pe care l-aŭ dat chiar în ḑilele nóstre doĭ Primĭ-Miniştri, unul distins practician, acum încetat din viéţă, iar altul bărbat erudit care

(1) Eug. Mouton, *Le devoir de punir*, Paris 1887, pag. 24.
(2) N. Soutzo, *Statistique de la Moldavie*, Iassy 1849, pag. 75.

trăesce încă? În Francia, unde statistica criminalităţiĭ preocupă nu numaĭ pe Ministrul de Justiţie, ci şi pe capul Statuluĭ, cunóscem raporturĭ adresate Împĕratuluĭ Napoleon III, şi altele la diferiţĭ Preşedinţĭ aĭ Republiceĭ. Datoria capilor administraţiuniĭ ar fi să ţină ochiĭ aţintiţĭ asupra statisticeĭ, precum ţine mecanicul asupra gradometruluĭ, şi de ar face ast-fel, multe rele s'ar înlătură, căcĭ dacă cine-và cunósce bóla, de multe orĭ póte să-ĭ găséscă lécul.

Din nenorocire însă la noĭ lucrurile se petrec cu totul alt-fel. Incuria administraţiuniĭ completéză de minune nepriceperea de a face legĭ a parlamentelor şi blândeţea nesocotită a magistraturiĭ. E un *trio* nenorocit, de sigur involuntar, însă perfect armonic, între puterea legiuitóre, judecătoréscă şi executivă spre ruina morală a ţĕriĭ.

Şi totuşĭ, ce bună ţéră am avut! Părinţiĭ noştri ne lăsaseră un mic capital material, siliţĭ fiind să sature lăcomia nesfîrşită a Turcilor şi a Seizilor lor, dar un fórte mare capital moral în poporul de jos, care rĕmăsese bun, după cum recunosc toţĭ scriitoriĭ străinĭ, carĭ l-aŭ cunoscut chiar în timpurile decăderiĭ nóstre naţionale. Şi noĭ ce am făcut?

Pe tărîmul economic am risipit nebunesce economia strămoşilor noştri, iar pe tărîmul moral, ceea-ce n'aŭ făcut Fanarioţiĭ, barbariĭ, făcut-am noĭ, Barberiniĭ; sărăcit-am poporul de cea maĭ de căpetenie a sa avere, de bogăţia morală, săpat-am temelia cea maĭ puternică a naţionalităţiĭ nóstre.

Deşì: «Chaque pays n'a que le gouvernement qu'il mérite», vom ḑice şi noĭ relativ la ţéra nóstră, ce s'a ḑis despre Francia: «La Roumanie vaut mieux que son gouvernement». Ţéra nóstră ar fi meritat de sigur o sórte maĭ bună decât aceea, pe care i-aŭ făcut-o diferitele guverne, carĭ s'aŭ succedat şi carĭ atât de mult aŭ contribuit la decăderea sa morală.

Acéstă decădere am vĕḑut-o până aicĭ, se va vedé şi maĭ bine din a doua parte a presentuluĭ studiŭ.

PARTEA II

Imoralitate nedelictósă.

Ca să putem cunósce mersul moral al ţĕriĭ nóstre, ne-am ocupat în prima parte a acestuĭ studiŭ de imoralitatea delictósă, singura care până astăḑĭ póte să fie pusă în cifrele statisticeĭ.

Dar afară de acéstă imoralitate maĭ este, după cum am spus, o altă

care scapă de loviturile legiĭ penale, şi prin urmare nu póte fi înregistrată şi exprimată numericesce. Acésta e imoralitatea nedelictósă saŭ imoralitatea propriŭ ḑisă, prin oposiţiune cu acea delictósă, numită în general criminalitate. După cum ḑice d-l Eug. Mouton: «Rĕul se compune din două părţĭ, acela pe care legea penală îl pedepsesce şi acela, pe care-l lasă la aprecierea consciinţelor». (1)

Să dăm câte-và exemple:

Un fiŭ avut lasă pe părinţiĭ luĭ să trăiéscă în miserie, saŭ aştéptă ca eĭ să-ĭ facă proces de alimente, pentru a le da necesarul vieţiĭ.

Un om căruia i s'a făcut un serviciŭ, un bine, rĕspunde prin calomniĭ, saŭ prin rele la bine-facere, saŭ la serviciul primit.

Un tînĕr seduce o fată sĕrmană şi puţin îngrijită, făgăduindu-ĭ că o va luà în căsătorie şi în urmă îşĭ calcă cuvîntul dat şi o părăsesce.

Un om vede pe altul într'o primejdie şi aprópe să móră, el îl póte scăpà fără nicĭ un pericol, se mulţumesce însă a-l privì ca pe un spectator indiferent, ba póte chiar rîde de svârcolirile luĭ.

Un pretins prieten, saŭ un cunoscut vine să ne céră o sumă de banĭ, de care are trebuinţă; i se dă une-orĭ chiar fără dobîndă şi în urmă, deşi ar puteà să o restitue, nu o maĭ restitue nicĭ-odată, cel puţin de bunăvoe.

Iată casurĭ de imoralitate nedelictósă saŭ nepedepsită de legea penală; ele sunt fórte numeróse, póte chiar maĭ numeróse de cât cele delictóse saŭ pedepsite. «Legea penală, ḑice d-l Eugen Mouton, lasă cu intenţiune o mulţime de fapte imorale în afară de sfera sa ca neinteresând societatea . . . . . . Se pot cità libertăţile de carĭ se bucură pledarea, privilegiile parlamentare, dreptul de probă contra unuĭ funcţionar public difamat şi multe alte casurĭ, în carĭ fapte imorale în ele însăşĭ nu sunt incriminate. Pentru raţiunĭ de altă natură, însă tot pentru motive de ordine publică, certe fapte, contrariĭ bunelor moravurĭ, sunt lăsate fără represiune, pentru că legiuitorul a creḑut că urmărirea lor ar fi prea scandalósă.» (2)

Există dar o imoralitate nedelictósă şi de fórte mare insemnătate pe lângă cea delictósă.

Care este însă mersul acesteĭ criminalităţĭ în ţéra nóstră? Este ea în crescere, saŭ în micşorare?

(1) E. Mouton, *Le devoir de punir*, Paris, 1887, pag. 52.

(2) Eug. Mouton, op. cit., p. 52. Veḑĭ încă motivele nepedepsiriĭ H. Grotius, *De jure belli ac pacis*, II, 20 § 11 şi Puffendorf, *Jus naturae et gentium*, *VIII*, cap. III, § 13 şi urm.

Deşi nu avem o statistică a acestuï gen de imoralitate, nicï o îndoélă însă nu póte fi că şi imoralitatea nedelictósă ca şi cea delictósă nu numaï că cresce, dar chiar cresce cu mare repeḑiciune.

Ḑicem că nu e probabil, nu e firesc, ca cele două genurï de imoralitate să mérgă în direcţiunï contrariï, fiind-că amîndouě nu sunt decât aspecturï diferite ale aceluiaşï lucru. Ca să ne servim de o comparaţiune, imoralitatea nedelictósă e ca partea umbrită a luniï; dacă ea nu se vede mergênd cu partea luminósă, acésta nu însemnéză că ea nu se duce în aceeaşï direcţiune.

Putem chiar să mergem maï departe.

Dacă imoralitatea delictósă scade, nu putem fi sigurï tot de-auna, că şi cea nedelictósă scade în aceeaşï proporţiune, când cresce însă putem fi sigurï, că imoralitatea nedelictósă a crescut cel puţin în aceeaşï proporţiune, dacă nu maï mult.

În adevěr, pentru combaterea imoralităţiï nedelictóse, societatea nu are alt medicament de cât ruşinea şi remuşcarea, simţimente carï produc puţin efect şi în urmă dispar cu desěvîrşire de la caracterele imorale (1), pe când pentru combaterea imoralităţiï delictóse, pe lângă ruşine există şi o altă măsură, cu mult maï drastică: pedépsa care, când e seriósa, produce efect chiar asupra caracterelor celor maï imorale. De acì resultă că societatea póte micşorà întru cât-và imoralitatea delictósă, crescênd penalităţile, însă acéstă scădere a imoralităţiï delictóse, înfrânată prin pedepse, nu e o probă că şi cea nedelictósă înfrânată numaï prin ruşine, a scăḑut în aceeaşï proporţiune. Pe când din contra ruşinea saŭ moravurile bune, carï împuţinéză imoralitatea nedelictósă prin *a fortiori*, micşoréză pe cea delictósă, de óre-ce aceste două cause lucréză de o potrivă asupra ambelor genurï de imoralitate.

Demonstraţiunea nóstră nu e decât o demonstraţiune *a priori*, însă póte maï convingětóre decât aceea, pe care am face-o, studiând faptele în sine.

În adevěr, care e mijlocul de a probà că mila, recunoscinţă, respectul către părinţï şi către bătrânï, ţinerea cuvîntuluï dat şi alte datoriï morale sunt acum maï mult orï maï puţin îndeplinite, decât eraŭ altă dată?

(1) C. Lombroso observă cu drept cuvînt, că criminaliï nu numaï nu probéză ruşine, dar chiar îşï fac o glorie din faptele lor. Spadolino murind regretà că n'a împlinit o sută de uciderï ci numaï 99. Mamona îşï făceà o laudă, cum a ucis 12 soldaţï. *L'uomo delinquente*, ed. IV-a. Torino 1889, t. I, p. 396.
Acelaşï lucru resultă din romanele luï Dostoiewski.

Părerea nóstră este că în acésta privință am mers înapoĭ deşi alțiĭ pot să fie de ideia contrară.

Óre nu se vede că din ce în ce maĭ des, în lupta pentru existență, cu toțiĭ alergăm *per fas et nefas?* (1)

Când un tînĕr abiă eşite de pe băncile şcóleĭ, însă bine înrudit, iea funcțiunea pe care o aştéptă de anĭ întregĭ unul maĭ capabil şi maĭ nevoiaş decât el, însă nesusținut de nimenĭ, nu comite el o faptă imorală chiar la începutul carierei sale?

Şi când maĭ târḑiŭ acelaşĭ tînĕr, grație acelorașĭ influințe de familie, trece necontenit înainte, luând drepturile altora maĭ vechĭ şi maĭ meritoşĭ, ce este acésta decât imoralitate, violare a frumosuluĭ precept: ceea ce ție nu-țĭ place, nicĭ tu altuia nu face? Şi băgațĭ de sémă că acì nu sunt numaĭ interesele personale în joc, cì şi cel suprem al bineluĭ public.

Şi acest lucru e el maĭ rar acum decât altă dată?

Cine n'ar puté cită ḑecimĭ şi sute de casurĭ, carĭ aŭ devenit aşà de dese, în cât par naturale şi nu maĭ impresionéză pe nimenĭ? Noĭ inşine cunóscem judecătorĭ cinstițĭ şi sârguitorĭ, carĭ staŭ de 14 anĭ într'o tréptă judecătoréscă, pe când alțiĭ carĭ cu nimic n'aŭ probat că le sunt superiorĭ, aŭ trecut în puținĭ anĭ cea maĭ mare parte a treptelor ierarchieĭ judecătorescĭ.

Şi cerețĭ dreptate acestor judecătorĭ? Eĭ trebue să dea dreptate tuturor şi lor nu le-o dă nimenĭ!

Dar să mergem maĭ departe.

Óre profesoriĭ noştri, cu toțĭ inspectoriĭ şi supra-inspectoriĭ, sunt maĭ devotațĭ şcóleì şi-şĭ fac datoria maĭ bine decât apostoliĭ, carĭ aŭ adus regenerarea țĕriĭ nóstre? Nu, de sigur; dascăliĭ de odinióră socoteaŭ dăscălia lor ca o misiune sfîntă, purtând şi eĭ acelaşĭ nume ca şi miciĭ slujbaşĭ aĭ bisericilor, ceĭ din ḑilele nóstre socotesc profesoratul ca slujbă cu léfă şi mulțĭ din eĭ ca o léfă fără slujbă. Acum 50 de anĭ profesoriĭ găsiaŭ prilej în lecțiunile lor să înalțe inimile, vorbind de numele sfînt al patrieĭ, astăḑĭ caută prilej să tămâeze pe puterniciĭ ḑileĭ orĭ pe patronĭ şi să vorbéscă de rĕŭ pe adversarĭ, coborînd catedra în josnica luptă a partidelor şi coteriilor politice, ba chiar a rĕsbunărilor personale.

Óre preoțiĭ de astăḑĭ, maĭ culțĭ ce e drept, duc o viéță maĭ neprihănită decât popiĭ de odinióră, şi se îngrijesc maĭ mult decât dînşiĭ

(1) Paul Bourget în prefața opereĭ sale *Le disciple*, Paris 1889, p. VIII şi IX, a zugrăvit cu adevĕrată mâna de maestru acéstă tendință a nouĕlor generațiunĭ.

de a însuflà mila către nevoiaşĭ şi iubirea de aprópele nostru? Pe ceĭ vechĭ îĭ laudă contele d'Hauterive, un catolic crescut bisericesce, care spune că eĭ sunt un model de purtare cuviinciósă (1), pe ceĭ noĭ cine-ĭ va lăudà? Aŭ dóră convertirile la catolicism ale celor de sus, orí destrăbălarea şi viéţa de cârciumă a celor de jos, care pe fie-care ḑi se rĕspândesce în ţéra nóstră?

Óre copiiĭ de aḑĭ sunt maĭ respectoşĭ de părinţiĭ lor, discipuliĭ către învĕţătoriĭ lor, ceĭ maĭ micĭ către maĭ mariĭ lor, decât eraŭ în alte vremurĭ? Unde maĭ sunt astăḑĭ de ceĭ carĭ, ca logofĕtul Ioan Bogdan, cu limbă de mórte să sfătuéscă pe copiiĭ lor ca: «Ceĭ maĭ micĭ să cinstéscă şi să veghe voia celor maĭ marĭ, atâta să păziţĭ acésta între voĭ, între fraţĭ, cât să fiţĭ datorĭ şi pe *toţĭ ceĭ maĭ bătrânĭ aĭ nĕmuluĭ vostru să-i cinstiţĭ*, şi la tóte cele ce ar hi de folosul şi cinstea vóstră să-ĭ ascultaţĭ.» (2)

Cine din noĭ óre nu vede că reclama asurḑitóre iea din ce în ce maĭ des locul adevĕratuluĭ merit? Cine nu cunósce că atât de mult s'a întins calomnia în ţéra nóstră, în cât a devenit o profesiune şi nicĭ un nume n'a scăpat neatins de sufletul eĭ pestilenţial?

Cine nu vede că şantagiul, necunoscut strămoşilor noştri şi transplantat din Francia în România, a devenit aḑĭ o profesiune mănósă pentru uniĭ, un mijloc comod întrebuinţat la vreme de trebuinţă de mulţĭ pretinşĭ ómenĭ cinstiţĭ?

Se împuţinéză óre saŭ se înmulţesc pe fie-care an legăturile neregulate precum şi cele nelegitime? Aŭ necumpĕtarea în general şi desfrâul sexual în particular este la noĭ în descrescere? Aŭ libertinagiul, acest moloch modern, face maĭ puţine victime aḑĭ decât făceà acum 40 saŭ 50 de anĭ?

Aŭ buna credinţă e aḑĭ maĭ rĕspândită în ţéra nóstră decât erà altă dată şi putem nădĕjduì că din ce în ce maĭ mult ne vom puté încrede pe vorba şi pe cinstea omuluĭ? Nu am ajuns în trista stare că nu înscrisurile, dar chiar actele autentice aḑĭ nu maĭ pot servì, pe când odinióră simplul cuvînt erà în destul?

Acì maĭ cu sémă e buba; reaua credinţă iea nisce proporţiunĭ, carĭ trebue să ne îngrijéscă.

---

(1) C-te d'Hauterive, *L'État ancien et actuel de la Moldavie* (1787), Bucurescĭ 1902, pag. 148—149.

(2) I. Tanoviceanu, *Marele logofĕt Ioan Bogdan*, în «Noua Revistă Română,» t. I, No. 3, pag. 133.

Să dăm exemple fără nume, *nomina odiosa sunt*, însă luate din viéţa reală.

Iată un domn, a căruĭ soţie se împrumută cu 20.000 leĭ de la un coleg de profesiune al soţuluĭ şi de la o vĕduvă; în loc de autorisarea soţuluĭ, dómna presintă o procură de a-ĭ administrà propria luĭ avere şi după acéstă înşelăciune soţul are curagiul să scrie creditorilor: «Soţia mea v'a înşelat, căcĭ n'a fost autorisată de mine». El însă a profitat de baniĭ împrumutaţĭ şi trăesce în ceĭ maĭ bunĭ termenĭ cu soţia!

Şi notaţĭ că domnul face parte dintr'o corporaţiune veche, care după tradiţiunile, pretenţiunile şi regulele sale se consideră depositară prin excelenţă a onóreĭ omenescĭ!

Maĭ notaţĭ că autoritatea superióră, căreia se jeluesce creditorul înşelat, nu iea nicĭ o măsură, ḑicênd că faptul e o afacere privată. Onórea într'o corporaţiune afacere privată!

Altul iscălesce de două orĭ în 40 de ḑile o învoélă (o confirmă de 3 orĭ prin scrisorĭ), o face chiar autentică şi când e vorba să o execute, pretinde că a fost înşelat ca un copil saŭ un ţĕran, şi încércă prin calomniĭ şi ameninţărĭ cu mórtea să sperie pe contractantul sĕŭ.

Şi face parte din aceeaşĭ corporaţiune cu bun nume de cinste.

Altul se împrumută ipotecar şi după ce face miĭ de şicane şi se servesce de persóne interpuse spre a împedecà adjudecarea imobiluluĭ şi plata creditoruluĭ, când în fine după doĭ anĭ de luptă se face o adjudecare seriósă a imobiluluĭ, ameninţă cu mórtea atât pe creditor cât şi pe adjudicatar, dacă se va depune preţul; acesta spăimântat se feresce de a-şĭ riscà viéţa şi nu depune preţul.

Iar domnul face parte din aceeaşĭ corporaţiune depositară a onóreĭ omenescĭ!

Ne oprim la aceste treĭ exemple.

Le-am ales dintre ḑecimile şi sutimile, pe carĭ le cunóscem într'adins, fiind-că nu voim să dăm exemple multe şi totuşĭ ţinem să facem o demonstraţiune.

Şi cu aceste exemple vom ḑice:

Dacă o singură corporaţiune şi încă dintre corporaţiunĭ aceea care face afacerĭ maĭ puţine şi care crede, că dacă nu are monopolul onóreĭ, cel puţin este expresiunea eĭ cea maĭ înaltă (1), dacă, ḑic, o singură corporaţiune presintă atâta cangrenă, în cât fără să fi făcut cercetărĭ speciale asupra eĭ, am găsit treĭ casurĭ fórte caracteristice, câte casurĭ

(1) Adăugăm că trebue să fie şi chiar este în generalitatea casurilor.

vor presintà cele-lalte corporaţiunĭ, precum şi restul ómenilor carĭ nu sunt legaţĭ prin spiritul şi regulamentele de corporaţiune şi a căror viéţă e consacrată cu totul afacerilor?

Ab uno disce ommes; în lipsă de statistică exemplele ce am dat sunt fórte folositóre pentru studiarea moravurilor nóstre; ele caracteriséză epoca în care trăim.

* * *

Şi pe unde ne întórcem, vedem acelaşĭ lucru.

Este un corp constituit care are o înaltă, fórte înaltă misiune; el veghéză averea, viéţa şi onórea nóstră; el este care are drept devisă: *honeste vivere, alterum non laedere, jus suum cuique tribuere;* el este temelia orĭ-căreĭ societăţĭ organisate. Eĭ bine, nicĭ chiar acest corp n'a scăpat neatins de influinţa vătĕmătóre a moravurilor şi maĭ ales a legilor nóstre.

Cine nu scie de exemplu că pe când în Francia nicĭ nu e permis unuĭ magistrat să se oblige prin cambiĭ, la noĭ sunt judecătorĭ, puţinĭ ce e drept, dar totuşĭ sunt, carĭ nu fac onórea semnăturiĭ lor? Magistraţĭ, şi nu dintre ceĭ micĭ, avênd lefĭ destul de marĭ, îşĭ încaséză regulat léfa şi nu plătesc nicĭ un ban creditorilor lor. Acésta póte să fie legal, din nenorocire, însă nu e moral şi nicĭ nu póte fi *honeste vivere!*

Cum o să maĭ credem în dreptatea acestor judecătorĭ, când eĭ ceĭ dintâĭ viéţa lor privată o violéză în mod scandalos? Când creditorul care a muncit şi a iconomisit, privându-se de plăcerĭ şi une-orĭ de trebuinţe, va cere plata de la debitorul sĕŭ de rea credinţă, nu va avé un vrăjmaş natural în acest judecător tot de rea credinţă, ca şi debitorul? Magistratul care nu scie să deà *jus suum cuique* ca om, va sci óre să-l deà ca judecător?

Cât de triste sunt aceste constatărĭ şi cât ne dóre să le facem!

* * *

Şi constatarea făcută, e iarăşĭ trebuinţă să ne întrebăm, carĭ sunt causele cresceriĭ imoralităţiĭ delictóse?

Negreşit că ele sunt multiple şi complexe; mare parte din causele cresceriĭ imoralităţiĭ delictóse sunt în acelaşĭ timp cause comune şi imoralităţiĭ nedelictóse. Ast-fel de exemplu: slăbirea simţimêntuluĭ religios, înmulţirea poporaţiuniĭ şi strîngerea eĭ în oraşe, crescerea inegalităţiĭ sociale, uşurinţa şi folosul meserieĭ de rĕŭ-făcĕtor, sunt cause generale de crescerea imoralităţiĭ atât delictóse, cât şi ne-delictóse.

Însă cum noĭ ne ocupăm de causele generale, carĭ se referă la imo-

ralitatea întregiĭ omenirĭ, de óre-ce acestea sunt bine studiate şi cunoscute, vom relevà în special cele două cause pe carĭ le-am studiat şi când am vorbit de imoralitatea delictósă; anume influința legiuitoruluĭ şi a magistraturiĭ asupra moralitățiĭ societățiĭ nóstre.

Legislațiunea.

Care este rolul legiuitoruluĭ în ceea ce privesce imoralitatea nedelictósă? Şi ce a făcut legiuitorul român în acéstă privință?

La prima reflexiune se pare că rolul legiuitoruluĭ este acì absolut nul, căcĭ acéstă imoralitate necădênd sub reglementațiunea sa şi depindênd numaĭ de moravurĭ, legiuitorul nu póte avé nicĭ o rĕspundere de direcțiunea mersuluĭ sĕŭ.

Însă dacă cine-và cugetă maĭ adânc se póte uşor convinge, că rolul legiuitoruluĭ e aicĭ maĭ considerabil decât în ceea ce privesce imoralitatea nedelictósă.

În adevĕr, cine altul decât legiuitorul pune limita între cele două genurĭ de imoralitățĭ? Cine dar maĭ mult decât dînsul pricinuesce înmulțirea saŭ împuținarea unor seriĭ de acțiunĭ antisociale prin ne pedepsirea saŭ pedepsirea acelor carĭ le sĕvîrşesc?

E evident că, dacă legiuitorul restrînge numĕrul actelor imorale pedepsite şi măresce numĕrul celor nepedepsite, rĕŭ-făcĕtoriĭ sunt maĭ puțin înfrânațĭ, imoralitatea cresce şi ómeniĭ ceĭ bunĭ şi cinstițĭ sunt maĭ mult expuşĭ la loviturile celor rĕĭ şi necinstițĭ.

Şi legiuitorul trebue să se feréscă, cu atât maĭ mult să se desarmeze, restrîngênd limitele penalitățiĭ, cu cât e greŭ şi chiar cu neputință de a pune o limită între imoralitatea delictósă şi cea nedelictósă, după cum observă d-l E. Ferri, unul din ceĭ maĭ distinşĭ penaliştĭ contimporanĭ. «De acì resultă—dice dînsul—că se trudesc de géba aceĭ juriştĭ, carĭ se ostenesc să caute o limită hotărîtă, imaginară, absolută între frauda civilă şi frauda penală, care în realitate nu există, după cum o dovedesce de exemplu faptul, că multe acțiunĭ altă dată pedepsite în codicele penal, acum se găsesc numaĭ în codicele civil şi multe carĭ adĭ sunt pasibile de acțiunea publică, vor devenì cu timpul simple conflicte civile.» (1)

Ce a făcut însă legiuitorul nostru în acéstă privință?

Şi aicĭ ca şi în ceea ce privesce gravitatea pedepselor, el a fost con-

(1) E. Ferri, *Sociologia criminale*, 3-a ed., Torino 1892, pag. 550; conf. Em. Beaussire, *Les principes du droit*, Paris, Félix Alcan, 1880, p. 123—124.

dus tot de principiul nefast al favorisăriĭ elementelor antisociale. Aşà că, pe de o parte, a restrîns fórte mult limita actelor represibile, iar pe de altă parte, înlăuntrul acesteĭ limite, pedepsele pe carĭ le-a prescris, sunt de o blândeţe exagerată. Am probat în prima parte a acestuĭ studiŭ că pedepsele din codicele nostru penal sunt fórte blânde în comparaţiune cu cele prescrise de alte codice penale, ne propunem să arătăm acì că legiuitorul nostru a făcut şi a doua greşélă, aceea de a fi restrîns peste măsură limita actelor represibile. Spre a ajunge la acest resultat, vom arătà o serie de acte, negreşit nu tóte, căcĭ acésta ne-ar conduce prea departe, carĭ ar trebuì să fie pedepsite şi chiar aŭ fost şi sunt încă pedepsite de multe codice penale moderne, carĭ însă nu sunt pedepsite de codicele nostru penal.

* * *

Beţia publică nu este tot de-auna un fapt imoral, însă de sigur este o pildă rea pentru alţiĭ, şi de multe orĭ este periculósă pentru societate.

Ḑicem că beţia nu e tot de-auna un fapt imoral, nu fiind-că am tăgăduì strînsa legătură, pe care o arată atât de bine d-l Macé, ce există între viciŭ şi infracţiune (1), ci fiind-că după noĭ morala socială se reduce la preceptul *alterum non laedere* saŭ: ceea ce ţie nu-ţĭ place, nicĭ tu altuia nu face şi sub acest raport acela, care se îmbată în locurĭ publice, nu póte fi culpabil în tesă generală. El devine însă culpabil, când avênd o familie grea şi fiind sărac, în loc să muncéscă îşĭ pierde vremea şi baniĭ îmbĕtându-se prin cârciumĭ. (2) Atuncĭ el îşĭ calcă datoriile sale de a îngrijì familia şi prin acésta expune societatea, fiind-că ceĭ neîngrijiţĭ cu crescerea şi cele trebuinciόse vieţiĭ sunt fórte expuşĭ să comită infracţiunĭ, iar societatea să fie victima lor. «Nicĭ o îndoélă nu póte fi — ḑice d-l Fernand Thiry, profesor la Universitatea din Liége, care s'a ocupat fórte mult de protecţiunea copilărieĭ — că réua educaţiune primită de copiĭ constituie una din causele cele maĭ puternice, ca să nu ḑicem cea maĭ puternică, a criminalităţiĭ». (3)

În orĭ ce cas chiar când beţia publică nu e un act imoral, ea este o pildă rea pentru alţiĭ şi în acelaşĭ timp un pericol pentru societate;

(1) Macé, ancien chef de la sureté, *Un joli monde*, Paris 1891.

(2) Noĭ raţionăm în ipotesa spiritualistă a liberuluĭ arbitru; pentru determinişti pericolul care există în tóte casurile e îndestulător a explicà represiunea.

(3) F. Thiry, *Cours de droit criminel*, Liége—Paris 1892, No. 73, p. 51. Veḑĭ încă de acelaşĭ autor, *Le patronage des enfants*, 1889; *La protection de l'enfance*, 1890; *Le système du placement des enfants dans les familles* (Congrès intern. d'Anvers, 1901 etc.)

de aceea trebue pedepsită, căcĭ legiuitorul nu pedepsesce numaĭ faptele imorale, ci şi greşelile saŭ nebăgările de sémă, cum este omorul saŭ loviturile prin imprudenţă.

Că beţia publică e un rĕŭ exemplu şi un pericol pentru societate, faptul este incontestabil. Omul bét pierḑêndu-şĭ raţiunea, se apropie de animal şi înconsecinţă tóte apucăturile rele pe carĭ cultura şi buna crescere le înfrânéză, adese-orĭ apar în tótă goliciunea şi puterea lor la omul bét, care pierde orĭ-ce măsură în cuvinte şi în fapte. Aşà că chiar daca beţia nu ar constituì o infracţiune, este fórte adese orĭ pricinuitóre de infracţiunĭ. «Nimenĭ — ḑice d-l Em. Mouton — nu cugetă să contesteze că alcoolismul nu ar fi una din principalele cause ale criminalităţiĭ». (1) Şi acelaşĭ autor adaugă: «Când se gândesce cine-và la tot rĕul, pe care-l produc stabilimentele de beţie, pe care fiscul le îmmulţesce cu o lăcomie nesaţiósă, ar trebuì să se scrie pe uşa tuturor cârciumelor: *drumul poliţieĭ corecţionale* şi pe firma tuturor cafenelelor: *calea Curţiĭ cu juraţĭ*». (2)

În adevĕr s'a observat că multe, fórte multe infracţiunĭ, să sĕvîrşesc din pricina beţieĭ; tóte statisticele europene dovedesc acest lucru. După dr. Ant. Marro 74% din infractoriĭ examinaţĭ de dînsul, abusaŭ de alcool. (3) La rîndul sĕŭ dr. Paul Garnier, medicul infirmerieĭ prefecturiĭ poliţieĭ din Paris, afirmà în congresul de antropologie criminală din 1901, că crescerea atât de mare a criminalităţiĭ juvenile, pe care o arată statisticele penale, pare în raport direct de causalitate cu progresele paralele ale alcoolismuluĭ. (4)

Afară de acésta, trebue să spunem că acoolismul pricinuesce de multe orĭ nebunia, cum resultă din cercetările mareluĭ psichiatrist Morel şi din ale altor medicĭ alieniştĭ (5), chiar mórtea este une-orĭ consecinţa intoxicăriĭ alcoolice.

În fine un ultim pericol social pe care-l produce alcoolismul este o ereditate viciósă, cu alte cuvinte beţivul este periculos nu numaĭ

(1) E. Mouton, *Le devoir de punir*, Paris 1887, p. 41.

(2) Ibidem, p. 52.

(3) Ant. Marro, *I caratteri dei delinquenti*, Torino 1887. În puţinele nóstre cercetărĭ asupra infractorilor românĭ, am constatat şi noĭ ereditatea alcoolică a criminalilor.

(4) *Compte rendu du V-ème Congrès d'Anthrop. criminel*, Amsterdam 1901, p. 237.

(5) Dr. Suţu pretinde că 40% din casurile de nebunie din Ospiciul Mărcuţa provin din causa abusurilor alcoolice. *Alienatul în faţa societăţiĭ, a sciinţeĭ*, Bucurescĭ 1877, pag. 125. În orĭ-ce cas dr. Alfred Fournier susţine că 18% din casurile de nebunie provin din causa beţieĭ, *Nouveau diction. de Médic. de Chirurgie*, V-bo «*Alcoolisme*» (după citarea d-luĭ dr. C. Istrati).

pentru societatea în care trăesce, dar chiar pentru cea viitóre în care vor trăi copiii sěĭ.

Din interesantele cercetărĭ ale d-ruluĭ Antonio Marro, unul din corifeiĭ şcóleĭ positiviste penale asupra a 456 de infractorĭ, resultă că peste 46% din eĭ eraŭ născuţĭ din părinţĭ alcoolicĭ. (1)

Aceleaşĭ cifre le-a dat în ultimul congres de antropologie criminală din Amsterdam (1901) d-ra Louise Robinovitsch, membră a Academieĭ de medicină din New-York, raportându-se la asilul Sfinteĭ Ana din Paris şi la marea şi renumita închisóre din Elmira (America). (2)

În acelaşĭ congres maĭ multe persóne de o netăgăduită competinţă aŭ vorbit de efectele periculóse ale alcoolismuluĭ.

Ast-fel d-riĭ Lacassagne şi Martin, într'un raport către congres, conchideaŭ că factoriĭ degenerescenţeĭ fisice şi mintale sunt bólele şi intoxicările: alcoolul, sifilisul şi tuberculosa şi că acestea se repercută şi asupra copiilor, aşà că se póte ḑice că fie-care societate are criminaliĭ pe cari îĭ merită. D-rul Paul Garnier a ḑis că: «Un fapt e dar sigur: acela că în ḑilele nóstre alcoolismul e pentru individ *cel maĭ formidabil agent de degenerescenţă al tipuluĭ normal* şi ca atare el intervine necontenit în producţiunea acestor doue varietăţĭ de deviaţiunĭ carĭ aŭ atâtea puncte de contact: nebunia şi crima.» (3)

În consecinţă dînsul erà de părere că «beţia tatăluĭ, a mameĭ, fiind sěmînţa care va rěsărì în urmaşĭ prin aplecărĭ instinctive, brutale şi ucigaşe, va trebuì neapěrat să se pronunţe pierderea puteriĭ părintescĭ în potriva părinţilor, la carĭ patima beţieĭ este în de obşte cunoscută. (4)

În fine s'a citat în congresul din Amsterdam casul celebru al femeiĭ alcoolice Ana Jurke, născută în 1740, mórtă către 1800, printre coborîtoriĭ căreia s'aŭ constatat 106 copiĭ nelegitimĭ, 142 cerşětorĭ, 64 susţinuţĭ de aşezămintele de binefacere, 161 prostituate şi 76 criminalĭ, din carĭ 7 asasinĭ. S'a calculat că numaĭ 75 anĭ acéstă singură familie a costat cu întreţinerea, închiderea, daunele interese etc., suma de 6.250.000 leĭ». (5)

E inutil să maĭ insistăm asupra acestuĭ adevěr; după cum ḑiceà d-rul Leppmann în 1900, în a 7-a sesiune a grupuluĭ german de legislaţiune penală comparată, multe persóne astăḑĭ sunt convinse că cele

(1) Marro, op. cit., p. 237.
(2) *Compte rendu du Congrès*, p. 118.
(3) Ibidem, p. 230.
(4) Ibidem, p. 300—301.
(5) Ibidem, p. 53, raportul d-ruluĭ Morel.

maĭ marĭ flagele ale societățiĭ vor fi vindecate cu lupta împotriva bețieĭ, de óre-ce cu beția va dispăré causa principală a criminalitățiĭ de obiceiŭ». (1)

Relele urmărĭ ale bețieĭ pe carĭ statistica le constată astădĭ numericesce, aŭ fost simțite din cele maĭ vechĭ timpurĭ, și de aceea dejà pe timpul Grecilor Pitacus, după cum spune Aristotele, pedepsià îndoit pe cel care sĕvîrșià o infracțiune în timpul bețieĭ. (2)

La Romanĭ de asemenea beția a fost pedepsită de lege.

În evul mediŭ sub Carol Magnu beția e pedepsită cu excomunicarea, pedépsă din cele maĭ grele. Sub Francisc I, un edict din 31 August 1536 glăsuesce:

«Am poruncit ca orĭ-cine se va găsì bét, să fie îndată prins și dus la închisóre cu pâne și cu apă pentru întâia óră; dacă e prins a doua óră va fi bătut cu vergĭ saŭ cu biciŭ în închisóre, iar a treia óră bătut cu vergĭ în public și dacă e incorigibil, va fi pedepsit cu tăerea urechiĭ, cu infamia și cu gonirea.

«Iar dacă se va întîmplà că din pricina bețieĭ saŭ a călduriĭ vinuluĭ bețiviĭ să sĕvîrșéscă vre-o infracțiune, ea nu le va fi ertată din acéstă pricină, ci vor fi pedepsițĭ și pentru infracțiune și pentru beție după voia judecătoruluĭ» (Cap. III, art. 1).

Beția s'a pedepsit și în Anglia; iată ce scrie Blackstone în acéstă privință:

«Beția care lipsesce pe om de minte, e un fel de nebunie artificială, care în ochiĭ legiĭ *îngreunéză infracțiunea iar nu o scuséză.* Un bét—dice Sir Ed. Coke—care s'a făcut prin excesele sale cu voință bét, nu trebue să se bucure de nicĭ un privilegiŭ; beția luĭ nu are din contră alt resultat decât să facă maĭ grave violențele, pe carĭ le comitem: *nam omme crimen ebrietas et incendit et detegit.....*

Legile englesescĭ, carĭ aŭ simțit urmările funeste pe carĭ ar puté să le aibă o indulgență, și abusul care s'ar puté face din pricina eĭ, nu țin séma că o persónă a sĕvîrșit faptul în timpul bețieĭ, și nu cugetă că o infracțiune póte slujì de scusă alteia». (3)

Și nu numaĭ în trecut, dar și în dilele nóstre o mulțime de legisla-

(1) *Bulletin de l'Union internat. de droit pénal,* IX-ème vol., Berlin 1901, p. 379.

(2) Aristote, *Politica, II,* cap. 12, la fine.

(3) W. Blackstone, *Commentaire sur les lois Anglaises,* traduit par G. (omicourt), Bruxelles, 1774, t. V, p. 347—348.

Acelașĭ lucru îl propuneà și dr. C. Istrati în opera pe care o vom cità maĭ în urmă, susținênd să nu se maĭ admită circumstanțe atenuante pentru infracțiunile sĕvîrșite în stare de beție (p. 317, *O pagină din istoria cont. a Rom.).*

ţiunĭ europene pedepsesc beţia; ne mulţumim să citĕm legislaţiunea austriacă, francesă, belgiană (16 Aug. 1887), italiană (art. 488—489 noul cod pen. din 1890) şi suedesă precum şi ante-proiectul de Cod penal elveţian din 1896 (art. 247). În Camera Deputaţilor Prusieĭ se discută chiar actualmente propunerea privitóre la combaterea alcoolismuluĭ. Putem ḑice că e o tendinţă în legislaţiunile europene de vre o 30 de anĭ ca să pedepséscă beţia publică, căcĭ după cum scrià Ambroise Tardieu în 1880:

«Progresele deplorabile pe carĭ alcoolismul le-a făcut în ḑilele nóstre, efectele desastróse pe carĭ le-a produs şi cu carĭ ameninţă încă puterile viĭ ale naţiuniĭ, aŭ făcut ca spiritele cele maĭ alese nu numaĭ să refuze beţieĭ caracterul de scusă legală, ceea ce jurisprudenţa curţiĭ supreme proclamase dejà de mult timp, considerând în decisiunile sale beţia ca un fapt voluntar şi reprehensibil, neputĕnd nicĭ odată să constituie o scusă, pe care morala saŭ legea să permită să o priméscă, dar chiar să facă din beţie o circumstanţă agravantă a crimeĭ şi a pedepseĭ. În Adunarea Naţională s'aŭ făcut, în 1871, maĭ multe propunerĭ, pentru a pune o stavilă progresuluĭ alcoolismuluĭ». (1)

Iată istoricul şi legislaţiunea comparată în privinţa beţieĭ publice:

Ast-fel fiind, nu e óre condamnabil legiuitorul nostru, care nicĭ în codicele penal din 1864, şi nicĭ prin vre-o lege specială maĭ în urmă n'a avut grija să pedepséscă beţia publică? Imităm pe Francesĭ de multe orĭ în rele, de ce în 17 Februarie 1874, când s'a revizuit codicele nostru penal, saŭ prin vre-o lege ulterióră, nu s'a introdus şi la noĭ salutara lege francesă în contra beţieĭ, din 23 Ianuarie 1873?

Când e vorba de legea Béranger, de suprimarea resumatuluĭ preşedinteluĭ Curţiĭ cu juraţĭ, de instrucţiunea contradictorie şi de alte măsurĭ în favórea infractorilor, suntem tot de-auna gata a le adoptà, înainte chiar de a vedé ce resultate produc ele în Francia, şi dacă sunt aplicabile în ţéra nóstră, iar când e vorba de o măsură represivă dintre cele maĭ salutare, nimenĭ nu se gândesce să o propună, temĕndu-se probabil să nu pară reacţionar, saŭ cel puţin o persónă cu caracter aspru!

Şi e natural să fie aşà, fiind-că legile în ţéra nóstră se fac de advocaţĭ, carĭ deprinşĭ să apere pe infractorĭ înaintea tribunalelor, fac acelaşĭ lucru şi în parlament, uitând că sunt trimişĭ acolo să apere pe ómeniĭ cinstiţĭ, iar nu pe hoţĭ, bătăuşĭ şi ucigaşĭ. Miniştriĭ de justiţie înşişĭ, ómenĭ politicĭ iar nu jurisconsulţĭ, advocaţĭ de erĭ şi advo-

(1) A. Tardieu, *Étude médico-légale sur la folie*, 2-ème éd., Paris 1880, p. 158—159.

caţĭ de mâne, în loc de a se opune acestuĭ curent nenorocit, de multe orĭ iaŭ iniţiativa şi se pun în capul mişcăriĭ, uitând cuvintele luĭ Alexandrescu, că:

«De îmbunătăţirĭ rele, cât vreĭ suntem sătuĭ.»

Şi totuşĭ de sigur, că o lege în potriva beţieĭ a fost şi devine din ce în ce maĭ trebuinciósă în ţéra nóstră.

E adevĕrat că nu avem încă o statistică spre a ne face o idee de tristele consecinţe ale alcoolismuluĭ în România (1), póte însă să fie cine-và, orĭ-cât de puţin ar cunósce ţéra, care să nu scie progresele alcoolismuluĭ şi să nu înţelégă, că el este unul din factoriĭ de căpetenie aĭ criminalităţiĭ nóstre? Nu audim pe tótă diua de certe, de bătăĭ şi chiar de omorurĭ sĕvîrşite din causa beţieĭ? Nu se póte dice şi la noĭ, ceea ce s'a constatat despre Irlanda, că maĭ tóte crimele ţĕrănescĭ, afară de cele agrare (pentru pămînt), provin din pricina beţieĭ?

Dejà în anul 1849 principele Nicolae Suţu, vorbind despre criminalitatea Moldoveĭ scriià: «Crimele pedepsite cu ocna sunt sĕvîrşite, cea maĭ mare parte din pricina beţieĭ». (2)

Şi de atuncĭ lucrul a mers din ce în ce maĭ rĕŭ.

În anul 1870 d-l P. S. Aurelian scrià, vorbind de alcoolism, aceste liniĭ: «Am cercetat în destul Moldova şi am durere a o mărturisì, că poporul perde din di în di puterea şi inteligenţa sa, se tîmpesce şi se degradéză. Am întâlnit mulţĭ ţĕranĭ cu totul idioţĭ, fără o radă de inteligenţă; şi ce să ne aşteptăm de la asemenea creaturĭ? După 5 anĭ am visitat din noŭ o însemnată parte a Românieĭ şi cu durere am constatat, că influinţa ucigătóre a alcooluluĭ merge crescênd. De aceea în 1870, ca şi în 1865, termin dicênd: să luăm măsurĭ pentru a pune o stavilă alcoolismuluĭ, ca să nu ajungem a dice *este prea târdiŭ*». (3)

În anul 1875 d-l Aurelian revenind asupra alcoolismuluĭ, calculà că fie-care locuitor din ţéra nóstră bea în 1871 $17^1/_2$ oca pe an. (4) «Acésta

---

(1) O statistică rudimentară a fost încercată de distinsul nostru prietin I. Bastache, actualul prefect de Tulcea, pe timpul când se aflà Procuror general la Curtea de Apel din Galaţĭ, *Discurs de deschidere*, an judec. 1894, pag. 53. Vedĭ asemenea Dr. Sutzu, *Alienatul în faţa societăţeĭ şi a sciinţiĭ*, Bucurescĭ 1877; şi «Bĕuturile alcoolice şi alcoolismul în *Gazeta medico-chirurg.*, Bucurescĭ 1872, No. 11 şi Dr. G. Mileticiŭ, *Alcoolismul*, Bucurescĭ. 1881.

(2) N. Soutzo, *Statistique de la Moldavie*, Jassy 1849, p. 74.

(3) *Revista sciinţifică*, an I (1870—71), p. 249—252.

(4) P. S. Aurelian, *Terra nostra*, Bucurescĭ 1875, p. 106.

e enorm, scriă dr. C. Istrati 10 anĭ maĭ târḑiŭ, în una din cele maĭ însemnate lucrărĭ demografice, carĭ s'aŭ scris asupra ţĕriĭ nóstre. (1)

Însă nu maĭ târḑiŭ decât în anul următor 1881, dr. G. Mileticiŭ în excelenta sa teşă de doctorat, făcênd calculul special al rachiuluĭ de bucate, constată că în anul 1880 s'a consumat aprópe 32 de oca de locuitor, adecă aprópe îndoit decât se consumă în 1870, după calculele d-luĭ Aurelian. (2)

De altmintrelea distinsul nostru prietin dr. Istrati, fără să facă socotelĭ, simţiă fórte bine că alcoolismul progresă în ţéra nóstră şi chiar afirmă formal, că acest rĕŭ de 30 saŭ 40 anĭ «s'a întins în un mod prodigios.» (3)

În anul 1894 o altă autoritate, de astă-dată oficială, vine să confirme faptul semnalat în 1870 de d-l Aurelian şi în 1880 şi 1881 de d-riĭ Istrati şi Mileticiŭ. În *Raportul general despre igiena publică şi despre serviciul sanitar pe anul 1894*, Direcţiunea sanitară spune formal, că România întrece în ceea ce privesce alcoolismul, multe alte ţĕrĭ din Europa şi că «numaĭ în Belgia şi în Anglia se bea maĭ mult alcool decât în România».

În raportul din anul următor (1895) se face aceeaşĭ tristă constatare a întinderiĭ alcoolismuluĭ în ţéra nóstră şi se discută ce măsurĭ preventive s'ar puté luà.

În fine în anul 1899 prietinul şi distinsul nostru coleg de la Facultatea de drept din Iaşĭ, d-l Al. C. Cuza, semnală din noŭ pericolul alcolismuluĭ, scriind aceste cuvinte: «În rîndul celor patru cause principale de degenerare ale poporaţiunĭ nóstre—alcoolismul, impaludismul, sifilisul şi pelagra, alcoolismul ocupă locul cel dintâiŭ şi le condiţionéză pe tóte cele-lalte.

«De nu vom lua măsurĭ energice în potriva acestuĭ duşman primejdios, vom perì». (4)

Şi prietinul nostru are dreptate ca după aprópe 30 de anĭ de interval, să deà din noŭ semnalul de alarmă pe care-l deduse în 1870 d-l P. S. Aurelian. Astăḑĭ din nenorocire beţia nu maĭ are caracterul

(1) Dr. C. Istrati, *O pagină din istoria contimporană a Românieĭ*, Bucurescĭ 1880, p. 306.

(2) Dr. G. Mileticiŭ, *Alcoolismul. Efectele sale fisice şi morale.* Tesă. Bucurescĭ 1881, p. 25.

(3) Dr. C. Istrati, op. cit., p. 293 şi 289.

(4) A. C. Cuza, *Victimele alcooluluĭ. Documente sociale*, Iaşĭ 1899, p. VIII. Confr. *Lupta în contra alcooluluĭ în România*, în *Archiva Societăţiĭ ştiinţifice şi literare* din Iaşĭ, an VIII 1897, p. 199 şi urm.

de veselie rabelaisiană a strămoşilor noştri din vécul XVII, care făceà pe legiuitor — după cum o spune cu o naivitate idilică în «Îndreptarea legiĭ» — să micşoreze certarea celuĭ vinovat «şi maĭ vîrtos vinul ce va fi bĕut, vĕdêndu-l limpede şi frumos la faţă şi móle şi dulce la gustare, de ar fi şi înţelept nescine tot se înşală, că-ĭ pare că nu se va îmbătà» (Glava 358 zacon 3). Astăḑĭ beţia e o patimă cu un aspect sinistru în ţéra nóstră; sărăcie şi crimă în present, degenerescenţă şi crimă la urmaşĭ.

Dr. C. Istrati a scris pagine superbe, adevĕrate bucăţĭ literare, vorbind despre alcoolism, ne vom mărginì a reproduce numaĭ câte-và liniĭ în carĭ dînsul arată schimbarea ce a adus alcoolismul în firea Românilor. «Caracterul lor — ḑice dînsul — s'a înăsprit; bunătatea şi ospitalitatea bătrânéscă, caracteristică Românuluĭ, s'aŭ schimbat la mulţĭ în dispreţ saŭ ură pentru tot ce-l înconjóră; eĭ aŭ devenit mincinoşĭ şi vindicativĭ; leneşĭ prin starea lor miserabilă, beţivĭ la culme, beţivĭ până vênd totul pentru a-şĭ da momente de plăcere, falşe şi costisitóre pungiĭ şi sănătăţiĭ lor; momente de plăcere în carĭ pumnul saŭ toporul găsesc adese-orĭ un obstacol de învins în capul femeiĭ, copiluluĭ orĭ vecinuluĭ sĕŭ! Crima urmézá astfel adesea beţieĭ.

Ce devine procreaţia, onestitatea, forţa, munca şi grija economică pentru pămîntul şi vitele sale în aceste condiţiunĭ, puteţĭ lesne a vĕ închipuì! (1)

Şi trebue să adăugăm că alcoolismul presintă pentru ţéra nóstră un pericol deosebit.

Pe lângă cele-lalte urmărĭ nenorocite, pe carĭ acéstă bólă socială le are în tótă Europa, la noĭ trebue să ţinem sémă de faptul că multe cârciume fiind în mâna străinilor şi controlul poliţieĭ fórte slab, intoxicaţiunea alcoolică este la noĭ cu mult maĭ frecuentă şi produce o mortalitate îngrijitóre. Numaĭ ast-fel se póte explicà faptul trist al descresceriĭ poporaţiuniĭ creştine în tóte oraşele moldovenescĭ, unde Evreiĭ sunt în majoritate.

Nicăirĭ dar combaterea beţieĭ nu presintă o maĭ mare importanţă ca în ţéra nóstră, căcĭ dacă nu ne putem face idee de contingentul pe care îl dă alcoolismul criminalităţiĭ, sărącieĭ, nebunieĭ şi degenerescenţeĭ, statistica mortalităţiĭ românescĭ ne face să vedem cu uşurinţă că el pricinuesce mórtea a mulţime de locuitorĭ într'o ţéră, care are multă trebuinţă de braţe şi maĭ ales de întărire a elementuluĭ naţional.

(1) Dr. C. I. Istrati, *O pagină din istoria contimporană a Românieĭ*, Bucurescĭ 1880, p. 293.

Şi cu tóte acestea în ţéra nóstră în care legiuitorul s'a îngrijit în ultimiĭ anĭ de îmmulţirea pescilor şi a epurilor (şi fórte bine a făcut) nu s'a luat nicĭ-o măsură seriósă spre a combate împuţinarea Românilor prin criminalitate şi prin intoxicaţiune alcoolică!

* * *

Înşelătoria séŭ escrocheria, cum o numesce legiuitorul, este pedepsită de art. 332 Cod penal, care găsesce de cuviinţă să-ĭ dea următórea definiţiune:

«Acela care în vedere de a împărtăşì folos, face să se nască o amăgire în paguba averiĭ altuia, saŭ făcênd să tréca de adevĕrate fapte mincinóse, saŭ prefăcênd în mincinóse fapte adevĕrate, orĭ suprimându-le de tot, e culpabil de înşelăciune».

Erà óre trebuincĭósă acéstă definiţiune? Nu se scie de orĭ-cine ce este înşelăciunea, şi trebuià să vină legiuitorul să spună acest lucru judecătoruluĭ?

Se póte ḑice că da, fiind-că legiuitorul trebue să dea definiţiunea fie-căreĭ infracţiunĭ şi aşà fac tóte legislaţiunile în acéstă materie.

Maĭ întâiŭ trebue să observăm că nu tóte legislaţiunile penale daŭ definiţiunea tuturor infracţiunilor şi chiar a nóstră intră în acéstă categorie. Relativ la escrocherie, chiar de am voì să admitem că trebue definiţiune, însă în practică definiţiunea legiĭ nóstre a avut resultate deplorabile, făcênd să scape de pedépsă o mulţime de fapte contrariĭ moraleĭ, pe care bunul simţ le consideră înşelăciunĭ şi pe carĭ legiuitorul, saŭ póte judecătoriĭ le socotesc drept fapte permise.

Să dăm exemple practice, însă fără nume.

Un individ se împrumută şi profitând de naivitatea împrumutătoruluĭ, o femee, iĭ dă drept asigurare un libret al caseĭ de economiĭ; îndată ce i se intentéză acţiune pentru plata datorieĭ, declară libretul perdut şi încasséză baniĭ în paguba nenoroociteĭ creditóre. Omenesce vorbind acésta e o înşelăciune, judecătoriĭ însă aŭ declarat că faptul nu intră în prevederile art. 332 şi aŭ achitat pe necinstitul debitor.

Alt cas.

Un om vine şi se tocmesce servitor pe termen de o lună saŭ un an şi cere banĭ ca să-şĭ scótă condicuţă, după ce iea baniĭ nu se maĭ întórce. De asemenea se dă o sumă de banĭ unuĭ furnisor, saŭ unuĭ intreprinḑĕtor ca să facă o lucrare, el iea baniĭ şi apoĭ nu face nicĭ un serviciŭ.

Acésta e de sigur un lucru imoral, o adevĕrată înşelăciune, însă

justiţia nóstră penală declară că în aceste casurĭ, deşĭ este un dol, adecă o înşelăciune, dar e un *dol civil*, care nu atrage după sine o pedépsă.

Nisce ţĕranĭ sunt înşelaţĭ dânduli-se monede de nichel drept argint şi cele de aramă drept aur. Acì iarăşĭ sunt judecătorĭ carĭ aŭ ḑis că nu e o înşelăciune represibilă, fiind-că orĭ-ce Român e presupus că cunósce moneda ţĕriĭ sale, şi pe de altă parte art. 332 cere întrebuinţarea de mijlóce fraudulóse, însă acì păgubaşul s'a înşelat din causa necunoscinţeĭ sale, iar nu din causa unor mijlóce fraudulóse. Suntem iarăşĭ în faţa unuĭ dol civil, înşelăciune permisă, iar nu dol penal!

Póte să fie aşà sub punctul de vedere legal, dar bunul simţ şi morala vĕd acì nisce adevĕrate înşelăciunĭ şi credem că aŭ dreptate să nu fie de părerea juriştilor de profesiune. «Publicul nu scie—ḑice d-l Tarde—plăcerea deosebită ce simte un jurisconsult de a se slujì cu logica sa silogistică obicinuită pentru ca să combată judecata simţuluĭ moral şi să dovedéscă ignoranţilor că acolo, unde eĭ vĕd o infracţiune, înşelăciune, furt, abus de încredere, nu e decât un simplu dol civil.» (1)

Negreşit că în acéstă privinţă sunt maĭ vinovaţĭ judecătoriĭ, carĭ interpretéză legea în favórea rĕŭ-făcĕtorilor, însă e vinovat şi legiuitorul, care dă definiţiunĭ restrictive.

Nu ar fi maĭ bine, maĭ folositor pentru societate, ca să se dea înşelăciuniĭ o definiţiune maĭ largă, lăsând o mare latitudine judecătoruluĭ şi făcênd să atârne sabia luĭ Damocle asupra tuturor înşelătorilor, fie civilĭ, fie penalĭ? E greŭ a da o bună definiţiune înşelăciuniĭ, care să cuprindă tóte numerósele eĭ forme, de aceea credem că ar fi maĭ nemerit saŭ să nu se definéscă înşelăciunea, saŭ să i se deà o definiţiune largă ca să se pótă cuprinde tóte casurile.

Şi să nu ne temem de abusurĭ; maĭ întâiŭ judecătoriĭ noştri nu păcătuesc prin abusul de a pedepsì, şi pe lângă acésta chiar de a considerà un dol civil drept dol penal, societatea nu va perde cât va perde în casul când se achită un dol penal din causa neînţeleptelor disposiţiunĭ ale legiĭ.

* * *

Camăta şi maĭ ales exploatarea risipitorilor este de asemenea, după părerea nóstră, un lucru imoral, căcĭ a abusà de nevoia saŭ nebunia parţială a uneĭ persóne e a călcà datoriile sociale. Aşà aŭ înţeles lucrul legiuitoriĭ înţelepţĭ aĭ multor State civilisate. În Francia dobânda a fost limitată şi usura a fost pedepsită prin legea din Septemvrie

(1) G. Tarde, *Philosophie pénale*, 2-ème ed. Paris 1891, p. 451.

1807 cu amenda corecţională; în 1850 legiuitorul frances a înăsprit pedépsa cămătarilor, adăugând la amendă şi închisórea de la 6 ḑile până la 6 lunĭ. În Belgia s'a suprimat în 1865 disposiţiunile legiĭ francese din 3 Septemvrie 1807, însă maĭ târḑiŭ prin art. 494 Cod. pen., cămătăria s'a pedepsit şi maĭ aspru ca în Francia, cu o lună până la un an de închisóre.

Acelaşĭ lucru în Germania: Codicele penal din 1871 nu pedepsià cămătăria, însă prin legea din 24 Maiŭ 1880, care a adăugat 4 nouĕ aliniate la § 302 Cod. pen., cămătăria a fost pedepsită maĭ aspru ca în Francia şi în Belgia; de asemenĭ în Ungaria Codicele penal din 1878 nu pedepsesce cămătăria, însă ea e pedepsită prin legea XXV din anul 1883. În fine în Elveţia, pentru a nu maĭ vorbì de alte ţĕrĭ, ante-proectul de Cod penal din 1896 pedepsesce usura cu reclusiune de la 6 lunĭ până la 5 anĭ şi cu amendă până la 30.000 leĭ, iar recidiva de usură cu reclusiune până la 10 anĭ (art. 84). (1)

Şi acì legiuitorul nostru s'a arătat de o neprevedere de necreḑut. Căcĭ cel mult am înţelege acest *laissez faire laissez passer* într'o ţéră civilisată, în care cultura a străbătut în cele maĭ de jos straturĭ ale societăţiĭ, aşà în cât individul n'are trebuinţă de ocrotire, dar a lăsà pe Românul puţin cult şi eminamente neprevĕḑĕtor în ghiarele uriciósе ale cămătarilor şi exploatatorilor de risipitorĭ este a legiferà fără a-ţĭ da séma cât de puţin de trebuinţele ţĕriĭ pe care o guvernezĭ. De n'ar fi fost limitarea dobânḑiĭ şi pedépsa cămătarilor în legislaţiunea francesă şi în alte legislaţiunĭ, ea trebuià întrodusă la noĭ şi pedépsa înăsprită considerabil, iar nu să se suprime acéstă măsură cu mult maĭ trebuinciósă ţĕriĭ nóstre decât orĭ căreĭ alte ţĕrĭ.

În adevĕr legiuitorul nostru nu trebuià să uite că în România lipsesc instituţiunile de credit carĭ se găsesc în străinătate şi că împrumutătoriĭ sunt în general nisce străinĭ, carĭ vor fi avĕnd póte multe calităţĭ, nu tăgăduim, dar nicĭ odată n'aŭ fost renumiţĭ prin moderaţiunea dobânḑilor şi în consecinţă prin înflorirea, pe care aŭ adus-o capitalurile lor în situaţiunea persónelor împrumutate de eĭ.

Erà dar acì o cestiune de naţionalitate, de moralitate şi chiar de umanitate. De altmintrelea chiar în Francia, ţéră din cele maĭ civilisate, Louis Blanc, care numaĭ reacţionar n'a fost, a condamnat cu asprime acest liberalism rĕŭ înţeles al transacţiunilor: «Înceteze odată individualismul şi *lăsaţĭ să trécă*, pentru că individualismul e părăsirea săraculuĭ

(1) Veḑĭ încă în Austria legea din 19 Iulie 1878 şi 18 Maiŭ 1881. În Italia s'a supus parlamentuluĭ un proect de lege în contra usureĭ de Ministrul Gianturco în anul 1901.

a slabuluĭ şi a ignorantuluĭ şi pentru miĭ de fiinţe omenescĭ, *lăsaţĭ să trécă*, este a-l *lăsà să móră»*. (1)

Dar ce voesc să scie legiutoriĭ noştriĭ de aceste ideĭ! Eĭ nu sciŭ decât un principiŭ simplu, ceea ce nu-l împedecă să fie greşit, principiul libertăţiĭ transacţiunilor saŭ al neintervenţionismuluĭ, pe care l'aŭ învĕţat in şcólele din apusul Europeĭ şi nu aŭ nicĭ timpul, nicĭ gustul să maĭ înveţe un altul, care cere muncă multă, fiind-că se basézǎ pe cercetărĭ sociale şi cugetărĭ adâncĭ.

Şi ast-fel am ajuns să vedem în ţéra nóstră, că pentru nisce sume de banĭ fórte micĭ s'a putut cere în mod legal sume de ḑecimĭ şi de sutimĭ de orĭ maĭ marĭ, fără ca moderniĭ noştri Schyloci să se témă de puşcărie. (2)

Aşà am ajuns iarăşĭ să vedem în puţin timp ruina multor familiĭ boerescĭ, carĭ nu tăgăduim că n'aŭ avut şi păcate, însă nu e maĭ puţin adevĕrat că numele lor e strîns legat cu numele acesteĭ ţĕrĭ şi nu puţin aŭ luptat uniĭ din membriĭ lor în vremurĭ grele cu mintea şi cu braţul pentru apĕrarea şi mărirea némuluĭ românesc.

Am ajuns în sfîrşit că negustorimea moldovenéscă a dispărut aprópe cu desĕvîrşire, iar ţĕranul moldovean a devenit maĭ sărac de cât Iov, un adevĕrat rob al cârciumaruluĭ şi arendaşuluĭ străin şi acésta tocmaĭ în timpul, când noĭ am isbutit să ne cârmuim singurĭ.

Şi trebuià să se întîmple ast-fel, fiind-că măsurile rele nu pot să aducă urmărĭ bune.

Cu totul alt-fel procedaŭ Romaniĭ, aceştĭ măestri în arta legiferăriĭ.

În timpul Împĕratuluĭ Claudiu îmmulţindu-se cămătariĭ, carĭ împrumutaŭ pe fiiĭ familiilor avute şi purtarea lor devenind din ḑi în ḑi maĭ scandalósă, Tacit ne spune că o lege a interḑis împrumutul copiilor în timpul vieţiĭ părinţilor şi a pus ast-fel capĕt *«tâlhărieĭ usurarilor.»*(3)

Şi acésta e fórte raţional, căcĭ pe cât timp trăesc părinţiĭ, eĭ daŭ copiilor lor cât cred de cuviinţă şi nu trebue ca nisce miserabilĭ exploatatorĭ să facă învoelĭ despre moştenirea uneĭ persóne încă în viéţă. E fórte înţelepţesc să se pedepsécă cu asprime aceia, carĭ pentru a

(1) L. Blanc, *Questions d'aujourd'hui et de demain*, Paris 1882, IV, p. 319: «Plus d'individualisme de laissez faire,» etc.

(2) În şedinţa senatuluĭ din 12 Fevr. 1900 un senator spune, că cunósce o persónă care s'a imprumutat cu 100 leĭ şi, cu clausa penală pe care o pun Evreiĭ, a ajuns să datoreze 100.000 leĭ!

(3) Tacit, *Anale* XI, 13. Aşà traduce Dureau de la Malle; textul luĭ Tacit însă nu e aşà de energic. Noĭ ne-am servit de ediţ. Nisard, *Oeuvres complètes* de Tacite, Paris 1877, p. 151.

realisà nisce câştigurĭ scandalóse, îndémnă pe copiĭ nemintoşĭ să ducă o viéţă destrămată şi să risipéscă prin anticipare avutul părintesc.

E acì chiar un pericol social: copiiĭ aŭ interes ca părinţiĭ să móră maĭ curênd, fiind-că alt-fel orĭ cât de mare ar fi averea părinţilor, ruina copiilor e sigură din pricina dobânḑilor enorme pe carĭ le pun cămătariĭ, şi e temere că dintre aceştĭ copiĭ, deprinşĭ să trăéscă bine, vor fi uniĭ carĭ se vor teme maĭ mult de miserie decât de crimă.

Noĭ ne aflăm în starea Romanilor din timpul Împĕratuluĭ Claudiu, póte şi maĭ rĕŭ.

La noĭ cămătăria a ajuns la cel maĭ înalt grad. Banda négră a băgat spaima în familiile avute şi a revoltat ţéra întrégă, căcĭ nu se mărginesce să ruineze familiile, dar chiar le desonoréză. Ea e compusă din cămătarĭ neomenoşĭ, carĭ despóie lumea în întunerec şi din advocaţĭ marĭ şi puternicĭ, carĭ bravéză opiniunea publică la lumina ḑileĭ, sfătuind şi ocrotind pe cămătarĭ de loviturile justiţieĭ. Acéstă tovărăşie infamă a născocit girurile false, mijloc mefistofelic, necunoscut în analele cămătărieĭ, graţie cărora persóna împrumutată rĕspunde nu numaĭ cu averea, cum dispune legea română, ci şi cu libertatea sa şi chiar cu onórea familieĭ sale! Căcĭ cine nu înţelege că girurile false sunt de ordinar false cu scirea cămătarilor carĭ găsesc în falsificarea iscăliturilor un mijloc puternic de presiune (chantage) asupra împrumutatuluĭ şi familieĭ sale? Spre a evità închisórea şi necinstea unuĭ fiŭ, părinţiĭ recunosc drept bune girurĭ false şi plătesc adese orĭ sume enorme pentru nisce împrumuturĭ fórte micĭ.

Aceste lucrurĭ se petrec de anĭ întregĭ. Tótă lumea le scie, căcĭ scandalurile bandeĭ negre aŭ fost înfierate de întréga presă română de tóte culorile şi totuşĭ nimic nu s'a făcut pe terenul legislativ, pentru ca să se pună capĕt rĕuluĭ.

Şi e natural să fie aşà, fiind-că după cum am spus, legile se fac la noĭ nu de jurisconsulţĭ saŭ ómenĭ de meserie, ci de Miniştriĭ advocaţĭ şi de deputaţĭ advocaţĭ, deprinşĭ să apere pe infractorĭ contra societăţiĭ, iar nu societatea în contra infractorilor. Judecătoriĭ sunt opriţĭ de lege, iar jurisconsulţiĭ de imbecilĭ ca să intre în parlament şi să iea parte la confecţiunea legilor, de aceea avem parte de ast-fel de legĭ certate cu morala!

* * *

De altmintrelea nu putem în acest studiŭ să arătăm tóte greşelile făcute de legiuitor prin restrîngerea penalităţiĭ. Noĭ voim numaĭ să arătăm sistemul nenorocit al legiuitoruluĭ român şi pentru acésta cre-

dem că sunt destule exemplele date. Negreşit că s'ar maĭ puteà adăugà alte casurĭ: de exemplu noĭ credem că adulterul, când a ajuns un scandal public, trebue pedepsit, chiar dacă soţul inocent se opune, căcĭ moralitatea publică trebue să trécă înaintea intereselor familieĭ.

De asemenea credem fórte înţeléptă legea Gramont, care pedepsesce maltratarea animalelor; cel care este crud cu animalele probéză că are un suflet rĕŭ şi în acelaşĭ timp dă exemplu de sĕlbătăcie, care înăspresce caracterele. De aceea disposiţiunea legiĭ francese din 2 Iunie 1850 a fost adoptată de Codicele penal olandes din 3 Martie 1881, art. 254, care consideră maltratarea animalelor ca un delict contra moravurilor, şi de Codul italian din 1890, care o pedepsesce în art. 491 şi o consideră împreună cu beţia şi alte fapte *ca contravenţiunĭ la moralitatea publică.*

Dar din tóte greşelile de acéstă natură ale legiuitoruluĭ nostru, cea maĭ mare şi cea maĭ profundă în consecinţe rele este acea relativă la constrîngerea corporală. De aceea iĭ vom da o deosebită atenţiune în studiul nostru.

* * *

Înainte de a vorbì despre constrîngerea corporală, trebue să spunem că aicĭ legiuitorul nu prea e vinovat: noĭ avem o lege de închisóre pentru datoriĭ care pórtă data 12 Septemvrie 1864, însă vom adaugà imediat, ea nu s'a aplicat nicĭ odată.

În disposiţiunile transitoriĭ ale aceleĭ legĭ se spuneà, că ea nu va intrà în vigóre decât după ce se va înfiinţà în fie-care judeţ o casă specială pentru închisóre de datoriĭ şi după ce se va face un regulament de administraţiunea acelor case. Regulamentul s'a făcut în anul următor (3 Ianuarie 1865), însă casele de arest nu s'aŭ făcut şi, fără să fim proroci, putem preḑice că nu se vor înfiinţà nicĭ odată. Şi acésta pentru două motive:

1. Clădirea şi administrarea acestor case ar costà prea mult.
2. Ideile domnitóre în ţéra nóstră, cel puţin actualmente, sunt protivnice închisoriĭ pentru datoriĭ, şi de aceea maĭ toţĭ sunt mulţumiţĭ că însăşĭ legea din 1864, pórtă în sine causa şi mijlocul neaplicăriĭ sale.

Şi totuşĭ putem afirmà şi vom probà îndată: puţine legĭ ar fi adus maĭ multe folóse materiale şi morale pentru ţéră ca legea constrîngeriĭ corporale. Dacă s'ar fi aplicat acéstă lege ea ar fi avut o influinţă considerabilă, atât asupra mersuluĭ afacerilor, cât şi asupra moralităţiĭ publice.

Vorbind despre constrîngerea corporală, trebue de la început să

înlăturăm un prejudiţiŭ fórte rĕspândit maĭ ales în ţéra nóstră, acela că închisórea pentru datoriĭ ar fi o măsură reacţionară, o barbarie din alte vremĭ.

Nimic maĭ greşit de cât acéstă idee.

Spre a probà contrariul ar fi póte de ajuns să spunem, că legea constrîngeriĭ corporale a fost cerută şi susţinută în şedinţa Adunăriĭ deputaţilor din 18 Ianuarie 1863 de Constantin A. Rosetti, ca staroste şi delegat al neguţătorilor Capitaleĭ şi combătută de G. Ghica şi C. Brăiloiŭ, carĭ de sigur, nu eraŭ maĭ democraţĭ decât bătrânul Rosetti. Am maĭ puté adăuga ca dovadă că legea nu erà îndreptată în contra săracilor faptul, că închisórea nu erà permisă decât de la 500 de leĭ în sus şi obligatorie pentru judecătorĭ de la 1.000 de leĭ în sus; şi e evident că niminea nu încredinţà asemenea sume considerabile pe acele vremurĭ (1864) la ţĕranĭ, saŭ la alte persóne pe simplu credit personal, fără amanet saŭ ipotecă.

Prin urmare să studiem cestiunea în sine fără prejudecată; şi pentru a o înţelege maĭ bine, vom face o mică expunere istorică.

La Romanĭ debitorul de rea credinţă, care nu plătià erà adjudecat creditoruluĭ sĕŭ, acesta 'l putea vinde *trans Tiberim*, iar dacă eraŭ maĭ mulţĭ creditorĭ, eĭ puteaŭ să-l omóre şi să-ĭ impartă corpul: *Tertiis nundinis partis secanto si plus minusve secuerunt se fraude esto.* Acéstă disposiţiune aspră din legea celor XII table forméză obiectul uneĭ discuţiunĭ fórte interesante între filosoful Favorinus, care o critică şi jurisconsultul Sextus Cecilius, care o susţine cu atâta talent, în cât Aulus Gellius ne spune, că însuşĭ filosoful a fost convins şi a felicitat pe Sextus Cecilius. Acest fragment póte cam lung din Aullus Gellius este de o înaltă morală, şi de aceea nu putem să resistăm ispiteĭ de a-l reproduce, cu atât maĭ ales că e conform ideilor şi argumentaţiuniĭ nóstre.

«Restat, ut ei, quod de sectione partitioneque corporis immanissimum esse tibi visum est, respondendum. Omnibus quidem virtutum generibus exercendis colendisque *populus Romanus e parva origine ad tantae amplitudinis instar emicuit*, sed omnium maxime atque precipue *fidem* coluit, sanctamque habuit tam privatim quam publice. Sic consules clarissimos viros hostibus confirmandae fidei publicae causa dedit. Sic clientem in fidem acceptum cariorem haberi quam propinquos, tuendumque esse contra cognatos censuit. Neque pejus ullum facinus existimatum est quam si cui probaretur clientem divisui habuisse.

Hanc autem fidem majores nostri non modo in officiorum vicibus, sed in negotiorum quoque contractibus sanxerunt, maximeque *in pe-*

cunia mutuaticiae usu atque commercio; adimi enim putaverunt subsidium hoc inopiae temporariae, quo communis omnium vita indiget, si perfidia debitorum sine gravi poena eluderent.

«Nihil profecto immitius, nihil immanius, nisi ut re ipsa apparet, eo consilia tanta immanitas poenae denuntiata est, ne ad eam unquam perveniretur. Addici namque nunc et vinciri multos videmus, quia vinculorum poenam deterrimi homines contemnunt. Dissectum esse antiquitus neminem equidem neque legi, neque audivi, quoniam saevitia istae poenae contemni non quita est. An putas, Favorine, si non illa etiam ex Duodecim Tabulis de testimoniis falsis poena abolevisset et si nunc quoque, ut antea, qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio dejiceretur, ventituros fuisse pro testimoniis tam multos, quam videmus? Accerbitas plerumque ulciscendi maleficiĭ, bene atque caute vivendi disciplina est». (1)

Iată punctul de plecare în acéstă materie: o severitate excesivă dictată pe de o parte de interesul afacerilor ca ceĭ strîmtorațĭ să găséscă mijlóce la cas de trebuință, iar pe de altă parte de interesul moralitățiĭ publice, de a se respectà cuvîntul dat.

Omorîrea debitoruluĭ a dispărut din legislațiunĭ și a fost înlocuită

(1) «Rĕmâne ca să rĕspund de ceea ce ți s'a părut fórte crud, tăerea și împărțirea corpuluĭ. Prin cultul și practicarea tuturor virtuților poporul roman a ajuns din cea maĭ umilă origine la un atât de înalt punct de mărire, însă între tóte virtuțile eĭ a avut un cult deosebit pentru buna credință, care le fu tot de-auna sfîntă atât în viéța privată cât și în cea publică. Ast-fel pentru ca să n'o violeze, Roma dete vrăjmașilor pe ceĭ maĭ iluștri consulĭ; ast-fel clientul căruia i se primise credința devenià maĭ scump ca o rudă și drepturile de familie nu puteaŭ să întrécă protecțiunea ce i se jurase: nu erà crimă maĭ négră decât părăsirea clientuluĭ.

«Strămoșiĭ noștri aŭ voit să sancționeze buna credință nu numaĭ în ordinea datoriilor, dar chiar în relațiunile comerciale și maĭ vîrtos în împrumuturile de banĭ. Eĭ aŭ înțeles că se răpesce ajutorul la o nevoe temporală, la care orĭ-cine póte să recurgă în viéța de tóte ḑilele, dacă debitorul de rea credință ar puté fără mare risc să-șĭ bată joc de creditor.

«Nimic maĭ atroce, nimic maĭ barbar fără îndoélă! Dar nu e óre evident că s'a înconjurat pedépsa cu acéstă asprime tocmaĭ ca să nu se recurgă la ea nicĭ odată? Dacă noĭ vedem astăḑĭ adjudecându-se și legându-se mulțĭ debitorĭ, causa e că ómeniĭ rĕĭ nu se tem de pedépsa cu fiare; însă ca vre-un om în vechime să fi fost sfâșiat nicĭ n'am citit vre-odată, nicĭ n'am auḑit spunêndu-se. Pentru ce? Pentru că nu e cu putință să se înfrunte o pedépsă atât de spăimântătóre. Creḑĭ tu, Favorine, că dacă legile celor XII table asupra mărturieĭ mincinóse n'ar fi căḑut în desuetudine, dacă omul dovedit de martur mincinos ar fi și acum precipitat de pe stânca Tarpeiană, creḑĭ tu că am vedé aḑĭ atâția marturĭ mincinoșĭ? Severitatea pedepselor e adesea o lecțiune de purtare și un mijloc de disciplină morală». (Auli Gellii, *Noctium atticarum libri* XX. Cartea 20.)

cu închisórea pentru datoriĭ, care în timp de secole a existat atât în Francia cât şi în România. În ţĕrile de origine germană acéstă instituţiune a luat altă formă; ele aŭ admis falimentul atât la civilĭ cât şi la comercianţĭ, şi în consecinţă debitorul nesolvabil de rea credinţă, e socotit ca un bancrut fraudulos şi pedepsit cu pedepse criminale; chiar acel culpabil de simplă negligenţă orĭ risipă e pedepsit ca un bancrutar simplu.

La noĭ graţie neaplicăriĭ legiĭ, la Francesĭ după legea din 22 Iulie 1867 (1) şi la Belgienĭ după legea din 27 Iulie 1871, închisórea pentru datoriĭ nu maĭ există şi debitorul de rea credinţă dacă reuşesce să-şĭ ascundă averea póte să-şĭ bată joc de creditorul înşelat fără nicĭ o temere de pedépsă, şi póte chiar aspirà să devină prefect, primar, magistrat înalt saŭ cap al bisericiĭ. De la pedépsa morţiĭ din legea celor XII table am ajuns la impunitatea absolută a debitoruluĭ de rea credinţă. E acésta un bine? Şi maĭ ales este drept?

Dreptul am ḑis că este *jus suum cuique tribuere,* a da fie-căruia ceea ce este al sĕŭ; însă debitorul de rea credinţă violézā acéstă regulă, fiind-că el consumă saŭ reţine o valóre care nu i s'a dat decât pentru întrebuinţare. Când din nenorocire el a perdut suma împrumutată şi nu are de unde să o plătéscă, negreşit nu trebue pedepsit fiind-că nu are nicĭ o vină; dacă însă a cheltuit nebunesce suma ce i s'a încredinţat şi maĭ ales dacă el, avênd valórea împrumutată, a cercat să o ascundă şi să o reţină pentru sine, faptul e în contra moraleĭ, e o adevĕrată hoţie, şi legea pedepsesce şi furtul şi cercarea de furt.

Chiar codicele penal, interpretat în mod raţional şi nu judaic, duce la acest resultat.

În adevĕr, legiuitorul ḑice în art. 332 Codicele penal, că acela care pentru a realisà un câştig pricinuesce o pagubă în averea altuia, făcênd să trécă adevĕrate fapte mincinóse, e culpabil de înşelăciune. Ne întrebăm însă când un individ de rea credinţă vine să se împrumute presintându-se ca om cinstit şi făgăduind în scris saŭ verbal, că va plătì, nu amăgesce cu acésta pe creditor făcêndu-l să crédă în faptul cinsteĭ pe care nu o are şi al restituiriĭ pe care nu o va face şi la care nicĭ nu se gândesce?

Ce deosebire este între individul care ne fură 1.000 de leĭ, spunênd că e trimis să ni-ĭ céră de un prietin orĭ creditor şi între individul

---

(1) Supresiunea închideriĭ pentru datoriĭ s'a votat în Francia atât în Cameră cât şi în Senat cu o mică majoritate (107 contra 95; şi 53 contra 46).

care ne fură 1.000 de leĭ, dându-ne la mână o hârtie în care ne făgăduesce că ne va plătì? Noĭ nu vedem alta decât că cel dintâiŭ se presintă ca un servitor saŭ subordonat al uneĭ alte persóne, pe când cel de al doilea are neruşinarea să se presinte ca un prietin saŭ egalul nostru.

Şi pentru ce s'ar zidì case speciale de arest pentru aceştĭ mişeĭ mănuşaţĭ? Eĭ sunt în realitate hoţĭ ordinarĭ, însă ce-và maĭ periculoşĭ decât ceĭ-lalţĭ, fiind-că fură maĭ mult.

În zadar se spune că în cas de împrumut este un contract, că prin urmare creditorul trebue să-şĭ deschidă ochiĭ şi să nu fie ignarus conditione ejus cum quo contrahit (1); acelaşĭ lucru se póte ḑice orĭ când cine-và dă banul din mână, saŭ face o operaţiune în care e escrocat, iar nu numaĭ în cas de contractare.

Tot atât de falsă, fiind-că e basată pe distincţiunea între contracte şi cele-lalte operaţiunĭ, este argumentarea cu care marele jurisconsult belgian Ch. Laurent combate închisórea pentru datoriĭ. Dînsul susţine că părţile sunt libere să stipuleze orĭ-ce, însă nu pot face stipulaţiunĭ carĭ să atingă libertatea lor. (2) E óre acéstă distincţiune raţională? Pentru ce nu s'ar puté face prin contract, ceea ce se póte face prin fapt? Legiuitorul nu póte împedecà pe o persónă ca să-şĭ alieneze libertatea comiţênd o infracţiune, pentru ce ar împedecà alienarea libertăţiĭ prin contract? Şi ce interes are de altmintrelea legiuitorul, ca debitoriĭ de rea credinţă să fie liberĭ şi nesupĕraţĭ? Óre pentru a maĭ înşelà şi alte persóne?

Se spune însă că de multe-orĭ debitorul, când contractéză, nu are intenţiunea de a înşelà, saŭ de a nu restituì împrumutul; ce importă însă? Dacă cine-và iea pe ascuns un obiect întâiŭ ca să-l privéscă şi să-l studieze, şi apoĭ maĭ târḑiŭ, plăcêndu-ĭ, şi-l însuşesce, nu e acesta un furt adevĕrat? Nu e câtuşĭ de puţin necesar ca faptul şi gândul rĕŭ să se unéscă în timp, e destul să fie întrunite în aceeaşĭ persónă.

De altmintrelea e straniŭ ca aceeaşĭ legislaţiune să pedepséscă pe debitorul insolvabil comerciant ca bancrutar, când e vinovat numaĭ de risipă saŭ negligenţă, şi să nu dea absolut nicĭ o pedépsă debitoruluĭ insolvabil civil, chiar atuncĭ când el e de rea credinţă. Ar puté óre să spună ilustrul jurisconsult Laurent pentru ce comerciantul póte să facă stipulaţiunĭ ca să-şĭ atingă libertatea sa şi civilul nu póte? În vechea societate medievală în care existaŭ multe categoriĭ sociale şi

(1) Nesciutor condiţiunii aceluia cu care contractéză.

(2) Ch. Laurent, *Principes de droit civil français*, Bruxelles—Paris, t. XXVIII, No. 432.

în care, de exemplu, civilii nu puteaŭ să se oblige prin poliţe ca comercianţiĭ, erà natural ca şi falimentul şi alte rigorĭ să fie reservate insolvabililor comercianţĭ, dar astăḑĭ când a dispărut distincţiunea de clase, când civiliĭ ca şi comercianţiĭ se pot obligà comercial (prin cambiŭ) în tóte Statele Europeĭ, şi când în câte-và State sunt chiar supuşĭ legiĭ comune a falimentuluĭ, aḑĭ ḑic e cu totul neraţional a mănţiné în România o distincţiune absurdă şi a scutì cu totul de pedépsă pe debitorul de rea credinţă. În aceeaşĭ legislaţiune nu trebue să fie douĕ măsurĭ, maĭ vârtos în materie de pedépsă. Şi e destul să cugetăm că în ţéra nóstră un comerciant onest póte să fie declarat în faliment, adecă ruinat şi desonorat fiind-că debitoriĭ saŭ civiliĭ de rea credinţă nu-l plătesc, pentru ca trebuinţa constrîngeriĭ corporale să fie înţelésă de orĭ-ce inimă onestă.

Dar e ce-và maĭ mult.

Cine profită de neaplicarea legiĭ din 1864? Negreşit debitoriĭ de rea credinţă în contra cărora legea erà îndreptată, în mare parte canaliile în mănuşĭ galbene de carĭ vorbià Vauvenargues şi care în loc de a plătì pe creditoriĭ lor, se preumblă în trăsurĭ cu cauciuc şi supéză cu şampanie.

Cine este însă victima legiĭ?

În mare parte săracul, căcĭ, după cum ḑiceà regretatul nostru profesor Ch. Beudant, fostul Decan al Facultăţiĭ de drept din Paris, dacă un bogat póte da garanţiĭ reale şi chiar personale, săracul nu póte garantà decât cu persóna sa, că va fi cinstit în datoria ce contractéză.

Prin urmare, a desfiinţà închisórea pentru datoriĭ, este a tăià creditul ómenilor cinstiţĭ însă lipsiţĭ de avere, adecă tocmaĭ acelor carĭ aŭ maĭ multă trebuinţă de el. Şi acésta în ce scop? Pentru a scăpà de pedépsă pe parasiţiĭ carĭ trăesc din munca şi din economiile altora!

Greşéla nóstră este că noĭ ne figurăm pe creditor tot de-auna un om avut şi nemilostiv, care trăesce din exploatarea săraculuĭ; însă nu ne gândim că de multe orĭ se întîmplă, că creditorul e o biétă vĕduvă, un biet preot saŭ funcţionar, care-şĭ depune economiile întregiĭ vieţĭ, odihna bătrâneţelor şi pânea copiilor în mâna unuĭ înşelător abil şi acesta după ce strînge sute de miĭ de leĭ, îşĭ ascunde averea şi bieţiĭ creditorĭ rĕmân în miserie. Câte orĭ nu se întîmplă acest lucru! Noĭ înşi-ne cunóscem un cas de genul acesta celebru în Moldova; şi casurile sunt fórte numeróse, căcĭ aḑĭ, după cum s'a ḑis, săraciĭ împrumută pe bogaţĭ, iar nu bogaţiĭ pe săracĭ.

Dar nu numaĭ săracul, ci chiar omul cu avere póte să aibă une-orĭ trebuinţă de a se împrumutà pe simplu credit personal, şi din pricină

că nu există închisóre pentru datoriĭ, găsesce banĭ cu greutate, căcĭ creditorul se teme la noĭ nu numaĭ de insolvabilitatea reală ci şi de cea simulată care e maĭ désă.

Ast-fel în cât din causa unor înşelătorĭ sufere o mulţime de ómenĭ cinstiţĭ, carĭ nu pot dobândì credit saŭ îl dobândesc în condiţiunĭ grele, fiind-că mulţĭ rentierĭ, temêndu-se ca să nu fie înşelaţĭ pun capitalul lor în efecte publice. Natural că numĕrul împrumutătorilor fiind mic, iar riscurile împrumuturilor marĭ, dobânda trebue să fie ridicată, de óre-ce capitalurile nu-şĭ fac concurenţă. Dobânda mare însă e o adevĕrată nenorocire, căcĭ ea produce ruina agriculturiĭ, industrieĭ şi a comerciuluĭ.

Cum ţéra nóstră, chiar dacă am admite că e bogată, a fost şi este săracă în capitalurĭ, erà trebuinţă ca să intre capitalurĭ străine în ţéră; dar cum e cu putinţa cu străiniĭ să aibă încredere în noĭ când noĭ înşi-ne nu avem, şi cu dreptate nu avem încredere unul în altul?

Şi ast-fel vedem faptul acesta, că pe când în Europa civilisată dobânda variéză între 2 şi 5°/₀ pe an, la noĭ Statul chiar, care moştenise de la strămoşiĭ noştri aprópe un miliard de economiĭ, s'a împrumutat maĭ tot de-auna cu dobândă *reală*, variind între 7 şi 12°/₀.

Capitalurile străine fug de noĭ şi aŭ dreptate, căcĭ ce am făcut noĭ ca să le atragem?

Din prima nóstră tinereţe noĭ pare că voim într'adins să mânjim numele de Român prin lipsa de probitate a studenţimeĭ care învaţă în ţĕrĭ străine. Aceştĭ baronĭ, conţĭ şi prinţĭ de contrabandă carĭ înşală furnisoriĭ capitalelor europene, ne-aŭ făcut un nume şi o reputaţiune deplorabilă de rastacuerĭ; când vin în ţéră eĭ fac politică şi uniĭ ajung şi Ministri!

Cum voiţĭ să aibă străiniĭ o bună opiniune de noĭ şi să ne încredinţeze capitalurile lor? N'aŭ cetit eĭ prin jurnale şi n'aŭ auḑit óre de *fides rumanica?*

Când se întorc în ţéră aceştĭ privilegiaţĭ aĭ sorţiĭ, ce fac pentru a-şĭ ispăşì păcatele tinereţiĭ şi a restatornicì numele de Român în faţa străinilor? Credeţĭ că vor propune o lege ca studentul care a necinstit numele de Român, să fie pedepsit îndată după intrarea în ţéră şi declarat incapabil de a ocupà funcţiune publică până nu-şĭ va plătì datoriile? Oh nu, vĕ înşelaţĭ! Eĭ vor strigà că închisórea pentru datoriĭ e o barbarie a timpurilor trecute, iar ceĭ carĭ o susţin sunt nisce strigoĭ şi reacţionarĭ!

Şi de când a iubì cinstea şi buna credinţă e a fi un reacţionar?

De când cel care doresce ca patria să prospere şi numele eĭ să fie slăvit iar nu batjocoritor, a ajuns să fie un strigoiŭ? La ce fel de per-

vertire a raţiunii şi a moralei ajuns'a societatea nóstră pentru ca astfel de ideĭ nu numaĭ să se pótă emite, dar chiar să domine?

Batjocuréscă dar numele de Român aceştĭ domnĭ cât vor voì, prăpădéscă necontenit cel maĭ sfînt patrimoniŭ naţional după cum prăpădesc averea lor părintéscă şi une-orĭ şi averĭ străine, însă cel puţin să lase pe ceĭ care lucréză pentru ţéră şi pentru bunul eĭ nume ca să-şĭ facă datoria aşà, cum le-o dictéză consciiţa lor şi iubirea patrieĭ.

* * *

Dar legiuitoriĭ noştriĭ nu numaĭ că n'aŭ luat măsurĭ contra releĭ credinţe, ci chiar aŭ făcut legì într'adins ca să o protégă.

În adevĕr nu este óre în contra buneĭ credinţe ca un funcţionar cu léfă mare, póte avênd douĕ saŭ treĭ lefĭ, să-şĭ iea léfa întrégă şi să nu plătéscă un ban pentru achitarea datoriilor ce a făcut?

Legiuitorul din 1 Martie 1881 va fi avut póte o bună intenţiune când a modificat art. 409 proc. civ. şi a dispus că lefile şi pensiunile nu pot fi cedate nicĭ urmărite pentru datoriĭ, resultând din împrumuturĭ, însă nu e maĭ puţin adevĕrat că prin acéstă disposiţiune a violat cele maĭ elementare principiĭ de dreptate şi de moralitate.

Să se pedepséscă aspru cămătariĭ, de acord; noĭ nu numaĭ că nu ne opunem la acésta, dar chiar am făcut o imputare legiuitoruluĭ că a găsit de cuviinţă să facă în acéstă materie aplicaţiunea faimosuluĭ *laissez faire, laissez passer*. Când însă se lovesc împrumutătoriĭ cinstiţĭ, fiind-că uniĭ împrumutătorĭ neruşinaţĭ abuséză şi nenorocesc familiile, legiuitorul violéză cele maĭ elementare principiĭ de dreptate, el pedepsesce pe nevinovaţĭ, şi în acelaşĭ timp ocrotesce pe rĕŭ-făcĕtorĭ.

Şi maĭ observaţĭ un lucru.

Acéstă lege de care se folosesc necinstiţiĭ, nu profită de loc ómenilor cinstiţĭ. În adevĕr, funcţionarul saŭ pensionarul cinstit, chiar nefiind obligat de lege, se crede dator după regulele buneĭ credinţe şi ale cinsteĭ să plătéscă ceea ce s'a împrumutat; prin urmare el nu póte profità de disposiţiunea legiĭ, ci îndată ce va luà léfa saŭ pensiunea, va alergà să plătéscă pe creditor. Departe de a profità de lege, funcţionarul cinstit e expus să nu găséscă credit la vreme de nevoe saŭ să-l găséscă cu o dobândă grea. Singur funcţionarul saŭ pensionarul necinstit, care va puté să găséscă vre-un împrumutător lesne creḑĕtor, va profità de disposiţiunile legiĭ, punêndu-se sub ocrotirea infamuluĭ art. 409 din procedura civilă.

Ne întrebăm însă, bine şi moral este acest lucru?

În apriga luptă pentru existenţă omul cinstit are dejà greutatea că

pentru el nu e deschisă decât o cale, cea dréptă, n'are decât o serie de mijlóce, cele cinstite, va maĭ trebuì óre ca legiuitorul să măréscă acéstă inferioritate îmmulţind numĕrul mijlócelor permise de lege, dar reprobate de echitate şi de morală?

De sigur că nu cu modul acesta se încuragiéză cinstea şi se face educaţiunea unuĭ popor; un legiuitor trebue din potrivă să încuragieze buna credinţă şi să ocrotéscă pe ómeniĭ cinstiţĭ. Nenorocită ţéră în care legiuitorul uĭtându-şĭ acéstă datorie de căpetenie, iea sub ocrotirea sa tocmaĭ pe ómeniĭ necinstiţĭ şi se inspiră de principiile unuĭ utilitarism rĕŭ înţeles, în loc de a se inspirà de înaltele principiĭ ale moraleĭ. Nu există utilitate în afară de morală, şi de aceea legiuitoriĭ carĭ nesocotesc acest adevĕr pricinuesc, fără să voéscă, maĭ întâiŭ ruina morală şi apoĭ ruina materială a ţĕrilor.

* * *

Căcĭ nu trebue să ne facem ilusiune; din causa releĭ credinţe şi a legilor nóstre nechibzuite, tóte afacerile merg rĕŭ. Capitalul este nervul afacerilor, *nervus rerum gerendarum;* eĭ bine! capitalul nu maĭ are curagiul să apară. Din străinătate el nu ne maĭ vine căcĭ s'aŭ speriat străiniĭ de legile nóstre şi de aplicarea lor, şi cel din ţéră stă închis în efecte publice.

Şi e natural să fie aşà, căcĭ maĭ totul la noĭ e rĕŭ organisat. Vedeţĭ de exemplu ce se întîmplă cu urmăririle imobiliare; aŭ ajuns un adevĕrat scandal! Sunt creditorĭ carĭ aŭ luptat anĭ întregĭ fără ca să ajungă să-şĭ scótă baniĭ datoraţĭ din causa formelor nesfîrşite şi maĭ ales din causa adjudicatarilor de pae. Când s'a revisuit procedura civilă s'a propus pedepsirea acestor mişeĭ, cumetri de înşelăciune, carĭ lovesc în creditul public; credeţĭ că s'a admis măsura?

Nu! S'aŭ pus în locul eĭ nisce disposiţiunĭ anodine şi vechea stare de lucrurĭ nu s'a schimbat întru nimic.

Apoĭ cum voiţĭ ca străiniĭ să ne facă credit?

Ce? Óre eĭ nu cunosc legile nóstre şi n'aŭ făcut experienţa aplicăriĭ lor de judecătoriĭ noştri tot de-auna favorabilĭ în civil debitorilor, iar în penal hoţilor şi asasinilor? Apoĭ când omul nu rĕspunde cu persóna de datoriile sale, când lefile şi pensiunile nu pot fi urmărite, când urmărirea imobilelor este o batjocură costisitóre pentru creditor, când în fine averea mobiliară orĭ-cât de mare, póte fi ascunsă cu multă uşurinţă fără nicĭ o temere de pedépsă în cas de descoperire a fraudeĭ, se maĭ póte nădĕjduì în mod serios la întemeiarea creditulu̇ĭ public? Şi ne maĭ putem mirà că străiniĭ nu ne încredinţéză capitalurile carĭ

la eĭ sunt în pletora, şi că puţinul capital ce este în ţéră preferă să se pună în efecte publice saŭ chiar să rĕmână neproductiv, în loc de a alimentà şi a face să prospere agricultura, comerciul şi industria ţĕriĭ?

* * *

Încă un cuvînt înainte de a terminà ceea ce am ḑis despre închisórea pentru datoriĭ şi legea din 1 Martie 1881.

Am vĕḑut că punctul de plecare al pedepselor în potriva debitorilor de rea credinţă a fost mórtea; aḑí încă sunt State carĭ admiţênd falimentul civililor, declară pe debitorul insolvabil de rea credinţă bancrut fraudulos şi-l pedepsesc cu pedepse criminale. În alte legislaţiunĭ se pedepsesc asemenea indiviḑĭ cu simplă închisóre, ba chiar legiuitoriĭ, cum bună-óră al nostru în 1864, voesce ca aceştĭ hoţĭ mânuşaţĭ să fie deosebiţĭ de hoţiĭ obicĭnuiţĭ şi maĭ bine trataţĭ, probabil fiind-că aŭ furat sume maĭ mari. În fine sunt legislaţiunĭ carĭ apĕră cu totul de pedépsă pe debitorul de rea credinţă civil, însă pedepsesc pe comerciantul insolvabil, chiar când e culpabil de simplă negligenţă saŭ risipă.

De la pedépsa cea maĭ grea, mórtea, am ajuns cu trecerea timpuluĭ la apĕrarea totală de pedépsă; n'am mers óre prea departe?

Dar, în fine, acésta tot se póte concepe, însă când legiuitorul apĕră nu numaĭ persóna, ci şi averea debitoruluĭ de urmăririle creditoruluĭ, acésta e prea mult, ea atinge ultimele limite ale nedreptăţiĭ în materie legislativă. Legiuitorul cu alte cuvinte dă voie funcţionarilor şi pensionarilor ca pe lângă léfa saŭ pensiunea lor, să maĭ fure orĭ-ce pot sub formă de împrumut de la aceia pe carĭ îĭ pot păcălì.

E acésta cinstit?

În zadar, voind a exaltà meritele nóstre, înfierăm versatilitatea vechilor slujbaşĭ; uniĭ din eĭ furaŭ, nu tăgăduim, dar cel puţin furtul lor nu erà sancţionat de legiuitor. Aŭ trebuit să vină vremile nóstre pentru ca legea prin art. 409 Procedură civilă, să declare furtul saŭ maĭ bine ḑis înşelarea ómenilor lesne încreḑĕtorĭ, ca un drept al funcţionaruluĭ. Acest articol dă un supliment de léfă funcţionarilor şi pensionarilor necinstiţĭ, el este reaua credinţă permisă şi înconjurată, este imoralitatea înălţată în principiŭ de însuşĭ legiuitor.

Cât de departe suntem de cuvintele luĭ Aulus Gellius şi de moravurile carĭ aŭ dus pe strămoşiĭ noştri *e parva origine ad tantae amplitudinis instar!* Eĭ: *omnium virtutum maxime atque precipue* **fidem** *coluit, sanctamque habuit tam privatim quam publice,* iar la noĭ réua credinţă e scrisă în lege şi e practicată de ceĭ însărcinaţĭ cu aplicarea legilor.

De sigur că frumóse şi înţelepte eraŭ cuvintele unuĭ senator care

ḑiceà în şedinţa din 12 Februarie 1900, combătênd art. 409 procedura civilă: «Se crează pentru o clasă de ómenĭ, funcţionariĭ statuluĭ, adecă tocmaĭ aceia carĭ, în virtutea funcţiuniĭ pe care o ocupă, a ocupaţiuniĭ principale a vieţiĭ lor, sunt supuşĭ la păḑirea buneĭ cuviinţe şi buneĭ regule în societate, li se creiază un privilegiŭ care-ĭ pune la adăpostul îndepliniriĭ obligaţiunilor lor în societate. Cu alte cuvinte, se dă tocmaĭ acesteĭ clase, care ar trebuì să fie propoveduitórea uneĭ bune rînduelĭ, exemplul îndepliniriĭ tuturor îndatoririlor în societate, li se dă putinţa de a fi necinstiţĭ». (1)

Însă nu e óre trist ca aceste cuvinte să aibă trebuinţă să fie spuse uneĭ adunărĭ legiuitóre, şi nu e şi maĭ trist ca ele să nu producă efect?

În zadar se spune că nu se póte lăsà un funcţionar fără *decorum* şi în miserie, luându-i-se o parte din léfă, căcĭ din două una: saŭ lefile sunt îndestulătóre şi atuncĭ funcţionariĭ trebue să se mărginéscă în ele, saŭ sunt prea micĭ şi atuncĭ datoria legiuitoruluĭ e să le măréscă, iar să nu să dea voe funcţionarilor să înşele pe cine vor puté. În cât despre *decorum* el provine din purtarea cinstită a funcţionaruluĭ, iar nu din portul saŭ viéţa sa luxósă.

* * *

Spre a încheià acéstă parte a studiuluĭ nostru, vom face o ultimă observaţiune.

Noĭ am criticat de la început, şi sperăm că am probat temeinicia criticeĭ nóstre, rĕul sistem al legiuitoruluĭ român de a restrînge marginile incriminaţiuniĭ şi a lăsà ast-fel nepedepsite o mulţime de fapte imorale. Am arătat că este cu atât maĭ periculósă acéstă restricţiune, cu cât e greŭ a găsì limitele între dolul civil şi dolul penal; însă spre încheere, vom reproduce cuvintele unuĭ călduros apĕrător al restricţiuniĭ, al mareluĭ penalist italian Francesco Carrara, a căruĭ operă capitală «Programma» mulţĭ, cel puţin în Italia, o consideră ca cea maĭ înaltă expresiune a sciinţeĭ penale clasice.

«Acésta e, ḑice dînsul, stânca cea maĭ periculósă de care riscă să se lovéscă legiuitorul. A distinge controlul moral de controlul politic, a distinge oficiul civil, de oficiul penal. Acésta e stânca de care ameninţă să se lovéscă legiuitoriĭ regatuluĭ italian, imitând necontenit (şi necontenit din nenorocire), tristele exemple ale Franciеĭ. Crescênda civilisaţiune a unuĭ popor şi lărgirea libertăţiĭ sale, ar trebuì să fie o raţiune puternică de a micşorà gradat numĕrul acţiunilor declarate

(1) D. Th. Rosetti.

infracţiunĭ. Însă din contră cresce în noĭ mania de a îmmulţì numĕrul pentru a recurge la periculosul remediŭ al oficiuluĭ penal, contra unor fapte carĭ nu aŭ adevĕratele caractere ale infracţiuniĭ şi contra cărora părinţiĭ noştri întrebuinţaŭ alte mijlóce de apĕrare. Din acésta a resultat că Italieniĭ, după ce aŭ fost proclamaţĭ liberĭ, aŭ găsit cu surprindere exerciţiul activităţiĭ lor individuale maĭ restrîns decât erà maĭ nainte. Fenomen care are pricina luĭ în mania de a prea guvernà şi în smintirea de a guvernà totul cu ajutorul proceselor penale». (1)

Am reprodus într'adins aceste câte-và liniĭ, spre a vedé cât de înfocat apĕrător al libertăţiĭ individuale şi al restrîngeriĭ imcriminaţiuniĭ este Francesco Carrara, şi fiind-că chiar dînsul ne dă cele maĭ puternice argumente în critica pe care o facem legislaţiuniĭ române sub acest raport.

Carrara, filosof profund, pe cât este de distins jurisconsult, spune cu multă înţelepciune, că o civilisaţiune maĭ întinsă trebue să aibă o incriminaţiune maĭ restrînsă. Însă dacă este aşà, ne întrebăm : óre noĭ suntem printre popórele cele maĭ civilisate ale Europeí, pentru ca multe fapte carĭ aiurea sunt pedepsite, şi chiar aspru pedepsite, la noĭ să fie cu totul scutite de pedépsă?

Şi Carrara ne maĭ spune un lucru fórte important. În Italia cu tóte că civilisaţiunea merge înainte, legiuitoriĭ totuşĭ lărgesc incriminaţiunea şi pedepsesc fapte, carĭ altă dată eraŭ nepedepsite, pe când la noĭ se întîmplă tocmaĭ din potrivă, că chiar acele fapte, carĭ eraŭ altă dată pedepsite, acum scapă de loviturile legiĭ penale.

Care din cele două sisteme e cel maĭ bun? Sunt maĭ înţelepţĭ legiuitoriĭ italieniĭ, carĭ lucrézǎ câte 15 anĭ la confecţiunea unuĭ codice, frământând tot capitalul sciinţific al ţĕriĭ, saŭ legiuitoriĭ românĭ, carĭ fără nicĭ o preparaţiune sunt în stare să improviseze orĭ ce codice în câte-và lunĭ de ḑile?

La acéstă intrebare respunde fórte clar statistica penală, rĕspunde încă starea morală a societăţiĭ nóstre.

Magistratura.

Vom fi fórte scurţĭ în ceea ce privesce influinţa judecătorilor asupra imoralităţiĭ nedelictóse şi acésta pentru bunul motiv, că aicĭ e greŭ a resumà discuţiunea asupra principiilor, iar când e vorba de exemple

(1) Fr. Carrara, *Programma del corso di diritto criminale.*, 8-va ed., Firenze 1897. Parte generale, vol. I § 17, p. 57 şi 58.

saŭ casurĭ practice, totul e o cestiune de fapt şi prin urmare de apreciere.

Însă şi acì nu ne putem împedecà să relevăm şi să deplângem nenorocita tendinţă, care se manifestă la magistraţĭ tot atât de mult ca şi la legiuitor, de a restrînge incriminaţiunea interpretând legea pe cât pot în favórea rĕŭ-făcĕtorilor, sub cuvînt că *poenalia restringenda sunt.* Noĭ am citat câte-và casurĭ carĭ pot servì fórte bine ca să arate acéstă nenorocită tendinţă, când am vorbit despre disposiţiunile legiĭ relative la înşelăciune; din ele se póte vedé, că şi în acéstă privinţă magistratura concură cu puterea legiuitóre în protecţiunea elementelor antisociale şi se deosebesce profund, e chiar antitesa magistratureĭ francese, care se scie că lărgesce fórte mult aplicarea legilor penale.

Şi trebuie să spunem că magistratura nóstră, care se arată atât de respectuósă de textul legiĭ, când e vorba să apere de pedépsă pe un rĕŭ-făcĕtor îşĭ bate joc de textul cel maĭ formal, când el este în contra rĕŭ-făcĕtorilor.

Ne vom mulţumì să cităm douĕ exemple.

Legea penală română imitând codicele penal prusian şi alte codice, pedepsesce duelul ca un delict, chiar când n'a resultat mórte. Totuşĭ acest delict se comite pe fie-care an şi pe fie-care lună; s'aŭ vĕḑut funcţionarĭ înalţĭ, miniştri şi chiar magistraţĭ bătêndu-se în duel şi nu numaĭ că n'aŭ fost pedepsiţĭ, dar nicĭ chiar n'aŭ fost daţĭ în judecată. Duelul, acéstă rĕmăşiţă barbară a justiţieĭ private şi a dreptuluĭ celuĭ maĭ tare, e pedepsit de legiuitor, şi totuşĭ judecătoriĭ noştri, carĭ pentru a aplicà disposiţiunĭ absurde tot de-auna aŭ pe buze adagiul: *absurda lex, sed lex*, găsesc de cuviinţă să violeze legea şi să nu urmăréscă pe duelanţĭ. Şi ast-fel ministrul, în loc de a sta pe banca vinovaţilor, îşĭ va reluà locul pe banca ministerială, iar magistratul pe fotoliul de judecător. Ce e drept că acelaşĭ ministru va ordonà darea în judecată a celor carĭ violéză regulamentele poliţienescĭ, şi acelaşĭ judecător va pedepsì fórte aspru pe ţĕranul, care nesciind duelul, într'o luptă cu bâta a avut norocul saŭ adresă să spargă capul adversaruluĭ, în loc de a i-l sparge adversarul pe al sĕŭ. Egalitatea înaintea legiĭ de sigur că nu e violată; cine împedecă pe ţĕran să înveţe duelul ca să pótă şi el rănì şi la nevoe chiar ucide, fără să se témă de pedépsă?

Alt cas, şi acesta e şi maĭ caracteristic.

Iată un domn care e însărcinat cu administrarea averiĭ unuĭ club, el mănâncă aprópe 20.000 de leĭ, şi când după maĭ multe păsuirĭ declară în fine, că nu póte plătì, în loc să fie urmărit şi pedepsit conform legiĭ, el dă nisce tablourĭ cluhuluĭ şi tótă lumea se declară satisfăcută.

Şi notaţĭ că lucrul erà de notorietate publică şi că în club şi chiar în comitetul clubuluĭ eraŭ o mulţime de magistraţĭ, ómenĭ de altmintrelea fórte corecţĭ şi ca magistraţĭ şi ca cetăţenĭ.

Astăḑĭ domnul, fórte elegant de altmintrelea, se plimbă falnic pe stradele oraşuluĭ, ca şi cum nimic nu s'ar fi întîmplat. Iar un ţĕran care a furat o găină, póte împins de fóme, e pedepsit maĭ mult saŭ maĭ puţin aspru după cum va fi dispoziţiunea judecătoruluĭ în momentul când îl judecă. Şi judecătorul spunênd latinesce *dura lex, sed lex* şi adăugând că legislaţiunea nóstră nu recunósce Recht der Hungersnoth (dreptul trebuinţeĭ de a mâncà), care există în Codul penal din 1532 ai luĭ Carol Quintul, va păré savant, pe când în realitate el nu e decât un monstru vrednic de spânzurătóre!

Iată egalitatea nóstră înaintea legiĭ; săracul plătesce cu libertatea, póte chiar cu bătăĭ în închisóre, pe când bogatul plătesce cu tablourĭ de ale luĭ Aman. Şi ast-fel se va ridicà morala publică a poporuluĭ românesc, dând flagrante exemple de nedreptate, pe care noĭ ne facem ilusiunea că poporul nu le vede, saŭ vĕḑêndu-le nu le înţelege!

Eĭ bine, da; trebue să o spunem, magistraţiĭ noştriĭ complecteză de minune pe legiuitor. Se póte ḑice de eĭ ceea ce ḑiceà Ayrault către Ducele de Anjou în 1570, vorbind de magistratura francesă de pe acele timpurĭ:

«Que jamais on ne veid tant de juges et si peu néantmoins de bonne et de briefve justice . . . en ce royaume; qu'elle est banie, comme si on lui avait fait son procès à elle mesme. (1)

* * *

Ni se va spune póte că icóna stăriĭ nóstre morale e prea tristă, prea descuragiătóre şi chiar jignitóre pentru bunul nume al ţĕriĭ.

Nu suntem de acéstă părere; ceea ce ar fi în ạdevĕr trist şi descuragiător, ar fi dacă nu am recunósce bóla şi nu am luà măsurĭ de îndreptare. Ar maĭ fi iarăşĭ trist şi descuragiător pentru noĭ, dacă bóla morală a ţĕriĭ ar fi organică şi incurabilă, provenind din natura perversă a poporuluĭ nostru.

În Italia lucrul e în adevĕr trist şi totuşĭ d-l Turiello nu s'a sfiit să scrie, că «natura italiană nu s'a corectat de insensibilitatea pentru sânge» (2), iar d-l de Renzio să atribue Italieĭ *primatul criminalităţiĭ*,

(1) Nicĭ odată nu s'a vĕḑut maĭ mulţĭ judecătorĭ şi maĭ puţină dreptate bună şi repede în acest regat; ea este isgonită ca şi cum i s'ar fi făcut proces eĭ însăşĭ.

(2) Turiello, *Governo e governati*, Bologna, I, p. 344; Garofalo, *Contra la corente*, Napoli 1888, p. 18.

e adevĕrat că d-l Giurerurati a protestat în şedinţa camereĭ din 24 Iunie 1885 contra cuvintelor d-luĭ de Renzio, însă acesta i-a rĕspuns cu drept cuvînt, că rĕŭ se face cestiune de amor propriŭ naţional, pentru că nu se pot distruge faptele şi pentru că «patriotismul tăceriĭ e patriotism de apă de trandafirĭ». Eminentul penalist d-l Enrico Ferri aprobă cuvintele d-luĭ de Renzio. (1)

Să ne ferim dar de a fi orbiţĭ de un patriotism rĕŭ înţeles saŭ de un optimism amăgitor; să avem din potrivă curagiul să vedem lucrurile aşà precum sunt şi în urmă voinţa şi tăria de a le îndreptà. Şi acésta cu atât maĭ mult cu cât la noĭ, după cum am spus, crescerea criminalităţiĭ nu provine din natura rea a poporuluĭ nostru, ci din legile nechibzuite cu carĭ el a fost înzestrat în ultimele patru deceniĭ şi din pricina nesocotiteĭ indulgenţe a instanţelor nóstre represive. La noĭ se póte ḑice cu maĭ multă dreptate aceea ce a ḑis un Principe Bourbon despre Francia: instituţiunile aŭ corupt ómeniĭ. (2)

Căcĭ în definitiv bóla e cu léc şi totul depinde de la conducĕtoriĭ ţĕriĭ; hotărască-se eĭ să se îndrepteze, rupênd-o cu trecutul şi aberaţiunile sale şi se va îndreptà şi ţéra.

Generaţiunea care ne-a precedat, generaţiune sfîntă care mult a lucrat pentru ţéră, a fost preocupată de alte cestiunĭ maĭ înalte, iar maĭ vîrtos de cestiunile naţionale, şi de aceea n'a putut da cestiunilor politice şi sociale tótă atenţiunea pe care o merită, cu atât maĭ mult că ea nu erà în destul de pregătită. Resolvarea acestor cestiunĭ cere studiĭ îndelungate şi timpurĭ liniştite, ceea ce a lipsit părinţilor noştri, pe când eĭ posedaŭ cu îmbelşugare inima şi entusiasmul, carĭ sunt atât de necesare în cestiunile naţionale. De aceea dacă pe terenul naţional s'a făcut tot ce se puteà face în ţéra nóstră pe acele timpurĭ, adevĕrate minunĭ, pe terenul politico-social s'aŭ făcut multe şi marĭ greşelĭ, ale căror urmărĭ le simţim astăḑĭ.

Entusiasmul lor în parlament, pe catedră şi în incinta justiţieĭ a distrus prin legĭ, ideĭ şi hotărîrĭ nesocotite buna credinţă, *fides majorum* a bunuluĭ ţĕran de la Dunăre, sĕrac ce e drept la pungă şi la cunoscinţe, bogat însă la inimă şi în bun simţ.

Idealiştĭ şi visionarĭ, uniĭ aŭ propovĕduit ideĭ, alţiĭ aŭ făcut legĭ şi le-aŭ aplicat cu un optimism de necreḑut, care a pricinuit pervertirea caracterelor. După dînşiĭ nu maĭ existaŭ rĕŭ-făcĕtorĭ de pedepsit, nicĭ victime de apĕrat. În entusiasmul regenerăriĭ naţionale, toţĭ Româniĭ

(1) E. Ferri, *Sociologia criminale*, 3-a ed., Torino 1892, p. 252.

(2) Ce sont les institutions qui ont corrompu les hommes.

eraŭ fraţĭ şi toţĭ trebuiaŭ să fie liberĭ; de aceea cu adâncă convingere eĭ scriaŭ *dreptate* şi *frăţie*.

Beţia sub orĭ-ce formă e periculósă, şi de sigur că beţia entusiasmuluĭ şi aceea a cuvintelor nu e din cele maĭ puţin periculóse. În ḑile de sĕrbătorĭ naţionale picpocheţiĭ profită de entuasiasmul naţionaliştilor, ca să le fure batistele şi césornicele; tocmaĭ acésta s'a întîmplat în ţéra nóstră în timpul regenerăriĭ naţionale: pe când uniĭ făceaŭ poesie umanitară, sacrificându-şĭ viéţa şi averea pe altarul patrieĭ, alţiĭ făceaŭ milióne, furând Statul saŭ pe particularĭ!

* * *

Pe lângă entusiasmul care o orbià, generaţiunea trecută nu erà destul de preparată pentru resolvarea cestiunilor sociale.

Să ne explicăm.

Sciinţele sociale nu maĭ sunt socotite astăḑĭ ca sciinţe abstracte şi de raţionament pur, avênd regule aplicabile omeniriĭ întregĭ. Am arătat cu Herbert Spencer, că un codice penal saŭ o constituţiune, care se potrivesce uneĭ anumite ţĕrĭ, nu se potrivesce alteia din pricina deosebiriĭ de cultură şi de obiceiurĭ. Instituţiunile nu înfloresc de ordinar decât acolo, unde s'aŭ născut din trebuinţele poporuluĭ şi s'aŭ desvoltat în mod firesc, urmând evoluţiunea socială. Transplantările de legĭ şi instituţiunĭ isbutesc cu mare greutate şi numaĭ atuncĭ când găsesc un teren priincios. Acésta ne explică pentru-ce nicăirĭ parlamentarismul nu înfloresce ca în Englitera, unde s'a născut şi s'a desvoltat în timp de maĭ multe vécurĭ şi pentru-ce constituţiunea turcéscă a luĭ Midhat-Paşa n'a produs decât un efect... de ilaritate! Acésta ne maĭ explică de asemenĭ pentru-ce juraţiĭ daŭ chiar aḑĭ resultate bunicele în Englitera, pe când în tot restul Europeĭ aŭ ajuns o adevĕrată calamitate socială şi sunt consideraţĭ de mulţĭ ca o parodie a magistraturiĭ, după cum şi garda naţională, o altă ilusiune a părinţilor noştri, erà o parodie a armateĭ regulate.

În sciinţa socială nimic saŭ maĭ nimic nu este absolut în spaţiŭ şi în timp; trebue tot de-auna să se ţină sémă de trebuinţele societăţiĭ atuncĭ când e vorba de a aplicà principiile.

Ne vom mărginì la un singur exemplu.

Odinióră economia politică erà socotită ca o sciinţă abstractă şi de pură logică, uniĭ susţineaŭ liberul schimb, iar alţiĭ protecţionismul pentru tóte naţiunile de pe glob; astăḑĭ e recunoscut că nicĭ unul din aceste principiĭ nu póte fi aplicabil tuturor ţĕrilor şi în tóte timpurile, ci trebue a se ţiné sémă de trebuinţele saŭ maĭ bine ḑis de condiţiu-

nile fie-căreĭ ţĕrĭ, spre a adoptà unul saŭ cela-lalt sistem. Negreşit că acest lucru e maĭ greŭ, căcĭ necesitéză cercetărĭ şi studiĭ îndelungate, însă numaĭ ast-fel se îngrijesc bine interesele uneĭ ţĕrĭ.

Tot ast-fel e şi cu legile.

Negreşit că e uşor a traduce un codice străin şi chiar a schimbà unele articole spre a ne da aerul că-l îmbunătăţim, însă un codice saŭ o lege străină séměnă cu o piesă de moravurĭ: spre a produce efectul dorit, trebue adaptată iar nu tradusă.

Că adaptarea e grea, o recunóscem. Trebue ca legiuitorul să studieze istoria trecutuluĭ şi să înţelégă trebuinţele presentuluĭ ţĕriĭ, pentru ca să facă o bună legiuire naţională.

Lucrul acesta nu l-aŭ înţeles părinţiĭ noştri, căcĭ pe când eĭ legiferaŭ, sciinţa socială erà încă în faşă, şi noĭ din nenorocire am mers pe urmele lor, traducênd şi traducênd necontenit. Legiuitoriĭ noştrĭ din a doua jumătate a véculuĭ trecut, aŭ legiferat în România, însă maĭ toţĭ eraŭ absolut necunoscĕtorĭ de istoria şi trebuinţele Românieĭ. Plecaţĭ în ţĕrĭ străine şi maĭ vârtos în Francia şi Germania cu óre-carĭ studiĭ liceale, eĭ se întorceaŭ de acolo cu bune cunoscinţe de dreptul roman, frances orĭ german, dar absolut cu nicĭ o cunoscinţă de dreptul românesc, pe care-l învĕţaŭ în mod practic după măsura trebuinţelor ḑilnice. Acest drept privat în mare parte nescris, sub care trăise părinţiĭ lor în timp de maĭ multe vécurĭ şi póte nu tocmaĭ rĕŭ, eĭ nicĭ odată nu l-aŭ cuprins şi nu l-aŭ înţeles în tótă întregimea luĭ; legătura luĭ cu poporul, precum şi armonia complexuluĭ scăpà cu desăvîrşire acestor observatorĭ superficialĭ. Eĭ se mulţumiaŭ să compare legile patrieĭ lor cu legile ţĕrilor unde învĕţase, ca complexurĭ indivisibile, şi cum comparaţiunea nu puteà fi decât în favórea celor din urmă, abrogarea totală a legilor românescĭ şi înlocuirea lor cu legĭ străine li se păreà o datorie patriotică, care trebuià grabnic îndeplinită.

În zadar li se spuneà că aceste legĭ bune în alte ţĕrĭ nu se potriviaŭ cu ţéra nóstră, care aveà o altă cultură şi alte obiceiurĭ, că între aceste legĭ, pe carĭ cósa legiuitoruluĭ le tăià fără deosebire, nu totul erà rĕŭ şi nu totul trebuià desfiinţat, că legile de procedură în special nu se împrumută în bloc de odată şi că în zadar s'ar căutà în istorie, după cum scrie Meyer, exemplul unuĭ popor care, fără să fi perdut independenţa şi existenţa luĭ naţională, să fi adoptat procedura uneĭ alte naţiunĭ. (1)

În zadar totul!

(1) Meyer, *Esprit, origine et progrès des institutions judiciaires,* 1823, vol. I, *Introduction.*

Părinţiĭ noştri ca fiĭ aĭ revoluţiuniĭ eraŭ entusiaştĭ, însă tocmaĭ fiind-că eraŭ entusiaştĭ nu puteaŭ fi profundĭ cugetătorĭ, şi de aceea adese-orĭ la eĭ frasa frumósă înlocuià cugetarea sănătósă.

La obiecţiunea că legile nu se potriviaŭ ţĕriĭ, că procedura erà prea complicată pentru poporul nostru, eĭ rĕspundeaŭ necontenit cu o frasă, care s'a bucurat odinióră în ţéra nóstră de mare renume: *la legĭ nouĕ, ómenĭ noĭ*, şi acest rĕspuns li se păreà decisiv. Dacă eĭ ar fi avut timp să cugete maĭ adânc, şi dacă inima nu le-ar fi dominat capul, ceea ce nu e bine să se întîmple în tot de-auna, eĭ ar fi înţeles că dacă e uşor a face legĭ nouĕ, traducênd legĭ străine, nu tot atât de uşor este să improvisezĭ personalul însărcinat cu aplicarea legilor şi maĭ cu sémă să puĭ moravurile în acord cu legile, de óre-ce noĭ nu făcusem legĭ în acord cu moravurile nóstre. Şi acéstă armonie între legĭ şi moravurĭ trebue să existe pentru ca o societate să mérgă bine, căcĭ după cum s'a spus: *Quid leges sine moribus? Vane proficiunt.* Ce sunt legile fără moravurĭ? Un nimic. Precum o plantă spre a puté prosperà are trebuinţă de un anumit pămînt şi o anumită climă, tot astfel şi legile spre a fi folositóre, aŭ trebuinţă de moravurĭ, pe carĭ să se întemeieze şi de ómenĭ, carĭ să le aplice cum se cuvine.

* * *

Maĭ este încă de regretat, după cum am spus, faptul că generaţiunea trecută n'a sciut să spicuéscă şi să alégă ce erà bun în legile nóstre vechĭ.

Căcĭ, încă odată, nu totul era rĕŭ în vechile nóstre legĭ.

Aşà, de exemplu, în organisarea judecătorécă nu erà rea despărţirea între justiţia civilă şi penală, căcĭ divisiunea ocupaţiunilor este o lege a progresuluĭ. Se scie că unitatea de justiţie civilă şi penală a fost introdusă în Francia la începutul seculuĭ XIX după stăruinţa personală a Împĕratuluĭ Napoleon I şi pentru motive pe carĭ sciinţa nu le încuviinţéză.

În codicele civil nu eraŭ rele disposiţiunile relative la moştenirile dintre soţĭ, pe carĭ legea actuală îĭ face străinĭ unul altuia, în contra obiceiurilor vechĭ şi fórte drepte ale ţĕriĭ, carĭ îĭ făceaŭ tovarĕşĭ. De asemenea fórte înţeléptă erà legea veche, care da voie ca să se înstrăineze zestrea, chiar cea nemişcătóre. Astădĭ inalienabililatea doteĭ nu împedecă pe bărbaţiĭ risipitorĭ, nemernicĭ şi mişeĭ, să mănânce zestrea soţiilor lor, însă împedecă pe un soţ cinstit şi muncitor să scótă din capitalul zestral tot profitul pe care-l póte scóte, limitându-l adese-orĭ la un venit de 5%, venit prea mic pentru ţéra nóstră. Şi tot inalie-

nabilitatea dotală este adese-orĭ cetatea în care se refugiéză soţiĭ necinstiţĭ, după ce aŭ înşelat pe ómeniĭ simpli; aşà că ea e o mină bogată de înşelăciunĭ pentru soţĭ şi o adevĕrată spaĭmă pentru creditorĭ.

În procedura civilă nu existà plaga opoziţiuniĭ şi alte multe forme de şicană, în schimb însă ţĕranul erà scutit să vină la judecată pe vremea munciĭ (arat, seceriş şi culesul viilor).

În materie comercială erà fórte înţeléptă disposiţiunea Codiceluĭ Calimach, inspirată de legislaţiunea austriacă, prin care falimentul erà declarat disposiţiune comună atât civililor cât şi comercianţilor.

În codicele penal dacă bătaia, care tot de-auna a fost în vigóre când se aplicà numaĭ mojicilor, trebuià desfiinţată îndată ce se introduceà egalitatea înaintea legiĭ, ca contrarie demnităţiĭ omenescĭ, de témă ca nu cum-và să se lovéscă demnitatea unuĭ evghenist mişel, dar cel puţin cele-lalte pedepse trebuiaŭ păstrate cum eraŭ prescrise în lege, căcĭ destul le îndulciaŭ judecătoriĭ, neaplicând de exemplu nicĭ odată pedépsă cu mórte, deşì erà scrisă în lege, şi administraţiunea îmbunătăţind închisorile şi îmblânḑind regimul lor. Trebuià să se mulţuméscă legiuitorul cu îndulcirea judecătoréscă administrativă a pedepselor şi să se feréscă de a încuragià criminalitatea şi prin sgomotósa îndulcire legislativă a pedepselor.

În dreptul public nu erà o disposiţiune rea ca să se deschidă cu lărgime porţile cetăţenieĭ române străinilor, carĭ se căsătoreaŭ cu Românce şi se aşezaŭ în ţéră. Erà fórte înţelept obiceiul străvechiŭ al ţĕriĭ de a întărì elementul naţional cu elemente străine asimilabile, fiind-că ţéra erà întinsă, locuitorĭ puţinĭ, iar veciniĭ noştrĭ fórte puternicĭ.

Se găsiaŭ dar disposiţiunĭ bune, după cum se vede din aceste generalităţĭ şi în vechile nóstre legislaţiunĭ.

Eĭ bine, totul a fost înlăturat cu desĕvîrşire, bunul şi rĕul a avut aceeaşĭ sórte din causă că, după cum am spus, părinţiĭ noştriĭ nu aveaŭ nicĭ timpul, şi întru cât-và nicĭ competinţa să facă o alegere. Un spirit fórte distins, Principele Nicolae Suţu, făcênd descrierea acelor timpurĭ, scrie cu drept cuvînt aceste judiciόse cuvinte, carĭ se potrivesc întru cât-và şi timpurilor nóstre: «Ast-fel cum se întîmplă în tóte ţĕrile în carĭ nu există o educaţiune politică, în carĭ nu s'aŭ format specialităţĭ propriĭ ca să organiseze şi să conducă în mod cuviincios o ramură de serviciŭ, în care experienţa chiar empirică este subordonată deşerteĭ strălucirĭ a uneĭ juneţe presumtóse, noĭ am creḑut că întâiul venit e capabil să îndeplinéscă tóte funcţiunile cele maĭ grele, pentru

carĭ ómeniĭ specialĭ îşĭ petrec viéţa întrégă ca să studieze principiile spre a devenì destoinicĭ ca să le exercite.

«Noĭ am făcut, ca în Turcia, un mare admiral dintr'un personagiŭ care nu vĕḑuse marea decât cu ochianul, saŭ un general comandant superior dintr'un paşă care n'a cunoscut decât colţurile haremuluĭ sĕŭ şi n'a simţit nicĭ odată decât mirosul apeĭ de trandafir şi al pastilelor din serail.

«Şi ne maĭ mirăm că nu putem propăşì, că vedem instituţiunile chiar carĭ ar puté să fie folositóre, că nu produc efect, că şchiópătă în aplicare şi noĭ ne perdem în încurcăturile uneĭ confusiunĭ inextricabile!» (1)

* * *

S'a ḑis că ceea ce s'a făcut în aniĭ 1863—1865 trebuià să se facă. România unită voià să fie unificată, să aibă unitatea de legislaţiune. Pripa în care s'a făcut legislaţiunea nóstră se explică şi se justifică prin faptul că cestiunea naţională primà tóte cele-lalte cestiunĭ; legiuitoriĭ voiaŭ să consolideze unirea ţĕrilor surorĭ cât maĭ repede, şi de aceea pentru dînşiĭ erà secundară cestiunea bunătăţiĭ legislaţiuniĭ.

Nu suntem de acéstă părere.

Şi Italia a dorit unirea şi a luptat pentru ea, totuşĭ peste 30 de anĭ ea a fost unită şi nu unificată. Tot asemenea în Germania unitatea legislativă s'a făcut şi se face treptat.

Dar să lăsăm trecutul: *acta facta*. Noĭ singurĭ am recunoscut că preocuparea de cestiunile naţionale şi lipsa de preparare a generaţiuniĭ trecute sunt o apĕrare îndestulătóre pentru marea greşélă ce a făcut; celor carĭ aŭ făcut regeneraţiunea nóstră naţională, după cuvîntul Evangelieĭ, mult li se va ertà, căcĭ mult aŭ iubit ţéra şi mult aŭ jertfit pentru ea. Nu pentru a lovì pe ceĭ morţĭ scris-am acest studiŭ, căcĭ nimenĭ maĭ mult decât mine nu-ĭ veneréză, ci pentru a deşteptà pe ceĭ viĭ.

Acum însă e timpul să fim maĭ circumspecţĭ cu facerea legilor, şi să ne vindecăm de mania traducerilor. E de datoria nóstră ca să îndreptăm greşelile părinţilor, fiind-că timpul e priincios. Trăim într'o linişte relativă, suntem cu mult maĭ preparaţĭ decât generaţiunea care ne-a precedat, sub raportul studiilor, şi în fine cestiunile naţionale nu ne maĭ preocupă pentru moment ca altă dată. *Din nenorocire* şi ac-

(1) Nic. Soutzo, *Mémoires*, Vienne 1899.' p. 404. Ne pare bine că găsim aceleaşĭ ideĭ la d-l N. Vaschide, un scriitor tinĕr, ceea ce nu-l împedecă să fie profund, în substanţialul sĕŭ articol «Les Latins du Dauube», publicat în revista *La Renaissance Latine* din 15 Maiŭ 1902, p. 33, an. I, No. 1.

centuez acest cuvînt *din nenorocire*, patrioţiĭ noştriĭ nu maĭ pot face astăḑĭ nimic saŭ maĭ nimic pe terenul naţional; în orĭ-ce cas perioda epică a naţionalităţiĭ nóstre e cel puţin suspendată. Însă dacă astăḑĭ putem ḑice cu amărăciunea luĭ Tacit: *Nobis iners et inglorius labor*, pentru noĭ o muncă stérpă şi fără mărire, avem datoria să profităm cel puţin de acest interval de linişte, care cine scie cât va dăinuì, pentru a lucrà înţelepţesce pe terenul politic, economic şi cultural. Şi de vom lucrà ast-fel vom întărì naţionalitatea, cu alte cuvinte vom luptà pentru ném chiar în timpurĭ de pace, făcêndu-ne marĭ chiar atuncĭ când împrejurările pare că ar voì să ne osândéscă să rĕmânem micĭ.

Dacă dorim acest lucru, dacă cu sinceritate voim binele public, iar nu interesul personal, înceteze odată sistemul nenorocit de a face codice de legĭ în 3 saŭ 6 lunĭ. Negreşit că nu puţin póte măgulì amorul propriŭ al unuĭ òm politic, ajuns în capul unuĭ departament, de a scì că face o lege căreia se vor supune 6 milióne de ómenĭ şi că lasă o urmă neştérsă a treceriĭ sale la Minister, legându-şĭ numele sĕŭ de numele unuĭ Codice de legĭ, dar aceste ambiţiunĭ personale ne-aŭ costat prea mult şi trebue să li să pună odată capĕt.

Şi în alte ţĕrĭ sunt ómenĭ capabilĭ de a face legĭ, şi chiar maĭ numeroşĭ şi maĭ capabilĭ decât noĭ, care este însă ţéra în care să se facă codicele de legĭ cu atâta uşurinţă?

În Italia, pămîntul clasic al legiferaţiuniĭ, se lucréză câte 10 până la 15 anĭ la confecţiunea unuĭ codice, în Germania tot atât, în Norvegia s'a elaborat codicele penal în 20 de anĭ, iar în Suedia în 34 de anĭ numaĭ la noĭ un X al sciinţeĭ, excelent ministru póte, nu ḑic ba, însă de o competinţă sciinţifică fórte problematică, improviséză în câte-và lunĭ revisuirea orĭ-căruia din codicele nóstre de legĭ. Am ajuns ast-fel că, pe când în alte ţĕrĭ codicele purtà numele suveranilor, cum erà odinióră şi la noĭ, astăḑĭ în România codicele pórtă numele miniştrilor!

E de neînchipuit rĕul ce provine din nestabilitatea legilor.

Trebue ca ómeniĭ să se deprindă să respecte legile, pentru a ajunge însă la acest resultat, fără ca să fie imutabile, e de dorit ca legile să se schimbe cât se póte de rar. La Grecĭ oratorul care propuneà abrogarea uneĭ legĭ vechĭ şi înlocuirea cu una nouă, se presintà cu un ştréng de gât, pentru că dacă legea va fi socotită periculósă saŭ chiar nefolositóre, să fie spânzurat pentru îndrăsnéla luĭ (1), obiceiŭ fórte ciu-

(1) A. Bruneau, *Observations et maximes sur les matières criminelles*, Paris 1715, pag. 358. Acest lucru îl povestesce Diodor din Sicilia. Biblioteca. Lib. 12, de unde probabil l'a luat Bruneau şi Laurentie, pe care-l vom cità imediat.

dat, o recunóscem, însă de sigur un medicament fórte bun în contra nomomanieĭ, bólă atât de rĕspândită în ţéra nóstră. La Romanĭ carĭ aŭ avut cea maĭ bună legislaţiune din lume, cultul legilor şi al stabilităţiĭ lor erà atât do mare, în cât legea celor XII table n'a fost abrogată în timp de 10 secole, şi orĭ cât de mult îmbătrânise după atâta timp, ea a rĕmas basa dreptuluĭ chiar după legislaţiunea luĭ Justinian.

«Un Stat—observă un scriitor frances — se susţine maĭ bine cu legĭ viciióse dar nestrămutate, decât cu legĭ bune carĭ n'aŭ stabilitate. (1)

Cum însă vom insuflà respectul legilor în ţéra nóstră când ele durézá aşà de puţin şi le schimbăm cu aceeaşĭ uşurinţă cu care le-am făcut? Legile carĭ se desfiinţéză sunt presupuse rele şi dacă necontenit dăm acest urît brevet legilor, carĭ ne-aŭ cârmuit, începe cine-và să crédă că şi legile carĭ ne cârmuesc sunt tot atât de rele şi trecĕtóre, şi când are acéstă idee, nu maĭ póte să le respecte.

Eĭ bine! la acéstă tristă privelisce asistăm necontenit de vre-o câte-và ḑecimĭ de anĭ; într'una se fac legĭ cu durată efemeră şi chiar am ajuns că unele legĭ aŭ devenit câmpul de luptă al partidelor politice, mijlocul cu care un ministru îşĭ rĕsbună în potriva predecesoruluĭ sĕŭ.

Ómeniĭ carĭ nu fac politică, saŭ carĭ cel puţin pun interesele ţĕriĭ maĭ pre sus de interesele de partid, ḑic cu drept cuvînt:

— Daţi-ne o lege stabilă, fie ea chiar maĭ puţin bună, căcĭ bunătatea e o cestiune de apreciere, probă că nu vĕ înţelegeţĭ, pe când nestabilitatea e un rĕŭ şi o ruină, acésta nimenĭ nu o puteţĭ tăgăduì. Şi maĭ ales încetaţĭ odată de a face legĭ cu uşurinţă, încetaţĭ de a face din legĭ un piedestal de gloriolă pentru numele vostru, saŭ un mijloc de rĕsbunare pentru urile vóstre politice. Ceĭ vechĭ credeaŭ că legile sunt insuflate de ḑeĭ, şi de aceea le respectaŭ, astăḑĭ poporul nu numaĭ crede, ci vede şi simte, că de multe orĭ legile sunt inspirate de simţimente josnice, şi de aceea a scăḑut respectul legilor, care e temelia orĭ-căreĭ societăţĭ organisate. De altmintrelea, cum voiţĭ să respecte poporul legile, când voĭ înşi-vĕ legiuitorĭ le dispreţuiţĭ, căcĭ le faceţĭ cu uşurinţă şi le desfiinţaţĭ cu aceeaşĭ uşurinţă?

* * *

Pe lângă stabilitate e de dorit ca legile să fie bune, şi pentru ca să fie bune, se cer maĭ cu sémă două condiţiunĭ:

1) Legiuitorul nostru să nu uite că nu face legĭ universale, ci legĭ pentru Românĭ şi locuitoriĭ din ţéra românéscă; lucru de care dejà am vorbit.

(2) P. Laurentie, *De l'éloquence politique*, Paris 1819, pag. 101.

2) Să facă legĭ în favórea ómenilor cinstițĭ și în potriva hoților, înșelătorilor, bătăușilor și ucigașilor, lucru despre care avem să vorbim. E de mare însemnătate acest al doilea punct.

Trebue să înțelégă odată legiuitoriĭ noștri că a ocrotì pe datorniciĭ de rea credință, este a asuprì nu numaĭ pe împrumutătorĭ, dar chiar pe datorniciĭ de bună credință, carĭ nu maĭ pot găsì banĭ la vreme de nevoe, saŭ găsesc numaĭ cu condițiunĭ grele. Trebue să înțelégă iarășĭ că dacă se cruță ucigașiĭ, prin acésta se omóră ómeniĭ cinstițĭ căcĭ, după cum ḑice Schakespeare, clemența ucide când iartă pe ucigașĭ. Trebue să înțelégă în sfîrșit că la o bólă greà, cum e crisa morală care bântue societatea nóstră și putem ḑice întréga civilisațiune modernă, trebuesc măsurĭ drastice iar nu lécurĭ anodine; *extremis morbis, extrema remedia sunt optima*, a ḑis cu drept cuvînt părintele medicineĭ.

Ar trebui să cugete adânc aceĭ carĭ conduc destinele țěriĭ nóstre și aŭ rěspunderea mersuluĭ eĭ moral, la cuvintele cu carĭ d-l R. Garofalo, unul din fruntașiĭ sciințeĭ penale italiane, termină prefața opereĭ sale de căpetenie.

«Poporul vede că codicele, procedura, până și puterea judecătoréscă ocrotesc maĭ mult pe rěŭ-făcětor în potriva societățiĭ decât pe societate în potriva luĭ. E de datoria ómenilor de Stat să rěstórne aceștĭ termenĭ și să justifice jertfirea anuală a câtor-và sute de milióne cheltuite în mod atât de nefolositor, nu pentru a combate infracțiunea, ci pentru a îndeplinì ideile juriștilor, cărora în mod greșit le-a fost dat până astăḑĭ monopolul sciințeĭ penale». (1)

* * *

Și acum înainte de a terminà, ne va fi óre permis să spunem câte-và cuvinte în carĭ deșì vom vorbì de noĭ, însă nu va fi pentru noĭ, ci pentru nisce interese carĭ ne sunt scumpe?

Sunt acum maĭ bine de 10 anĭ, aprópe îndată după numirea nóstră ca profesor de legislațiune penală la Facultatea de drept din Iașĭ, când am început aceste studiĭ, pe carĭ le-am publicat în «Archiva societățiĭ sciințifice și literare din Iașĭ». Odată ce am constatat mersul spăimântător al criminalitățiĭ nóstre, necontenit în reviste, în ḑiare politice, pe catedră și în congresul de legislațiune penală de la Pesta, pretutindenea am combătut pe cât am putut reformele și legile carĭ

(1) R. Garofalo, *Criminologia*, Torino 1891, 2-a ed., p. XXIII.

debilitéză represiunea şi am susţinut măsurile ocrotitóre ómenilor cinstiţi şi muncitori.

În acéstă luptă nu odată am fost injuriaţi şi învinovăţiţi de reacţionarism de democratismul bine intenţionat, o recunóscem, dar de sigur rĕŭ pregătit pentru discuţiunea multor cestiuni sociale.(1) Am avut dar să ne luptăm nu numaĭ cu greutatea de a face un studiŭ serios întemeiat pe o statistică imperfectă, ci şi cu réua voinţă saŭ ignoranţa unora şi cu indiferenţa altora.

În acéstă luptă nu ne-aŭ lipsit însă şi încurăgiările atât din ţéră cât şi din străinătate. Şi între aceste încuragiări cea mare, aceea care o socotim ca o rĕsplată îndestulătóre pentru ostenelile nóstre, este respingerea cu mare majoritate de 47 voturĭ în contra 12 de către Senat a suprimăriĭ resumatuluĭ preşedinteluĭ Curţiĭ cu juraţĭ, pe care Camera deputaţilor o admisese aprópe în unanimitate (59 voturĭ contra 3). Acéstă respingere a avut loc în ḑiua de 21 Ianuarie 1897, în urma unuĭ raport în care eminentul nostru coleg de la Facultatea de drept d. Valerian Ursianu s'a servit spre a combate proectul de lege de studiile nóstre statistice asupra criminalităţiĭ românescĭ. E primul cas, cum observa d. Alex. Xenopol, când în ţéra românéscă o reformă a fost resolvată prin studiile uneĭ persóne afară din parlament, decĭ pe basa uneĭ convingerĭ sciinţifice, culese din date statistice asupra ţĕriĭ nóstre. (2)

Nu cutezăm să credem că netransformarea în lege a ante-proectuluĭ Grădişteanu de reformarea proceduriĭ penale, saŭ a propuneriĭ de a se întroduce şi la noĭ legea Béranger, este datorită articolelor prin carĭ noĭ am combătut aceste reforme neînţelepte, nădĕjduim însă că aŭ contribuit şi ele la acest resultat într'o óre-care măsură.

Orĭ cum ar fi, noĭ credem că ne-am făcut datoria şi ne-o facem şi în acest moment, scriind aceste liniĭ. Dacă am vorbit şi de cele rele şi de cele bune ce am întîmpinat în calea nóstră, n'am făcut-o nicĭ din descuragiare, nicĭ din mândrie, *quorum causas procul habeo*, ci prin cele bune am voit să încuragiez pe ceĭ slabĭ ca şi noĭ, iar prin cele rele să atrag luarea aminte a celor puternicĭ, carĭ conduc destinele ţĕriĭ, că e trebuinţă ca eĭ să ieà măsurĭ de îndreptare şi să puie o stavilă rĕuluĭ ce bântue societatea nóstră. Noĭ nu suntem descuragiaţĭ,

(1) Înainte chiar de a se publicà presentul studiŭ, un domn magistrat a găsit de cuviinţă nu numaĭ a-l criticà, dar chiar a face personalităţĭ la adresa nóstră. Îĭ vom rĕspunde la timpul cuvenit şi de sigur nu va perde aşteptând!

(2) *Evenimentul* din Iaşi, Vinerĭ 30 Maiŭ 1897.

căcĭ n'am fost *vox clamantis in deserto*, însă suntem prea slabĭ spre a avé o înrîurire în destinele ţĕriĭ. Să ieà dar în mână acéstă cestiune ceĭ maĭ puternicĭ şi să-şĭ facă datoria lor către ţéră. Să nu uite că, cu cât sunt maĭ sus puşĭ, cu atât datoria lor este maĭ mare, căcĭ după cum a ɖis un distins scriitor frances: Plus un homme peut, plus il doit. (1)

Şi printre datoriĭ, cea maĭ dintâĭ a conducĕtorilor unuĭ popor este să se îngrijéscă de moralitatea publică, temelia cea maĭ puternică de fericire, de propăşire şi chiar de existenţă pentru un Stat. Să-şĭ amintéscă totdeauna frumósele cuvinte din Aulus Gellius: «Omnibus virtutum generibus exercendis colendisque populus Romanus e parva origine ad tantae amplitudinis instar emicuit» (2), şi să cugete iarăşĭ că din atâta mărire la care Roma ajunsese, ea a căɖut fiind-că ajunsese la o corupţiune ne maĭ pomenită.

Să-şĭ facă dar ceĭ marĭ datoria lor, căcĭ pentru aceea li s'a dat puterea de ceĭ maĭ micĭ.

Avem chiar mare nădejde că şi-o vor face, fiind-că rĕul a ajuns la un grad ast-fel în cât póte să fie vĕɖut de toţĭ, şi adese-orĭ binele isvoresce ca o reacţiune din excesul rĕuluĭ.

Cesar Lombroso ɖice că se póte afirmà, fără témă de profanare, că moralitatea şi pedépsa s'aŭ născut în mare parte din crimă (3), idee profundă pe care o exprimase cu mult timp înainte Tacit, punênd în gura filosofuluĭ Thraseas aceste cuvinte: «Usu probatum est patres conscripti, leges egregias, exempla honesta, apud bonos ex delictis aliorum gigni.» (4) Şi aceeaşĭ idee o exprima în fine marele patriot italian Massimo d'Azeglio care după ce arată că independenţa Italieĭ se datoresce în mare parte carbonarilor şi celor maĭ de frunte mişeĭ, adaugă: «Din murdara îngrăşăminte animală ese grîul cel frumos, din corupţiune apĕrarea dreptăţiĭ, fi va óre acésta legea generală? Aşĭ voì să nădĕjduesc că nu este decât în lumea materieĭ, şi nu în aceea a spirituluĭ; la amândouĕ totuşi nu e îndoélă că rĕul are o misiune.» (5)

Aplicând acéstă idee ţĕriĭ nóstre vom ɖice: precum pe terenul economico-financiar excesul rĕuluĭ ne a făcut binele că ne a deschis ochiĭ să vedem bóla şi ast-fel, graţie celor carĭ se vor devotà pentru binele

(1) Louis Blanc, *Histoire de la révolution de 1848*, Paris 1880, t. I p. 148.

(2) Aulus Gellius, *Noctium atticarum libri XX* (Lib 20).

(3) C Lombroso, *L'uomo delinquente*, 4-a ed., Torino 1888, I, p. 87.

(4) Tacit, *Anale*. XV. 20. «S'a probat prin obiceiŭ, părinţĭ conscrişĭ, că legile cele alese, exemplele cele cinstite, la ceĭ bunĭ s'aŭ născut din făr'de-legile altora».

(5) Massimo d'Azeglio, *I miei ricordi*, Roma 1878.

public, ne putem aşteptà la vindecarea eĭ, tot ast-fel credem că trista stare morală în care ne aflăm şi povârnişul pe care alunecăm de câte-và deceniĭ, va deşteptà îngrijirea tuturor şi ne va face să luăm măsurĭ de îndreptare.

În cât pentru noĭ, nădějduim, saŭ cel puţin dorim, ca epoca nóstră de marĭ transformărĭ sociale şi politice să se asemene furtunelor carĭ, deşì ridică une-orĭ gunóiele fórte sus, însă nu le ţin mult timp acolo, şi după ce ele trec, aerul devine maĭ curat decât erà înainte.

CUPRINSUL

ERATA

La pag. 63 (271), rîndul 32, să se cetéscă *încurajată* în loc de *înconjurată*.
» » 74 (282), » 4 » » *in arto* în loc de *iners*.